

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

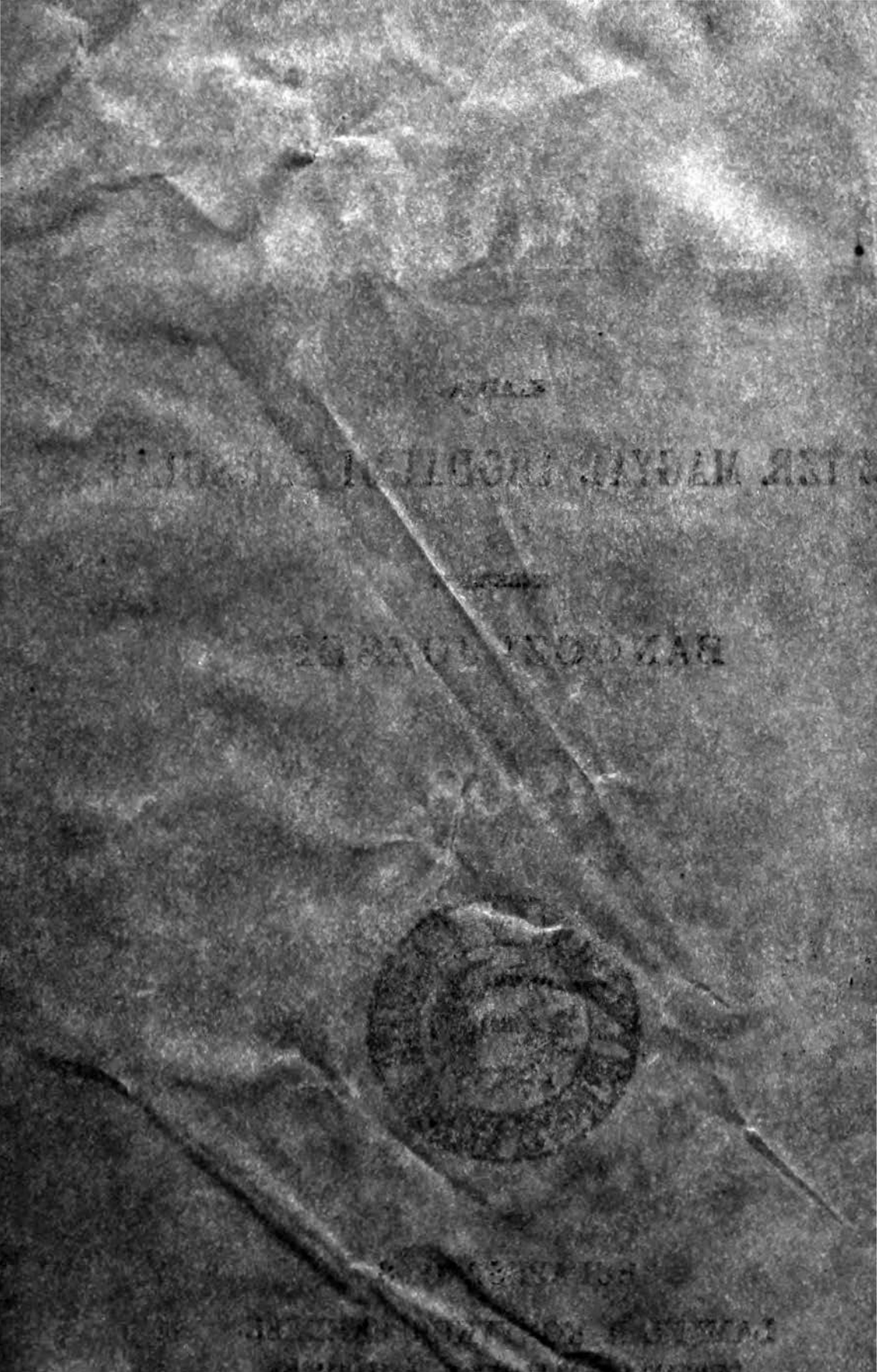
1908.



BUDAPEST, 1908.

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Ára 5 kor.



I. M. I. T.
ÉVKÖNYV

1908.

MTA.

Perete János

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XXV.

ÉVKÖNYV.

1908.

BUDAPEST.

1908.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1908.



BUDAPEST.

1908.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

A «NAGY SZÓSZÓLÓ».

A zsidó történet különleges jellege oly sajátoszerű alakokat hozott létre, melyek a történeti fejlődés és a korszak szellemét egyéniségökkel fejezik ki. Minden időszak jelleme legvilágosabban azokban az alakokban jut kifejezésre, melyek a kor előterében állanak. Ezek az erőteljes típusok őrzik meg az idők jellegét.

A zsidó történet más minden egyéb történetnél. Külsőleg, legalább az exilium óta, javarészt szenvedések krónikája; belsőleg szellemi munka és szellemi mozgalmak lánczolata. Ezen sajátosságánál fogva a zsidó történet gazdag termőföldje érdekesnél érdekesebb históriai alakoknak.

Különösen áll ez a reformáció korára, melyben a szenvedés és a szellemi munka, a zsidó történet e két motivuma a szokottnál is erősebb. Ez a kor is gazdag érdekes alakokban, a kiknek lényét és belső magját csak a zsidó szív tudja megérteni, a kikben az illető korszak érzése és észjárása, törekvése és reménye, aggodalma és mindenféle várankozása eleven erővel lüktet. Ezeknek az alakoknak a megrajzolása a kornak képét legjobban szemlélteti.

A 16. században három emberben látjuk kifejezve a zsidó történet tartalmát. Az egyik a *törvénytudós*,

a ki a zsidó tan egész tartalmát kötelező formulákba igyekszik szorítani és szellemi munkájában elzárkózik az ellenséges külvilág árama elől; a másik a *messiás*, a rajongó álmodozó, a szívek álmának tolmácsa, a szenvedések által kisajtolt szent vágyakozások megtestesítője; a harmadik a tevékeny és tetterős, körültekintő, bölcsen mérlegelő és határozni tudó («fürsichtig und bescheyden») éles eszű, kitartó akarátú cselekvő ember, a *tettek embere*, az ügyvivő («Sachwalter»), a ki a valóság talaján áll, a körülmények-kinálta elkerülhetetlen harczot elszántan fölveszi és azt az eszélyesség fegyvereivel, hideg bátorsággal és testvérei ügyéért buzgó meleg lelkesedéssel folytatja.

Karo József, Molcho Salamon és Rosheimi Joselmann a kor eszméinek kifejezői. Ellentétes természetek ezek; különösen az utóbbit élesen megkülönbözteti szellemének gyakorlati iránya; Joselmann olyan ember, a ki a tények után indul és az adott helyzetben a megoldás gyakorlati eszközeit keresi, azokat többnyire megtalálja, erős kézzel meg is ragadja és fáradhatatlan munkájával testvéreinek segítője és megmentője lesz.

A reformáció kora, mely az emberiség történetében fényes időszakot jelent, a zsidó történetben szomorú árnyékot mutat, a gyűlölet és zsidóüldözés korszaka az. A csőcselék durvasága és féktelensége, a hatóságok szigorú és jogtipró rendelkezései, a fejedelmek és uralkodók súlyos dekrétumai, az egyházi hatóságok és küzdő valláspártok törekvései, az irodalmi támadások, a szántszándékkal terjesztett hazug

rágalmak és hamis vádak túltesznek a keresztes hadjáratok korán.

1492-ben üzik ki a zsidókat Spanyolországból. A rákövetkező évben a portugall király spanyol hercegnőt kap feleségül azzal a kikötéssel, hogy a zsidókat kiűzi országából. 1498-ban a zsidók elhagyják Szalczburgot és 1499-ben Nürnberget. A dominikánusok tervszerű izgatása megtermi gyümölcsét. Miksa császár uralkodásának elején Steierország, Krajna, Karinthia zsidósága elveszti otthonát. Ugyanez történik Ulmban, Nördlingenben, Kolmarban, Magdeburgban. A zsidókérdés Regensburgban napirenden van és izgatottságban tartja a kedélyeket. 1501-ben a zsidókat kifosztják Krakóban, 1504-ben kiutasítják Piacensából, 1505-ben Orangeból, Öhlből és Münsterbergből (Szilézia), 1506-ban Nördlingenből. 1509-ben elkobozzák a talmudpéldányokat; ugyanezen esztendőben kifosztogatják a zsidókat Paduában. 1510-ben Berlinben 38 zsidót hamis tanuk vallomására szentelt ostyasértés hamis vádja alatt máglyán égetnek el, a min nem változtat az, hogy ártatlanságuk utóbb kiderül.* 1514-ben kiűzik a zsidókat Hradischból (Morvaország), 1516-ban Genuából, 1519-ben Regensburgból, 1526-ban Pozsonyból. 1529-ben Bazinban

* Joselmann följegyzései, 22. pont. 1535-ben II. Joachim brandenburgi fejedelem előtt be lett igazolva, hogy apja, I. Joachim ártatlanokat ítelt halálra; a bernaui üstfoldozó Fromm Pál, a ki beismerte, hogy ő lopta el a szentelt ostyákat, visszavonta abbeli vallomását, hogy azokat zsidóknak adta volna el, de a brandenburgi püspök, Jeromos meghagyta, hogy ezen körülményt a fejedelem előtt elhallgassák.

36 zsidót máglyára vetnek, gyermekeiket erőszakkal megkeresztelik. 1535-ben Tunisban a győzedelmes spanyolok zsidóüldözést rendeznek. 1540-ben kiűzik a zsidókat Nápolyból, 1541-ben Meissenből, 1542-ben Prágából a törökkel való czimborálás ürügye alatt, 1543-ban Baselből, 1553-ban Würtembergből stb. Ezek az adatok eléggé megvilágítják, mily nyomasztó volt a zsidóság helyzete abban a században, melyben a humanisták szelleme ragyogott.

A könyvnyomtatás is nagyban hozzájárult a zsidógyűlölet terjesztéséhez. Mesterségesen szították az indulatot. A gyűlöletnek téveszméje ha fölvetődött valahol, a nyomtatott betű szárnyán a legtávolabb eső vidékre is rögtön eljutott; minden helyi eset ily módon országos jelentőségű lett.¹ Könyvecskék hagyták el a sajtót mindenfelé és gyorsan terjedtek. Az ostyasértés volt ennek az elbeszélő irodalomnak legkedvesebb tárgya.² Inkább szórakoztatásra mint izgatásra szánt irodalmi dolgokban is fölüti fejét a zsidógyű-

¹ Geiger: Die Juden und die deutsche Litteratur. Zeitschr. f. d. G. d. J. i. Dl. II.

² Már a középkor elején szerepelnek sacrilegiumokról, fészületek megsértéséről szóló jelentések; ezek helyét a reformáció idejében az ostyasértések veszik át. L. Aronius: Ein Wunder in Köln und die Juden. Zeitschr. f. G. d. J. i. Dl. II 76. Senoni Richer krónikájában egy elbeszélést találunk, melyben a zsidó a maga házában, mely előbb kereszténynek volt tulajdona, fészületre bukkan, azt késsel átdöfi, mire a fészület vérzeni kezd. A 16. század többnyire az ostyasértést dolgozza föl. Pl. Nikolaus Marschall latin földolgozása, Pamphilus Gengenbach mesterdala az öt zsidóról, továbbá a «Die Juden in Passau» című vers Brentano Arnim gyűjteményében.

lölet. Ilyen a «Der Herr im Garten» című versezet, melynek végstrófája így hangzik:

da kam ein blinder Jud gegangen
er führt ein sper an einer stangen
er führts so stark in seiner Faust
stach gott gegen seinem Herzen auf.*

Az irodalmi támadások jellemzésére szolgáljanak a következők: 1507-ben jelent meg Pfefferkorn könyve: «Der Judenspiegel», 1508-ban a «Judenbeichte» és az «Osterbuch»; a zsidók szerző állítása szerint határt nem ismerő gyűlölettel viseltetnek embertársaik iránt; szokásaik és szertartásaik veszedelmesek, megvetni valók és mély erkölcsi romlottságról tesznek tanúságot. Ezt nyomon követi a «Judenfeind» című röpirat, mely ugyancsak a zsidók ellenséges érzületéről beszél, továbbá az «In lob und er dem allerdurchlauchtigsten Maximilian» föliratú munka és az «Ausschreiben an alle geistliche und weltliche» (ezek a röpiratok előkészítői a talmud-példányok elkobzásának); továbbá a «Handspiegel» (1511-ben) és végül a «Brantspiegel».

Ide tartozik Karben Viktor könyve is: «Wie Herr Viktor von Karben, welicher ein rabi der Juden gewesen ist zu christlichem glauben komen. Weiter findet man dar In en ernstliche disputatz eynes gelerten Cristen und eynes gelerten Juden, darine alle irtumb der Juden durch ir aygen Schrift aufgelohet werden.»

Hasonló szellemű Antonius Margarithának (Mar-

* Lilienkron Nr. 76.

goles Jakob fiának) munkája: «Der gantz jüdisch Glaub mit sampt ayner grundlichen und wahrhaftigen anzeigunge aller satzungen ceremonien gebetten heymliche und offentliche gebrauch deren sich die Judden halten durch das gantz Jahr mit schönen und gegründten argumenten wieder ihren Glauben.»

Maga Luther is, a ki a zsidók megtérése iránt táplált reményeiben csalatkozott, folytatta az említett három hitehagyó munkáját és követi a római kath. egyház példáját a zsidógyűlölet terjesztésében «Von den Juden und ihren Lügen» és «Traktat vom Schem Hamphorasch» című műveivel, vele egy nyomon halad Butzer Márton «Von den Juden» című mérges röpirata.

Ebben a mozgalmas és a zsidókra különösen nyomasztó, viszontagságos időben szükség volt egy olyan férfiúra, a ki biztos kézzel és biztos szemmel tudja a zsidóság kicsiny és viharrocsolta hajóját a történeti események hullámjárásában igazgatni, a ki az állam és az egyház életében beállott bonyodalmak, új alakulatok, pártszakadások jelentőségét föl tudja fogni és következményeit előre látja, a ki képes a körülményeket a minden oldalról szorongatott zsidóság javára fölhasználni, a ki megtudja találni az utat úgy az uralkodók kapujához mint szívéhez, a ki képes a letiport zsidóság ügyét szóvá tenni választófejedelmek és királyok, lutheránus papok és katolikus püspökök, városi hatóságok és parasztvezérek előtt, erősen megállva helyét politikai és irodalmi támadások között. Mintha a korviszonyok kényszerítő hatalma idézte volna föl, úgy áll az események színterén

Rosheimi Joselmann alakja; mintha a múlhatlan szükség ércszava hívta volna elő, úgy jelenik meg a háborgó talajon, egyesítve magában mindazokat a képességeket, melyek által testvéreinek javára lehet. «Mily bámulatos tünemény ez az ember — írja róla egyik életírója (Breslau H.) — a ki, mint a német zsidóság parancsolója, nemcsak hittestvéreinek, hanem a keresztényeknek is, sőt magának a császárnak és a legfőbb birodalmi hatóságoknak elismerésében részesül, a ki egész életét az egy föladatnak szentelte, hogy fáradozásával a német zsidók társadalmi helyzetét emelje!» — «Tiroltól Meiszenig, Csehországtól Flandriáig keresztül-kasul szeli évről-évre a birodalom tartományait, ottan látjuk birodalmi gyűléseken és fejedelmek találkáin, a mint meg nem rettenve földi és egyházi hatalom előtt, hittestvéreinek érdekében síkra száll és őket szóval és tollal védelmébe veszi elnyomás és üldözések ellen.»*

A hivatalos minőség, melyben Joselmann működött, többféle elnevezés alatt szerepel. «Befelhaber der Judenheit», «Oberster Rabbi», «der Judden hohe Meister», héberül «parnosz umanhig». Az ilyen állás betöltőjének feladataihoz tartozott a hatósági rendeletek végrehajtásáról, az adók beszolgáltatásáról is gondoskodni; hogy mi volt hivatása a zsidósággal szemben, azt legjobban Joselmann példájából láthatjuk. Hivatása volt lankadatlan éberséggel és fáradhatatlan kitartással őrködni a zsidóság érdekei fölött, nagy körültekintéssel és bölcseséggel megoltalmazni

* Zeitschr. f. G. d. J. c. DL. V. 307,

a meglevő jogokat, élet venni a fenyegető, elejét venni a keletkező veszedelmeknek; hivatása volt kifogyhatatlan áldozatkészséggel, csodálatos bátorsággal, magáról megfeledkező önzetlenséggel, elszánt erős akarattal, szellemi képességeinek és testi munkabírájának kiméretlen túlfeszítésével a zsidóság ügyét védeni és előre vinni, a zsidóság helyzetét javítani, a zsidóságért küzdeni.

Joselmann rátermett erre a hivatásra. Életének 25. éve körül érte a kitüntetés, mely hittestvéreinek földi gondviselését reá ruházta, mely tisztségnek elvállalásánál — mint maga írja — ünnepélyes esküt kellett tennie. (— «da ich vorgesetzt und erwelt worden, ein schweren hohen Eidt darüber hab müssen thun.»)*

* Revue XIII. (J. születési évét általában 1478-ra] teszik. L. Carmoly, Lehmann és Graetz után.) Kinevezésére vonatkozólag több adatot tartalmaznak J. följegyzései. Az 5. pontban: **הר"ר צדוק ויתר אנשי (בעלי מעשה) לפקוח עין** (a zárjelben levő két szót kiegészítésül tűztem be, más hasonló helyek alapján) **הר"ר צדוק ויתר אנשי (בעלי מעשה) לפקוח עין** Ezzel szemben 1535-ben így ír magáról: «Dass Josel Jud bei dreissig Johren lang bei weylent K. M. t. auch bey jetzt regierender K. K. M. von wegen gemelt Judischait ein oberster der Juden, oberster Rabbi, befelshaber war.» 1544-ben így ír: «so bin ich nun ein alter bei den Juden vierzig Jahr der armen Judenschaft vor hoch und niedere Ständen ir vorgenger und volführer gewesen». 1546-ban így ír: «weil ich virzig und Jahre» stb. (Az und szó után a számnév kimaradt.) 1553-ban következőket írja: «ich bin seit fünfzig Jahr geordent und gesetzt worden was gemeine Judischheit betreffen in ihren anliegenden Sachen im gantzen Römischen Reiche deutscher Nation auf Reichstagen zu handeln».

Az ifjú Joselmann a Loans-családból származott, mely a Franche-Comté-ból ered. Midőn a zsidókat 1395-ben Francziaországból kiűzték, a család tagjai Svájcba menekültek, majd Németország különböző helyein és Elzászban telepedtek le. Joselmann születése előtt atyjának három rokonát máglyán égették el. Szüleit megkimélte a vész; Rosheimban, Kolmar mellett találtak menedéket. Joselmann nagybátyja, Jakob ben Jechiel Loans III. Frigyes császár orvosa volt és utóbb ugyanezen állást töltötte be Miksa császár körül. Lehet, hogy ő irányította Miksa császár figyelmét Joselmannra. Az 1503-ban történt kinevezéssel* kezdetét veszi Joselmann félszázados működése; a zsidóság belügyeinek intézése és rendezése, a zsidóságot fenyegető veszedelmek elhárítása, a zsidóság vallási meggyőződéseinek és becsületének szóval és tollal való megvédelmezése adják meg e működés tartalmát.

Ha az emberiség történetét tanulmányozzuk, arra a szomorú észleletre kell jutnunk, hogy az élet legfőbb mozgatója és az emberi természet állandó jellemzője nem más, mint a gyűlölködés. Nagy művelődési és erkölcsnemesedési fejlődésen kell az emberiségnek átmennie, míg ebből a betegségből kigyógyul.

* Nem oszthatom Feilchenfeld nézetét, hogy császári kinevezésben nem részesült. A Hon Kristóf által vitt pör csak a «Regirer» czim jogosultsága körül forog, de nem czáfolja Graetz és mások helyes föltevését. A fentebbi jegyzetben látható egymásnak ellentmondó adatok kiegyenlítése lehetséges, ha azokat különböző eredetű megbízásokról szóló jelentéseknek vesszük.

Ez a gyűlölet tette pokollá a zsidóság életét is történetének szomorú időszakaiban. Ezzel a gyűlölettel szemben Joselmann a védekezés egyik módját a zsidóság ügyeinek intern rendezésében látta.

A zsidó *naggyűlések és kongresszusok*, melyeknek létrejövetele Joselmann érdeme, első sorban ezt a célt szolgálták. 1510 július 19-én gyulladtak ki a máglyák Berlinben 38 ártatlan zsidó kivégzésére; halaszthatatlan szükséggé vált, hogy a zsidóság a saját ügyeivel foglalkozzék. Még ugyanabban az évben sikerült Joselmannak a császárt egy *zsidó kongresszus* egybehívására rábírnia.

1510 augusztus 8-án Miksa császár a következő rendeletet bocsátotta ki:

«Mi Miksa császár stb. adjuk tudtára minden zsidóknak, kik császári felségünk és a birodalom, valamint örökös fejedelemségeink országaiban, területein, városaiban és helységeiben laknak és ezen levéllel fölhivatnának. Nekünk *a ti részetekről jelentve lett*, hogy a rátok nehezülő sok teher és adózás okából és mivel érdemes szabadságaitok és régi szokásaitok ellenében, melyek dicsőült elődeinktől a birodalomban, a római császároktól és királyoktól erednek, sokféle sérelem intéztetett volna, annakokából szükségessé vált közös gyülekezést tartani a birodalomban.

Minekutána azonban ilyen gyülekezés nekünk — mint római császárnak — kegyünk és akaratunk nélkül meg nem történhetnék, azért alázatos kérelemmel lettünk megkeresve és fölkérve, hogy a mi kegyünket és akaratunkat ebben is megadnók, hasonlóképen, hogy a zsidókat, a kik ebben ellenkezni

akarnának, az illetén gyűlésen való megjelenésre szorítanók.

Erre Mi mint római császár akaratunkat és kegyünket megadván, Zuszman zsidót* Felső-Elzaszból, Han zsidót Kolmarból, Mair zsidót Wormsból, Szmól zsidót Regensburgból és Mardochäus zsidót Frankfurtból egyenként és összesen parancsban meghatalmazzuk, hogy titeket mindenfelé a szent birodalomban, az örökös fejedelemségekben és országokban a Mi helyünkben és nevünkben, császári felségünk és a szent birodalom városába: Wormbsba meghatározott napra behívjanak.

Ennélfogva ajánljuk néktek és mindenkinek külön, de kiváltkép a védelem és császári ótalom megvonásának és minden tőlünk s a szent birodalomtól nyert privilegiumok és szabadságok elvesztésének és azonfölül X márka bírság fizetésének különbeni terhe alatt, mit ezen levéllel komolyan meghagyunk (ernstlich gepietend), hogy a nevezett öt biztos behívásának engedve, a legközelebbi hónapban, annak keltétől számítandó egy hónapra személyesen vagy meghatalmazott küldött által haladék nélkül és minden bizonynyal Wormbsban megjelenjeteek és ebben más-kép ne cselekedjeteek.

Ez a komoly véleményünk. Mert ha ebben engedetleneknek látszanátok, kénytelenek lennének föntemlített büntetéssel és bírsággal irántatok eljárni, mint az helyén való és jogos. Ehhez tartsátok tehát magatokat!»

* Josmant olvasok; indokolását l. későbbi jegyzetben.

Ez a gyűlölet tette pokollá a zsidóság életét is történetének szomorú időszakában. Ezzel a gyűlölettel szemben Joselmann a védekezés egyik módját a zsidóság ügyeinek intern rendezésében látta.

A zsidó *naggyűlések és kongresszusok*, melyeknek létrejövetele Joselmann érdeme, első sorban ezt a célt szolgálták. 1510 július 19-én gyulladtak ki a máglyák Berlinben 38 ártatlan zsidó kivégzésére; halaszthatatlan szükséggé vált, hogy a zsidóság a saját ügyeivel foglalkozzék. Még ugyanabban az évben sikerült Joselmannak a császárt egy *zsidó kongresszus* egybehívására rábírnia.

1510 augusztus 8-án Miksa császár a következő rendeletet bocsátotta ki:

«Mi Miksa császár stb. adjuk tudtára minden zsidóknak, kik császári felségünk és a birodalom, valamint örökös fejedelemségeink országaiban, területein, városaiban és helységeiben laknak és ezen levéllel fölhivatnának. Nekünk *a ti részetekről jelentve lett*, hogy a rátok nehezülő sok teher és adózás okából és mivel érdemes szabadságaitok és régi szokásaitok ellenében, melyek dicsőült elődeinktől a birodalomban, a római császároktól és királyoktól erednek, sokféle sérelem intéztetett volna, annakokából szükségessé vált közös gyülekezést tartani a birodalomban.

Minekutána azonban ilyen gyülekezés nekünk — mint római császárnak — kegyünk és akaratunk nélkül meg nem történhetnék, azért alázatos kérelemmel lettünk megkeresve és fölkérve, hogy a mi kegyünket és akaratunkat ebben is megadjúk, hasonlóképen, hogy a zsidókat, a kik ebben ellenkezni

akarnának, az illetén gyűlésen való megjelenésre szorítanók.

Erre Mi mint római császár akaratunkat és kegyünket megadván, Zuszman zsidót* Felső-Elzaszból, Han zsidót Kolmarból, Mair zsidót Wormsból, Szmól zsidót Regensburgból és Mardochäus zsidót Frankfurtból egyenként és összesen parancsban meghatalmazzuk, hogy titeket mindenfelé a szent birodalomban, az örökös fejedelemségekben és országokban a Mi helyünkben és nevünkben, császári felségünk és a szent birodalom városába: Wormbsba meghatározott napra behívjanak.

Ennélfogva ajánljuk néktek és mindenkinek külön, de kiváltkép a védelem és császári ótalom megvonásának és minden tőlünk s a szent birodalomtól nyert privilegiumok és szabadságok elvesztésének és azonfölül X márka bírság fizetésének különbeni terhe alatt, mit ezen levéllel komolyan meghagyunk (ernstlich gepietend), hogy a nevezett öt biztos behívásának engedve, a legközelebbi hónapban, annak keltétől számítandó egy hónapra személyesen vagy meghatalmazott küldött által haladék nélkül és minden bizonynyal Wormbsban megjelenjeteek és ebben máskép ne cselekedjeteek.

Ez a komoly véleményünk. Mert ha ebben engedetleneknek látszanátok, kénytelenek lennénk föntemlített büntetéssel és bírsággal irántatok eljárni, mint az helyén való és jogos. Ehhez tartsátok tehát magatokat!»

* Josmant olvasok; indokolását l. későbbi jegyzetben.

Ezen rendeleten meglátszik, hogy valaki szövegét a kiállító közegnek sugalmazta, még pedig olyasvalaki, a ki hittestvéreit jól ismerte. Ennek a rendeletnek kieszközölője pedig senki más nem lehetett, mint Joselmann.*

Hogy a gyűlés valósággal meg lett-e tartva, arra okmányyszerű bizonyítékunk nincs, ha csak a következő évek eseményeiben nem keressük a kongresszus munkásságának fejleményeit. De hogy meg lett tartva, az föltétlenül bizonyos; el sem képzelhető, hogy a németországi zsidók a császári parancsnak ne enge-

* Stern megjegyzi, hogy első sorban Joselmann nevét keresné az ember ebben a rendeletben és hogy annak hiányzása nagyon föltűnő dolog. Azon körülmény, hogy az öt biztos közül kettő Elzászból való, mutatja, hogy a kolmari és enheimi ügyekről lehetett szó, a másik három megbízott oly városokból van kizsémelve, melyekben a Pfefferkorn-féle üzelmek a legérezhetőbben hatottak. (Regensburg, Worms, Frankfurt.) Az öt megbízottat valaki tervszerűen ajánlotta a császárnak. Joselmann az enheimi és kolmari ügyekben kétségtelenül közrejáró és (Feilchenfeld véleményének ellenére) van rá adat, hogy a Pfefferkorn által megindított mozgalommal is foglalkozott. A rendelet eme szavai: «Uns ist von eueren Wegen anbracht» minden valószínűség szerint ő rá vonatkoznak.

A császári rendelet két másolatban van meg; egyik a frankfurti, a másik a rothenburgi példány. A frankfurtiban olvasuk a «Sussmann aus der Oberelsass» nevet, mely helyett Josmannt kellene olvasnunk. A rothenburgi másolat előttem ismeretlen, Breslau említi Zeitschr. f. G. d. J. i. Dl. III, 316. Hogy Joselmann résztvett ezen a kongresszuson, 1522-ből való egyik beadványából következtetem, mely szerint a «diétán» jelen volt Wormsban, mely kifejezés több valószínűséggel vonatkoztatható a zsidó kongresszusra, semmint a birodalmi gyűlésre.

delmeskedtek volna, mikor az még súlyos szankcióval is el volt látva és megszegése minden egyes esetben büntetést meg bírságot vonhatott maga után.

Hasonló kongresszusok Joselmann idejében ismételtelen fordultak elő. Így 1530-ban, 1541-ben, 1542-ben. Nevezetesen az 1530-ik évi augsburgi zsidó kongresszus. Joselmann fölhívást intézett a «köz-zsidósághoz mindenfelé» (gemeinen judischeit allenthalben) és «komoly követeléssel» fölszólította hittestvéreit, hogy maguk vagy meghatalmazottjaik által az augsburgi gyűlésen részt vegyenek.

A Joselmann által használt «ernstlich begeren» kifejezés megfelel a Miksa császár 1510-iki rendeletében foglalt «ernstlich gepietend» kifejezésnek, de természetesen egy fokkal letompítva, mert a mi illik a császárnak, az nem való a zsidó «Befelchhaber» szájába. A két okmány egyebekben is mutat hasonlóságot, a mi érthető, mert az ilyen ügyiratok kiállítói hivatalos stílusban másolták egymást. Ez a gyűlés a zsidók kereseti viszonyainak — és mivel más foglalkozás számukra a törvények rideg kiméletlenségénél fogva nem volt hozzáférhető — a hitelüzletnek szabályozásával is foglalkozott és azon volt, hogy e téren az esetleges visszaéléseknek a zsidóság intern intézkedései által elejét vegye. El is mondja Joselmann, hogy képviselő-társaival együtt «ain zimbliche erbere ordnung und satzung» egy illendőkép tisztos becsületes rendtartást és szabályt dolgozott ki. Ennek hatósági és felsőbb elismertetése, valamint a zsidók körében való keresztülvitele érdekében sokat fáradozott. A rendtartás főbb pontjai ezek:

1. A hitelre eladott árut nem szabad drágábban számítani, mint a készpénzen eladandót. Az ezen pont ellen vétők bírságot fizetnek, mely részben a helyi, részben a zsidó hatóságot illeti.

2. A hitelezett tőke után limitált kamat szedhető, a kamatok kamatja nincs megengedve.

3. A zsidó a másvallású adóst, ámbár ehhez joga volna, ne pörölje a saját, hanem az adós lakóhelyén, ha ez célra nem vezetett, akkor élhet jogával, de gondja legyen rá, hogy az adósnek költségeit ok nélkül ne szaporítsa.

4. Kézi zálogra csak úgy szabad kölcsönözni, ha kétségtelen, hogy a zálogtárgy jogos tulajdona a fölmutatónak.

5. Kiskorúak és nem-önjogúak ügyletei érvénytelenek.

6. Az adós elhalálozásával a hitelező ne járjon el saját belátása szerint az örökösökkel szemben akár vállalják, akár tagadják a tartozást, hanem kövesse mindenben a parnasz utasítását.

7. Ha valamely zsidó kereszténytől pénzt vagy árut vett át és más területre szökvén, amazzt megkárosítja, a parnaszok által kiközösítendő, minek folytán elveszti a császár által biztosított minden jogait, zsidóval házasságban nem élhet, baráti érintkezésben hitsorsosaival nem állhat; a mely zsidó pedig neki ételt, italt ad, köteles az általa okozott kárt megtéríteni.

8. A parnaszok tartoznak a náluk jelentkező és valamely zsidó ellen jogos követeléssel föllépő keresztény panaszost mindenben jogához segíteni.

9. Minden zsidó köteles hittestvére által elkövetett

visszaéléseket, melyek tudomására jutnak, a parnasznak bejelenteni.

10. A parnaszok kötelesek fölügyelni, hogy ezen rendelkezések pontosan betartassanak; kihágás esetében a tettes ellen kérlelhetlen szigorral járnak el.

Ezeket a határozatokat az 1541-iki wormsi zsidógyűlés újból megerősíti és magáévá teszi. Ime eset és példa arra, hogy zsidó nagygyűlés a felekezet tagjai gazdasági életének szabályozásával foglalkozott.

Joselmann működése a zsidóság belső ügyeinek terén azokban a békéltetési kísérletekben és avatkozásokban is nyilvánult, melyekre a zsidó községek beléletében gyakran volt szükség. Ilyen a prágai eset, hol Joselmann élete koczkáztatásával intézkedett és 23 «kitünő és jó» (vorzügliche und gute) artikulust alkotott.

Ezeknél a dolgoknál figyelemreméltóbb Joselmann fáradozása a zsidóság jogainak biztosítása körül és veszélyben forgó hittestvéreinek megvédelmezésében. Ezen a téren érdemelte ki azt a gyönyörű nevet: «*Hastadlan hagadol*», «a zsidóság nagy szószólója». Egész Németország zsidóságának sorsára kedvező befolyással volt ez az ő munkássága, melyről fogalmat nyújt a következő összeállítás:

1516 január 16-ára hívta össze Albert magdeburgi püspök a frankfurti gyűlést, mely a zsidókérdéssel foglalkozik; napirendjét kiűzési indítvány képezi. A fenyegető veszély hírére zsidó küldöttség siet Miksa császár elé. Joselmann kezét látjuk abban, hogy az indítvány határozat nélkül lett félretéve.

A török háborúk idejében sokfelé kísértett a rágalom, hogy a zsidók a törökkel czimborálnak és nekik kémiszolgálatot végeznek. E veszedelmes gyanúsítások hatása alatt V. Károly és Ferdinánd már elhatározták, hogy Németországból, Magyarországból és Csehországból kiutasítják a zsidókat. Joselmannnak sikerül őket megkérlelni, előttük és az augsburgi birodalmi gyűlésen is előadván a zsidóság hatásos védelmét.

A cseh rendek Ferdinánd király hozzájárulásával elhatározták a zsidók kiűzését. Az 1542. év telének végén kellett a cseh zsidóknak kezökbe venni a vándorbotot. Hogy egyes, a határszél közelében letelepült csoportoknak utóbb újra megengedték a visszatérést, Joselmann műve volt.

Midőn János Frigyes szász választófejedelem elszánja magát zsidóinak kikergetésére, Joselmann a strassburgi magistratus ajánló-levelével próbál szerencsét érdekükben. Capito meleghangú ajánlásával Luther közbenjárását is kikéri, de eredménytelenül.

Az 1545-iki wormszi birodalmi gyűlés a zsidók kikeresztése tárgyában beadott javaslatra türelmi határozatot hoz. Erre a határozatra, melynek kivívásán maga is fáradozott, hivatkozik Joselmann 1546-ban a spanyol invázió idejében Granvella előtt és rábírja magát a császárt, hogy a zsidók bántalmazását a katonákhoz intézett parancsban tiltsa el.

Nagy kegyre talált Joselmann mindig V. Károly előtt. 1520-ban koronázták meg V. Károlyt Aachenben római királylyá. Joselmann ez alkalommal zsidó privilegiumot eszközöl ki tőle az egész birodalom zsidó lakói számára. 1530 február 24-én teszi fejére

V. Károly a római császári koronát és már ugyanazon év május 18-án Joselmann kérelmére Innsbruckban megerősíti az előbbi privilegiumot. Az 1544., helyesebben 46. évi rendkívül kedvező nagy privilegium is Joselmann érdeme.

Az 1510. évvel kezd működése nagyobb arányokat ölteni. Ez időtájt még főképen az elzászi zsidók ügyeivel törődik. A szövetséges tíz város már körülbelül száz éve fölszabadult a hagenai Landvogt hatósága alól, miáltal a hatóságok illetékességének kérdése még bonyolultabbá vált. 1507-ben sikerült Oberenheim városának I. Miksa császártól azt a «kedvezményt» kicsikarni, hogy nem köteles többé falai között a zsidókat megtűrni, az ottan lakókat kiűzheti és egyáltalán nem szorítható arra sem, hogy a kereskedő zsidókat — rövid tartózkodásra bár — kapuin bebo csássa.

Ezt a jogositványt Scholl Bálint, a tanács meghatalmazottja járta ki, megígérve, hogy a város a zsidók kiűzetése folytán elmaradó évi 600 frt védelmi díjat megtérítendi a császárnak. A tanács egyelőre csöndesen örvendett a kivívott jognak, de nem alkalmazta egészen, a városban lakó zsidókat nem utasította ki, ellenben az idegen zsidó kereskedők előtt becsukta a város kapuit. Ha ilyenek a falak közelében mutatkoztak, kegyetlen bántalmazásoknak voltak kitéve. De már a következő évben bekövetkezett a benlakók kiűzetése; 1508-ban kiköltöztek a zsidók Oberenheimből és néhányan Rosheimban telepedtek meg. Szerencsére a tanács elmulasztotta a császárnak az ígért 600 frt kárpótlást megfizetni; ezt a körülményt ra-

gadta meg Joselmann, hogy hitsorsosai ügyét a császár előtt diadalra vigye.

Ugyanez időtájt Kolmar városa fölbuzdulva Oberenheim sikerén, hasonló kedvezményért folyamodott a császárhoz. A császár által kiküldött Rudolf von Blumeneck úgy találta, hogy a zsidók teljes kiűzése és kizárása számos nehézségbe ütközik. A zsidóknak házaik voltak, szép zsinagógájuk, a városon kívül temetőjük; a kiűzést tehát kisajátításnak kellett megelőznie.

1510 elején már ott találjuk Joselmannnt Freiburgban (Breisgau) a császár színe előtt, erősen szorgoskodva a kolmari ügyben. Csak annyit sikerült elérnie, hogy míg a város a zsidó lakosok befogadásának és megtűrésének kötelme alól örök időre fölmentetett, addig az idegen pénzváltók és egyéb kereskedők megkapták az engedélyt, hogy zsidójel viselése és kíséreti díjak fizetése mellett a városba rövid tartózkodásra bejárhatnak.

Ugyancsak sikerült Joselmannnak 1510 április 25-én az augsburgi országgyűléstől a kolmari zsidóság részére az év végéig tartó időhaladékok nyerni, mely de facto egész 1512-ig tartott. Így a szerencsétlen üldözöttek ügyeik rendezésére legalább időt kaptak.

Erősen foglalkoztatta abban az időben a közvéleményt Pfefferkorn agitációja és a bernai üstföldöző ügye, a ki a kánpadon úgy vallott, hogy az általa ellopott szentelt ostyákat zsidóknak adta volna el szentségtörő czélokra. Ezek a dolgok óriási megdöbbenést keltettek a zsidók között. A közhangulat ellenük fordult mindenütt. Ki akarták őket rekeszteni a

városokból, hitelüzleteiket lehetetlenné tenni, megélhetésüket aláásni, keresetüket tönkre vinni. Pfefferkorn izgatása nem volt theoretikus természetű, hanem a zsidóság életföltételeinek megsemmisítésére tört.

A zsidók sokat támadott hitelműveleteire vonatkozólag érdekes Joselmann fölfogása, melynek több helyütt, legvilágosabban 1541-ben a hesseni zsidók számára írt Trostbüchleinben ad kifejezést. Ezen iratnak németnyelvű kivonata a strassburgi városi archivum egyik aktáját képezi. (Részletek belőle Zeitschr. f. G. d. J. i. Dl. V. és Feilchenfeld könyvének függelékében.) Az idevágó hely a kivonatból fordítva így hangzik: «Kamatot vagy hasznot szedni az *idegentől* annak akarásával és tudtával, előzetes megegyezés szerint szabad, mivel megengedte nekünk az Isten; valameddig mi a népek között oly keményen vagyunk vámmal, kíséreti díjjal, évi adóval és sarczczal szorongatva, mint a hogy semmi más nép e földön: addig *ők maguk* lesznek az okai, hogy kénytelenek vagyunk őket hozzánk idegeneknek tekinteni és ők maguk is kénytelenek lesznek a mi testi táplálékunk keresésének ezt a módját helybenhagyni. Ha *levennék rólunk* ezt a nehéz igát, könnyebben fölhagynánk vele, mint más népbeliek, a kik engedély és jog nélkül kamatüzlettel és uzsorával foglalkoznak.» Ezen fölfogása jut érvényre mindazon beadványaiban, melyeket ő maga egyedül vagy más zsidó megbizottakkal egyetemben a zsidók megélhetésének biztosítására különböző hatóságokhoz intézni szokott. Hogy Joselmann minő tiszteletreméltó becsületes elveket tartott irányadóknak üzleti kérdésekben, azt

már láttuk az 1530. évben Augsburgban az ő hozzájárulásával alkotott rendtartásból. Ezen elvek tudatában fejti ki az egyik supplicatiohoz csatolt kísérőlevelében, hogy a kérelmezett kedvezményeket a zsidóknak meg kell adni («nachdem sie keine liegende Güter besitzen und mit Handwerk und Hantirung ihr Brod nicht suchen können», — «denn sonst müsste die Judischheit das ganze Römische Reich Hungers halber verlassen»), mert fekvő birtokaik nincsenek, ipart és egyéb foglalkozást nem űzhetnek, hogy kényerüket megkeressék és ily módon az egész zsidóság éhségtől űzve kényszerülne elhagyni az egész római birodalmat.

Miután a zsidók Kolmart és Enheimot elhagyták, Joselmannak arra volt gondja, hogy legalább a kereskedő zsidók előtt nyitva maradjanak e városok kapui. Minthogy azonban e kikötés a gyakorlatban többszörösen meg lett sértve, 1515-ben panaszt emel a császárnál Oberenheim város tanácsa ellen* és egyidejűleg Andlau grófja meg Honsteini Vilmos strassburgi püspök ellen, a kik a zsidókat ki akarták űzni területeikről. Ebben az ügyben több ízben kellett lóháton nagyobb utakat megtennie. Tevékenysége és buzgalma végül egyezsége vezetett közte, Andlau urai és a püspök között.**

* J. Följegyzései, Krakauer által kiadva: **בשנת ע'ה"ר נשתלחתי לאדוננו הקיסר יר"ה בקובלנש** (kétségtelenül: **בקובלנא** = panasszal olvasandó, nem pedig Koblenz, mint K. véli).

** U. o.: **ובסבה זו הוצרכתי לרכוב פעמים ושלוש ונרוץ**

Minthogy Enheim városa a tárgyaláson nem képviseltette magát, szintén kényszerült kapuit a zsidó bejáró kereskedők előtt megnyitni, de már 1516-ban a tárgyalás újrafölvételét kérte meghatalmazottja, Brandt Sebestyén jogtudós (a Narrenschiff híres szerzője) által. Miksa császár kérvényüket még az év november 20-án visszautasította. Mikor Miksa császár halála után V. Károly vette át a vezérszerepet, az enheimiak hozzá folyamodtak, de Joselmann is résen volt és az 1520-iki worms-i birodalmi gyűléstől az ügyek megvizsgálását, az 1522-iki nürnbergi gyűléstől pedig egy bizottság kiküldését eszközölte ki, mely Nürnbergben Rüdiger wisseburgi apát elnöklete alatt ülésezett. Joselmann döntő hatású emlékiratot dolgozott ki. A bizottság Morimonti Gáspárt hatalmazta meg, hogy a felek között egyezséget létesítsen, mely azonban csak 1524-ben jött létre, Jakob von Mörsperg Landvogt közvetítésével; főbb pontjai ezek: Zsidók a városba csak vásári napokon mehetnek be, fejenként 6 pfenning (strassburgisch) lefizetése mellett; estére a várost elhagyni tartoznak. Átutazás megszakítás nélkül 2 pfenning lerovása mellett bármikor megvan engedve. Uzsoraüzlet tiltva van, hitel csak kézi zálogra adható, nem fekvő birtokra. A megállapodás

הגלגל כי נפל פחד ומורא על כל העמים והשרים אשר
בהר יקראו לבא להשיב התנצלות על הקובלנא שקבלתי
עליהם (עלי: a szövegben) פרט על העיר ענהיים — וההגמו
ישרי אנדלא השוו עמנו.

keltéig folyamatba tett pörök beszüntetendők és a bennök foglalt követelések elenyésznek.*

Kolmar városának ügye még az 1541. évi regensburgi birodalmi gyűlést is foglalkoztatta. Joselmann jelen volt, de hasztalan fáradozott, nem bírta megakadályozni azon privilegium kiadását, melynek erejénél fogva Kolmar városa jogosítva van kapuit vásárnapokon is a zsidók előtt bezárni és idegen zsidókat, ha a városban taláztatnak, tetszésszerű bírsággal sújtani. Ez az állapot megmaradt egész a nagy francia forradalomig.

Joselmann a Pfefferkorni üzelmekkel és a dominiánusok izgatásaival szemben is érvényesíteni törekedett a maga befolyását.** A szerencsés fordulatot első sorban a humanisták buzgalmának tulajdoníthatjuk, de annak előidézésében Joselmannnak is megvolt a maga része. Bizonyítja ezt a frankfurti «polgármesterkönyv», a hol világosan ki van mondva, hogy Joselmann privilegiumot kapott a császártól, melyben meghatalmazza őt a zsidókat Pfefferkorn ellenében védelmébe venni, lévén a birodalomban lakó zsidók császári oltalom alatt.

Joselmann ezt a privilegiumot, melyet a frankfurti zsidók «ohne Willen eines ehrbaren Raths nit annehmen wollen», a városi tanács hozzájárulása nél-

* Arch. municipal d. Obernay Revue XVI. U. a. Revue XIII. Joselmann jegyzetei: **וע"י המלצר כרתי ברית לפתוח השערים להנהיג עמנו בשלום כפי נוסח כתבים הנחתמים ביניהם לבינינו**

** Feilchenfeld ezt Graetz ellenében vitatja; az általam idézett forrás Graetz álláspontját igazolja.

kül nem acceptálhatnak, a frankfurti magistratus által egész terjedelmében elismertetni és megerősíteni óhajtja. Ez a forrás így értendő: 1356-ban IV. Károly elzálogosította a frankfurti zsidókat a frankfurti városi tanácsnál, ennél fogva a császár joga nem terjedt ki többé a frankfurti zsidókra és így nekik privilegiumokat sem adhatott és az általános érvényű privilegiumok nem vonatkozhattak a frankfurti zsidókra, a kik ennél fogva most már azt óhajtják, hogy a Joselmann által kivívott előnyök rájuk is kiterjesztessenek, mi csakis a tanács hozzájárulásával történhetik meg. A frankfurti zsidók e sajátságos helyzete egészen 1742-ig tartott. (V. ö. Krackauer tanulmányát: *Wie die frankfurter Juden Karl VII. huldigten*, és ugyanazon szerzőtől: *Geschichte der frankfurter Juden im dreissigjährigen Kriege*.)

Erélyesen lépett föl Joselmann a dangolsheimi eset alkalmából. A regensburgi üzelmek hatása alatt Dangolsheim városkának felsőbbbsége is fészkelődni kezdett zsidói ellen. Ürügyül a vérvádat használták és 1519-ben előkészületeket tettek a zsidók kiüldözésére. Ezek az előkészületek izgalomba hozták a város alsóbbrendű lakosságát. Regensburgban is a zsidók kiűzése az utczi csőcselék műve volt, mely zavarásaival befolyásolta a városi hatóság magatartását. Dangolsheimban a csőcselék be nem várva a tanács határozatát, 1519-ben tél derekán kiűzte a zsidókat a városkából. A csőcselék ezen föllépése könnyen válhatott volna gyújtó szikrává, mely az egész Rajnavidéket lángba boríthatta. A környék városaiban már is gyanús mozgolódás volt észlelhető. Joselmann a

veszély nagyságát rögtön fölismerte, a hagenai Landvogt-hoz és a strassburgi püspökhöz fordult panaszával, az előbbinek kíséretében menten az események színhelyére sietett, a helyi hatóságoknak keményen szemére lobbantotta a Landfrieden megsértését és kényszerítette őket a kiűzött zsidók újólágos befogadására; de ezzel még nem elégszik meg, hanem a csőcselék főczinkosainak szigorú és példás megbüntetését követeli, a mi csakugyan meg is történik. Ezeknek az erélyes lépéseknek köszönhető, hogy a kicsiholt láng nem harapózott el tovább.¹ Sajnos, a kedvező eredmény a dangolsheimi zsidók számára csak 35 évig maradt meg; végre mégis kénytelenek voltak kivonulni onnan, 1554-ben hagyta el a kicsiny karaván a város kapuit, abban az időben, mikor Joselmann örök álmra húnnya le szemeit.

Mint már említettük, 1520-ban koronázták meg V. Károlyt római királylyá. A Miksa császár halála óta eltelt félesztendő keserű megpróbáltatások ideje volt a zsidókra nézve. Siet is a nagy szószóló — hastadlan hagádol² — a buzgó ügyvivő és megszerzi a már említett fontos privilegiumokat.³

A bibliai proverbium, mely szerint a férfiú, a ki ügyes és kiváló az ő munkájában, királyok előtt megállhat, de nem állhat meg alacsonyrendű sötét em-

¹ J. följegyzései: **ולולי ד' שהיה לנו כבר היו** = **מסתכנים כל היודים בנהר רינוס** — ha Isten velünk nincs, már veszélybe jutottak volna mind a zsidók a rajnai tartományokban.

² A József Omecz elnevezése.

³ **קיומים דרר כלל על כל שמה אשכנז**

berek előtt — nem illik Joselmannra, mert ő ugyan ügyes és kiváló volt munkájában és meg is állotta helyét emberül királyok előtt, de azért ugyancsak meg tudta helyét állani szemközt a — parasztvezérekkel is. Épen ebben áll az ő csodálatos sokoldalúsága. 1525-ben a lázadó parasztvezérek táborában látjuk, a mint velük a zsidók érdekében tárgyal. Nem hiába volt ő «fürsichtig und bescheyden» (utóbbi szót E. Scheid következetesen modeste-nek fordítja, pedig egészen mást jelent), nem hiába volt előrevigyázó és magát föltalálni, kényes ügyekben határozni tudó, csakhamar fölismerte, hogy az «új hatalommal» tárgyalni kell. Hiszen mind a két párt ellensége volt akkor a zsidónak. A nemesség a parasztok lázítóit vélte a zsidókban fölismerni, a parasztok meg a nemesek segítőit látta bennök a nép elnyomásában és leigázásában. Különböző helyeken már véres zavargások ütöttek ki, egyes parasztvezérek már fölhívásokat kaptak, hogy meg ne feledkezzenek valahogy a zsidókról.

1525-ben 15,000 főnyi szabadcsapat táborozott az alt-dorfi kolostor körül Rosheim közelében. Vezérek voltak: Hans Matten, Erasmus Gerber, Ittel Jörg, Pierre és Diebold; szóval a sváb és elzászi törzskar. Joselmann fölkeresi őket főhadiszállásukon és már a minthogy olyan ember volt ő, a ki mindenkivel tudott a maga nyelvén szólni — sikerült is neki a zsidók sértetlenségét a vezérektől megvásárolni és csakugyan nyomban gyors-parancsok mentek az összes csapat-testekhez, hogy a zsidókat pedig ne bántalmazza senki.

Éjfélkor ért haza Joselmann ebből a kirándulásból. Minthogy azonban a paraszt táborban ráért megtudni azt is, hogy másnapra Rosheim városa ellen támadás készül, fölébresztette álmából a város két polgármesterét, Hans Meyert meg Wagner Jakabot és közölte velük a martalóczok terveit, tanácsolta nekik, hogy kövessék példáját, keressék fel az ellenséget a maga táborában és kössenek egyezséget vele. A legédesebb álmából fölzavart Hans Meyer kijelentette, hogy az egész világért sem megy a parasztok hadiszállására; ellenben Wagner Jakab késznek nyilatkozott odamenni, ha Joselmann elkiséri. Joselmann meg is adta neki a «kiséretet», holott máskor a hatóság dolga volt a zsidónak kiséretéről gondoskodni. El is jutottak a félelmes tanyára és pecsétes iratban indemnitást nyertek Rosheim városának. Joselmann még a maga zsebéből 80 forintot adott a polgármesternek, kinél nem volt annyi, a mennyit a csapatvezérek tőle kértek. Hazamenet a hálás polgármester azt mondta Joselmannnak: «Ihesel du und deine Kinder sollet dessen geniessen.»* (A hála abból állt, hogy Joselmann távollétében, midőn a zsidók érdekében messze földön járt, családjának számfölös tagjait kikergették Rosheimből.)

A ki 1528-ban Prágában járt, ott is találkozhatott Joselmannal. Erős mozgalom indult meg akkor, hogy Ferdinándot a zsidók kiűzésére rávegyék. A megriadt cseh hitközségek könyörögve fordultak Joselmannhoz,

* Két elsőrendű forrás: Joselmann följegyzései 11. és levele a hagenai Landvogthoz.

hogy tegye a magáévá ügyüket; 300 aranyat bocsátottak rendelkezésére, a miből ő 40-et vett csupán igénybe. Lóháton indult Elzászból Prágába és midőn lova útközben a fáradalmaktól kidőlt, gyalog ment tovább, meglévén győződve, hogy mennél többet kínlódik, annál biztosabban megkönyörül rajta az Úr Isten, és csakugyan sikerült neki remegő testvéreinek javára czélt érnie.* Teljesültek reményei és Ferdinándtól kiűzési parancs helyett a régi privilegiumnak megerősítését kapta királyi írás és pecsét alatt.

1529-ben Morvaország zsidói forogtak nagy veszelemben. A bazini vérvád alapján, mint említve volt, 36 ártatlant kivégeztek. A gyűlölet hullámai átsaptak a Kárpátokon. Számos előkelő zsidót elfogtak hasonló gyanúba keverve. Joselmann ekkor magához véve a rendelkezésére álló összes zsidó privilegiumok másolatait, Würzburgba utazott, ott emlékiratot dolgozott ki és átnyújtotta azt Ferdinándnak, minek hatása alatt az elfogottak szabadlábra lettek helyezve.

1530-ban alkotta meg Joselmann a zsidó rendtartást. De a gazdasági támadások a zsidók ellen nem szüneteltek. Nemsokára újra kénytelen audienciát keresni a császár előtt. Nehezen sikerül megkapnia. Utána utazik V. Károlynak Flandriába, Brabantba, oly tájakon, a hol zsidó nem lakott és Joselmannak éheznie kellett. Türelmesen vár hónapokig, míg végre

* ונימוקי עמי שבטירחא יתירתא תפלה ורחמים יצליחו את הפעולות

bizalmas kihallgatáson fogadja a császár. A várakozás ezen időszakában a világtól elzárkózva, azzal töltötte idejét, hogy egy épületes könyvet írt héber nyelven «Derech Hakkódes», «A szentség útja» cím alatt. A könyvből csak töredékek maradtak Josef Kohen: «Joszif Omecz» című művében. (Feilchenfeld következtetések útján igyekszik a könyv tartalmát megállapítani.) Ezen tisztán szellemi foglalkozás alatt mély vágyakozás ragadja meg a tettek emberének lelkét, szeretné egész életét ilyen hívő jámbor munkásságban, az eszmék csöndes kultuszában eltölteni. Az ezerágú tevékenység embere vágyódik a síma, zajtalan, szemlélődő élet után. «Istenemre — írja följegyzéseiben — valósággal fölüdültem az elzárkózottság ama napjaiban és szóltam szivemhez, mi boldogok is azok az emberek, a kik gondolkozássukat és törekvéseiket úgy intézhetik, hogy elfordulnak e világ hívságos dolgaitól és csakis szent dolgokkal foglalkoznak.»

Nemsokára alkalma nyílt találkozni a zsidóság nagy rajongójával. 1532-ben történt ez Regensburgban. Míg Joselmann a zsidóságnak szerény existenciáját, nyűgös-bajos életét iparkodott megvédelmezni, addig amaz merészebb álmokon hevült. Molcho Salamon, az álmessiás, egy szép napon föltűnt Regensburgban; David Reubeni vele jött. Eljött, hogy a német zsidókat csatasorba állítsa a török ellen. Remélte, hogy V. Károlyt megnyerheti kalandos tervének és Joselmann támogatására is számított. Az éleseszű Joselmann nem mulasztotta el figyelmeztetni, hogy vesztébe rohan, mert a császár nem fog

benne bízni, hanem a török titkos ügynökét fogja benne szimatolni. Egyszer az életben látta egymást színről-színre e két különböző természetű ember. Joselmann már öreg, bölcs, megfontolt, óvatos, alázatos és szerény, a másik büszke, fiatal, szép, hódító jelenség, tele ragyogó ábránddal, lobogó lelkesedéssel, hivatva elragadó ékesszólásával rabul ejteni és megigézni a lelkeket. Molcho nem hallgatott Joselmann tanácsára, a ki, hogy az érintkezés gyanúját és az egyetértés látszatát is elkerülje, sietve utazott el Regensburgból, míg a rajongó álmessiás csakugyan a császárhoz fordult egyenest. Mint ismeretes, V. Károly rögtön bilincsre verette és magával vitte Spanyolországba, majd Mantuában máglyán kivégeztette. A kivégzés előtt kegyelmet ajánlott neki, ha a keresztény hitre tér. Habozás nélkül választotta Molcho a halált, hogy «teljes égő áldozatként szálljon föl Istenéhez» és kijelentette, hogy egész életéből nem sajnál egyebet, csak azt, hogy zsenge korában a marannokhoz tartozott. «Sok embert visszatérített a bűntől» írja róla Joselmann, «lelke föl van véve az öröklet honában.»

A mily mértékben kinyúlt a győzelmes császár birodalma, úgy szélesbedett Joselmann hatásköre. Az Afrika északi partszegélyén megvívott csaták után az ott lakó zsidók sorsa rosszra fordult. Joselmann segélyakeziót indított; fölhívta hitsorsosait, hogy mindenki vagyonának 2·5 ezrelékét erre a célra beszovaltassa.

Ebben az időben, mikor Joselmann Strassburgba költözik, működése apologetikus irányt vesz föl. Már

1529-ben és 1530-ban két memorandumot dolgozott ki a zsidók védelmére, egyikben a vérváddal, a másikon a törökkel való titkos egyetértés vádjával számol le véglegesen. 1530-ban látott napvilágot Margaritha könyve, melyben a zsidókat támadja, hogy a kereszténységet és annak alapítóját káromolják és hogy a keresztények között részben a reformáció javára térítenek. Joselmann kérésére a császár bizottságot küld ki, melynek jelenlétében Joselmann disputába száll ellenfeleivel. A bibliai bizonyítékoknak abban az időben nagy értéke és kelendőssége volt. Ezekkel veri vissza Joselmann Margaritha támadásait, a ki időközben egyetemi lector rangjára emelkedett. A disputáció nyomán Margarithát Augsburg városából kitiltották.

A protestáns méltóságok 1539-ben gyűltek össze Frankfurtban. Ott látjuk II. Joachim brandenburgi választófejedelemet és természetesen a szász János Frigyes; ez a két hatalmasság régóta tervezte a zsidók kiűzését. A hesszeni tartományi gróf, Fülöp is jelen volt, a ki valamivel enyhébb fölfogású vala. De Luther és Butzer Márton aknamunkája nála sem maradt hatástalan. 1538-ban hagyta el a sajtót Luther műve: «Briefe wider die Sabather an einen Freund». Még abban az évben megbízta Fülöp, Hesszen tartományi grófja Butzert és hat társát, hogy a jogara alatt élő zsidók jogi helyzetének szabályozására javaslatot dolgozzanak ki. A sikerült javaslat főbb pontjai ezek: 1. Legajánlatosabb volna a zsidókat egyszerűen kiűzni. 2. A mennyiben ez nem vihető ki, a zsinagógák építése egyszersmindenkorra megtiltandó. 3. Kény-

szerítendők a zsidók, hogy eskü alatt megtagadják a talmud kötelező voltát. 4. Hitelüzlet és kereskedés ne legyen nekik megengedve. 5. Ellenben legyen nekik megengedve, hogy mint bányaapródok dolgozzanak, ásással, sánczveréssel, kőfejtéssel, favágással, kéménysepréssel, csatornatisztítással keressék kenyerüket, vagy mint gyepmesterek és peczérek alkalmaztassanak. 6. Vagyonuk ideiglenesen elkoboztassék, a szegényeknek 5%-ra kölcsönadassék és lejáratkor, «ha a zsidók követelnék» és ha a szegényektől behajtható lenne («inbracht werden kund»), nekiök visszaszolgáltassék. (Lenyomatva Butzer könyvében: Von den Juden, Strassburg 1539. L. még Breslau H. Zeitschr. III.)

A frankfurti gyűlésen Joselmann számos ajánlólevéllel megjelent. Nyilvános vitát állott a keresztény tudósokkal, kik között Butzer vitte a főszerepet és gyors észjárásával, valamint találó érveivel üdvös hatást gyakorolt a hesszeni, a szász, de főkép a brandenburgi zsidók sorsára.* Ez alkalommal mondta a haragosan fenyegetőző Butzernek ez emlékezetes szavakat: Seit ir ein gelehrter mann, dreuen uns

* ועל ידי נלגל וסבת הויכוחים שעמדתי בפני רבים החכמים באומות להוכיחם שלא כדברי הלומר ובוציר וסייעתי מתוך דברי תורתנו הקדושה עד שהורו לי על הברכות Breslau így fordít: «die Fürsten dankten mir für die Segensprüche», holott a hely értelme: elismerték, helybenhagyták a régi privilégiumok áldásait. V. ö. Raschi gen. 32. 27: הודה לי על הברכות שעשו מערער עליהן

armen leuten? Gott der Herr hat uns erhalten seit Abrahams zeiten, wirt uns on zweifel mit Seiner gnad vor euch weiters ze (recte: er) halten. Méltó párja ez a kifakadás az 1530-iki zsidó rendszabás záradékában olvasható kijelentésének (Staatsarchiv Stuttgart: eredetiben, Stadtarchiv u. o. másolat): «Dan wir auch menschen, von Gott dem almechtigen auf der erde ze wonen geschaffen, bei euch und mit euch ze wonen und handlen».

A föntebbi, Butzerhez intézett szavakat a Vigasztalás könyvéből (Trostbüchlein) idézzük, melyet 1541-ben írt a hesszeni zsidók számára bátorításul, hogy a sors megpróbáltatásait türelmesen viseljék és hogy belőle tanuljanak választ adni a támadónak (dem Widersacher antworten). Egy neme ez a zsidó apologetica vázlatának. A könyv elveszett, de kivonata, mint már említettük, megmaradt. Héber nyelven írta, azzal a célzattal, hogy szombatonként a zsinagógákban fölolvassák, de németre is lefordíttatta és a strassburgi tanácstól bizonylatot kért, hogy könyvében nem foglaltatik más vallások káromlása vagy megsértése. Így maradt meg a műnek két kivonata a strassburgi tanácsjegyző tollából: summarischer Extract (Breslau kiadta Zeitschr. V, 329) és (ugyancsak a strassburgi irattár Wencker gyűjteményének III. kötetéből) kiegészítő részletek. (Feilchenfeld könyvének függelékében közreadva.) Joselmann egyéb irodalmi munkái: a széfer hamiknó (tanácsok a zsidóknak, apologetikus fejtegetések és történelmi adatok) töredékesen maradt ránk (Bodl. libr. col. 773 u. 2240) és az életrajzi följegyzések (Bodl. Oppenheim gyűjt. 2206.

sz., kiadva Revue XVI.). Mindkettő becses történelmi forrást képez.

A dietfurti vérvád, a prágai gyűjtogatási pör és kínvallatás lezajlása után a würzburgi rituális gyilkossággal ártatlanul vádolt áldozatokat, kik nyolcz hónapi kegyetlen kínvallatás daczára sem szennyezték be magukat hazug vallomással, nagy áldozatok árán sikerül Joselmannak 1544-ben kiszabadítania.

Ebben az évben aratja legnagyobb diadalát a nagy privilegium kieszközlésével (kiállítva 1546-ban), melylyel a németországi zsidók helyzetét szerencsésen biztosítja. Ez fáradozásainak legszebb eredménye, legmaradandóbb gyümölcse.

1546-ban V. Károly spanyol csapatokat hoz Németországba; döntő ütközetre készül a protestáns hatalmakkal. A fanatikus spanyolok a zsidókat fosztogatják. Joselmann a császárhoz fordul segítségért; hivatkozik arra, hogy a zsidók már eleget szenvednek a császár ellenségeitől, nem jogos tehát, hogy azoknak támadóitól, a császár híveitől is szenvedjenek. 1547-ben elesik Frankfurt. A következő évben a császár újból kiállítja Joselmann menlevelét (1548 február 28-án). «Érdemei fejében a császár és a birodalom oltalmát, különös kegyét» biztosítja számára ez a menlevél; ő és családja mindenütt szabadon lakhatnak Németországban, hol zsidók élnek, szabadon járhatnak-kelhetnek menten vám és illeték terhei alól, élvezik a zsidók összes privilegiumait és ha azok netalántán megszűnnének, Joselmannra és családjára vonatkozólag érvényben marad-

nak. Így öreg napjaira még öröme telhetett uralkodója kiváló elismerésében és kegyelmében.

E dolgozat szűk kerete nem engedi meg, hogy mindazokat az ügyeket felsoroljuk és fölvonultassuk, melyeknél áldásos működését kifejtette, hogy a fölhozott dolgokat behatóbban tárgyaljuk, de még azt sem, hogy csodálatos egyéniségének elemzésébe bocsátkozzunk. De ki kell emelnünk, hogy nagy esze, leleményessége, éles emberismerete, világos látása, csökkenthetlen bátorsága, végtelen kitartása és buzgalma, hittestvérei, valamint a zsidó összesség iránt táplált lelkes és mély szeretete, erős vallásos meggyőződése, áldozatkészsége és főleg határt nem ismerő fáradhatatlan tevékenysége szerezték meg neki a legdíszesebb címet: *a nagy buzgólkodó, a nagy szószóló, hastadlan hagadol* nevét. Az a mód, melylyel ezt a címet kiérdemelte, örök mintaképévé avatja őt a zsidóság azon vezetőinek és képviselőinek, kik nem üres címeket hajhásznak, kik tiszteletbeli állásokra világi czélok szemmeltartása nélkül önzetlenül törekszenek, csak azért, hogy munkájukkal és tehetségükkel, áldozataikkal és odaadásukkal hitfelekezetük javát valóságosan előmozdítsák.

Életében kétségtelenül sok rosszakarattal kellett megküzdenie. Jogait megcsonkították, a hol lehetett, őt magát többször kirabolták, ablakait beverték, családtagjait Rosheim városából kikergették, több ízben meggyanúsították és pörbefogták és általában rosszindulattal és ellenséges érzülettel, gyűlölettel környezték. Ennek a gyűlöletnek van egy irodalmi emléke is. Régi költemény, fametszetű kép alatt,

mely az aranyborjú előtt térdelő zsidót ábrázolja, hátán nagy pénzes zsákkal. És a gúnyvers első szakasza szól ekkép:

Ich pin ein Jud des laugn ich nicht
von Art ein schalkhaft pösenvicht
und haiss der Jossel unverzayt
ein herolt aller Judischait.

Valóban a zsidóság héraoldja volt. Valóban nem tagadta el zsidóságát soha. Meghalt 1554-ben ...

A reformáció okozta rianások nagy hullámverést idéztek elő, hullámjárást a zsidó történetben is. A zajlás elcsendesedett és a vizek fölött ismét ott lebegett a zsidó tan szelleme. 1567-ben jelent meg Velenczében Káro József könyve, új vára a hitéletnek, új területe a vallásos buvárkodásnak, tanubizonyosságul annak, hogy nem alél el és nem merül ki Izrael szelleme.

Budapest.

Dr. Hevesi Simon.

JARGON IRODALOM ÉS KÖLTÉSZET.

Végtelenül gazdag formákban és tartalomban egyaránt a jargon irodalom és költészet. Emberek, a kikre az élet szenvedései és viszontagságai Achászér bolyongó sorsának súlyával reánehezettek: egy költött, megálmodott nemzeti országban éltek és élnek még mai napság is, holott köröttük az ő ideáljaiktól teljesen idegen világ terjed, holott az apák földje, a melyről imáikban megemlékeznek, már régen elve-

szett az ő számukra. Azt az országot, a melyben élnek, hazájuknak nevezik, de annak modern kultúrája csak legkiválóbbjainak lelkéhez tud hozzáférközni. E nyomor és szenvedés, a mindennapi kenyérért való megélhetés küzdelmeinek közepette — mégis egy hatalmas irodalom fejlődik ki a gettó világában, a zsidó-német jargon beszélőinek körében. Irodalom és költészet, melyet mély érzés és bánatos, szelid humor jellemez. Az a zsidó élcz, a mely kigúnyolja még a saját fájdalmát is, sokszor a legszentebbet is, de kaczagása közben szemeiben áruló könny jelenik meg, siratója szomorú sorsának, szenvedő martiromságának.

A jargon irodalomban forma és nyelv szoros, elválhatatlan kötelékben állanak egymással. Nyelvezete bibliai és talmudi kifejezések mellett, zsidóknál használt német szavaknak szókincse. Kegyelettel csüggött a zsidó mindenkor azon, a mi szent volt az apák szemében; azért ragaszkodott hát irodalmában is a héber nyelv hagyományaihoz, és a használatból kiveszett régi német szavakhoz, a melyeket megőrzött eredeti jelentőségükben.

A zsidó-német literatura tehát kezdeteiben a zsidó irodalom kicsinyített tükörképe. Hagyományos irodalom, vallás-erkölcsi színezettel.* Ez irodalom körébe

* A jargonirodalomról irtak: Sokolov N.: Jargonliteratur; Pavetti: Die jüdisch-deutsche Literatur; M. Acher: Eine ost-jüdische Bühne; Grünbaum: Die jüdisch-deutsche Literatur, és Eljaschaw: Die Anfänge der jüdisch-deutschen Literatur című művének adatai nyomán haladtam a jargon irodalom legkorábbi termékeinek ismertetésében.

tartoznak olyan szellemi produktumok is, a melyek tulajdonképen nem is zsidó tartalmuak, és csak az teszi azokat zsidóvá, hogy héber betűkkel íratlak. Ilyenek p. o. Maaszé Sigmund, die Geschichte von Ritter Sigismund und Magdaléna; Eulenspiegel; Siben weise meister von Rom. Wagenseil «Belehrung der jüdisch-Teutschen Red und Schreibart» című munkájában Artushof királyfiról szóló héber betűkkel írott elbeszélést közöl «von dem berimten riter Widuwilt dem streitbaren Held, gar schen in reim gestellt, wen ihr wert drin leien (lesen) wert sich euer Herz erfreien.»

Ezekben az elbeszélésekben sehol sem akadunk zsidó reminiscentiára, csak az elbeszélések végén található a szokásos héber abbreviatura א'ב'ר = (אמן בן יחי רצון) Ámen. Így legyen. Utána következik a szerző néhány héber zárószava, a szerző neve, lakóhelye, és az írásmű befejezésének évszáma. Az említett elbeszélések a 17. századból származnak.

Néha — mint p. o. a jargonnyelvű Dietrich-mon-dában a címlapon egy héber zsoltárvers idézését találjuk és egy utóiratot a cím alatt, a melyben a szerző felszólítja az olvasó közönséget, hogy siesse-nek megszerezni a könyvet, «den sie (t. i. a könyv példányai) werden verzukt (weggenommen, vergriffen) werden». Így például a «König Artus Hof» című elbeszélést egy prológuş előzi meg, a melynek befejezése így hangzik:

Drum kumt geschwind zu laufen,
das schen Maisze zu kaufen,

Den es sein nit vil worden gedruckt, drum werden sie bald
verzukt,

Es is drin schene **אותיות** (betük) gute tint un papeier (papier)
ich geb sie ach nit teier,

Drum kumt behend zu gen, un kauft geschwind, den ich
hab nit vil mer,

Das ich soll **נוכה** sein (azzal a szerencsével bírjak) zu komen
in **ארץ ישראל** hinein,

Bald in unsern tagen, drauf weln mir **אמן** sagen.

Zu eren alen manen, jungen meidlich (= Mädel) und weiber
Gestellt durch euern dinstwiligen Joslen Wizenhausen der
schreiber. —

A könyv végén ez áll:

Damit hat das Buch ein end, das uns Gott Msiach send
במהרה אמן

Maga ez az elbeszélés azonban úgy formájában, valamint tartalmában teljesen német, a Pfingsten, Ostern, Charfreitag, szavak, a melyek már az első oldalon fordulnak elő, határozottan nem zsidók. Vannak ugyan benne újabb zsidó-német szavak is, ezek azonban valószínűleg ógermán kifejezések, a melyeket az író az elbeszélés eredetijében talált, vagy a mi-képen prológusában mondja, atyja házában hallotta és azután rímekbe szedte azokat. Mindezek az iratok azonban már meglevő német irodalmi műveknek pusztá másolatainál nem egyebek, arra szánvák, hogy a közönséget szórakoztassák; minden erkölcsi tartalom híjján, és így az eredeti zsidó-német irodalom termékeinél kisebb értékűek. Széleskörű közönsége volt azonban mégis ezeknek a profán tartalmú iratoknak, a mint ezt egy előszóból is meg tudhatjuk, a melyet Elia Levita zsoltárfordításaihoz

írt bevezetőben egy jámborérzésű férfiú, a ki azt mondja ebben az előszóban, hogy ő ösztönözte Levitát erre a zsoltárfordításra, az asszonyi népség hasznára és azon férfiak üdvére, a kiknek ifjúságukban nem volt elegendő idejük, hogy héberül megtanulhattak volna, a kik azonban szombat és ünnepnapokon szívesebben olvasnak ilyen «istenes» könyveket, mint a «Titrich von Bern» című haszontalan könyvet.

A németországi zsidó-német irodalom vallás-erkölcsi tartalmu irataiból többnyire fordítások ismereteseek. Zsidó-német nyelvre van lefordítva a ספר מדות az emberi tulajdonságokról szóló ethikai mű, mely a világ, az élet mulandó örömeiről szólva, a túlvilági élet gyönyörűségeiről szól, és arról a 27 emberi nemes tulajdonságról, a melylyel a másvilági életet ki lehet érdemelni. Bachja ibn Bakodának híres könyve a חובות הלבבות a Szívkötelmek című erkölctanát is olvasták ezen a nyelvidiomán. R. Elia Kohen Sevet-Muszar című művéből a jó és a gonosz ember sorsáról szóló elmélkedéseken kívül az érzelmes asszonyi publikum megtudhatja azt a titkot is a jargon nyelv magyarázata nyomán, hogy melyek azok a feltételek, a melyeknek betartásával az asszony, a hitves megőrizheti férje szerelmét, «dass er chasz vesolem (Isten őrizze) sol seine gedanken nit geben auf eine andre frau.» Az első feltétel, hogy az asszony mindig pecsétnélküli, tiszta ruhában járjon; a második feltétel, hogy a feleség mindig halk hangon beszéljen urával, «ün nit mit hoher stim» és sohasem fölemelt, hangos szóval, mert könnyen meg-

történhetik, hogy a férj dühbe jön, káromkodni fog és megveri a feleségét, ha pedig egyszer már megverte a feleségét, könnyen belegyakorolhatja magát ebbe a mesterségbe, szokásává leszen «ün wen er es *einmal* tun wert, so wert er gewont drein wern, so weren sie dazu kommen, das ire herzen werden von einander gescheiden wern, ein itlicher vün sie wert sich ein andern wählen, er wert sein Machsove haben auf eine andre frau, ün sie auf ein andern man». A harmadik feltétel, hogy ha az asszony férjét gondokban látja, ne kíváncsion tőle se ruhát, de még háztartási pénzt se, addig a míg férje jobb sorsban nem lesz. Vigasztalja őt, legyen nyájas hozzá, biztassa jobb jövővel, adja vissza önbizalmát néki. Legyen mindig vidám az asszony, tanácsolja ez a jargon kommentár, és itt egy különös teoriával elébe vág Schenk professornak: mert — ugymond — vidám asszonynak sok fia és bölcs gyermekei lesznek, de a kedvetlen, férjét bosszantó asszonynak leányai lesznek vagy bolond gyermekei. «Dem weib in traurigkeit wern die Kinder Mädllich, oder narren». Az ötödik feltétel, hogy az asszony az urát az első embernek tartsa a világon. Még akkor is, ha rongyos ruhákban jár, tekintse őt rongyos ruhákban járó fejedelemnek. Ne irigyeljen senkit az asszony, mert ha megirigyli társnője szebb tolettjét vagy szebb kalapját, könnyen arra a gondolatra juthat, «bárcsak az ő ura az én uram lenne» és ez már hűtelenség. A gondolatot a cselekvéstől csupán egy arasz választja el. «Auch soll sie kein auslaufrin nit sein, den wen ein frau vil aus dem haus lauft, so bringt sie andre leut der

zu das sie gestrauchelt mit ir wern, wie mir gefinden bei Dina».

Még több ilyen tanítótartalmu jargonra fordított ethikai irat foglalkozik ilyen, a nőkhöz intézett tanácsokkal. Így a Lév tauv című irat is. Mások viszont agada fordítások, prédikáció gyűjtemények, mint a milyen a Zewi Hirsch Kaidenower Kav Hajosor könyve. Ebben fordul elő a következő történetnek elbeszélése, a mely meglehetősen szabad szellemről teszen tanuságot, azt a tételt világítva meg, hogy a vallás külső szertartásait pontosan betartó emberek: lehetnek esetleg igen nagy mértékben kifejlődött vallástalan érzületű halandók. A nem minden humor nélküli példázat így hangozik: Élt egyszer, valahol, meseországban, operenciákon túl egy csudálatosan gazdag ember, a ki egyuttal nagy «lamden», igen tudós férfiú vala. Egyszer csak hatalmas vágy fogta el a szívét Palesztina, a szent föld iránt. Útnak indult tehát és magával vitte minden pénzét. A török határon egy kicsiny hitközségben megpihent néhány napig. Itt azt hallotta, hogy útja közbiztonsági szempontból semmiképen sem veszélytelen, mert a szent zarándokokra rablók leselkednek. Meglátott a zsinagógában egy taliszba burkolt tefilinnel imádkozó zsidót. Ahhoz elment, és mivel azt hitte, hogy ilyen jámbor férfiunál bizonyára jó helyen van a pénze, reábizta gazdagságát azzal, hogy a mikor majd útjából visszatér: szolgáltatassa vissza pénzét. Az «ajser» a gazdag férfiú békességben elérte célját, és miután vagy egy fél évig Hebronban tartózkodott. újra visszatért a török határvároskába. Mily nagy volt azon-

ban nem éppen kellemes meglepetése, a mikor az ő embere, a kire pénzét reábizta, még azt is letagadta, hogy valaha látta volna. Kéri az «ajser», ne tegye ezt vele, hiszen idegen földön van, az azonban feleletre sem méltatja, sőt ki is neveti kétségbeesését. Szomorú szívvel a templomba ment a gazdag ember és így fohászkodott: «Világ Ura! Könyörülj rajtam! Csak hozzád kiálthatok én az én nagy szorongásomban. Mivelhogy azt hittem, hogy ez a fejére borított taliszszaal és tefilinnel imádkozó ember: bizonyára gáncstalanul jámbor férfiu, azért bíztam reá vagyonomat. Most azonban látom azt, hogy gonosz és istentelen ember az. Segíts énrajtam!» Erre Isten Illés prófétát küldte hozzá, a ki így szólt hozzá: «Ne sírj többet! Menj el embered feleségéhez, és mond neki, hogy férje küldött oly czélból, hogy pénzedet visszaadja neked. Ha jelet kér tőled, hogy csakugyan férje küldött téged, mondd el neki, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepén, pészachkor kovászszosat ettek kettesben, és hogy Jom Kippur reggelén jól bereggeliztek; erre majd visszaadja az asszony a pénzedet. A gazdag ember csakugyan így cselekedett, és csakugyan ezen az úton elveszettnek hitt pénzéhez jutott. A mikor az asszony férje hazaérkezett, felesége ezekkel a szavakkal fogadta: «du müst mesüge sein, warum gibst du dem Mann das zeichen, das mir haben Chomez gegessen an peszach und an Jom Kiper auch, und ich soll dem Man sein Pikodaun araus geben, un bist dein Cherpo allein mefarszem, und veröffentlichst selbst deine Schande.» Bánatában ezután ez a jeles házaspár kivándorolt a városból.

A Széfer Mare Hamuszor, «der Zuchtspiegel» című könyv, a melyet a címlap tanúsága szerint R. Seligman Ulmo a 16. század végén szerkesztett, alfabetikus sorrendben talmudi példabeszédeket közöl, zsidó-német fordításban. In paranthesim megjelöli az egyes közmondások után azt a talmudi tractatust is, a honnan a példaszót veszi. Közöttük vannak azonban olyan közmondások is, a melyek későbbi iratokból vannak meritve. Talán nem érdektelen egyikét ilyen, talán többé-kevésbé ismert közmondás közlése az eredeti nyelvidiomában.

Iz dein weib korz und klein, buck dich zu ihr, her vas sie mein.

Man pflegt zu der bine oder wesp zu sprechen, behalt dein honig, so wirstu ach nit stechen.

Wer ein Mensch derkenen will, der habe achtung auf sein Zorn, trinken un Spiel.

Is dein tochter gewachsen gross, nit lang sie halt, gib sie los, an der **בחורה** is niks zu erhalten, findst du nit siduchim (Partie) vor sie recht, gib sie eh den neksten frumen knecht. — A huhn is gut zu essen selbend — ich und das Huhn.

Sorg un vil jar, machen grae un weise har.

Von der weiber **חכמה** (weisheit) wirstu haben kleinen gewinn, sie habe lange kleider un korze sin.

Welcher hat einen unter sein mispoche (Familie), der da is worden gehangen, solstu nit zu im sagen, heng mir den fisch an der stangen.

Heist dich dein **חבר** (freund) ein esel, nit las dichs verdriesen, fast, leg auf dir den satel oder bast.

Die jugent is ein schener rosenkranz, in der elter

is alle freid verloschen ganz, die elter gleicht sich ein Kranz aus derner (Dornen), man macht ir die eselsherner.

Da die lib war gros zwischen mein weib ün mir, auf ein schneid vun ein schwert lag ich mit ir, izundert da die lib is nimer aso streng, ein zimmer vun 60 elen is uns zu eng.

Ider vogel singt sein gesang, der kreps get sein gang, un der nar bleibt ein nar sein leben lang.

Die schaf gehn al nach einander, un weren ihrer zehn, also ach die tochter tut, was sie von der muter hat gesehen.

Érdekes erkölcsi tanításokat tartalmaz a ספר אנרת בעלי חיים című munka, a melyet héberre arab nyelvből R. Kalonymos fordított le, és jargon nyelvre ismeretlen szerző ültetett át. Ebben a könyben, minden állat külön szerepel, és panaszszal lép fel az ember hatalmaskodása ellen Bivarasp király színe előtt.

A **בן המלך והנזיר** (Prinz und Dervisch) ősregéje, mely a Pantsatantrából ment át a népek mondavilágába, és a melyet héberül Ábr. Ibn Chiszdai írt meg, zsidó-német nyelven az 1769. évben jelent meg.

Költői szempontból legérdekesebbek a midrás és talmud agadai részei jargon nyelven, továbbá a különböző péntek esti és szombat kimeneteli énekek.

Egyik jargon-nyelvű szombat kimeneteli ének, a melyet havdala után énekeltek, s a mely egy hagyományos elbeszélésen alapszik: Egy szegény ember látja hitvesét és gyermekeit nyomorogni. Elkeseredésében erdőbe bujdosik. Eljahu prófétával találkozik,

a ki segít rajta. Palotát épít egy hatalmas úrnak, éjszaka angyalok segítségével s a munkabért ő kapja.

S így folytatja :

Nem tudnátok talán, hogy ki volt e jámbor ?
A ki nemrég gondban, örömöktől távol,
Rengetegbe tévedt — könnyei omoltak
Kit a kétség s árnyak egyre ostromoltak.
Gyermekei éhen, kenyér után jártak,
Jobb időt, jobb sorsot reménytelen vártak.
Járt utána egyre gúny, szitok és átok,
Tövis és bojtörján a nyomába hágott,
S jobban üldözésnél, vád és káromlásnál
Serkedtek könnyei gyermekei láttán.
Eltaszítva mástól — otthonuk is gyászos
Ételük, italuk annyira hiányos.
Óh mert van egy éhség, nem kenyérre vágyó,
Testi kinlódásnál sokkal inkább fájó,
A mikor a lélek szomjuhozik, sorvad,
Édes harmat híjján mindhalálra hervad,
Ki hát ez a sötét gondok vándorlója
Ki a fájdalomnak rögzös útját rójja ?
A zsidóság volt e búslakodó jámbor,
Könnyei hullottak, mint a sűrű zápor,
Viselte a gúnynak tüzes, égő ingét,
Mégbántották gyakran, s ártatlan volt mindég.

Ecseteli a hét hat napján munkálkodó, sok gyermekkel megáldott, szegény zsidó sorsát, a szombat vigaszát.

Az ének végén pedig, a mikor a hétköznapi gondok reáborulnak a szegény zsidóra, a mikor a havdala lángja sziporkázva alszik el a sistergő borban, így sóhajt fel: «Óh Eliahu, eltűntél örökre, nem segítesz többé, életem palotáját, de még a kunyhóját is magamnak kell építenem.»

Ha még azt is fölemlítjük, hogy a királyok könyvének egy része ugyancsak le van jargonra fordítva, és hogy ennek a fordításnak a bevezetésében van megírva Salamonnak Asmedai által történt detronizálásának ismert története, továbbá, hogy még egy-néhány zsidó népdal is ismeretes e nyelven, akkor nagyjában kimerítettük a jargon németországi zsidó-német termékeinek ismertetését.

A szláv országoknak zsidó-német irodalma, az ugynevezett lengyel zsidó-német literatura nem kevésbé gazdag. Futólag említjük csak meg ezen a helyen egyes talmudi helyeknek, sőt egész tractatusoknak, az Eszter könyvnek, a templom pusztulásának, a bibliai József történetének jargon fordítását és eredeti leírását — vannak ezen irodalomnak érdekesebb jelenségei is.

Első sorban ezen a nyelvidiomán igyekeztek és igyekeznek még mai napság is a misszionáriusok lelkeket szerezni felekezetüknek Izrael elmaradt műveltségű köreiből. Lefordították már az 1821. évben az új testamentumot lengyel-zsidó jargonra. Máté 6. fejezetéből a miatyánkot így fordítja: «Unser vater, der du bist im himel, geheiligt soll dein Name sein. Még dein kinigreich komen. Dein wilen sol geton wern auf erden, aso wie in himel. Gib uns heint unser teglich brot, stb. Továbbá az ötödik fejezetből Jézus híres mondása: Gedenkt nit, das ich bin gekumen, die תורה (Thora) oder die נביאים (Propheten) zu versteren, ich bin nit gekumen zu versteren, sundern zu derfilen vor war sog ich eich, biz Himel und erd wet vorbeigoin, wet nit ein Jod vorbeigoin vun der Tajre, bis ales wert geton wern».

Szegényműveltségű az a közönség, a melyet a térítők ilyen ravasz módon igyekeztek behálózni. Azt a hangot használták, a mely ennek a publikumnak gyermekkora óta fülébe csöng, hogy a családi körnek meghitt nyelvén a lelkéhez tudjanak férközni. Hiszen a zsidóság eme rétegének még a tiszta német kifejezéseket is jargon nyelven kellett érthetővé tenni.

Így Máté jargon fordításában a következő magyarázatokat olvashatjuk: «Petrarch heist, einer, was hot zu schafen. Testament heist ein Berisz. Legion heist eine grose Machane. Gichtbruch is ein krenk, wos wert heint angerufen פאראלויטיק paralutik.»

Egynéhány lengyel-zsidó-német jargon könyvet címük szerint a következőkben ismertetek:

פּער מעשיות Elbeszélések könyve: elbeszélő részek a talmudból és midrásból, a melyet Rabénu Niszim szerkesztett Dunas vejének vigasztalására, a mikor annak egyetlen gyermeke meghalt. A könyvet kísérő levélben ezt írja neki: «Nach Engelschaft wert breit, nach Zoresz kumt freid, nach Sorgen ist harvoche, nach trauer kumt Szimche.»

Egy istenfélő, okos és bölcs asszony, névvel Rebeka, R. József leánya héberből jargonra fordította azt a költői legendát, a mely szerint az állatok disputatióba elegyednek a démonok királyának színe előtt az emberrel, «und est kümt davon heraus grosse Weisheit und Moral».

Egy hét felvonásos dráma is ismeretes a XVII. század végéről. Címe: «Moses oder das Befreiung der israeliten aus Egipten, gemacht durch Schlomo Badchen». A hetedik «Vorstellung» a zsidóknak

Egyiptomból való kivonulását ecseteli. Ilyen verseze-
tek fordulnak benne elő:

Mózes szól:

Freuts enk, ir lieben brider,
Singt zu Gott mit dank und lïder,
Dankts und laubts dem lebendigen Gott,
Welcher uns geholfen hot.

A kar:

Du bist der Got über ale geter,
Unser helfer und ereter,
Wer kan sich gleichen, Got zu dir,
Deine Wunder haben kein Sir.

Sabtai Zewinek életét egy Wilnában a XIX. század
közepén megjelent munka tárgyalja, «vun akten, wos
es hoben geschriben die Konsuln wos woren in
Türkei».

Hírneves kabbalisták élete, csodatevéseinek kívül
ezen a nyelven van megírva még a Rotschild-család
története a «Beschreibung vun dem ersten Mejaszed
vuns grause Rotschild R. Meir Anshel, mit ale
seine finf sün». Egyik helyen így hangzik a könyv:
«Reb Jakev, oder Dzsemsz is gewen der lezter vun
die finf sün. Die frau seine, die barones, hot man
stendig gerufen der Malach, weil sie hat take in
sich gar kein gal nit gehat.» A Heino-családról ugyan-
csak vannak jargon nyelven följegyzések.

Zsidó-jargon költemények gyűjteményéből «Junge
treren» czímmel ismeretes egy verskötet. Mottója
így hangzik:

Bei Nacht auf mein geleger,
 Freg ich mein bitter Harz,
 Wen wet schau'n schlogen der Seiger,
 Die letzte Minut vün mein Schmarz.

Továbbá ilyen czimű költeménykötetek: Siro Chadoso (új ének), dos is a verfassung vün acht lider, verschidne.

10 herliche lider von Eljokim Badchen.

Ugyanezen szerzőtől Higojaun Bechinaur (92. 4.) «neie lider zu singen mit instrumental begleitung.»

A humoros irodalom körébe tartoznak:

«Blitzende witzen oder lachpillen», egy 32 oldalas könyvecske, különféle anekdoták és legendák gyűjteménye. Ebben fordul elő a következő anekdota: «Ein prasztek (paraszt) hot gebeichtet vor sein geistlichen, das er im hot gestolen a stik leiwend (leinwand). Sagt der geistliche: fui, das ist hechst gemein. Sagt der Prasztek: meine frau hot dos auch gesagt. (T. i. felesége a «leinwand»-ra értette, hogy durva.)

Hasonló tartalmúak: Szipurim, (elbeszélések) «geferliche libe, falscher aristokrat, beise schlang, stiler ganev.»

«Die Majsze vün dem stikele braut, hot gemacht a franzesicher doktor.»

Érdekes munka a «Reb Chaimel der Kozin» című színmű. Theater in vier akten. Bevezetőjében ezt mondja: A par werter zu die frume Rebecenim, ün zu die wolkendige weiber. (Wolkendige; wohlkundige. Ez a «teater», valamint annak előszava igen jellemző arra az irodalmi fajra, a mely a szlávnyelvű

országokban körülbelül száz év óta ismeretes. A szláv országok zsidó-német jargona új, modern köntöst öltött magára. Mindenekelőtt más lett az irodalom anyaga. Az erkölcstani elmélkedések, fordítások helyébe kisebb, a zsidó életből vett elbeszélések léptek. A nyelv is teljesen megváltozott. Arra törekszenek az írók, hogy «hochdeutsch» nyelven írjanak, de iszonyatos német nyelv kerül ki a tolluk alól. És mivel a szláv nyelvekkel is megismerkedtek a zsidók ez időben, onnan van, hogy a jargonban csak úgy hemzseg ezentúl az orosz és lengyel szó. Héber és idegen szavak keveréke lett itt a jargon, a melyen nagyobb regények is megjelennek kacskaringós, keregett nyelvezettel, furcsa okoskodással és logikával. A «Hauslehrer» című regényben p. o. így ecseteli az író a szerelem végtelen hatalmát. «Bald nach Pészach, hat sich unser Madam Aleske araus geblichen, mit ir tochter a meil vun der stodt, un der jünge man is geblichen in stodt, weil er doch hot gemust besuchen dem inversität. Doch die streke vun a meil, war nit varmegend, zu trenen zwei gelibte herzen, un ich wel mich der bei bedienen ein kleinem vers, vun dem grajszen Mesarer Schiler, Asien ris sie vun Aropa, doch die libende schreckt sie nicht».

Heró és Leander története is meg van írva ezen a nyelven, péntek esti és havdala énekek gyűjteményeivel egyetemben.

Egy másik humoros könyvnek ez a címe: «Witzen un spitzen oder anekdoten, das sind wizige un' spizige erzeilungen, was kumen zu uns in umgang in der welt».

Szépen van megírva a Rajna folyamának híres regéje: Hatto püspök bingeni Mäusethurmjának története. A R. Simon Bacharach, bacharachi rabbi jargon történetében Heine der rabbi von Bacharach című csodásan szép elbeszélésének forrására találtam. R. Meir Rotenburg történetét is megörökíti egy jargon elbeszélés, továbbá a mainzi Simon rabbi legendáját, a kiből pápa lett s a kit apja Rómában a pápai trónuson fölkeres és később eldobja magától a pápai tiarát és újra visszatér a zsidó hitre. Ebben az elbeszélésben a szerző magmagyarázza a jargon szó jelentőségét. Jargon, annyit jelent mint a szirugin görög és talmudi szó, értelme: átfonott, különféle anyagból szövött, selyem- és lenszálak vegyesen, és így minden, a mi keverék. Ép így megmagyarázza a «plet auf sabes» kifejezést. «Plet ist ein vergreister Wort un kumt araus vun dem Wort bilet». Plet, tudvalevőleg az az utalvány, a melyet a szegény bachur egy gazdag ember asztalához kap, szombatra vagy más alkalomkor. Ehhez a szóhoz: Zankapfel, a szerző a következő magyarázatot fűzi: Es wert es aso gerufen, weil dreie scheine frauen, wos seinen amol gestanen, beisamen, un hoben sich seier stark gezankt mit einander iber einen goldenen Apfel, wos einer hot arein geworfen zwischen sei, wos auf diesem Apfel wor geschrieben «er gehert der schenste», un jede hot gemeint, das nur sie ist es, un' daher wert ongerufen jeder sach iber wos man sich zankt, zankapfel, wie erst Paris bei die Preisen und Franzosen. «Xantippét így magyarázza: Zanktippe. Olyan ez, mint nálunk a városligeti drótsziget, mely vala-

mikor Getreide, Tradinsel volt, s a tradot drótnak fordították. Vagy a Canconesz jargon kifejezés, a mely a sans soins franczia kifejezésből származik. Vagy a mikor a trottoirt tretoirnak nevezik a tretenből, a mi egyszerűbb műveltségű testvéreink.

A költészet, a verses formában megnyilvánuló jargon irodalom a szláv országokban mélyebb, őszintébb és mivel régi dallamok apáról-fira szállott hagyomány, megkapó tónusokkal, mélységes és rendületlen istenbizalmukkal, bensőséges sóhajaikkal igazán szívetmegragadók. Gyermekkorom idejében hallottam egy ilyen bánatos melodiájú havdala utáni éneket a «Gott vun Avrohom» kezdetűt. Tele van ujjongásba rejtett könnyel, vigadásba burkolt sikoltással és a dallama úgy hangzik, mint egy csudálatos, halkszavú altatódal, mint édes anyának gyötrődése gyermekének betegágya mellett, éjféli árnyak sejtelmes közelgésekor.

Újabb időben különösen Amerikában virágzik a lengyel-zsidó német nyelvidioma. Az orosz zsidók beözönlésével egész ghettónegyedek keletkeztek e föld-rész nagyobb városaiban. A jargon nyelv itt új elemmel bővül, angol jövevénytiszavakkal. A zsidó utczákon angol-orosz jargon hirdetések ötlenek szembe lép-ten nyomon; ilyképen: «Ich mache bekannt meine Freunde und Kasztamer, dass ich gemupt habe Svit strit 439. Alte und neue Bücher werden zur order schnell und für die billigste Preisen eingebunden. Broschuring werden gemacht für Printing treid. Der aller-welt-berihmter schnupftabak von dem bewussten Bisniz. Dienstag November den 5-ten, Freitag den

siebten, un Sabbes den achten Slajme hamelech, grose historische Oper von Josepf Lateiner, Musik von Joachim Kurantmann. Uriel Acosta, tragoedie, in 5 Akten von Gutzkow. Dienstag den 1-ten, Slajme hamelech oder die Liebe aus Sir hasirim, historisch biblische Oper. Tänze verfasst und arrangiert von Finkelstein und Manuleska. Decorationen. König Salomo wechselt 5 Kostüme, in Wert von 500 bis 800 Doller.» Óriási jargon-opera és operette szintén van New-Yorkban, a mely a zsidó nép hőseiből való színművek előadása által nagy hatással van a zsidóság önérzetének ébrentartására. A jargon lapok, a melyek Amerikában jelennek meg, óriási példányszámban, többnyire sociális irányzatúak. Egy jargon folyóiratnak tartalomjegyzéke a következő:

Stimmen in der Luft Gedicht.

Die geschichte vun die pariser Komün.

Der instinkt in sein entwiklung (nach Darwin).

Socialdemokratie un Milchome.

De a legszebb hajtásokat Amerikában a jargon irodalom fáján a költészet érlelte meg. Olyan nagy és igazi költők léptek fel a jargon ghekkó világában, hogy költészetük csodálatos tündökléssel tudott kicsillani még a jargon nyelvének rongyai alól is, sőt annak bizonyosságát tudták nyujtani, hogy ez a sokak által megvetett, első hallásra darabos, muzsikátlan, fülsértő nyelvvidioma a legmélységesebb érzelmeknek kifejezésére annyira alkalmas, hogy rejtett szépségeit más nyelven alig lehet visszatükröztetni. Vannak könnyei és sóhajai ennek a jargon poezisnek, a miket más nyelven elsírni és elsőhajtani alig lehet-

séges. Sóhajjal és könnyel van telve ez a költészet. De muzsája nem a merengésrehajló, az élet csapásait túlérzékeny lélekkel elkesergő poétának sokszor pusztán elképzelt vagy legalább is túlzó panaszzkodását önti dalba, a jargon költők sorsa és költészete harmonikus igazsággal fődik egymást. És mivel szenvedéseiket nem pusztán önmaguk érzik át, hanem siralmuk ezrek és ezrek sorsának visszatükrözése, azért a jargon poéták népköltők igazában és ennek köszönhetik nagy népszerűségüket. Mély szomorúság és az élet igazságtalanságaival szemben való lázadó keserűség a varsói Frug költészetének jellegzetes vonása. Rosenfeld szavaival maga jellemzi költészetét ezzel a képpel: Nem mintha hitét veszítette volna el önmagában, népének jövőjében és az életben. Szomorúsága inkább az élet jogához való ragaszkodásából fakad, holott ő maga és sorsának osztályosai az élet árnybaborult, homályos szakadékaiban járnak. A jogaiból kifosztottnak hangulata ez, a mikor ragaszkodik az élet jogaihoz, az élet pedig maga nem nyújt neki semmit. A világot örökös májusi reggel varázsában látja, telve édes illattal és titokzatos bűbájjal, látja a tündöklő napcsillagzatot, a mely szikrázó pompával, ezer ragyogó, csillámló sugárral felé kaczag és csábítja a boldogsággal, a tavaszi szellő édes titkokat súg a szívébe, az erdő madarai mámorító énekeket zengenek és eme gyönyörűséggel teli világban, eme fény, melegség és ragyogás közepette ő egyedül jár bánatos lélekkel, ifjan komor szívvel és bensejében ott hordja szomorúságos ifjuságának, megkínzott férfikorának átkos

emlékeit, a társadalom jogfosztottjainak, az élet sebesültjeinek sóhajait és egy hazájából kiűzött népnek mélységes tragikumát.

Kolnidre előtt.

Frug.

Borús árnyak szállnak alá
Szivem fölé, s a világra,
Édes anyám áldást rebeg
S reáborúl hű fiára;
Odakünn a borús égbolt
Kiderül egy pillanatra,
A holdvilág reásüt most
Imaházunk ablakára.
Csöndes utcák, kihalt utcák, —
Mindenünnen halk sirás kél,
Megborzongat, lázba kerget
Ez a komor, borongó éj,
Édes apám testét födi
Fehér, hosszú, halottas ing,
Reámtekint — ajka fölség,
Hallgatagon magához int,
Aláhajtom fejemet most,
S apám kezét reá teszi,
És az ősi, régi áldást
Könnytelt szemmel elrebegi.

★

Mint a borús, sötét felhők
Úgy szállnak a napok, évek,
Apám sűgő áldószavát
Elsodorta már az élet...
Áldás helyett átkok jöttek,
Rámborúlt az élet árnya,
Mint a szivem, fáradt szivem

Nincs a földön olyan árva ...
 Betekint a Kolnidre est
 Újra hozzám, úgy mint egykor —
 De az égbolt feketébb most
 Mint a multban, régen, akkor ...
 Átkok ... átkok ... meddig űztök?
 Csak egy perczig hadd nyugodjam,
 Csak egy perczig — míg imámat:
 Kolnidrémet elzokogtam ...

Ugyanezen a nyelven ír *Edelstadt* is, a ki bár a chederiskola szomorúságát írja le, mégis lerázta magáról a zsidóutcza terhes emlékeit, és nem egy költeményében föllázad a traditio lenyűgöző hatalma ellen. A természet mysteriuma ejti meg álmodó búbájjal a szívét. Az életet, a szépséget, az erőt magasztalja. Ifjúságának aranyos emlékei megragadó képpé szövődnek merengő muzsája csöndesen zurrogó szövőszékén. Feledni akarja népének szomorú multját, új jövőndő int felé tündérújjal. A világ tündérszép ő előtte, a nap úgy ragyog felé, és a leányoknak olyan csudálatosan szép szemeik vannak — örül az életnek, a dalnak, fiatal hárfájának, és bánatos dalait hamar váltja föl lantján az ifjúságnak, a szerelemnek diadalmi hymnusa.

A legnagyobb és a legszomorúbb jargonpoéta a holtnak híresztelt, New-York elővárosában, Jonkersben élő *Morris Rosenfeld*. Minden költeményén ott csillog az ő megtépett, szomorú lelkének búbanatos hangulata, mint fekete fátyol, a mely reáborul az aranynak, a gyöngynek és a könnyező arcnak kristály csillogására. Hatalmas fájdalom jajkiáltása tör fel a szíve mélyéből, a mely az élet és az emberek

kegyetlensége ellen lázad fel. Nemcsak látja mások szenvedéseit, de átérzi azokat egész mélységükben. És a saját szenvedése még nagyobb, mint a munka rabszolgáié, a kik osztályosai. Munkásénekeit rendkívüli erő jellemzi. És a míg Frug, Edelstadt és Reizner nemzeti és konzervatív irányzatot követnek irányverseikben, addig Morris Rosenfeld költészete ment minden határozott tendenciától. Világfájdalmas hangulatát csodásan merengő hangulat váltja fel sokszor. A mikor visszaemlékezik a messze multnak elhomályosult boldogságára. Az eltűnt ifjúságra, a fiatalság álmodó előretörésére. Elsülyedt harangok csöndülnek meg tengerfenéken. A boksai tó újra meséket súg neki habmorajlással, az otthoni erdők zúggtatják lombjaikat, mindaz a tündérragyogás, a mely egykoron az övé volt, föltündöklük újra, mint egykoron, még mielőtt a gettó éjszakája reáborult volna. Betegségének, szomorúságának újabb idejében írta ezeket a bánatos költeményeket:

Nyomorban.

Úgy hörög gyöngé mellem,
Mégsem lehet nyugodnom, —
S bár holtbeteg a keblem,
Nincs mégsem bosszútervem, —
A terhet sírig hordom.

Szemem, a beteg, fáradt,
Egyszerre könnyem csillog:
És ime, most kiáradt
A visszafojtott bánat,
Utolsó lángom villog.

A sebek tűzben égnék,
Ülök a mély odúban,
A porban, füstben élek,
Nagy munkámban elégek,
Vergődöm vas járomban.

S ha otthon vagyok végre
Csöndes, szűkös honomban, —
Fáradtan, gondba, vérbe,
Kergetve, bántva, tépve,
Leroskadok félholtan.

Beteg nőm fekszik ágyban,
És kis fiam altatja, —
És zümmög halkan-lágyan
Fiam bölcsődalával, —
Köhög rekedten apja.

Könnyem önti az ágyuk':
Ha meghalok én holnap,
Ki visel gondot rájuk?
És kenyerük, ruhájuk
Vaj lesz-e akkor holnap?!

Ők ketten: honnan vesznek
Pénzt ágyra, vacsorára?
Nekik nem kölcsönöznek, —
Rajtuk nem könyörül meg
Majd senki e világba!

Nagy gondom szertefűjja
Egy édes álom perczre ...
A hajnal rózsás ujjja
Keleten int már újra ...
S én megyek műhelyembe.

Csalogány a munkáshoz.

Nyáridő van most, nyáridő most?
 Hallod-e lágy zokogásom?!
 Napsugár fénye fénylik az égen
 Madárfütty csendül hallgatag éjjen —
 Zümmög a méh a virágon.
 Cseveg a forrás, a tó morajlik,
 Mindenütt titkos csók nesze hallik —
 Ifjú! elég volt gondból és bajból,
 Kelj föl! a szemről könnyed lemosd!
 Illatot szíhatsz te minden virágból —
 Balzsam a légben, dal a világon,
 Száz rigó mondja: csak te hiányzol!
 Helyed elől van minden örömben,
 Munkás! vigadj hát varázskörömben!
 Nyáridő van már, nyáridő már!
 A lepke lebeg a légben —
 Ezüst esőár omlik a földre,
 Hegyeken csillog levelek zöldje,
 Fellegek úsznak az égen.
 Kedvesét hívja dallal a pásztor,
 Csókolja ajkát, öleli százszor —
 Eljött a szerelem násza.
 Dobd el a munkát — rád szerelem vár
 Nyáridő van már, nyáridő már!
 Ne bántson a gép zúgása!
 Oly keserűen, oly soká küzdte,
 Balgán az árba majd elmerültél.
 Hamar az öröm serlegét hajdssd ki!
 Ifjú! ha meghalsz, nem sirat senki!

Nyáridő van már, nyáridő ma!
 Örökké én sem zengek,
 Sokáig bizony itt én se várok,
 Künn száraz ágon a varjú károg —
 A szent dalok elcsengnek.

Dalolok még ma virágzó fákról,
 — Szabadság, szerelem: aranyos álom —
 Hát ne habozz sokáig!
 Még fény van és illat a nagy világba',
 Nyáridő van ma, nyáridő van ma!
 De nem marad soká itt!
 A mint a munka elsorvaszt téged:
 Elhervad itt lenn, mind a mi élet,
 Élet és idő csak pillanatok!
 Talán már holnap a nap se ragyog!

Sírok mellett.

Csöndes az éj, fénylik a hold,
 A csillagok ragyognak —
 Az álomangyal odavisz:
 Hol nyugszanak a holtak.

Horpadt sírokkal temető.
 Sok üdv és bú rögében.
 A jó pihen, a rossz pihen,
 Úr és szolga sötétben.

Csak néha zúg a fűzfalomb,
 A szél suhan át rajta...
 És messze, messze néma táj —
 Csöndes a holtak ajka.

Sok néma, hideg sírhalom,
 Remegve nézek rájuk.
 Szegény és gazdag hantjai:
 Mind más és más a fájuk.

A szél bolyong a temetőn,
 Susog száz lomb, levélke:
 Szent nyugvás légyen álmotok,
 Szent nyugvás lenn a mélybe!

Megborzadok. S az angyal szól:
Lásd! balról és jobbról,
Két sírhalom áll ime ott...
Mit tudsz e két halomról?

Megnézem jól a sírokat,
És ködös rejtélyt látok:
Az egyik pusztá, jeltelen,
A másikon virágok.

«Miért oly pusztá ez a sír?
És miért dús a másik?»
— Kérdi tovább az angyal most —
«Szived tán tudni vágyik?

«Ki virág alatt alszik ott:
Széjjel sziveket tépett, —
Gazember volt, mert zsarolta
A szegény munkásnépet.

Csak munkásvérre szomjazott,
És kinozta a szolgát, —
Hájassá lett a jámbor így,
Így vitte fel a dolgát.

Sírhalmán, lásd! a sok virág
Munkásvérből sarjadzott:
A harmat rajta csupa könny,
Mely szemükből patakzott.

Az elhagyott munkás-síron
Ott van a virág helye:
Munkás-velőből fakadott,
Öntözte munkás könnye».

Vadabbul száll a szélroham,
Haragban zúgva, forrva:

«A szegényeké a virág,
Amaz csak tőlük lopta!»

Sikongva rohan most a szél,
Vihar, villám harsognak,
És mennydörög az ég szava:
«Köszönd a jámboroknak!»

S a munkás sírja megnyílik,
Fölkél a holt s kiáltja:
«Nemcsak a virág az enyém,
De minden szög és deszka.

A koporsó is az enyém,
A gyászlepel sajátom —
Munkám szerezte meg neki,
Most kérem tőle számon!»

Fölszáll a légbe a halott,
Sikoltó szava elfúl —
Öklével vadul fenyeget:
«Elér majd végre boszúm!»

Ijedve ébredek fel én,
S az éj még zeng szavától:
«Nemcsak a virág az enyém!»
Nem! minden a sajátom!»

Könnymilliomos.

Ne higgyétek, aranyhárfa
Ihleti a szívem dalra —
Ne higgyétek: zengő húron
Égi jelnek van hatalma.
A rabszolga tüzel dalra,
Ki bennem sir, jajveszékel,
S testvéreim siratom én
Síralmamnak énekével.

Vérem adom véreimért,
S ne kérdjétek ; mit ad nékem
Dalaimért, könnyeimért
Az én szegény, árva népem ?
Könnyeimért könnyel fizet,
Nem adhat mást szegény fajom,
Könnymilliomos vagyok én,
S a milliókat siratom . . .

Pusztában.

Egyedül sivatagban
Dalol egy kis madár,
A meddig lát : körötte
Kopár, borús a táj.

Édes, merengő hangja
Olvad — mint színarany —
A néma követ hívja,
Vadont, mely hangtalan.

Dalát hallják a sziklák,
Csöndes völgykatlanok —
De halottak a holtak,
S a némák szótlanok.

Kinek dalolsz madárka ?
Kinek zengsz édesen ?
Ki érti meg a sóhajt,
Mely átrezg kebleden ?

Egész lelked dalodba
Hiába ömlik át :
Nem könnyeznek a dalra
Szivek, kövek és fák.

Szegény dalnokom! értsd meg:
 Soká nem énekelsz, —
 A szived megreped majd,
 Bánatban elepedsz.

Hiába ének... vágyak...
 Meg van felőled irva:
 A mint egyedül jöttél
 Egyedül szállsz a sírba...

A fösvények.

Egy kissé több, vagy kevesebb:
 A szelet, árnyat kergeted. —
 Miért ez örült hajsza?
 Töröd és vered magadat, —
 De mit ér kincs és jó falat?
 Ha leszáll élted napja.

Egy sötét kaszás szerte jár,
 S az élet kertjén lekaszál
 Tövist és szép virágot.
 Hiába véded életed:
 Elér, elviszen tégedet, —
 Aggkort és ifjúságot.

Derüs szerencse, büszkeség
 Nem intenek akkor feléd,
 Vad futamlással szöknek;
 Az arcod mért oly halovány?
 Kezed miért, hogy oly sovány?
 Már vége az erődnek.

Segélyt keressz; csalatkozol,
 Ki rád hallgatna: nincs sehol, —
 Mit ér: hogy kincsed oly dús?
 Orsó zurran, fonál pereg,

Koporsót visznek emberek, —
Meghalt egy szegény koldus.

Akár kevés, vagy kissé több:
Minden házon halál zörög.
És fölnyit minden zárat.
És minden vagyont összeszed,
Sötétvizü habokba vet, —
És üdvöd föl nem támad.

Jöjj velem . . .

Ama árnyas fák alá ott
Én szerelmem! jöjj velem!
Csak tenéked tárom ott ki
Lelkem lángját, kedvesem!
Szivem titkos hevülését,
A mely érted úgy eped:
Lásd meg édes! öröktüzű
Végtelen szerelmemet!
El fogom majd ott regélni
Néked sok keservem, —
Boldog, édes, ifjú évek
Miért hagytatok cserben?

Látod-e a tánczókat
Andalogni lágy zenén?
Érzed-e: a lelkünk árad
Boldogító zengzetén?
Varázshangok, hívogatnak!
Tánczra gyorsan, édes!
Ölelj által én királynőm,
Tánczod oly negédes!
Úgy érzem, hogy az élet
Mámorító álom —
Boldog, édes ifjú évek —
Én már mért is várom?

Hej hegedős! húzzad még csak!
 Azt a húrt ne nyúzzad!
 A legjobban most ujjongok,
 Húzzad még csak, húzzad!
 Nem látod-e: a kedvesem —
 Csupa tűz az arcza, —
 Nem tudod-e: legboldogabb
 Szerelmesek táncza?
 Siess lányka! elnémul már
 A hegedü húrja —
 Boldog, édes ifjú évek
 Mért nem jöttök újra?

Gyönyörvetes ifjú éltem
 Hová lett a lángod?
 Álmok büszke folyamárja
 Hová rohanásod?
 Hova tűntél kedvesem te,
 Lengő tánczod hol van?
 Hol van csodás hegedősünk,
 Hol a virág, sok dal?
 Hallom-e majd egyszer is még
 Hangját a nótának?
 Melyik hegyre szállottak el?
 Melyik völgyben járnak?
 Hátha messze távolságból
 Egyszer odalátok,
 Tekintetem ifjú évek,
 Odavetném rátok?
 Balga remény, balga álmok,
 Dőre, bolond vágyak,
 Mit az idő egyszer elvitt,
 Többé föl nem támad.

A virágokhoz.

Ti vagytok virágok! létünk legszebb gyöngye,
 Napsugárból, fényből vagytok ti megszöve!

A tavasznak bájos vendégei vagytok,
Dalt a szerelemnek, vágyakat ti adtok,
Annak virultok ti, a ki boldog, gazdag,
Ám nem a szegénynek, kit rongyok takarnak.

Annak hizelegtek, kit jólét megáldott,
Arra mosolyogtok, kire jó sors szállott;
Ha az ég azurja sugarat hint rája:
Akkor ti virágok jók vagytok hozzája.
Ám a kinek háta teher alatt görnyed:
Soha nem látjátok szemében a könnyet.

Hol az erény festett köntösében járnak,
Aljasság, gonoszság forralják a vágyat:
Rólatok dalolnak zongoraszó mellett,
Kövér urak, dámák tánczban enyelegnek,
Parázna melleken buján hivalogtok,
Ledér ösztön tükrén illatban ragyogtok.

Nem fáj hát a szívem, ha most sírba szálltok,
Őszi szellők jöttén lassan elhervadtok ...
Sohsem virultatok énnekem a nyáron,
Sohsem hallottátok meg az én sirásom,
Idegen volt néktek az én nagy fájdalom ...
Nem siratlak én sem őszi hervadásban.

Végtelenség.

Hő szerelmünk, gyűlöletünk
Mind leszáll a sírba velünk —
Elnyeli az örök éj;
Ott a létünk szövik-bontják,
Titkos erők csöndbe fonják
Hallgatásod: nagy rejtély.

Tépelődés gyötör engem,
Remegést kelt a szívemben:
A megoldást várom.

Éltünk, tervünk, vivódásunk,
 Pihenésünk, vándorlásunk
 Hát csak puszta álom ? !

Hogyha látom, hogy az igaz
 Úgy elvérzik, mikép a gaz —
 Egykép porlik ott lenn ;
 Hogy a mit a fény elválaszt,
 Egyesíti a sötét azt :
 Meghasad a keblem.

Óh homályos végtelenség !
 Óh te néma érthetetlenség !
 Miért kell születni ? !
 Elviselsz te minden harczot,
 Néked adunk nehéz sarcot, —
 Csöndes, örök semmi !

A csodahajó.

Már leszáll a hegyoromra
 Az utolsó napsugár,
 És a szürke alkonyárnyak
 Elborítják az eget.

Ott a hegyek csúcsa mögött
 Fénylik csodás lángolás —
 Az utolsó sugarakkal
 A húnzó nap búcsúzik.

Peremén a napnyugatnak
 Hosszú, véres fonalak
 Tűzszeletet belemártják
 A hús tenger mélyibe.

Halkan siklik habok árja
 Sötét este fátyolán —

Ezer bűvös csillag rezeg
Messze, messze tengeren.

Enyhén szálldos kósza szellő
Szelid hullám lágy ölen,
Habok súgnak, titkon búgnak —
Ki érti a vízmorajt?!

Vitorláját kifeszítve
Alkonyfényben csillogón,
Im egy hajó suhan ottan,
Ki tudná, hogy merre száll?!

Mintha úznék varázskezek,
Úgy sikamlík, úgy röpül,
Szárnya van-e, avagy hajtják,
Gonosz, dühös szellemek?

Matróz... óh az e hajón nincs.
Csak egy gyermek. Az árbóczra
Támaszkodik megtörötten;
Szép szemében könny ragyog.

Vállaira omlanak le
Selymes arany fürtjei.
Vágyva néz a messze partra,
Ám csak száll... száll a hajó...

Most fehér kendővel ime,
A szép gyermek int felém.
Üdvözlétet messzeségből
Utoljára küld nekem.

Oly gyorsan dobog a szívem,
Sírni tudnék... Hogy miért?
Az a gyermek... tudom már most...
Ifjúságom száll amott...

Fiui szeretetének ezzel a megható költeménynyel
ad kifejezést Rosenfeld:

Édes anyámhoz.

Rád gondolok édes anyám sokszor
A ki értem imádkozol otthon,
És a mikor te jutsz az eszembe
Könny lopózik mind a két szemembe.
Sóhaj tör föl bánatos keblemből
Sűrű zápor hull alá szememből,
Édes anyám! úgy epeszt a vágyam,
Hogy az áldott, jó arcodat lássam —
Jóságodnál nagyobb üdvöm nincsen
Hő szerelmed az én legfőbb kincsem —
Hajh! de én csak álmomban láthatlak,
Két karomba csak akkor zárhatlak.

★

Én Istenem! Őrizd meg anyámat,
Ne epessze utánam a bánat,
Egyedül él özvegy, árva sorban
Elhagyottan édes anyám mostan —
Péntek este magános lakában
Két gyertyája ég a kis szobában,
Én rám gondol — mindig fiát várja,
Könnye pereg, vágyódik utána;
Óvd meg uram! bajtól az anyámat,
S valahányszor értem vágya támad,
Küldd el hozzá angyalidat Isten,
Vigyék hozzá áldásomat innen,
Hadd súgják meg néki halkan, csendben:
Rá gondolok messze idegenben...

A neves jargon költők közül megemlítjük még
Bialik-ot. Szomorú, bánatosan merengő a lírája.

A zsidó nép szenvedései zendülnek meg lantja húrjain, s a milyen kiválóak héber nyelvű költeményei, közöttük az «El hazipor» (a madárhoz), a «Hamatmid» (chéder vers), a «Sirati» (az én dalom), «Alsaf Bet ha-midras» (a bét hamidrás küszöbén) címűek, ép olyan mélyérzésűek jargonversei is. «Oroszlánketrecz előtt» című versét Zangvill tiszta német nyelvre ültette át.

Oroszlánketrecz előtt.

Sötét felleg ködpárákat hullajt,
 Utezák során kisértetek járnak,
 Fönn az égbolt gyászköpenybe vonva,
 Lenn a földön mély, homályos árnyak,
 Minden öröm meghalt, lomb és virág tépett,
 Gyász ül a világon, haldoklik az élet.

Száműzött királyok, sivatag lakói!
 Dideregtek nálunk a nyugati földön,
 Én is rabbá lettem, s napsugárra vágyom
 Engem is körülfon sűrű hálón, börtön.
 Fájdalmadat értem — társad a magányban,
 Szegény király ott benn rácsos kalitkában.

Ugyancsak héberül és jargon nyelven énekel a vándor *Tschernichowski* Saul. Féktelen életvágy tomból az ereiben, s a zsidó nép életereje, rendületlen bizodalma, jövőjébe vetett hite hevíti dalaiban. Híres a «L' norlach pessel Apolo» (jargonra is le van fordítva) (Egy Apolló szobor előtt) című verse, a melyben a zsidó egyistenséghez való megtérését hirdeti, a görög Apolló-kultusz imádása, a hellenizmus szépségének bámulása után.

A jargon irodalom beszélyírói közül kiemeljük *Perez J. L.-t*, zsidó érzéseknek mély tónusokkal való mesteri ecsetelőjét, *Abramowitz Sch. J.-t*, a ki a zsidó szenvedésnek legnagyobb epikusa, *Scholem-Aleichem-et*, sötéthangulatú zsidó genreképek kiváló rajzolóját, («Az óra», «a beteg anyja», «a lamden» stb. elbeszélések szerzője), *Nomberg-et*, a varsói *Spektor-t*, a zsidó jellemek mesteri rajzolóját *Schalom-Asch-ot* és *Steinberg-et*.

A jargon költők és prózaírók hatalmas művészi lángelméket ihlettek meg, hogy költészetük alakjait a festészet és a szobrászat remekeivel örökítsék meg. A zsidó művészek legkiválóbbjai: *Israels József*, *Lesser Ury*, *Lilien E. M.*, *Liebermann Miksa*, *Solomon J. Solomon*, *Epstein Jehuda* és *Antokolszky*.

Szoros kötelékek fűzik a jargon költőket és prózaírókat fajukhoz, hittestvéreikhez, a ghettó lakóihoz. Síkra szállanak minden igazságtalanság ellen, dörgedelmes hangon kelnek ki azon elnyomás ellen, a melylyel ártatlan testvéreiket, a kiknek csak egy a bűnök, az, hogy más hitben születtek, mint honfitársaik, hazátlanná teszi a szívtelen fajgyűlölet. Látják az újkori ghettók sötétségét, a hol nincsen világosság, nappal sincsen napsugár, alacsony házak szorulnak egymás fölébe, a levegő dohos, a hol sóhajok szállnak, könnyek peregnek, az élőknek szomorú temetője, a hol az élők nem nyughatnak. És a jargon költő bűvös dalokkal vigasztalja őket, csudás regeszóval. Mintha soha nem porladó márványtömbből lenne halhatatlan szoborsymbolummá faragva, rohanó századokra örök példaképe Izraél martyrom-

ságának a költészet csudás fantázia lángjában égő látománya. Mikor Titus elhamvasztotta a jeruzsálemi szentélyt: lánczra fűzve vitte rabságba Izraél hőseit, papjait, asszonyait és gyermekeit. Durva légiócsapatok viszik a sóhajokban vergődő, zokogásban fuldokló Izraélt. Útjukban búcsúzkodnak az otthoni földtől, a szent rögöktől. És íme! a mikor Saron rózsaerdejébe érnek: százezer rózsá harmatos könnyben ázik. És Izraél megkérdezi a síró virágokat: «Ti rózsák! ti rózsák, miért sírtok?». Felelnek a rózsaszálak: «Hull a könnyünk, mint Hermon harmatja, mivel töviseinkből koszorút fonnak majd késő századokban a ti gyermekeitek vérző homloka köré». S elérkezik búcsúútján Izraél a Libánon hatalmasan zúgó czédrushegyéhez. És íme! éjféli szélsikongásban ezer pálma hajtja lombkoronáját, jajgat és sóhajt. És Izraél megkérdezi a panaszkodó czédrusfákat: «Czédrusok, czédrusok, miért e jajszó, miért hogy olyan búsan hajladoztok»? Felelnek a czédrusfák: «Jaj nekünk! sudarainkból máglyát raknak majd a ti számotokra, magzatjaitok tűzhalálra vannak szánva». Tovább vándorol a rab Izraél és a Kidron völgyének mélyéből az aczél és a vashányák sötétjéből száll feléjük síri panaszkodás: «Kidron! Kidron! miért bűg, miért fuldokol hegyednek méhe»? Kél a felelet: «Aczélból, vashól vernek ellenetek gyilkos szablyát, öldöklő kardot». A Jordán is sírva csörgedezetteti hullámain és fölzokog: «Vízbe fojtják, hullámsírba vetik majd nemzedékeiteket». És Izraél bilincsrefűzött főpapja hallja mindezt a vésztjóslást és panaszkodva így kiált föl: «Mózes! Mózes! isteni tani-

tónk, merre vagy eltemetve?!» Felelj nekünk: «halál-e a mi végzetünk? elpusztul-e Izraél, elenyészik-e végképen és még a sírjának helyét sem fogják tudni, úgy a mint terólad sem tudja senkisé, merre vagy eltemetve?». A főpap eme kérdésére egy csodaszerű tünemény jelenik meg a vándor Izraél előtt: «Egy galambot láttak, a mely karmaival a földön állott, hófehér szárnyait kitárta, szárnyain aranyhárfa-t vitt és úgy csattogott az ég felé velük». «Ez a galamb a te lelked Izraél! a te sorsod Istennek népe!» hangzott a magasból egy szellemhang. Beteljesült a látomány! igen! a rózsza töviséből martyrkoronát fűztek Izrael homloka köré; cédrusok sudarából máglyatűzet raktak halandó teste számára, Damaskus aczélja, Rhodos vasa gyilkot termelt Izraélnek, hullámsírba, tűzhalálba vitték és mégsem halt meg Izraél. Mint a galamb olyan Izraél. A földnek szenvedéseihez, küzdelmeihez van ezer bánatommal hozzáfűzve, de rendületlen hitének röptével elhagyja a földi létnek nemtelen szenvedélyeit és erényeinek hófehér röpülésével fölszáll az üldözések földi rögei fölé és bár e földön ghattót és halált készítettek számára: nincs halála, az örökkévalóság birodalma az ő birodalma. Galambnak lelke Izraél lelke és a galamb a régieknél a halhatatlanságnak symboluma. Aranyhárfa a szárnyain még a jargon költészete is, a jargon szomorú sóhajtása, ujjongása és igazi mély poézise is.

Budapest.

Dr. Kiss Arnold.

LORD BYRON HÉBER MELÓDIÁIBÓL.

BÁBEL VIZÉNÉL.

Sirasd, a kik Bábel vizénél sírtak,
 Templomuk rom, hazájuk álomkép csak.
 Sirasd dalát a szertepattant húrnak, —
 Bálvány honol, hol háza állt az úrnak!

Sebhedt lábát óh hol fürösztí Júda?
 Zionból dal mikor köszönti újra?
 Júda dalától mikor ittasúlhat
 A szív, mely hangján égi lánggra gyulladt?

Te bujdosó törzs, óh te sebhedt, fáradt,
 Nyugalom enyhe rád óh mikor árad?
 A galamb fészket, róka odut lelhet,
 Ember hazát, — csak sír jut Izraelnek.

JÚDA SOK HALMÁN . . .

Júda sok halmán szerteszét
 Szökell még zerge-had,
 Még issza a forrás vizét,
 Mely szent földből fakad.
 A lépte lebben, szeme ég,
 Vidáman így száll tova még.

Ily lépteket s szebb szemsugárt
 Látott Izrael itt,
 Midőn még balsors messze járt
 S nem sujtá népeit.
 Libanonon czédrus lebeg.
 Ah, hova tűnt a lányserég?

Boldogabb itt a pálmafa,
Mint Júda, nemzeted,
Hatalmasan áll sudara,
Ver mélyen gyökeret.
Nem válhat onnan, hol fakadt,
S hervad idegen ég alatt.

Hej, csak mi bujdosunk tova
S a sír se nyujt reményt,
Hol nyugszik őseink pora,
Nem nyughatik miénk.
Ledőlt a templom s trónodon
Gúny, dölly az úr, dicső Zion!

MIDŐN TITUS JERUZSÁLEMET ELPUSZTÍTOTTA.

A hegyről, a honnan szent templomod látszott,
Még néztelek, Zion, te rab, leigázott.
Leszállt napod fénye, — égő sugara
Búcsúzva utólszor még fölloboga.

Kerestem a templomot s szüleim házát,
Egy perczre felejtém tiprott honom gyászát.
De csak romot láttam, hamvadt falaid,
Rablánczot, a mely bosszút állani tilt.

És ugyane dombon ah hányszor nem álltam!
És láttalak, mint égsz a búcsu-sugárban,
És álltam és néztem, hogy' hint el a nap
Házára az úrnak bíbor sugarat.

De haj amaz estén ott állva ujonnan,
Nem láttam a fényt már, mint tűnik el onnan!

Bár gyúlna ki villám napfény helyibe,
Bár sujtana menykő kényúr fejire.

Hogy sohase lakja pogány ezer baálja —
A házat, hol Jahve szent temploma áll. —
Bár úttalan bolygunk, megvetve, tova:
Csak téged imádunk, Izráel ura.

Budapest.

Palágyi Lajos.

UJHÉBER LYRIKUSOK.

1.

EMLÉKKÖNYVBE.

Egy fiatal leánynak.

Gordon.

Miért kísértesz ragyogó szemeddel,
Halovány ajkad mért mosolyg felém?
Miért könyörgöd titkos szerelemmel,
Hogy dalt terólad énekeljek én?
Oly lágyan nem fog az én durva tollam,
E csillogás közt nincs nekem helyem —
Leányálmokról soha nem daloltam
Virágosszélü, lány leveleken.

Oly rég nem jártam itt a napvilágon,
A fénytől szinte elszokott szemem —
Sötét honomba vissza-visszavágyom,
Hiszen még sokan várnak odalenn.

Az én keservem itt fen érthetetlen,
 Idegen itt a bánat dalnoka —
 Ó, ha kitárnám előtted a lelkem
 Álmodni többé nem tudnál soha!

...Ép így állt egykor előttem az Élet,
 Haja arany volt, szeme tisztakék,
 Tavaszi szellők járták a vidéket,
 És illatos volt, bódító a lég.
 Pillék csapongtak szerte a berekben,
 Pálmák inogtak messzi hegyeken —
 Mi néztük egymást szótlán, önfeledten
 S ő nyitott könyvét átadá nekem.

Eldalolhattam vón, mint annyi ezren,
 Akkor a tavasz ujjongó dalát,
 Megénekelve ittas szerelemben
 Az Élet tiszta, üde mosolyát —
 Felforrhatott vón lángolón a vérem!
 ...De sirtam, midőn tollam fölhevém:
 Egy könnycsepp izzott az Élet szemében
 És arról kezdtem énekelni én...

2.

KÖLTŐ VOLTAM . . .

Bialik.

Költő voltam e világon,
 Meg is értett kettő-három,
 Volt, ki megállt bus dalomra,
 S ki tovább ment mosolyogva.

S ha majd egyszer eltemetnek,
Egy köny nélkül elfelednek,
Mind elmennek, mind otthagynak —
Hej, de máshol megsiratnak.

Messzi földjén Napkeletnek
Egy hajnalba csodák esnek,
Felleg fõdi az egeket,
Háborognak a kék vizek.

Hull a liljom, rózsavirág,
Üresek a mandolafák.
Dalos madár egy se rebben,
Csendesség van a ligetben.

... Összejönnek, tanakodnak:
Vége van már a tavasznak?
Nincsen vége, jó emberek.
Másért öltött gyászt a Kelet.

Élt valaki messze, messze,
A ki szegény úgy szerette,
A ki meghalt tegnap éjjel,
Ajakán az ő nevével.

Budapest.

Szabolcsi Lajos.

A BIBLIA ÉS A TALMUD A TUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN.

(Felolvasásra került a «Magyar Zsidó Ifjak» egyesületében
1907 február 2-án.)

Ha végigszemléljük Európa múzeumait, a homályos ókor számos tárgyára akadunk, a melyek a legrégibb történetnek egy egész fejezetét tárják szemünk elé. És nem ritka eset, hogy oly emlékfeliratokra bukkanunk, a melyek a legnagyobb nyelvészek előtt is rejtélyek maradtak mindaddig, a míg a biblia történeti részeire való visszamenetel magyarázatot nem nyújtott. Az assyr-babyloniai ékirásos szövegek csak a biblia segítségével váltak megérthetőkké és nem egy hieroglyph szöveg kibetűzésénél a bibliával való tüzetesebb foglalkozás fölötté hasznosnak bizonyult.

A Felső-Egyiptomban, Thebae mellett épült karnaki templom déli külső falán Sasank király van ábrázolva, a mint győzedelmi buzogányával üt a körülötte álló foglyokra. Hosszú sora következik azután azon városok és országok neveinek, a melyek Sasank meghódoltjai voltak. Ezt az ábrázolást beszéd kíséri, a melylyel Amon, Thebae istene, a meghódított városokat átadja Sasanknak, de a mely a legcsekélyebb vonatkozást sem tartalmazza, a mely az egész történeti tény számára támpontul szolgálhatna. A királyok II. könyve azonban a maga 14. fejezetében Sisak egyiptomi királynak egy hadjáratáról értesít bennünket, a melyet a nevezett uralkodó Jerobeam

király felszólítására Rehabeam király uralkodásának ötödik évében Juda ellen vezetett és a mely Jeruzsálem bevételével és elpusztításával nyert befejezést. A karnaki templom képes ábrázolása tehát nem egyéb, mint Judának a bibliában kimerítően leírt meghódítása Sisak által.

Fekete bazaltból való kis obeliszken II. Salmanasszar előtt térdepelő királyt vagy követet látnunk, a kit adót vivő személyek követnek. A kép fölött ez a felirat olvasható: Ma-da-tu ša Ja-hu-a habal Hu-um-ri-i, azaz Jahua, Omri utódjának az adója. Jahua személyét illetőleg egy pillanatig sem lehetünk kétségben. Mindenki azt a Jehu-t, Izraél birodalmának királyát ismeri fel benne, a kiről a királyok II. könyvének 10. fejezete tesz említést.

Mindnyájan ismerik Mésa, Moab királyának a történetét, a mely király — mint azt a királyok II. könyvének 3. fejezetéből tudjuk — harczban állott Jehoram-mal, Izrael királyával. Mésa, Moáb királya — így szól a biblia megfelelő helye — baromtenyésztő volt és adózni szokott Izrael királyának 100,000 bárányt és 100,000 gyapjas kost. Ahab, Izrael királyának a halála után a moabiták királya hűtlenné lett Izrael királyához, Jehoram támogatva Jesofattól, Juda királyától és segítségben részesülve Edom királyától is, a moabiták ellen vonult. A harcz kemény volt; Mésa a saját fiát áldozta fel az isteneknek. A biblia a következőképen fejezi be történetét: «Erre nagy harag lett Izraél ellen, elvonultak tőle és visszatértek országukba.»

1869-ben fekete bazaltból való követ találtak, a

mely ó-héber írásjegyekkel Izraél és Moab történetének legfontosabb fejezeteit tárják szemünk elé. Alig ismerték fel ez emlék nagy jelentőségét a tudomány számára, a birtokát illetőleg versenygés támadt németek és francziák között. Óriási összegeket ígértek vételárgyanánt az araboknak, de ezáltal fokozták egyúttal a nyereségvágyukat. Ekkor Francziaország diplomáciai lépések megtételére határozta el magát, hogy biztosítsa magának a kő birtokát. Francziaország tényleg a kő birtokába jutott, de csak a romjai díszíthetik ma a Louvre csarnokait. A mikor t. i. az arabok kényszerítve látták magukat a kő kiadására, száz darabra zúzták. Szerencsés véletlen folytán maradt két nagyobb töredék, a mely a Ganneau által készített és eléggé jól sikerült pacskolat nyomán lehetővé tette a kő restaurálását. Ez úgy történt, hogy az összefüggő töredékeket kőbe rakták és a hiányzó részek helyét gipszszel töltötték be. A pacskolat segítségével az egymással összefüggésben nem levő töredékecskéket is megfelelően elhelyezhették, a hézagok pedig gipszszel maradtak kitöltve, a melybe a pacskolat nyomán a hiányzó írásjegyeket vésték. Hogy az egész kőnek homogén külsőt kölcsönözzenek, a gipszréteget feketére festették. Az egész követ azután két üveglap között akképen erősítették keretbe, hogy vízszintesen tengelye körül forgatható legyen, miáltal meg van adva a lehetőség arra nézve, hogy a szemlélő minden oldalról megtekinthesse.

A felirat — mint már fentebb is említettük — ó-héber, illetőleg phöníciai jelleggel bír és e szavakkal kezdődik:

«Én vagyok Mésa, Kemosmelek fia,
Moab királya, Dibonból . . . stb.»

és elbeszéli az egész hadjárat történetét úgy, a hogy azt a királyok II. könyvének 3. fejezetében olvashatjuk.

A pún oltárkövek, a melyek a bécsi ú. n. ambrázi gyűjtemény fontos alkatrészét képezik, csak akkor válnak igazán érthetőkké, ha Mózes harmadik könyvének megfelelő szövegeivel hasonlítjuk össze.

Az egyiptomi El-Kab-i sírok között a sziklakamara nagyszerű díszítése folytán különösen egy válik ki a többi közül. Abana-Baba, Ra-Szekenen király egyik hadvezérének a sírja ez, a ki körülbelül az időtájt élt, a mikor József látta el hivatalát Egyiptomban. E sírkamara áldozati termében egy felirat van, a melynek tartalma élénk érdeklődést kelt bennünk. Emlékeztet a Józsefről szóló bibliai történetre, a miért is szószerinti fordításban fogom felolvasni:

«Az első fejedelem asztalánál, Bába, a feltámadott így szól: Szerettem atyámat, tiszteltem anyámat, szerettek engem fi- és leánytestvéreim. Házam ajtajából jóindulatú szívvel léptem ki; segítséget nyújtó kézzel állottam ott. Nagyszerű volt készülésem a szent napra. Szelid volt szívem, ment minden heveskedő indulattól. Az istenek nagy szerencsét juttattak nekem a földön. A város egészséget és üde életet kívánt nekem. Megbüntettem a gonoszokat. A gyermekek, kik a városban velem szemben állottak azon napokon, melyeket ott töltöttem, nagyok és kicsinyek, hatvanan voltak. Gabonát gyűjtöttem, én, az aratás istenének barátja. Éber voltam a vetés idején. És midőn éh-

inség pusztított, sok éven keresztül, gabonát küldöttem a városba minden éhezőnek.

Kit ne emlékeztetne ez a pár sor a hét szűk esztendőről szóló bibliai történetre? De mindenki ismeri József szenvedéseinek a történetét Potifár házában is és így nem lesz érdektelen az Orbiney-féle papyrusból egy fejezetnek a felolvasása, a mely Józsefnek e történetével a lehető legszorosabb vonatkozásban áll. Két testvér szerepel benne, kik közül az idősebbik, a nős *Anepu*, öccsével, *Batá*-val úgy bánik, akár atya fiával.

Mindkét testvér — így beszéli Anána író — el volt foglalva a mezőn. Az idősebb testvér a fiatalabbnak ezt az utasítást adta, szólván: «Siess és hozz nekünk a faluból vetőmagot.» A kisebbik testvér bátyjának nejét felkereste és ülve találta őt, miközben haját fonta. És így szólt hozzá: «Kelj fel! adj nekem vetőmagot, hogy visszatérhessek a mezőre, mert bátyám azt parancsolta nekem: «Siess és ne késsél!» Erre az asszony a következőket mondá neki: «Menj oda, nyisd ki a gabonaszekrényt, hogy kivehess mindent, a mit kívánsz, nehogy hajfonatom a járástól felbomoljék.» Erre az ifjú a csűrbe ment és egy nagy mértéket vett elő, mert sok vetőmagot akart elvinni. S árpával és búzával megrakodva kiment. Ekkor az asszony útjába állott és kérdé tőle: «Mily nagy a terhed?» Erre válaszolá: «3 véka búza és 2 véka árpa, összesen 5 véka, mit karomon viszek.» Az asszony szerelemre gyuladt irányában és így szólt: «Nagy az erőd és naponta csodálják erődet,» miközben megragadta őt, mondva neki: «Gyere

be hozzám, szenteljünk egy órát a nyugalomnak! A mi a legszebb, az legyen a tied, és én ünnepi ruhákat fogok neked adni.» E vétkes ajánlatra az ifjú dühös lőn, mint a délnek párducza; az asszony pedig szerfelett félt. És az ifjú így szólalt meg: «Nézd csak! Te, oh asszony, mintha anyám lettél volna és férjed olyan volt irányomban, mint egy atya, mert ő idősebb nálamnál, és engem felnevelt. Mily nagy vétek az, a mit nekem mondtál! Ne ismételd előttem beszédedet! Akkor egyetlen egy ember előtt sem fogok erről említést tenni.» Felvette terhét és kiment a mezőre. Bátyjához lépett és napi munkájukat elvégezték. Miután időközben beesteledett, az idősebbik testvér hazatért és öcsese a nyáj mögött maradt, telerakta magát a mező javaival, hogy nyáját hazaterelje és a faluban az istállóban kipihentesse.

És íme! A nagyobbik testvér felesége félt ajánlata miatt, melyet az ifjúhoz intézett. Csakhamar összekúszálta ruháit és olyan volt, mint a kin erőszakot követett el egy gonosztevő, mivel azt óhajtotta férjének mondani: «Öcséd erőszakot követett el rajtam.» És tényleg hazatérő férjének hazug módon bevádolja öcscsét és önönmagának tulajdonítja Bata erényét. «De én nem hallgattam rá és így szóltam: «Nézd csak! Nem vagyok-e olyan irántad, mintha anyád lennék és bátyád veled szemben nem olyan-e, mintha atyád lenne?» Így beszéltem hozzá, de ő nem hallgatott szavaimra, hanem vert, hogy őt be ne vádoljam nálad. Nos, ha életben hagyod, akkor megölöm magamat.»

Ha ezt a szöveget közelebbről szemléljük, helyes

képét nyerjük épen a bibliának József szenvedéseiről szóló története által. A papyrus szövege különös érdeklődést kelt bennünk, nem azért mert egy egyiptomi nő könnyelműségéről tudósít, hanem mert erős analógiát látunk benne a bibliának egy hasonló elbeszéléséhez és a Bata erényességéről vázolt kép — ha része is egy igen híres papyrusnak — minden történeti értéket nélkülözne, ha nem rendelkeznék hasonmással a bibliából.

Az európai gyűjteményekben százszámra vannak különböző fajta kőből készített minták is, a melyek apró agyagdoborművek előállítására szolgálnak és még az ó-babyloniai kultúra első korszakába tartoznak. A legbecsebb emlékek közé tartozik e nemben I. Szárgon király hengere a K. e. IV. évezredből, a párisi Le Clercq gyűjteményében. Szárgon király az, a kiről egy hosszabb felirat egy olyan elbeszélést tartott fenn számunkra, a mely feltűnően emlékeztet a Biblia elbeszélésére Mózes kitételéről és megtalálásáról:

«Anyám fejedelemasszony volt, atyámat nem ismertem, míg atyám fivére az Azupîrâni város melletti hegyen lakott az Euphrates partján. Anyám a fejedelemasszony viselő lett velem; titokban szült engem; nádból készített kosárba helyezett, melynek nyílásait szurokkal kente be; a folyamba tett, mely nem csapott össze fölöttem. A folyam Akki vízmerítőhöz vitt; Akki, szíve jóságában kiemelt és saját fiának nevelt.»

Ez a mű mégis messze elmarad a londoni pecsétlő henger kiválósága mögött. Ennek ábrázolása a Gil-

gamis nevű hős legendájából van merítve. Gilgamis féltérden állva fojtogat egy oroszlánt, egyik karjával annak a nyakát, a másikkal a törzsét karolva át. Ez alkalommal ismét a bibliának ama mondai színezetű elbeszélése jut eszünkbe, a mely szerint Sámson, az erő bibliai mintaképe, könnyűséggel győz le egy oroszlánt (Birák XIV, 5—6), azonkívül Dávidnak, a későbbi királynak elbeszélése is, a ki, midőn Saul nem akarta a Góliát elleni küzdelemre bocsátani, a király előtt azzal dicsekedett (Sámuel I., XVII. fejezet, 34—35), hogy oroszlánokat és medvéket, a melyek nyáját fenyegették, gyakorta könnyen győzött le.

E pecsétlő hengerek között azonban mindenesetre a British Museumban levő ama példány, a melynek ábrázolása annál a körülménynél fogva, hogy a Bibliának az első emberpár bűnbeeséséről való elbeszélését illusztrálja, legnagyobb érdeklődésünkre tarthat számot. Középen van a fa, a melyről gyümölcsök lógnak le, jobbra a férfi, a kinek fejéből a hatalom és erő jelképéül szarvak nőttek ki, balra pedig, vele szemben a nő. Mind a ketten a fa gyümölcssei felé nyúlnak és a nő mögött ott áll a kigyó. Éppen az a feltűnő, hogy mindkét esetben, úgy a bibliai elbeszélésben, mint a babyloni ábrázolásban a kigyó lép föl «a nő elcsábítója» gyanánt. Az azonban mindenesetre bizonyos, hogy mind a két ábrázolás, a Biblia elbeszélése és a szóban forgó pecsétlő henger képe, közös forrásra vezethető vissza. Ez a forrás babyloniai. Már a Biblia elbeszélése (Genesis, II., 10—14), a mely szerint a Paradicsom kertje, «az élet fájával» a közepén, négy folyamnak volt a kiindulási

pontja, a melyek közül a Chidekel (a babyloni Diglatja, a Tigris) és a Prath (a babyloniak Purratuja, az Euphrates) meg vannak nevezve, babyloniai eredetre vall. A szent fa vagy az élet fája a babyloniai művészet legfontosabb motivumai közé tartozott és nagy istentiszteleti jelentőséggel volt fölruházva. Ez a motívum átment az assyrokhoz is, a mennyiben assyrdomborműveken gyakran találkozunk a szent fával, még pedig szárnyas lovaktól, talán keruboktól őrizve, vagy pedig két sasfejű géniusz között. Ez ábrázolásnak az volt a forrása, hogy az élet fája annak, a ki gyümölcséből eszik, örökre istenekhez való hasonlóságot ad. Sajátságos, hogy ugyanennek az eszmének a kifejezését megtaláljuk a Bibliában is (Genesis III., 22), hiszen az első emberpárt azért űzték ki a Paradicsom kertjéből, «hogy az ő kezeit kinyujtván, ne vegyen az életnek fájának gyümölcsében, és abban ne egyék, hogy mind örökké éljen.»

De fordítsuk figyelmünket az irodalmi és tudományos emlékek felé! Első sorban a világ teremtéséről szóló babyloniai époszszal kell foglalkoznunk.

Kezdő sorai:

«Azon időben, midőn fent az ég
nem volt még megnevezve,
a földnek lent neve még nem volt,
nemzőjük az ős kezdet óceánja
és anyjuk a zúgó Tiamat
vizei egybegyültek;
a mezők határolva nem voltak,
barázdák nem látszottak;
azon időben az istenek egyike sem létezett,

nevet nem viseltek, rendeltetésük
 nem volt;
 aztán megszülettek az istenek;
 Lachum, Lachamu voltak az elsők.
 Hosszú idők tűntek le, sok idő mult el,
 míg Ansar, Kisar megszülettek.
 Hosszú napok jöttek-mentek,
 hosszú idők múltak,
 Anu, Bél és Ía megszülettek.»

Vége azt olvassuk, hogy az istenek közül Marduk, a teremő, is született és hogy Tiamat, az ősfolyam női eleme az újszülött istenek ellen föllázadt, de Marduk által legyőzetett és két részre hasított. Tiamat testének egyik felét Marduk isten «a menny boltozatává alakította át.»

Azután a különféle természeti jelenségek létesülését egyenkint előadja; az V. tábla ekkép kezdődik:

«A nagy istenek nyugvóhelyét alapítá,
 csillagokat, az istenek hasonmását, a lu
 másikat állítá fel.

Meghatározta az évet, szakaszokra osztotta,
 tizenkét hónapot rendelt három csillag által.
 A naptól, melylyel az év kezdődik, a zárónapig
 Nibir állóhelyét alapítá, határuk megjelölésére.
 Hogy baj ne történjék, senki ne vétsen.
 Bél és Ía állóhelyét meghatározta oldalán.
 Nagy kapukat alkalmazott mind a két oldalon,
 megerősíté a zárt jobbról, balról,
 súlypontjába az eláti-kat helyezte.
 A holdistent megalkotta, az éjjelt átadta neki.
 Éjjeli lénynek rendelte a napok megjelölésére
 a hónapok végét koronával osztotta el

.

A föld teremtmése után az istenek templomhelyei rendeztetnek be. Kezdetről fogva az embereket az istenek szolgálatára tanították.

«Istened iránt tiszta szívű légy,
ez az istenség legkedvesebbje.
Imát, könyörgést, földreborulást
mutass be neki minden reggel.»
«Istenfélelem kegyelmet szül,
áldozat az életet növeli,
ima a bűnt feloldja.
Attól, ki az istenektől fél, a jutalom
el nem marad,
ki Annunake től fél, életét meghosszabbítja.»
«Barátodról, társadról rosszat ne beszélj,
gyalázatosat, titokzatosat ne mondj,
barátságot gyakorolj.
Ha ígérsz, teljesítsd, cserben ne hagyd!»

A babyloniai irodalom ismeri a *vizözön*-ről szóló elbeszélést is, a mely sok tekintetben megegyezik a Biblia elbeszélésével. Az egész azzal kezdődik, a mint az istenek elhatározzák, hogy a bűnös emberiséget büntetéssel sujtják. Az általános pusztulás elől csak *Szitnapistim*, Surippak városából való különösen jámbor ember menekülhet meg. Ía isten megjelenik előtte álmában, értesíti a vizözön közeli bekövetkezéséről és meghagyja neki, hogy a maga és családja megmentése céljából hajót készítsen. *Szitnapistim* engedelmeskedik az isten parancsának, elkészíti a bárkát, megrakja ezüsttel, arannyal és mindennemű «életmaggal», a hajóra vezeti egész családját és valamennyi hozzátartozóját, azonkívül marhákat és mezei állatokat és egy, az isten által megállapított jelre be-

zárja a hajó ajtaját. Kitör a vízözön. Még az istene-
ket is félelem tölti el a zajgó áradat láttára és össze-
kuporodnak. Istár jajveszékkel és elpanaszolja emberei
sorsát, a kiknek hullái a halak sarjai módjára töltik
meg a tengert. Hat nap és hat éjjel dühöng a
vihar a föld fölött, végre a hetedik napon le-
csillapul a tenger és megszűnik a vízözön. A Niszír
nevű hegy áll útjába a hajónak, a mely megfeneklik
rajta. «A mikor — beszéli Szitnapistim — elközel-
gett a hetedik nap, kibocsájtottam egy galambot.
A galamb elröpült és visszajött; mert nem talált
szilárd talajra, visszatért. Ekkor ki- és eleresztettem
egy fecskét. A fecske elröpült és visszajött; mert nem
talált szilárd talajra, visszatért. Ekkor egy hollót
eresztettem ki és el. A holló elröpült és látta, mint
apad a víz; fal, iszapban gázol, károg, de nem tér
vissza. Ekkor mindent kibocsájtottam a négy szél
irányában és áldozatot mutattam be a hegy legma-
gasabb csúcsán.» . . . Bél isten, a kinek parancsára
állott be a vízözön, először felbőszül azon, hogy egy
élőlény megszabadult az istenek ez ítélete alól, de
végre is Ía lecsillapítja és reábírja, hogy a jövőben
az emberek bűneit és vétkeit másképen büntesse meg,
ne vízözön által.

Nem kevésbbé jelentékeny a régi babyloniaiak lírai
költészete. Különös említést érdemelnek vezeklési
zsoltáraik és hymnusaik, a melyeket irodalmunk
legszebb alkotásai közé számíthatunk. E zsoltárok
egyikében azt olvassuk:

«Fenséges Úrnő, a kinek parancsa teljesül,

Hozzád könyörgök, a mi nékem jó, azt tedd nekem,

Úrnőm, nekem, a ki már ifjúkoromtól fogva a vétkeknek
[igájához bilincselve valék!

Nem ettem étket, sírás volt nékem üdülés;

Vizet nem ittam, mert köny volt az én italom,

Nem volt vidám a szívem többé énnekem, nem volt derült a
[lelkem többé énnekem;

..... fájdalmasan siránkozom.

Sok az én bűnöm, lelkem elszorul.

Ó Úrnőm, taníts megismernem tetteim, bocsánatot ó adj
[nekem.

Takard be vétkem, emeld föl ábrázatomat!»

Egy másik zsoltárban, a melyben a föld fia esd az istenek bocsánataért és sóhajok és könyök között imádkozik a kibékülésért, kérdésekkel igyekszik szenvedései okát megtudni és így szól:

«Elidegeníték-e vajjon atyát s fiút, testvért és testvért, barátot és barátot?

Nem szabadítottam-e meg a foglyot, nem oldtam-e fel a megkötöttet és a ki börtönbe zárva volt?

Ellenkeztem-e istenemmel vagy istennőmet megvetettem-e?

Magamhoz ragadtam-e idegen területet vagy rossz szándékkal
[léptem-e felebarátom hajlékába?

Ontottam-e ember vérért, vagy megfosztottam-e valakit
[ruháitól?»

Rendkívül érdekesek az ó-babyloniai törvényirodalom maradványai, a melyek közt első helyen *Ham-murabi* babyloni királynak csak nem rég felfedezett törvényei állanak. A babyloni-assyr törvényhozás egyes részeit már régebben talált agyagtáblácskák felirataiból ismertük. Ismertük a sumír és assyr nyelven írt és reánk maradt családi törvényeket, a melyek közül néhányat itt példa gyanánt idézünk: «Ha egy

fiú így szól atyjához: „Nem vagy atyám”, bélyeget ütnek az arczára, lánczra verik és eladják. Ha egy fiú így szól anyjához: „Nem vagy anyám”, bélyeget ütnek az arczára, kitiltják a városból és kiűzik a házból. Ha egy asszony vét a férje ellen és így szól: „Nem vagy férjem”, vessék a folyóba. Ha egy férfi így szól feleségéhez: „Nem vagy feleségem”, úgy fizessen $\frac{1}{2}$ mina aranyat. Egy férfi, a ki hozományt ígért leányának vagy épen okirattal biztosította azt, de a kinek a vagyona alább csökkent, megmaradt vagyonához képest fog leányának hozományt adni, a nélkül, hogy az após és vő érvénytelenségi panaszt emelhetnének egymás ellen. Egy férfi, a ki hozományt adott leányának és ennek nincs fia és leánya, de a sors elragadja az életből, akkor hozománya atyja házába száll vissza. Egy asszony, a kinek hozományát férje elvette és az asszonynak fia vagy leánya nincsen, de a sors elragadja az életből férjét, férje vagyonából csorbítatlanul megadják neki hozományát. Ha férje ajándékokat adott neki, férje ajándékait hozományával együtt el fogja venni és elvinni. Ha az asszonynak nem volt hozománya, a bíró meg fogja vizsgálni férje vagyonát, hogy férje vagyonához képest adjon neki valamit.»

Mindezt már évek óta tudtuk. De ma azt is tudjuk, hogy e törvények csak egy nagy törvénygyűjtemény részei, a melyet Hammurabi — a bibliai Amraphel, tehát Ábrahám pátriárka kortársa — állíttatott össze és vésetett egy 2·25 méter magas diorit tömbre. E követ az 1902 év elején találta meg *De Morgan* francia régész és *Scheil* dominikánus szerzetes Susa

romjai alatt. A kő mellső lapjain Hammurabi, a ki-
nek képét különben már egy, a British Museumban
örzött domborműről ismertük, a szippari napisten
előtt áll és átveszi tőle a törvényeket tartalmazó
tekercset. A közvetlen alatta levő felíratban a király
fényes uralkodásával és azokkal a szolgálatokkal di-
csekszik, a melyeket az isteneknek teljesített. Tizenhat-
soros szöveg következik erre, a mely a hátulsó olda-
lon 28 sorban folytatódik. A szöveg azt a 282 tör-
vényt foglalja magában, a melyek a babyloniaiak
egész társadalmi életéről felvilágosítanak bennünket.
Vannak benne olyan törvények, a melyek a bérszer-
ződések, a szántóföldek, gátak és töltések, kertek
és legelők védelmére vonatkozó kötelességeket szabá-
lyozzák, kereskedelmi jogviszonyokról, pénzkölcsön-
zésekről szóló határozmányokat. Megtaláljuk benne a
hadkötelesekre vonatkozó törvényeket, a lopásra,
csalásra és rablásra, a hamis tanúzásra és igazság-
talan birói ítéletre kiszabott büntetéseket. Lényeges
szerepet játszanak a házassági és családi viszonyokat
illető törvények. Szóval megtaláljuk mindazt, a mi
egy rendezett jogállam alapjául szolgálhat. Csak
egyet keresünk hiába: azt a törvényt, a melyet a
Biblia (Leviticus, XIX, 18.) e néhány szóval fejez ki:
«Szeressed felebarátodat, mint magadat!» A Biblia
szabályai szerint épen ez a felebaráti szeretet az, a
mely nem ismer rangkülönbséget, mert «megnyu-
godjék a te szolgád és szolgálóleányod, mint te ma-
gad» (Deuteronom. V., 14) és a felebaráti szeretet az,
a melyet jövevényekkel szemben is meg kell tartani,
hiszen azt olvassuk (Exod. XXIII. 9): «A jövevény

embert meg ne keserítsed!» továbbá (Deuteron. X, 19): «Szeressétek a jövevényt!» Bizonyára csak felebaráti szeretet követelménye, ha Mózes könyvében (Exod. XXII., 26—27) azt találjuk: «Ha a te felebarátodnak ruháját zálogba elvejéted, a napnak lementé előtt megadjad azt néki. Mert csak az az ő öltözete, testének az a leple, a melyben hál». Ugyancsak a felebaráti szeretet nyilatkozik meg e törvényben (Deuteronom. XXIV., 14—15.): «A béresen, a szegényen és a szűkölködőn erőhatalmat ne tégy, se a te atyádfiai közül valókon, se pedig a te jövevényiden, kik vagynak a te földedben, a te kapuid között: Hanem azon napon megadjad néki az ő jutalmát, a nap el se nyugodjék azon: mert ő szegény és azzal táplálja az ő életét; ne kiáltson ellened az Úrra és talál-tassék te benned bűn».

Mindebből semmi sincsen a Hammurabi-féle törvényekben, bár ugyancsak sok az érintkezési pont Hammurabi és a Biblia törvényei között. Itt is, amott is érvényben van az elv: Szemet szemért, fogat fogért. Sok családi törvényben is ugyanaz a felfogás jut kifejezésre. De az erkölcsi alap, a mely vezérfonál gyanánt vonul valamenyi biblia törvényen végig, hiányzik Hammurabi 282 törvényéből. A Biblia elítéli a fajtalanságot (v. ö. Mózes III. könyve, XIX., 29.; V. könyv XXIII. 18—19.; u. o. XXII.), borzalomnak nevezi, Babilonban ellenben templomi kéjhölgyek voltak, a kiknek foglalkozását nem is tekintették becstelennek. Bizonyára nincs kizárva, a két nép belső érintkezésénél fogva nagyon is valószínű, hogy az izraeliták nem egy tekintetben a művelődés bizonyos

elemeit — és ezekhez tartozik az igazságszolgáltatás is — a babiloniaktól vették át, a mint ki lehet mutatni azt is, hogy néhány más intézményük az egyiptomiaktól származott. De ez még nem ad okot arra, hogy a Bibliát a Hammurabi-féle törvények árnyékába állítsuk, sőt e törvények közül nem egy éppen a Biblia igéje révén nyeri valódi jelentőségét. Ha Hammurabi törvényeitől már régiségüknél fogva sem tagadhatjuk meg csodálatunkat és e törvények felfedezését korunk legnagyobb vívmányai közé sorozzuk is, ez a Biblia Mózes-féle törvényeit nem érinti. Magyar törvénykönyvünk is több tekintetben érintkezési pontokat tüntet fel a többi európai kultúrnép törvényeivel, de lényegileg mégis csak van «magyar jog», éppen úgy, mint ahogy a németeknek meg van a maguk «német joga».

★

A British Museumban van három agyagtáblácska Hammurabi idejéből, tehát Kr. e. XX. századból, a melyeken olyan jegycsoportok fordulnak elő, a melyeknek átírása Delitzsch szerint: *Ja-a'-ve-ilu*, azaz «*Jahve az isten*», és ebből kifolyólag már azt vélték bebizonyíthatni, hogy a Jahve-fogalom nem az izraelitáktól, hanem a babiloniaktól ered és azt is, hogy az izraeliták a monotheizmus eszméjét a babiloniaiak-tól átvették volna. De eltekintve attól, hogy Delitzsch magyarázatának a helyessége még nagyon is kétségbe vonható, ha el is fogadjuk azt, hogy Delitzsch olvasása a legvalószínűbb, kérdés, vajjon ez csakugyan a régi babiloniaiak monotheizmusát is bizonyítja-e egy-

szersmind? Aligha. Mert ha el is ismerjük, hogy a babyloniaiaknál Hammurabi idejében isten fogalma csakugyan Jahvé-ban összpontosult és Jahvé névvel fejezték ki isten eszméjét, vallásuk még sem volt olyan, hogy azt joggal a monotheizmus névvel illethetnők. Abban az időben, a mikor az imákat az istenek egész seregéhez, *Anu*-hoz, *Bél*-hez, *Ía*-hoz, *Marduk*-hoz, *Samas*-hoz, *Szin*-hez stb. intézték, a Jahve szó alatt egyáltalán nem érthették azt az «egy és egyetlen» istent, a kit a Biblia e név említésekor ki akart emelni. A Bibliában *Jahve* nemcsak isten, hanem egyúttal az «egy, egyetlen és egyedül levő isten». Ő a legfőbb lény, a kiről a zsoltáráneklő kiemeli, hogy «ő teremtetten az eget és a földet, a tengert és mindent, a mi benne van; ő őrzi az igazságot mindörökké; ő szerez jogot a szorongatottaknak és ad kenyeret az éhezőknek; Jahve szabadítja meg a meglánczoltakat; Jahve teszi látókká a vakokat; Jahve emeli föl az elnyomottakat; Jahve szereti az igazságosakat. Jahve oltalmazza az idegeneket, ő táplálja az özvegyeket és árvákat és megfordítja az istentelenek útjait. Jahve örökké uralkodik, ő a te Istened, ó Czion, nemzedékről nemzedékre». A babyloniaiaknál ilyen Jahve-fogalom nem található. Az egész babyloni irodalomban nem találhatunk egyetlen egy olyan mondatot sem, a melyet a Biblia szavaival (Móz. V. k., 6, 4.) «*Jahve a mi Istenünk, Jahve egy*» párhuzamba állíthatnánk.

★

De lépünk le a polémia talajáról és hadd nézzünk egyes érintkezési pontokat a talmudból.

A kinek alkalma volt e könyvekben behatóbban lapozni, tudja, hogy vallási kérdések fejtegetésénél igen gyakran matematikai, csillagászati és orvosi problémák is jönnek tekintetbe. A Sabbath, Erubin, Sukkoth, Kilajim, Oholet... tractátusok teli vannak matematikai problémákkal és más könyvek is, így Becza, Baba-Bathra számtani és geometriai természetű levezetések tartalmazzanak. A Ros-Hasana cz. tractatus fevilágosítással szolgál a régi héberek csillagászatát illetőleg és sok helyütt az orvostudományok akkori állásáról nyerünk tudomást.

Csak néhány pontra kívánok kiterjeszkedni.

A Ludolf-féle szám, π , a mely a kör területének a viszonyát határozza meg az átmérőjéhez, számos problémában nyer alkalmazást. Ilyenkor állandóan olvashatjuk:

«Minden kör, a melynek kerülete 3 arasz, annak átmérője egy arasz».

Ez önkénytelenül is azt a bizonyítékot szolgáltatja, hogy $\pi = 3$ babyloniai eredetű.

Bizonyos számok irrationálását, mint pld. $\sqrt{2}$ -ét, a Misna és Gamara alapítói már igen korán felismerték és mint azt már más helyütt (Ztsch. für Math. u. Physik 1882, 1884, 1886, Ztsch. für Real-schulwesen 1884) kimutattam, $\sqrt{2}$ számára nemcsak az $1\frac{2}{5}$ értéket ismerték, hanem az Archimedes-féle megközelítő $\frac{99}{70}$ -ed és a $\frac{106}{75}$ -öd értéket is.

Ismeretes, hogy a Kr. e. 16. évszázadban az angol Newton és a német Leibniz egy időben a differenciál- és integrál-számítás alapjait alkották és ezzel megadták a kiindulási pontot a felsőbb mennyiségtan

további művelésére. Kevésbbé ismeretes azonban az, hogy már a talmudban is akadunk az integratio nyomaira. Egyik, 1882-ben Eisenachban tartott előadásomban a német természettudósok akkori gyűlésén kimutattam ezt a mindenesetre érdekes jelenséget (l. Tagblatt der 55. Versammlung deutscher Naturforscher u. Ärzte) és a tudósok, köztük híres matematikusok mint Dedekind Braunschweighből, Durège Prágából, Weber Königsbergből, Enneper Göttingenből, Oberbeck Halléből, Spörer Potsdamból, nem csodálkoztak kevéssé, a mint hallották, hogy mily fontossággal bírnak a talmud írásai a matematika történetére.

A babyloni talmud Baba-Bathra cz. tractatusának 102. oldalán egy 6 arasznyi hosszú és 4 arasznyi széles téglalap átlójának a hosszát $7\frac{3}{7}$ araszban állapítja meg. Ismeretes, hogy a Pythagoras-féle tantétel szerint az átló hosszát megkapjuk, ha a téglalap hosszának és szélességének négyzeteinek az összegéből gyököt vonunk, azaz a jelen esetben, ha $4^2 + 6^2 = 16 + 36 = 52$ -ből gyököt vonunk. A fenti szám $7\frac{3}{7} = \frac{52}{7}$ tehát megközelítő értéket nyújt $\sqrt{52}$ számára. 52 azonban 4×13 és így $\sqrt{52} = 2\sqrt{13}$; az irracionális $\sqrt{13}$ számára tehát megközelítő érték gyanánt $\frac{26}{7} = 3\frac{5}{7}$ -et vettek fel.

Az Erubin tractatus 23. oldalán álló misnában Rasi magyarázatot nyújt és $\sqrt{5000}$ -nek az irracionálisát fejtegeti, a mennyiben kimutatja, hogy lehetetlen egy oly négyzet [térfogatát] kiszámítani, a melynek térfogata 5000 négyzetrőf. Rasi oly élesen vezeti a bizonyítást, hogy ez még manap is csodála-

tunkat kelti és maradandó jelentőségű lesz a matematikai tudomány történetére nézve.

A mi a talmud astronómiai helyeit illeti, ezek nemcsak a zsidók akkori csillagászatának az állására nézve nyújtanak felvilágosítást, hanem ismertetik velünk a régi héberek és így a többi keleti sémi nép naptárrendszerét is. Ki kell emelnünk, hogy a gamarah-tudósok között igen tekintélyes és általánosan elismert csillagászokra akadunk. A Rabbi *Adda* és Rabbi *Sámuel* által alkotott tekuphaszámítások még ma is vannak alkalmazásban. Különösen Sámuel volt beavatva a csillagászat tanaiba, ő tőle származik az a mondás:

«Az ég útjain úgy ismerem ki magam, mint Nehardea utcáin.»

És ezzel még nem lépte túl a szerénység határait. Az ő korának tudósai között kevés volt az olyan, a ki hozzá hasonló tehetséggel és nagy csillagászati ismeretekkel rendelkezett. A nehardeai akadémia előjárója volt és oly előszeretettel foglalkozott a csillagászáttal, hogy a «Hajarchi» melléknévvel illették, a mely név a Jerach = hold szóból veszi eredetét. Neki tulajdonítják a tekuphaszámítást is, a mely szerint az időköz két egymást követő tekupha között 91 nap 7 óra, 540 chalakim, azaz 91 nap és $7\frac{1}{2}$ óra, a mely tehát, miután $4 \times (91 \text{ nap } 7\frac{1}{2} \text{ óra}) = 365\frac{1}{4}$ nap — az akkor egész Szíriában használt Julius-féle éven alapul. Ezen tekuphaszámítás mellett, a melyet egyszerűsége miatt a zsidó naptárak készítői általánosan használnak — mint már fentebb is említettük — egy másik is létezik, a mely *Adda bar Ahaba* rab-

bitól, az Euphrat melletti szóra-i akadémia előljárójától származik. Szerinte két egymást követő tekupha közötti időköz 91 nap, 7 óra, 519 chalakim és 76 regaïm. (Említendő, hogy a zsidók órája, tehát egy napnak a huszonnegyedik része nem 60 perczre à 60 másodperczre, hanem 1080 chalakimra à 76 regaïmra oszlott.)

De hiszen a zsidók naptárrendszerével szerves kapcsolatban álló szükségszerűség, hogy a zsidóság bölcsei a csillagászat terén többé-kevésbé jelentékeny ismeretekkel rendelkezzenek. Egyiptomban való tartózkodásuk és országuknak, Palesztinának, a fekvése az akkori idő legnagyobb kultúrnépei között nagyban hozzájárult ezen ismereteik kibővítésére. Egyiptomban, a hol a tudományt és a művészetet már igen korán művelték, a csillagászat a papi rend kedvencz foglalkozása volt.

Mózes, a ki a pharaó udvarában nevelkedett, oktatást élvezett az egyiptomiak művészetének és tudományának összes ágában. És a mikor a zsidók saját országukat elfoglalták és földműveléssel foglalkoztak, még inkább voltak a csillagos ég megfigyelésére utalva. Időmérőkkel, a milyeneket ma ismerünk, az akkori kor nem rendelkezett. Egy gnomom volt minden eszközük, a melylyel a napszakokat mérték. Ilyen volt — mint a biblia is említi — Ahaz király nappalotájában is felállítva. Földműveléssel foglalkozó nép számára azonban az időszakok pontos ismerése fölötté nagy jelentőséggel bír. Hogy ezt legalább megközelítőleg elérhessék, a csillagok állását kellett megfigyelni. Csakhamar észrevették, hogy az időszakok változása-

val mindig új csillagok tűnnek le alkonyatkor és mindig új csillagok tűnnek fel hajnalkor és így bizonyos csillagzatok korai felkelése ill. korai lenyugvása jellegzetessé vált az egyes évszakok számára. Az Orion korai felkelése a meleg évszakot jelentette, a plejádok korai lenyugvása a tél kezdetét. Erre utal a talmudnak is egy helye, a melyet sokáig félreértettek. Berachoth tractatus 58. old. a következőket olvassuk:

«Mondják, ő csinálja a Kima-t és Kszil-t? Hogy értendő ez? Ha nem volna a Kszil melege, akkor nem állhatna meg a világ a Kima hidege miatt és ha nem volna a Kima hidege, a világ nem állhatna meg a Kszil melege miatt.»

Ezt a helyet — mint fentebb már említettem — sokáig félreértették. Mindenekelőtt vitatkoztak a «Kima» eredetét illetőleg. Eleinte igen helyesen azonosították a plejádokkal és pedig a talmud értelmezésének megfelelően, a mely kiemeli:

«Mit jelent Kima? Sámuel azt mondja, Kmea Kachbi = a százaz csillagzat.»

Azután elejtették ezt az értelmezést és Kima-t a scorpióval azonosították, bár az idézett talmud-szöveg helyesen értelmezve csak a plejádokat jelentheti. Ismeretes, hogy a talmud Berachoth tractatusában különböző ellentétekről van szó és így a Kszil = Orion és Kima = plejádok egymás mellé állításával is ellentétet kívántak kifejezésre juttatni. A talmud azután tovább kérdezi, mennyiben fejez ki ellentétet az Orion a plejádokkal szemben? Felelet: Azáltal, hogy az Orion korai felkelése a meleg évszakot, a plejádok korai lenyugvása a hideg évszakot jelezi.

Különös figyelemmel kísérték a Hold pályáját. Egyes pházisai már a legrégibb idő óta a hónapok mérésére szolgáltak. Az a nap, a melyen először lesz láthatóvá esti alkony idején a holdsarló, az újhold napja és ez az új hónap első napja gyanánt szerepelt. Minden hónap 30. napján ült össze a törvényszék és mindenkinek, a ki a holdsarlót látta, e törvényszék előtt kellett jelentést tennie. Ha az újholdat péntek este, azaz a sabbath kezdetén látták és a szemlélő véletlenül beteg volt, úgy hogy a törvényszékhez való menetele nehezére esett volna, vihették a törvényszék elé illetőleg oda is lovagolhatott, bár a lovaglás egyébképen szombat napján meg van tiltva. A szemlélőnek ünnepi lakomát nyújtottak, csak azért, hogy a nép mennél inkább törekedjék a Hold megfigyelésére. E mellett a Napot is megfigyelés tárgyává tették. שמור את חרש האביב volt az első parancs, a melyet a zsidóknak Egyiptomból való kivonulásuk alkalmával adtak. És ezzel meg is volt adva évüknek lunisoláris jellege. A hónapok holdhónapok voltak, az éveket pedig a Nap pályája után számítsák. Ezért úgy jártak el, hogy Adar hónapjában a mezőre mentek, hogy megítéljék, vajjon a mag már érik-e. Ha alapos kilátás volt arra nézve, hogy a következő hónap már érett kalászatokat fog nyújtani, az évet tizenkét hónaposnak jelentették ki, az Adarra következő hónapot pedig Niszannak állapították meg. Ha nem volt meg a kilátás, akkor becsatoltak egy második Adart és az évet szökőévnek határozták meg.

Ilyeneket és még sok egyebet találunk a talmudi iratokban, a melyeknek kimerítőbb tárgyalása túllépné

ezen felolvasás kereteit. Épen azért más tárgyra kívánom figyelmüket terelni és ez a talmud orvos-tudománya. Ezzel ugyan oly tudományágra térek át, a melyen laikus vagyok, némely dolog azonban hozzáférhető lesz az általános megérthetésnek. Tudják, hogy már a biblia bizonyos rendelkezéseket tartalmaz, a milyeneket követnünk kell egyes bőrbetegségekkel szemben. A biblia bizonyos kötelelességeket ír elő a nők számára. Ezeket és sok hasonló kérdéseket fejteget a talmud és e mellett oly problémák lesznek érintve, a melyek közelebbi fejtegetést igényelnek. Ily módon érthetőnek fogják találni, hogy a talmudban a legfontosabb jelenségek egész sorozatát találjuk, a melyek a tudomány szempontjából nagy jelentőséggel bírnak.

Csak egy kiváló orvostanárnak a kijelentésével kívánom önöket megismertetni. *Hirschel* a következőket mondta: «Mit hohem Geiste begabt, hatte Moses zugleich die wunderbarsten Kenntnisse der Natur erlangt, bestimmte kommende Krankheiten voraus und hatte eine solche Beschreibung des Aussatzes hinterlassen, so treffliche medizinisch-polizeiliche, diätetische Vorschriften gegeben, dass sie noch jetzt glänzende Bestätigung erhalten. Die strengen rituellen Vorschriften, welche vorzugsweise auf Gesundheit und Reinheit hinarbeiteten, führten zu genaueren, besonders auch diätetischen Vorschriften und zu theilweise begründeten physiologischen Beobachtungen.»

S ezzel — igen tisztelt uraim! — egynéhány oly képet szemléltettem Önökkel, a melyek a bibliai iratok és a zsidó tudomány különös értékének a felis-

merésére szolgáljanak és meggyőzzenek mindenkit arról, hogy az oly sokszor és oly sok oldalról megtámasztott talmud minden időben meg fogja őrizni párját ritkító tudományos értékét. Nincsen második munka, a mely nagyobb jelentőséggel bír a tudomány számára, mint a talmud.

Egy nép pedig, a mely ily kincset századokon, sőt 2 évezreden át tudott megőrizni, és sohasem riadt vissza attól, hogy azt modern nyelvekre való átültetéssel máshitűek számára is hozzáférhetővé tegye; egy nép, a mely ily munkákat nevezhet a magáénak, a melyek minden körülmények között a tudományos kutatás forrásai fognak maradni és a melyek nem kevésbé hatottak az erények és erkölcsökre; egy ily nép büszkén emelheti fel fejét és joggal követelhet méltó helyet az emberi társadalomban.

Budapest.

Dr. Mahler Ede.

LÉVI IBEN CHABIB.*

Egy palesztinai zsidó tudós jellemképe a XV. századból.

A zsidók kiűzése Spanyolországból és Portugáliából elsősorban azokra hatott megsemmisítőleg, kik

* Irodalom: Lévi Responsumai. Velence, 1565, első sorban értekezése a szemicháról, a kötet végén. Továbbá Mózes iben al-Askar Responsumai, Sabionetta 1554. 99., 111., és 114. szám. Jakab be-Rab Resp. Velence, 1663. és Israelitische Monatschrift (melléklét a Jüdische Pressehez) 1906. 7. és 8. szám. Sajtó alatt egy értekezés a Zeitschrift für hebräische Bibliographieban.

közvetlenül szenvedtek alatta, és bár a csapás oly súlyos volt, hogy a szétszóródott zsidóság összessége megrendült, mégis következményeiben némileg használt is, mégpedig azon községeknek, melyek vagy alakulófélben voltak, vagy ha már fenn is álltak, de megfelelő erők hiányában fejlődni képesek nem voltak. Így nevezetesen az ozmán birodalom zsidó községei gyarapodtak meg jelentékenyen, mert ide özönlöttek leginkább a kivándorlók, kik szellemileg, anyagilag egyaránt erősek voltak. A száműzöttek sorsa ugyan siralmas volt, de csak addig, míg biztos földben ismét megvetették lábukat. Még legnagyobbbrészt rendelkeztek azokkal a segédeszközökkel, melyeket a hajótörésből megmenthettek, úgy hogy könnyen képesek voltak új életre kelni. Ami számukra elveszett, az csupán szülőföldjük volt, ahonnet őket könyörület nélkül, gonosztévők módjára elűzték. Új otthont találtak a türelmes török szultán uralma alatt. Így a török birodalomban néhány évtized alatt egy község virágzott föl a másik után és ezek mindenféle tiszteletet és elismerést szereztek maguknak. Kiválóknak bizonyultak továbbá a rabbik is. Rendszerint, jómódú férfiak voltak; a papi hivatal számukra csupán megtisztelés volt, mégis teljes lelkükkel csüggték rajta.

A tóratanulmányozást felélesztették szellemükkel, és ott, ahol ez hanyatlásnak indult, mint különösen Palesztinában megszilárdították, és a XVI.-ik és a következő századok responzum-irodalmát több oly munkával gazdagították, melyek mindegyike megérdemli azt, hogy klasszikusnak mondjuk. — De helytelen volna azt hinni, hogy ezek a tanítók egyoldalú

műveltséggel bírtak. Sőt ellenkezőleg, koruk magaslatán állottak, a hogy azonnal látni fogjuk. E nagy szellemek sokoldalúságát azon a férfiún lesz alkalmunk megcsodálni, kinek e sorok szentelve vannak.

Lévi iben Chabib régi, előkelő család sarja volt. Gyermekkorát mindeddig homály borítja. Csak azt tudjuk, hogy 1462 körül született Zamorában, Portugáliában, mint Jákob iben Chabib fia, ki közismert volt mint az «Ain Jákob» szerzője. Még mielőtt Portugáliából az őseik hitéhez ragaszkodó zsidókat kiűzték, tehát még 1493 előtt, Jákob kivándorolt az országból.

Fiát, Lévit, otthon hagyta, minden bizonnyal abban a reményben, hogy nemsokára követni fogja őt. Salonikiba ment, hova sok szenvedő társa már előresietett, és ott hosszabb időre letelepedett. Mint kiváló tudós, kinek számottévő vagyon is állott rendelkezésére, élt itt mint chucham, kizárólag tanulmányainak szentelvén magát. Elismert tekintély volt, és így sokszor kérték ítéletét vallási kérdésekben. Egy ízben Egyiptom utolsó nagídja* is, Rabbi Izsák Scholal valamint Elia Misrachi (Konstantinápoly) és Jákob bé-Rab (Kairó) is hozzá fordult tanácsért egy igen fontos kérdésben. Símson-názirságról volt szó, a mely a nagidra fogadalmat tett, később azonban megbánta ezt. Az volt most a kérdés, hogy az ilyet föl lehet-e oldani.

De mialatt az apa biztonságban és zavartalan nyu-

* Csodálatosképen Bloch Schebille Olam (Varsó, 1882, I. r. 9. l.) határozottan azt állítja, hogy ezek a nagidok nem is léteztek.

galomban élt, fia a 10—11 éves gyermek nélkülözve atyja oltalmát osztozott abban a sorsban, melyben oly sok földijének része volt.* Erőszakkal megkeresztelték. A hűtlenségnek inkább csak sejtett, mint mérlegelt fontossága, melyet a gyermek atyái hite ellen elkövetett, Lévi lelkiismeretét annyira terhelte, hogy férfikorában sem volt képes attól szabadulni. Elsősorban egészsége szenvedett alatta, továbbá a kiállott félelemnek nagyfokú idegesség volt a következménye, mely növekedő korával mindinkább erősödött. Különben derék, igazságos és jámbor jellemére ennek a tudata súlyos teherként nehezedett és élete végeig rágódott a lelkén.

Marann-volta azonban nem tartott soká. Már egy év elteltével sikerült Portugáliából menekülnie és megszabadúlnia az ál-kereszténységtől, melyet őszintén gyűlölt. Menekülésének körülményei, valamint az, hogy hová ment először, már nem ismeretes. 1494 vége felé Szalonikibe érkezett a 12 éves Lévi, mint utolsó a száműzöttek, (tulajdonképen marannusok) közül. Itt a leghíresebb férfiak tanítványa volt, a talmudot és decisorokat apjánál is tanulta, foglalkozott azonkívül még matematikával, asztronómiával és naptárkészítéssel is. Mindezen szakmában már fiatal korában mesteri tökéletességre vitte. Még nőtlen volt — noha akkori szokás szerint, különösen a szefárdok korán házasodtak, — mikor egy bizonyos Rabbi Sénu Tob egy halachikus kérdés döntését bizta rá. Lévi felelete, mellyel atyja is egyetértett, Ábrahám Zarfati (Treves)

* V. ö. Konforte David, kore ha-Doroth s. v. L. i. Ch.

részéről ellentmondásra talált. Zarfati akkor körülbelül harmincz éves lehetett, és már oly híre volt, mint egy gaonnak. A fiatal tudós beavatkozását annál is inkább rossz néven vette az öregebb férfi, mert illetékességének megsértését látta benne. A dolog ugyanis az ő kerületében történt, és így ha nem is a végleges, de az elsőfokú döntés őt illette volna. Lévi azonban az illendőséget egyáltalán nem sértette meg, mert előzetesen megjegyezte, hogy ő fejtegetését csupán halachikus értekezésnek tekinti, «míg a gyakorlatban, — tette hozzá, — ott van Ábrahám rabbi, a ki után igazodnod kell.» Zarfati e megjegyzéssel nem elégedett meg. «Egy halachikus értekezés, — így gondolkodott — melyet az én kerületem számára írtak, mégsem egyéb, mint hivatatlan beavatkozás az én hatalmi körömbe; mert, hát én, Isten ments, nem a halacha szerint ítélek-e?» Úgy vett magának elégtételt a fiún, hogy az apához fordúlt, és fia merészségeért őt tette felelőssé. «A fiatal ember, — írja — ifjú és bölcs, de amennyire tudom szerény is és nem mert volna bölcseségével az én kerületemben előhozakodni.»

Valóban, a szerénysége volt és maradt is egész életében fővonása nemes jellemének. Férfikorában sem tűrte, hogy magasztalják, mikor pedig már világraszóló neve volt. Mikor egy kérdéssel hozzáforduló bölcs mindazonáltal nagy megtisztelésben akarta őt részesíteni, Lévi ezt erélyesen elutasította. «Takarítsd meg magadnak, kérlek, ezután — írja — hízeltetésidet. Ellenkező esetben feleletemre ne számíts. Elég megtiszteltetés nekem — így fejezi be — ha véleményemet kérdezik».

A szóbanforgó esetben egyébiránt Zarfati nagyon tévedett, ahogy azt Lévi már széljegyzetében kiemeli. Minden szerénysége mellett Lévi jelleme sokkal önállóbb volt, mintsem ilyen kertelésbe belement volna. Zarfati azonban nagy ingerültségében hamar megfélekedezett, — helyesebben mondva, úgy tett, mintha megfélekedezett volna — arról, a mit ugyanabban a pillanatban leírt. Ugyanis így folytatja: «Napról-napra alkalmam volt megfigyelni az ifjú igazi szerénységét, és bölcseséggel párosult tiszta hitbuzgóságát. Ha tévedtem volna is, így szólt volna hozzám: Atyám! így van megírva az én tanításomban. Ebből tudom meg — így fejezi be — hogy a «hatalmas Jákob»nak, (t. i. az atyának) köze van a dologhoz és a döntés szent helyről származik, Izrael pásztorától. Kétségbe vonja tehát, hogy Lévi a szerző és egyúttal megvádolja Jákobot, hogy álnév alatt dolgozott. Erre nézve írja Lévi egy széljegyzetében: «Nem vagyok hálátlan, de hálás se azokért a megjegyzésekért, melyekben oly dicsérő módon részesítettél engem, mert tudom, csak ürügyet keresel, hogy ne szóljon egyenesen ellenem válaszod. De fiában egyúttal megsértetted az apját is!»

A támadásra Jákob hallgatott, és a feleletet fiának engedte át. És ő nem is maradt adósa Zarfatinak. Lévi Zarfatinak úgy megfelelt, hogy tiszteletet szerzett volna sokkal idősebb és gyakorlottabb vitatkozónak is. Lépésről-lépésre követi ellenfelét, igen ügyesen czáfolja támadásait, és még a győzelem látszatát sem engedte át. Nem kevesebb mint három előkelő szaloniki rabbi is osztozott Lévi nézetében. A vita valóban

nem mindenki előtt ismert tárgyról folyt. Oly kérdésről volt szó, hogy a hozzászólás a rabbinikus irodalomban való jártasságot kívánt. Döntésért végül Mózes iben al-Askarhoz, (Kairóból) Lévi későbbi legbensőbb barátjához fordultak. Ez csodálatosképen az ellenfél álláspontjára helyezkedett, de tőle egész függetlenül. De nemsokára Lévit már mint elismert tekintélyt láthatjuk majd a szintéren.

A bevándorolt Chachamok közül soknak, különösen azoknak, kik jobb anyagi viszonyok közt éltek, nem tetszett a szaloniki élet. Talán úgy látták, hogy csalatkoztak reményükben, hogy itt üzleteket köthetnek. Időnkint hol itt, hol ott találunk oly tudóst, néha többet is, kik először Szalonikiben telepedtek le. Mindenenesetre lehettek köztük olyanok is kik meghívásra mentek innen máshová. Mások meg Palesztinába vándoroltak, minden bizonnyal a szent föld iránt való vonzódásból. Bizonyos azonban, hogy többen főleg azért hagyták el ezt a török várost, mert kevés alkalmuk volt a kereskedelemre.

Palesztinában a zsidóknak, amennyiben földműveléssel, kertészettel és bortermeléssel foglalkoznak, ma is meg kell ünnepelniök az örömévet (semitta). Akkor azonban még nem volt bizonyos, hogy vajjon melyik év is az öröm-év? Éppen ebben tértek el a régi decisorok adatai a IX. századtól Szaádja gaon óta Estori ha-Parchi gaonig, a XIV. században. Ezek szerint, a hogy a forrásokat rendesen értelmezték, épp három egymásután következő év jött volna tekintetbe és a ki minden nézetre figyelemmel akarna lenni, annak mindannyiszor három egymásután következő évig

kellett volna földjét ugaron hagynia! Ez tisztára lehetetlenség volt. Nem is gondolt erre senki. De ezért a zavar, hogyan oldják meg a csomót, semmivel sem lett kisebb. Így a semitta-kérdés különösen a palesztinaiakra, vagy azokra nézve, kik oda át akartak költözni, égető kor- és életkérdéssé fejlődött.

Lévire, ki akkor csak 24 éves volt, háramlott a feladat, hogy a nehézséget eloszlassa. Alkalmat ehhez egy szaloniki tudós barátja nyújtott, Abudraham József. Gazdag, sokat tanult férfi volt, utódja *Aschiri* Jákob tanítványának, Abudraham Dávidnak, ki a XIV. század első felében élt. Egy rituális munkája, melynek az ő melléknevéről «Abudraham» volt a czíme, Velenczében 1547-ben megjelent és mindenütt elterjedt. Abudraham József 1506-ban elhatározta, hogy Jeruzsálembe költözik. De a semitta-kérdés akadályozta útjában. Másfelől meg nehezebbre esett volna elállnia régi vágyától. Ezért a huszonnégyszéves tudóshoz fordult azzal a kéréssel, hogy világosítsa fel őt vajjon melyik év az igazi semitta-év? Lévi fiatal korára való tekintettel legszívesebben kivonta volna magát a kényes ügyből, és átengedte volna idősebb tudósoknak a babért. De nehéz dolog volt barátja kérése elől kitérni. Így akarva, nem akarva elvállalta a feladatot, és meglepő eredményeket hozott napfényre. A tíz fólió oldalnyi tanulmány, mely egyszersmind széles tudásáról és éles látásáról is tanuskodott, általános tetszéssel találkozott, és a kérdés ettől fogva örök időkre elintéződött.

Két nagy tanulmányt írt Lévi a zsidó naptáról. Ezek azt is bizonyítják, mily kiterjedt asztronómiai tudása is volt. Hogy a matematikában is jártas volt,

azt megtudjuk különösen a 13. és 14. számú responzumaiból. Ma már nem lehet határozottan megállapítani, hogy responzumai közül mennyi származik Szalonikiból, de az bizonyos, hogy fontos munkáinak nagy részét ott írta.

Így teltek el évei tanulással és tanítással. Szalonikii tanítványai közül híres Attia Selomo, később saffeti rabbi, a ki irodalomtörténeti jelentőségű zsol-tármagyarázatokat írt, melyek Velenczében 1549-ben jelentek meg. Megerőltető, de áldásos munkájának közepette érte őt atyja halála. «Ain Jákob» című munkáját, melyre annyi fáradságot fordított és mégis csak egy részét láthatta nyomtatásban, befejezetlenül hagyta hátra. Súlyos csapás volt ez Lévire. «Egy éve, — írja később, — hogy elvesztettem atyámat. De úgy érzem, mintha ma történt volna.» Így sokoldalú munkásságához még az a feladat is hárult rá, hogy atyja művét befejezze. Nem sokkal később, hogy a munka megjelent, elhatározta Lévi, hogy Jeruzsálembe költözik, és 1521-ben Brussa és Konstantinápoly érintésével meg is érkezett oda. Elia Misrachival, Konstantinápoly főrabbijával már régebről jó barátságban volt. Misrachi oly annyira nagyrabecsülte Lévit, hogy ő, a török birodalom egy főpapja, jóformán láthatlanul írta alá rabbi társának döntéseit, ki akkor még negyven éves sem volt. Így tehát még egyszer meglátogathatta barátját és jótevőjét, és beszélhetett vele.

Mi okból időzött Brussában, nem tudjuk. De tény, hogy ott oly missziót vállalt magára, mely erkölcsileg lehetetlenné tette, hogy a szent városban letelepedjék. Itt élt egy bizonyos József iben Mochir, kinek anyai

nagyatyja Mózes Vidal, hivatásánál fogva orvos, Jeruzsálemben meghalt és tekintélyes vagyonát végrendeletileg utódjaira hagyta. De a község felhasználva a törvényes örökösök távollétét, Vidal házait elzálogosította, később meg eladta, anélkül hogy az örökösök jogos követeléseit figyelembe vette volna. Az óvások egymásután a papirkosárba vándoroltak. Lévinek kellett, a szükséges megbizással ellátva, a községgel szemben a törvényszék elé állnia. Ez alkalommal olyan dolgokat hozott napfényre, melyeket el akart hallgatni, hogy Jeruzsálem községet pellengére ne állítsa. A pénzkezelésbe való bepillantás meggyőzte őt arról, hogy nem József iben Machir volt az egyetlen, a kit a község jogos vagyonától megfosztott. Szemükre hányta ezt az előljáróknak, jogtalan eljárásukért megbotránkozását fejezte ki. Egészen Lévi álláspontjára helyezkedett Solal Izsák, az utolsó, ki a nagidi méltóságot bírta. 1517 óta lakott Jeruzsálemben és szokásos nagy befolyását még mindég érvényesítette. Így könnyű lett volna Lévinek a pört megnyerni. De egyelőre elállott ettől; először, mert a község ekkor tényleg nagy szükségben volt, másodszor, mert tovább már nem akart Jeruzsálemben maradni. El is hagyta nemsokára a szent várost, és Damaszkusba költözött.

Nem egész három évi távollét után, mialatt Aleppóban is időzött, Jeruzsálembe visszatért. Erre őt a nagid bírta rá. Mert mielőtt elhalálozott (1523 végén) Lévit dajjanná nevezte ki, elsősorban azért, hogy hagyatéka körül örökösei rovására esetleg származható pörökben legyen, a ki megvédi őket. Ebben a hivatalban találjuk őt 1524 elején Jeruzsálemben. Most már

családjával együtt állandó tartózkodásra letelepedett itt. Nem tartott sokáig, és Jeruzsálem első rabbija lett, bár sok idősebb és rég ott élő chacham volt a szent városban.

Körülbelül ugyanebben az időben, de bizonyosan 1524 előtt nagyfontosságú nézeteltérés volt Kairo rabbijai, egyfelől Mózes iben al-Askar és Sámuel ha Lévi Chakan, másfelől Sámuel iben Szidillo, (kortársai «Iben Szid»-nek nevezték) és József iben Madur között. Az előbbiek ugyanis megengedték egy asszonynak, hogy tizennégy évi házasság után, melyből azonban csak egynehány hónapig élt együtt első férjével, második házasságot kössön, és az első többek tanubizonyosságára érvénytelennek nyilvánították. Az utóbbiak ez ellen erélyesen tiltakoztak. És a mikor Iben Szid megtudta, hogy vannak Jeruzsálemben emberek, kik tanuságot tudnak tenni affelől, hogy milyen körülmények között kötötték az első házasságot, Lévihez fordult azzal a sürgős kéréssel, hogy tanuként hallgassa ki őket. Figyelmeztette őt egyúttal az ügy fontosságára is. De Lévi ezt a kérést határozottan visszautasította. Először is azért, mert az volt a véleménye, hogy nem szabad tanukat kihallgatni a pártok háta mögött. Másodszor meg se neki, se másnak nincs joga ellenőrizni, hogy vajjon egy idegen rabbikollégium helyesen járt-e el. Ezt a figyelmeztetést, mely nyilván Iben Szid személyének szólt, hogy hagyjon fel ellenzéki ségével, sehogy sem akarta megérteni, sőt később Szidhez Jákób be-Rab is csatlakozott. 1533-ig húzódott a dolog. De a vita további folyama nem tartozik ide.

Lévi és Be-Rab között később is többször történt összeütközés, anélkül, hogy keresték, vagy akarták volna. Először Szaffedban, 1525-ben. Az akkori palesztinai szokás szerint Be-Rab, ki a saffedi rabbik kollégiumának a feje volt, esténként előadott egy részt Rambam Jad ha-Chazákalijából. Lévi, ki vendégként időzött akkor ott, jelen volt az előadáson. És az történt, hogy az előadó egy helyen a szöveget tévesen magyarázta. De, hogy Be-Rabot meg ne bántsa, nem szólt Lévi ott semmit. Az előadás és az esti ima után azonban csöndesen, hogy más nem hallhatta, figyelmeztette a tévedésre. De ahelyett, hogy éppúgy halkan válaszolt volna Be-Rab, keményen és ingerült hangon így kiáltott: «A te munkáid nem érnek semmit!» Hosszabb vita fejlődött ebből, de Be-Rab ezzel nem elégedett meg, szitokra fakadt még ellenfele jelenlétében, de csak távollétében aztán igazán. Lévi az egész idő alatt hidegvérűen viselkedett. Igaza volt; az ötven arany elosztására a palesztinai szegények közt pedig, mire kötelezte magát, — ha ő tévedett — bizonyára nem került a sor, mert az igazság az ő részén volt.

Mielőtt Lévi Szaffedet elhagyta volna, kérdést intéztek hozzá és Be-Rabhoz Aleppóból. (1525 végén, vagy 1526 elején.) Mindketten jóváhagyólag feleltek, de teljesen ellenkező szellemben. Ez ismét megharagította Be-Rabot; de nemcsak a környékbeli rabbik, kik kiváló emberek voltak, hanem más, elismert tekintélyek is Lévinek adtak igazat, köztük a konstantinápolyi Tam iben Jichja.

Körülbelül erre az időre esik Molcho Salamon palesztinai tartózkodása. Hogy Jeruzsálemben is volt,

az épp oly bizonyos, mint az, hogy garázdálkodott ott. Rajongásaival és állítólagos vízióival annyira felizgatta a jámbor jeruzsálemiakat, hitegette őket a legközelebb eljövendő messiás reményével, hogy az emberek oly kihívón kezdtek viselkedni, mintha saját országukban volnának — a mi utóvégre a hatóságoknak is feltűnt. Szerencsére az élesszemű Lévi még idejében felismerte a veszedelmet, mely községét fenyegette. Nem habozott egy pillanatig sem, és egész energiájával közbevetette magát az éktelen üzelmeknek, és sikerült is neki, elsősorban elragadó ékesszólásával, a fenyegető veszedelmet elhárítani.

Találóan jellemzi Mózes iben al-Askar Lévi jellemét. 1539-ben (vagy 1540) Lévi megerősítette Mózes iben al-Askar két jogi véleményét, melyek közvetve a Caneában lakó (Kréta szigetén) Juda Delmediga ellen irányult, ki erre levelet írt Al-Askarhoz, melyben Lévit is megtámadta. Al-Askar élesen felelt, barátját melegen védelmébe fogta, miközben róla így írt:

«A szentségre mondom, mely előttem van és a melyet látok, hogy valamint a te önhittségedben és képzelgésedben megerősítve látom a bölcsek mondását, hogy az embert legjobban kelyhéről és tolláról lehet megismerni; ép oly bizonyos, hogy Lévinek vannak tanítványai, kiknek kisujjuk vastagabb mint a te ágyé-
kod. Sohase mérlegeled, a mit mondasz, azt hiszed, hogy hozzád hasonlókhoz szólasz. Esküszöm, Lévinek nem adtam tudtára, hogy te mit írtál róla, mert a tóra tanulmányozása következtében, mely lelkesíti őt, heves a vérmérséklete. Minden bizonnyal megfenyített volna, mint tévedőket és a szél után szaladókat illik,

kik tanítójukat szidják; és haragjában olyan tüskével szúrt volna meg, mely után vér nem fakad.»*

Mielőtt azonban ez megtörtént volna, Lévinek súlyosabb küzdelmet kellett kiállnia egy sokkal hatalmasabb ellenféllel szemben, és bár győztesen került ki belőle, mégis élete egy részébe került. A rabbiavatus körül folyt a küzdelem, melyet Be-Rab Jakab 1538-ban Szaffedben meg akart újítani, miután már több mint ezer éve nem gyakorolták. Be-Rabnak az volt a szándéka, hogy synhedriont alakít, mint az a jeruzsálemi templom fennállásának idejében volt. E célból fölavatta néhány tanítványát s magát a synhedrion fejének tétette meg. Az indító okok, melyek őt vezették, nem egészen világosak. Hogy vajjon az avatás, ha végrehajtották volna, azokkal az állítólagos előnyökkel járt volna-e, melyeket Be-Rab tőle várt, legalább is kétséges volt. Ezt talán Be-Rab maga is belátta. De a dolog sokkal kecsegtetőbb volt, mintsem ilyen kicsinyes gondok miatt elejtette volna. Csupán Lévi iben Chabib esetleges ellenzésétől kellett tartani, mert az ő szava mindenesetre eléggé nyomós volt, hogy ilyen újítást megghiúsítson. Ennek úgy akarta élet venni, hogy Lévit is kinevezte a synhedrion tagjává, erről írásbeli okmányt állított ki és azt aláírásával ellátva küldette el neki.

A synhedrion felújításának gondolata éppenséggel nem volt új. Sokan foglalkoztak már vele jóval előbb, Lévi maga is gondolkozott egyszer azon, hogy ne kísértse-e meg a szemichá felújítását. De miután be-

* Ugyanis átok alá vetett volna.

hatolt a forrásokba, meggyőződött arról, hogy ezeknek a helybenhagyása a talmudi törvények és a decisorok véleménye szerint egészen más előfeltételekre szorúl mint a melyek adva vannak. Emiatt előtte sem mert senki ebbe belefogni. Be-Rab merészsége így nagyon meglepte Lévit. Nemcsak, hogy kinevezését utasította határozottan vissza, de egy iratban, melyet elutasító magatartása kifejtésére írt, kétségbe vonta, hogy Be-Rabnak ehhez egyáltalán joga van.

Először azon nézetének adott kifejezést, hogy ily fontos kérdést Palesztina összes rabbijaiból álló s külön e célra egybehívott zsinat elé kell terjeszteni. Továbbá a jelen nemzedéknek ehhez egyáltalán nincs joga. Be-Rab erre azt felelte, hogy zsinati tanácskozásra épen nincs szükség; elég az, hogy az összes rabbik egyértelműleg nyilatkozzanak a dolog mellett, és egészen mellékes, hogy ki kezdeményezte a dolgot. A mi pedig a jogosultságot illeti — így fejezi ki Be-Rab — végre mégsem lehet a halottakat sírjaikból felkelteni, hogy a szemichát végezzék.

Ez ellen azt hozta fel Lévi, hogy ha csak a rabbik beleegyezésétől függne a dolog, se Be-Rabnak, se másnak nem lehetett volna kifogása az ellen, ha akár a kánai falusi dajjan kezdeményezte volna.* Hogy a halottakat nem lehet életre kelteni, az minden

* Kána palesztinai kis falu. — Ebben az időben zsidók majdnem minden faluban voltak. A nevezetesebb városok, hol kisebb-nagyobb községek voltak, ezek: Gaza, Hebron, Acco, Szaffed, Tiberiasz, Szidon, Tyrus, azonkívül sok, azóta elpusztult helység.

bizonyyal igaz. De ez az ellenvetés csak akkor állana meg, ha a szemichá föltétlenül és örök időkre volna megparancsolva. Ez pedig nem áll. Ha vannak kiváló emberek, úgy a parancs életbe lép, de ha nincs, persze nem.

Ez több volt mint a mennyit, Be-Rab el tudott viselni. Ilyen megleczkéztetésre nem volt elkészülve. Lévi részéről, ezt legkevésbé várta, ki Be-Rab magas korára tekintettel volt, és ezért még úgy is elég gyengéden bánt el vele. Nem tarthatta magát tovább. Igen erős választ irt, de ez inkább csak személyes élű volt, és alig szólt a tárgyhöz. Emlékeztette ebben Lévit ifjúsága, helyesebben gyermekora bűnére, a mely multjának egyetlen sérthető pontja volt, és melyért a férfit semmi esetre sem lehetett felelősségre vonni. Ez annál jobban bántotta Lévit, mert ennek tudatában már régen úgysis eléggé megszenvedett. Semmi nem sérthette jobban, mint az, hogy egy idegen ember gonosz indulattal felszakítja a még alig behegedt sebet. Vége volt Lévi türelmének. Minden kimélettel felhagyott, mellyel eddig ellenfele iránt volt, és egyrészt fájó szívvel elismeri szomorú multját, és nem is akarja azzal a körülménnyel menteni, hogy gyermekkorában történt, másrészt meg tükröt mutat Be-Rabnak, hogy milyen az most, mint öreg, és nem hogy milyen volt gyermekkorában. És tényleg Be-Rabot sok alól nem lehet fölmenteni, a mivel vádolják. Az igazsággal nem mindig törődött és ha a körülmények épen megkivánták, tudott kétszínűsködni és hizelegni is. Bizonyosságul nem elég szigorú becsületességére felhozta Lévi azt a körülményt, hogy őt

felavatta, jóllehet úgy nyilatkozott róla, hogy értelmetlen a dajjani hivatalra. Nyilván jobb belátása ellen cselekedett, őt (Lévit) megvesztegetvén, csakhogy Be-Rab szándékát helyeselje.

Az ú. n. ordinatio-pör sokáig húzódott. Végül annyira elfajult, hogy Lévi egészségét, mely már, úgylis megrendült, egészen aláásta. Az ordinatio nem volt sokáig életben, de Lévi sem élte sokkal túl. 1541-ben őseihez szállt. Tekintélyes és nagy családot hagyott hátra, mely ez idők folyamán még sok kiváló rabbival ajándékozta meg a szent várost.

Jeruzsálem.

_____ . *Dr. Grünhut Lázár.*

PÉNTEK ESTÉN.

Be sok év lepergett! Ujra haza tértem,
Édes anyám könnye hányszor folytott értem.

Asztal mellett ültünk, csöndes péntek este;
Minden egyes szavam anyám lesve leste.

Az asztalra fehér abrosz volt terítve,
Gyertyák sárga fénye bizalmas fényt hinte.

S felém mosolygott mint régi, kedves emlék
A ragyogós kalács, vaj' megismerem még?

Apró ablakú volt az alacsony szoba,
Mégis, mégis mennyi boldogság fért oda!

Kalandozó lelkem mult időkbe tévedt
S elfeledtem a sok küzdésteli évet.

A hogy elmerengtem ott a gyertyaszálon,
Az utolsó tíz év elsuhant mint álom.

Mint hogyha az idő visszafelé folyna,
Mintha az ki itt ül, most is gyermek volna.

Mintha az a komoly, sápadt arcú ember,
A ki olyan csöndes, hogy mosolygni sem mer,

Más valaki volna, ki idegen nékem.
Talán egykor láttam, valamikor régen.

Töprekedem azon, e férfi ki lehet?
Tán azért jött el, hogy rontsa ünnepemet? —

A kalácshoz nyúlok s szeliden szól anyám:
Fiam, mondd, az áldást elfeledted talán?

Elpirulok, majd meg elsáppad az arczom.
Hogy' is szól az ima? Töprengek, tanakszom.

S hogy zavarom rejtsem, hazudva mesélek:
Mennyi sikert nyújtott nekem már az élet.

Szines képpel festem előtte a multat
S a friss babérokat, mik ölembe hulltak.

De egyre csak hallok s éget mint a csalán:
Fiam, szólj, az áldást elfeledted talán?

A kalácshoz nyúlok, de nem izlik nékem,
Mintha nem vón' olyan izes, a mint régen.

Tán a könytől sós lett, mely égő szememből
A foszló kalácsra látatlanul perdül?

S a mint a könnyem hull forró, fájó cseppben,
A hajdani gyermek gyorsan tova lebben.

S vele együtt mint a felhők tova szállnak
A szivárványszínű gyermekkori álmok.

S újra én vagyok a komoly, sötét férfi,
Kinek sáppadt arczát anyja gonddal nézi.

A ki haza jött s ha nem is idegen még,
De úgy érzi mégis, hogy itt már csak vendég...

Évek úzik egymást s velük váltakozva
Fordult már sorsom jóra is meg rosszra.

De bár elsuhanak az évek felettem,
A vádló szavakat sohasem feledtem.

S szívem mindig sajog a mult egy bús szaván:
Fiam, szólj, az áldást elfeledted talán?

Budapest.

Feleki Sándor.

REFORMÁTUS ZSIDÓK.

Egész emberöltő mult már el, amióta Kecskemén az anyahitközségből kivált egy jelentéktelen, de okvetetlenkedő kis töredék s külön imaházba vonulva annyira ki tudta élesíteni az ellentéteket, hogy képes volt még külön temetőt is kierőszakolni. Szokatlan volt Kecskemén a vallásháború s így bizony a kiválást nemcsak a hitközségi tanácsteremben tárgyalták, de beszéltek róla, mint valami nevezetes

szkizmáról, az egész városban, sőt még a tanyai parasztokhoz is eljutott a zsidók háborúságának híre és ma is gondolkozóba ejt azon gyermekkori emlékem, hogy egyszer bámulva hallgattam, a mint a tejes asszony boldogult anyámtól kért felvilágosítást az iránt, hogy tulajdonképen mi különbség van a református zsidó, meg a katolikus zsidó közt.

Iskolázott fejből pattant-e ki a zsidó pártoknak e különös elnevezése, vagy az alföldi józan parasztész alkotta-e ezen terminusokat, nem tudom; tény az, hogy sok tekintetben nagyon találó. Azok a mozgató erők, melyek a történeti újkor küszöbén a kereszténység körében hozták felszínre a reformáció szükségességét s azok az indító okok, melyek a protestantizmust fejlesztették s veleszületett hibái miatt kezdetétől fogva mind mai napig megszámlálhatatlan szekta keretében fejlesztik, nem kizárólagosan a kereszténység talajából fakadtak; a vallástörténeti kutatás megtalálta azokat a muhammedán világban ép úgy, mint a zsidóság kialakulásának különböző fokain: közös emberi tulajdont képeznek azon erőmegnyilatkozások, melyek a kultúra bizonyos magaslatain feszültté vált ellentétekből kipattant okok folytán hozzák forrongásba a kedélyeket s keresik a nyomasztó légkörből való szabadulás útját, mely rendszerint oda vezet, hogy szakítanak a történeti hagyomány láncszemeiből kialakult jelennel s újból felveszik a hagyomány csomójából kigobódzott multnak fonalát, mely egyszerű szálaival inkább tud alkalmazkodni a kor uralkodó eszméihez.

A nagy reformtörekvések legjellegzetesebb vonását

képezi az, hogy az aránylag közelmúlt hagyományait téve félre visszanyúltak a kevésbé ellenőrizhető régmúlt hagyományaihoz. Nem tartozik jelen fejtegetés keretébe annak a kutatása, hogy a vallásos mozgalmak ezen közös sajátosságánál mennyiben játszik közre a sokszázados múlt ködfátyola által izgalomba hozott néplélek romantikája, valamint hogy mennyiben válik elkerülhetetlen szükséggé a közelmúlt ismert tekintélyeinek félretolása következtében a rég letűnt idők glóriafényével övezett más tekintélyek felállítása, tény az, hogy az emberiség kulturális haladásnak egy-egy erősebb lökése ellentétbe hozza a vallásos megismerést a kifejlett hagyománnyal s vissza óhajt térni az eredethez, magához a forrás kibuggyanásának helyéhez, oda, a hol nem emberek hirdették és magyarázták az isteni megnyilatkozást, hanem a hol Isten közvetetlen megnyilatkozásából meríthetett, a mely óhajtás azonban sehol sem valósúlhatott meg, sehol sem vonhatta le a végső konzekvenciát, az aránylag újabb idők hagyományainak lerombolt fala helyébe a régibb hagyományokon építette fel történeti folytonosság nélkül hitének templomát. A hagyomány kifejlett tanaitól való megszabadulás vágyát és az eredeti forráshoz való visszatérésre irányuló törekvést látjuk már Palesztinában, hol az időszámításunkat megelőző századokban az elterjedt hellén kultúra hatása alatt meghasonlás jött létre a vallásos tudat és a vallásos élet közt, a mely korban a figyelmes és gondolkodó szemlélő világosan láthatta a hagyomány dúsan termő földjén a mindújabb hajtások kinövé-

sét, minek következtében a lakosság művelt elemeit magába foglaló szadduczeus párt a vallásos élet terén is új pártot alkotott, mely minden hagyomány mellőzésével csak a szentírást akarta tekinteni a vallásos tudat forrásának és a vallásos élet irányítójának. Ugyanezt a jelenséget látjuk a muhammedán világban is, a hol már a nyolczadik században olyan forrongást idézett elő a bagdadi, de különösen a basszórai tudós körökben a görög bölcsészet, hogy az öntudatra ébredt és a kor műveltségének színvonalára emelkedett vallásos megismerés hatalmas pártot tudott alkotni, melynek fő alapvonását az az elv képezte, hogy szakítsanak Muhammed tanainak hagyományos értelmezésével és térjenek vissza magához a Kóránhoz, melyből magából merítsen a józan ész vallásos tudatot s vallásos életszabályt. S vajjon nem a renaissance-kori művelődés roppantotta-e össze az európai középkor vallásos megismerését, melynek romjain oly célzattal indúlt hódító útjára a reformáció nagy mozgalma, hogy szakítson a kereszténység addigi hagyományaival s visszatérjen az eredeti forráshoz, a szentíráshoz, a nélkül azonban, hogy kitűzött célját követve visszatért volna az újtestamentumi Jézushoz, mintha megijedt volna attól a végső konzekvenciától, hogy akkor az ótestamentumhoz, a prófétai zsidósághoz kell visszatérnie, a minthogy részben tényleg megtették a szombatosok? Ugyanezen erők ugyanazt az eredményt szülték az újkori zsidóság fejlődésében is, hol a tizen-nyolczadik század felvilágosodottsága átalakító hatással volt a vallásos megismerésre, mely bölcséleti

gondolkodását nem tudta összeegyeztetni a gettó szellemét árasztó hagyománynyal és új pártot alkotott, mely végeredményében nem célzott s nem keresett egyebet, mint a vallásos vágyódás kielégítését elérni a közelmúlt hagyományának mellőzése kapcsán a szentírás prófétai zsidósághoz való visszatéréssel.

Ezt kereste, ezt célozta az újkori zsidóság körében az a párt, mely a vallásos tanok és a vallásos élet reformálásával magát a vallásosságot mélyíteni, erősíteni akarta. A vallástörténet tárgyilagos kutatójának és a vallásos mozgalmak elfogulatlan szemlélőjének nem szabad elzárkóznia azon kétségbevonhatatlan igazság elől, hogy a vallásos reformok egyetlen törekvése nem a rombolás, hanem az építés volt. A vallásos érzületnek kielégülésre irányuló vágyakozása keresi e mozgalmakban azt az utat, mely a korműveltség hatása alatt meghasonlott lelket elvezeti a harmónikus vallásos világnézlethez. Méltatlan és igazságtalan volt mindig a támadás, melyet a «vallástalanság» vádjával intézett a kifejezett hagyományt továbbra is konzerválni akaró párt azok ellen, kik a meglévő állapottal épp vallásosságra irányuló törekvés következtében óhajtottak szakítani és nagyon is jellemző a jelszavakkal való dobálódzásra az újkori reformirányzat legkiválóbb előharczosának, Geiger Ábrahámnak az a megjegyzése, hogy a palesztinai pártok közt tulajdonképen a farizeusok voltak a reformerek, kik szemmel láthatólag hordtak újabb meg újabb köveket a vallásbástya felépítéséhez, holott épp a sokat szidalmazott

és üldözött szadduceusok voltak a konzervatívok és orthodoxok, kik visszatértek a szentíráshoz és a multat akarták teljes tisztaságában fentartani.

Az újkori vallásos mozgalmak jellege azonban nagy mértékben elüt a történeti időkétől, a meny nyiben a művelődés tartalma és jellege is más ma, mint volt a mult azon korszakaiban, a midőn a művelődés összeütközésbe jutott a vallásos tudattal. Ma valójában még azt sem mondhatjuk, hogy a zsidóság reformtörekvése tulajdonképen orthodox irányú és hogy a Szentíráshoz visszatérve az eredeti zsidóságot akarja konzerválni; ma csak a hagyománytól való szabadulás vágya jellemzi úgy a zsidó, mint a keresztény vallásos reformmozgalmakat, a nélkül, hogy vele a Szentíráshoz való visszatérés kapcsolódne egybe. Igaz ugyan, hogy a modern zsidóság körében a hivatalos és hivatásos körök rendkívüli buzgóságot fejtenek ki épp ma a Szentírás terjesztése körül; teljes tudatossággal visszük be a Szentírást azokba a zsidó körökbe, melyek a korműveltség hatása alatt lelkükben meghasonlottak, de igaz vallásosságra vágyakoznak, ismerjék meg tiszta eredetiségben a Szentírásból a zsidóságot, belőle merítsenek kielégítő vallásos tudást, a mely tudatos munkálkodásban öntudatlanul működik a vallásos mozgalmak közös sajátossága, mely a közelmult hagyományának mellőzésével szemben a régmult idők kétségbevonhatatlan tekintélyét vonultatja fel, a nélkül azonban, hogy avval a körülménnyel számolhatna, hogy épp azokban a körökben, a melyekben a Szentírás tekintélyével akarná a vallásos vágyakozást kielégíteni, a

modern természettudományi művelődés és a népszerűsített bibliakritika teljesen lerontotta a Szentírás tekintélyét.

A XVII. század végén Nieto Dávid, londoni rabbi, ki korának tudományos színvonalán állva jeles nevet vívott ki maga számára mint csillagász, mint matematikus, mint orvos is, a ki azonban tudományos meggyőződése alapján pantheisztikus világnézlethez közel álló tanokat hirdetett, oly erősen hitt a Biblia sérthetetlenségében, hogy egyik munkájában (Matte Dan. IV. 132.), a hol többek közt a föld forgásáról szól a nap körül s vele szembeállítja a Bibliának azon elbeszélését, hogy Józsué megállította forgásában a napot, azt a kijelentést tette, hogy a hol összeütközik a tudomány a Szentírással, ott a tudomány téved. A mikor a természettudósban ily mélyen gyökerezik a Bibliába vetett hit, akkor lehet még szó a Szentíráshoz való visszatérésről; de a mikor a Szentíráshoz való visszatérést kizárni látszik a modern természettudományi művelődésben fogant kétkedés a Biblia iránt, akkor a hagyománytól szabadulni akaró vallásos vágyakozás egészen új alapot keres, hogy fölépíthesse azt a szilárd falat, melyhez roskadozó lelkével támaszkodhassék. Ez az irányzat pedig életbe hívhat ugyan egy új vallást, a mely azonban Szentírás és hagyomány iránti minden történeti kapcsolat nélkül szükölködve bármi lehet, csak zsidó nem.

A legújabbkori zsidóság reformmozgalma tehát, melyben a vallásos kielégülés utáni vágy daczára és a hagyománytól való szabadulás mellett a hitetlen-

ség adja meg az alaptónust, nem viseli magán a történeti vallásmozgalmak kritériumát. Tud azonban történetünk olyan nagykiterjedésű vallásos mozgalmáról, melynek résztvevői teljes mértékben rászolgáltak a református zsidók elnevezésére, a mennyiben a hagyománynyal való szakítás mellett a Szentíráshoz való teljes visszatérést írták zászlajukra. Ezek a karaiták voltak.

★

A karaiták keletkezése tekintetében az összes történetírók egyértelműleg vallják azt a nézetet, hogy 761 körül Anán ben Dávid alapította ezen zsidó szektát Mezopotámiában s hogy a hagyományos zsidóságtól való különválás tulajdonképen csak Anán bosszúműve volt, mert nem őt választották meg az üresedésbe jutott exilarcha méltóság (a babyloniai zsidók politikai főnöksége) betöltésére. Erről regél még ma is minden zsidó történeti kézikönyv s ezen véleménybe bele is nyugszik minden zsidó történeti tudás.

A történeti kutatás mai módszere azonban, mely a fejlődéstan és a biológiai törvények üvegén keresztül vizsgálja a népek életében felszínre jutott jelenségeket, nem elégedhetik meg avval, hogy magukban a bevégzett tényekben keresse az események szülőökát is. Ha Jézus nem hirdetett volna olyan tanokat, a melyek már mélyen gyökereztek hallgatósa eszmevilágában; ha Luther nem hangoztatott volna olyan elveket, a melyekkel korának levegője már telítve volt, úgy bizonyára nem Jézus nevéhez fűződnek a kereszténység kezdete és nem Luther

Márton neve szerepelne a reformáció élén. Mózes vonakodott isteni küldetésének megfelelni s az egyiptomi Izraélhez menni, mert attól félt, hogy az a századokon át rabszolgaságban sínlődött nép nem fogja őt megérthetni; Elizeus prófétaifját futóbolondnak nevezi Jéhu király; Hósea próféta megfeddi a népet s megjósolja, hogy jön majd idő, a mikor belátja Izraél, hogy milyen helytelenül cselekedett, midőn gúnyolódva szólt prófétáiról, mint bolondokról, s gondolkodó férfairól, mint örültekről; Amós prófétát kiutasították Izraél országa területéről, mert a nagyok még nem értették meg s attól tartottak, hogy a nép már meg fogja őt érteni; Jóél próféta a jövőről festett legszebb képét avval a hirdetéssel színezi ki, hogy prófétává válik majd az egész nép, férfiak és nők, ifjak és öregek, még a szolgák és szolganők is, vagyis hogy köztudattá válik az, a mit még csak kevesen értenek meg; Jeremiás prófétát is üldözték még, de a fejlemények mutatják, hogy az ő eszméihez már nagyszámban tudtak felemelkedni az országban; végre pedig a fogságból visszatértekről már azt hirdethette Zakáriás próféta, hogy nem akad majd a nép közt senki, ki hamis próféta szavára hajlana.

Az eszmék küzdelmében s a népek fejlődésében évszázadok választják el egymástól azt a két időszakot, a mikor az eszme legelső hirdetője még alig mer kilépni a porondra s kénytelen elszenvedni, hogy futóbolondnak tartásák és a mikor eszméit lassú fejlődésben annyira felszívta a néplelek, hogy mint saját gondolatát hallgatja meg annak ajkairól, kinek

alkalmas egyénisége csak kifejezésre juttatja a köztudatot.

Nem a karaizmusz megalapítója, hanem csak a hagyományellenes köztudat alkalmas kifejezője volt Anán ben Dávid a VIII. század második felében. A karaiták és az őket ezer évvel megelőzőtt szadduczeusok elvei közt annyi a hasonlatosság, hogy történettudósaink legnagyobb része azt mondja, hogy Anán új vallást akarván alapítani visszanyúlt a multba s a szadduczeusokat elevenítette fel. Tényleg azonban úgy áll a dolog, hogy Anánnak nem kellett visszanyúlnia a multba, hanem az ő idejében is ugyanazon okok egyazon eredményeket szülték, melyek a hagyománytól való elpártolásban és a Szentíráshoz való visszatérésben csúcsosodtak ki.

A zsidó vallás hagyományai a babyloniai főiskolákban fejlődtek ki és jegeczesedtek meg abban a merev formában, melyhez az eleven élet nem tudott hozzásimúlni. A palesztinai iskolák megszűnte után a babyloniai tantermekben folytatódott a bámulatra méltó szellemi torna, mely a vallásos életgyakorlat hagyományának megállapításában nemcsak az egymástól távolabb eső különböző iskolákat, de az ugyanazon iskola mestereit, sőt sok esetben még mestert és tanítványt is kemény tusába keverte. Ezen szellemi harczoknak a késő utókor csak elméleti jelentőséget tulajdonít, de ha tudjuk, hogy a babyloniai főiskolák megalapítói: Szúrában a vallásos buzgóság türelmetlen és hajthatatlan képviselője Ráv, Nehardeában pedig az exilarchátus udvarának készségesen segédkező és simulékony politikus Sámuel foglalt el

egymással szemben oly rideg álláspontot, hogy a két iskola körzetében támadható ellentétes vallás-gyakorlat meggátolása céljából végre meg kellett egyezniök abban a megállapodásban, hogy vallásos ügyekben Ráv lesz az irányadó, polgári és társadalmi kérdésekben pedig Sámuel, úgy mindenesetre némi forrongást és meghasonlást tételezhetünk fel az iskolák falain kívül álló hívők körében is, a kik számára éppen a vallásgyakorlati törvények a hagyomány jegyében megállapítottak.

A politikai viszonyok s a hatásuk alatt keletkezett társadalmi helyzet elnyomottsága mindig kedvezett a vallásos élet intenzívebbé tételének s hajlandóvá tette a kedélyeket arra, hogy bírálat nélkül honosítsanak meg mindújabb vallásos gyakorlatokat. Palesztinában a politikai üldözések eléggé megokolják a jeruzsálemi templom pusztulása után a hagyományos törvényeknek mindezélesebb alapon történt fejlesztését, valamint a keletkező kereszténység térhódításával szemben a zsidó vallásos élet körülbástyázását, mindazonáltal még Palesztinában sem lehetett elejét venni annak az elégedetlenségnek, mely legalább is bírálatot gyakorolt az életbe hívott hagyományos törvények felett. Babyloniában s a szomszédos Perzsiában és Arábiában még időszámításunk első századaiban is rendkívül laza volt a vallásos élet s a vallásos tudás; a palesztinai iskolák nemcsak az ősiségben gyökerező büszkeségüknél fogva, de tényleg tudásbeli fölényükből kifolyólag szinte sértő megvetéssel szóltak a babyloni zsidók tudatlanságáról, melylyel karöltve járt a vallásostalanság. A talmud elbeszéli

azt a meglepő esetet (Kiddusin 72. a.), hogy a második században Babylonia egyik városában, Birthában, a zsidók megszegték a szombati nyugalmat, s minthogy R. Achaj e miatt megfedte őket, valamennyien kiléptek a zsidóságból. Bizonyára elszigetelt jelenség volt a birthaiak valláscseréje, de könnyen elképzelhető, hogy ott, a hol évszázadokon át még csak nem is tudtak bizonyos megszorításokról, legjobb esetben is lappangó elégedetlenséggel fogadhatták az élet szigorítását.

De ha egyrészt magában a babyloni zsidóság kebelében nem volt meg a közvetetlen történeti kapcsolat a hagyomány fejlesztésére, úgy másrészt a jó viszony zsidók és a nemzsidók közt, valamint az utóbbiaknak nagyszámban történt áttérése a zsidósághoz olyan erjesztő elemeket hozott a babyloni zsidóságba, melyek természetes ellentétét képezték az iskolák törekvéseinek. A korhadtt és roskadozó pogányság körére egész Előázsiában vonzó hatást gyakorolt a tisztán egy Istent hirdető és erkölcsi alapokon nyugvó zsidóság, melynek számát erősen gyarapították a proselyták, s míg Palesztinában, a vallásmozgalmak főfészkeiben s a rettegett politikai besúgók tanyáján, a zsidóság fekélyének tekintették a proselytákat, addig Babyloniában sokkalta enyhébb felfogás uralkodott s azt vallották (Sabbath 146. a.), hogy a proselyták lelkei is jelen voltak egykor a Szinaj hegyi kinyilatkoztatásnál. Vannak adatok, melyek valószínűvé teszik még azt is, hogy Palesztinában, valamint Babyloniában a körülmetélésnek egyes esetekben való elengedésével segítették elő

az áttérést, de annyi bizonyos, hogy a talmud tárgyalásai alapján (Abóda Zará 64. a. b. Kiddusin 73. a. Nedárin 31. a. Peszáchim 3. b. Erachin 6. b. stb.) a proselyták igen nagy számára következtethetünk Babylonban. Már pedig akármily buzgóságot tételezünk is fel a proselyták részéről a zsidóság iránt, természetesen kell tartanunk, hogy általuk jutott a családokba az életet megszorító törvények iránti idegenkedés.

Még közelebbi volt az érintkezés időszámításunk első századaiban zsidók és nemzsidók közt Arábiában, hol származás, nyelvrokonság és törzsszokások hozták közel egymáshoz a két vallás híveit s a hol az áttéréskor még a körülmetélésen sem kellett könnyíteni. Az arab zsidók vallásos tudás és vallásos élet tekintetében sokkal alacsonyabb színvonalon állottak, mint a babyloniaiak, s ennek a körülménynek is tudható be, hogy 500 körül az egész himjarita tartomány áttért a zsidósághoz. Sok arab zsidó lépett az iszlám hódító fegyvereinek nyomán Mezopotámiával összeköttetésbe s a babyloni zsidókkal folytatott személyes érintkezés feltárta a különbséget az iskolák merev hagyománya szerint élő babyloni és e hagyományról mit sem tudó arab zsidók közt.

Ekként volt előkészítve a babyloni zsidóság vallásos életének talaja, midőn az iszlám uralmának központjává emelkedett az Eufratmelléki tartomány, hol Bagdadban és Basszorában a nyolczadik században nyílt pártokra szakította a behatolt görög bölcséleti szellem Muhammed híveit. Az iszlám racionalistái-

nak — a mu'tazilitáknak — kik hátat fordítva a hagyománynak, csak a Koránt fogadták el a vallásos élet irányítójának, főfészke Basszora volt, hol Anán ben Dávid is született.

Anán előkelő származású volt, az exilarcha családjához tartozott. Vagyona s társadalmi állása megszerezte számára mindazt, a mi kora művelődésének magaslatára emelhetette. Szülővárosának raczionálista muhammedánjai nem maradhattak hatás nélkül őreá, ki a zsidóságban ugyanazt a benső küzdelmet látta, ugyanazt a végzetessé válható meghasonlást tapasztalta, melyet a Szentírástól messze eltávolodott hagyomány okozott. Ezen benső küzdelem nemcsak theoretikus eszmecserében jutott kifejezésre már Anán előtt is a perzsa Jehuda, vagy a basszorai Obadja, és Anán tanítója Genai ben Baruk részéről, hanem néhány évtizeddel Anán előtt — egészen az iszlám hódításának mintájára — fegyveres sereg élén akart Serini, utóbb pedig Abu Isa híveket szerezni a hagyományos törvények megtörésére, különösen a hagyomány által szaporított étkezési törvények, ünnepnapok és imák megszüntetésére, de akkor még magában az iszlámban nem volt megérve a Koránhoz visszatérő racionális irányzat, a khalifátus lázadókat látott a szektáskodó zsidó fegyveresekben s kard élével tette őket lehetetlenné. De Anán idejében már a bagdadi udvarban is erős volt a basszorai muhammedán racionálisták fővezérének, Wászil ibn 'Atának pártja, az uralkodó hatalomban is volt már érzék az iránt, hogy a hagyománytól való visszatérés a Szentíráshoz nem rejt közveszélyt ma-

gában, teljesen érett volt már a kor a zászlóbontásra, teljesen elő volt készítve a talaj is, hol nyíltan gyűlhettek egybe a titkos hívek.

Babylonia zsidósága annyira mélyen érezte az iskolák önkényeskedő hatalmát, melyek légmentesen zárkóztak el a korműveltség szellemének behatása elől, valamint a zsidóságot körülvevő társadalomban is olyan forrongást idézett elő a közelmúlt tekintélyeivel szembeszálló szabadabb szellemi erő, hogy hatása alól ki nem vonhatta magát a zsidóság és Anán bizonyára zászlót bont akkor is, ha megválasztják exilarchának.

Nem kicsinyes bosszú vezérelte, a miért nem választották meg; nem azért tudott híveket toborozni, mert vagyona és előkelő társadalmi helyzete váltak segítségére; nem keresgélte össze fellépése idejében a régi írásokból új alapelveit egy új vallásnak; ő volt az az alkalmas egyéniség, ki az évszázadokon át fokozatosan előkészített közönség gondolatait és vágyait kifejezésre tudta juttatni; föllépését sikeressé csak az alkalmas idő tudta tenni, mely annyi hívőt hozott már táborába, hogy bátran tömörülhettek nyílt közösségbe a hagyományhívek seregével szemben.

★

De ha nagy tábor közérzülete jutott is Anán föllépésében kifejezésre, ha már köztudatban élő eszmék szolgáltatták is az anyagot a megalakított új felekezet kiépítéséhez, úgy a karaizmusz még nem foglalt el már kezdetében oly merev álláspontot, mely kizárt volna minden további fejlődést. Egy XI.

századbeli karaita író, Jákób ben Reuben mondja, hogy Anán és a későbbi karaiták közt époly nagy a különbség, mint a mennyire maga Anán állt távol a hagyományos zsidóságtól. A karaizmusz fejlődéséből tényleg világosan látható, hogy a mily távol áll Dávid Ferencz unitárius egyháza Luther Mártontól, annyira különböznek a későbbi karaiták is Anántól.

Vajjon Anán idejében még nem voltak teljesen kiforrva az eszmék, vagy talán politikai okosság indította az új felekezet vezetőit arra, hogy ne szakítsanak el minden összekötő kapcsolatot a multtól?

Anán és hívei csak azt látták, hogy a hagyomány messzire tért el a Szentírástól, melyhez vissza akartak jutni, de mihelyt testet akart öltetni vágyakozásuk, mihelyt a vallásos életnek a Szentírás alapján való kiépítéséhez akartak fogni, avval a leküzdhetetlen nehézséggel állottak szemben, hogy a hagyomány figyelembe vétele nélkül tapodtat sem léphetnek. A Szentírás markáns törvényei az ünnepekről és egyes kötelmekről nem bocsátkoznak semmiféle részletezésbe, mely világosságot derítene azok megtartásának mikéntjére, minek folytán mégis csak kénytelenek voltak a hagyomány támaszához folyamodni, a mi pedig nem egyéb, mint a Szentírás magyarázása. A babyloniai főiskolák, a hagyomány melegágyai, sem tettek mást, mint hogy a Szentírást magyarázzák s magyarázatuk alapján megrögzített törvényekkel összhangzatba igyekeztek hozni a Szentírást az időnként kialakult étellel; de az iskolák föltétlen tekintélyt követeltek a megszavazott magyarázatoknak, holott a karaiták föelve a tradíció

egyedüli tekintélyének megszüntetése mellett az volt, hogy bizonyos elvi szabályok betartásával bárki is szabadon magyarázhassa az Írást. Ámde épp ezen elv, mely a legtöbb rokonszenvet biztosíthatta volna a karaiták számára, nemcsak a mélyebb szakadást idézte elő, de számos csoportba bontotta magát a karaita tábor is. Mert ha egyrészt le is vonta a karaita felekezet a Szentírásra helyezett álláspontjának teljes konzekvenciáját és a szombatnap abszolút nyugalmanak megünneplését összehasonlíttatlanul nagyobb szigorúsággal tartotta meg, mint a hagyomány hívei, kik engedményeket tettek az élet követelményeinek, úgyde másrészt a szabad Írásmagyarázat idővel annyira egyénisítette a karaita gyülekezeteket, hogy együttműködő közérzület nélkül szűkölködve, kénytelen volt elveszíteni azt a nagy talajt, melyet történetének első századaiban Egyiptomtól Előázsián át és Oroszországon keresztül egészen Lengyelországig könnyű szerrel meg tudott hódítani.

Nem foglalkozhatunk e helyen bővebben a karaiták dogmatikájával s szertartásával, mely teljesen feltárná a különbséget köztük s a hagyomány hívei közt s a mely teljesen megokoltnak is tűntethetné fel az ellentétet, mely két külön felekezetté avatta a pártokat, csak néhány olyan ütköző pontot mutatok be, melyek iránt élénk figyelem uralkodik a mai zsidóság köztudatában is.

A karaiták rendkívül figyelemmel örködtek a szombati nyugalom megtartásán s elítélték a hagyomány híveit, a miért különböző engedményekkel lehetővé

teszik azt, hogy a lakáson kívül is járhassanak, tárgyakat vihessenek, nemzsidó által tüzet gyujtathassanak, s kárhoztattak mindennemű szofizmat, mely az élet követelményeire való hivatkozással megengedhetőnek tartja a szombati abszolút nyugalom megtörését, ha az nem is istentiszteleti célú szolgál.

Az ünnepi nyugalom keretében maga a Szentírás megengedi az olyan munkát, melyet az ételek elkészítése követel, a mely engedélynek határát a hagyomány oly széles körre vonja, hogy nemcsak a közvetve szükségesnek ítélt munkát engedi meg, hanem az étel elkészítéséhez szükséges munkanemet megengedi akkor is, ha nem arra a célra fordított, holott a karaiták szigorúan megvonják a határt s a Szentírás értelmében csak azt a munkát engedik meg, a mi közvetlenül az étel elkészítéséhez szükséges.

A Szentírás rendelkezése szerint Peszachra mindennemű kovászos és erjesztő anyag kitakarítandó nemcsak lakásunkból, de bárhol létező birtokunkból is, a mely alapon a karaiták a Szentírás kijátszóinak tartják a hagyomány azon híveit, kik Peszach tartamára színleges adás-vevési szerződést kötnek a birtokukban levő kovászos anyagokról nemzsidókkal.

A Pünkösdi ünnephez vezető negyvenkilencz napot a hagyomány hívei Peszach másodnapjától kezdik számítani, holott a karaiták — figyelemmel a Szentírás kitételére, mely szerint a 49 nap «a Sabbath utáni naptól» számítandó, s mely «Sabbath» szót a hagyomány a Peszach ünnepi nyugalomnapjára értelmezi — szószerint veszik a «Sabbath» kifejezést s

a számítást a Peszach hét napjába eső szombat utáni naptól számítják, minélfogva náluk a pünkösöd mindig vasárnapra esik.

A Sátrak ünnepét a hagyomány hívei sátorépítéssel s azonkívül négy növényfaj kézbevételével ünneplik, holott a karaiták ragaszkodva a Szentírás értelméhez s támaszkodva Ezra (Nehemja VIII, 15) szavaira: «Menjetek a hegybe s hozzatok olajfát, mirtuságot, pálmagalyakat és fűzfaágakat s csináljatok sátort, *mint írva van*», azt tanítják, hogy nem a sátorépítésen kívül kell e négy növényfajt kézbe fogni, hanem azokból kell sátort építeni, és hogy olyan országokban, hol azok nem tenyésznek, egyáltalán nem kötelező a sátortörvény, mint sok egyéb szentírási rendelkezés, mely csak a szentföldön volt megtartható.

Az Ujév ünnepi szertartásából a karaiták kiküszöbölték a sófárfúvást, minthogy a Szentírás azt elő nem írja s nincs az Írásban semmiféle nyoma annak, hogy Ábrahám ép a hetedik hó első napján akarta volna Izsákot feláldozni.

Chanukkaünnepet nem tartanak a karaiták, mint-hogy arról a Szentírás mitsem tud s csak későn keletkezett.

A Szentírás szavait: «Kösd azokat jelül kezeidre, legyenek homlokdíszül szemeid között és írd fel ajtófélfáidra» a hagyomány hívei szószerint veszik, házuk ajtóira mezuzót szögeznek s imádkozásnál tefillint raknak kezükre és homlokukra, holott a karaiták képletesen értelmezik a törvényt s nem használnak sem tefillint, sem mezuzót.

Az étkezési törvényekre vonatkozólag a Szentírás szavainak és szellemének megfelelően megállapították a karaiták, hogy a levágandó állat még életében vizsgálendő meg s ha evése, ivása és járása egészséges állat benyomását teszi, akkor levágható s a levágás után semmiféle belső vizsgálatra többé nincs szükség; másrészt pedig, ha még életében beteg állat benyomását kelti fel, úgy le sem szabad vágni; a hagyomány hívei az utóbbit megengedik s az egészségesnek látszó állatra is kötelezővé teszik levágatása után a részletes vizsgálatot.

A Szentírásban tiltott állatok hullájához még nyúlni sem szabad, de a hagyomány hívei könnyítenek a dolgon s megállapították, hogy még meg is szabad enni, ha tiltott darab hús felismerhetetlenül keveredett össze hatvanszorta annyi megengedett hússal; a karaiták nem ismerik el az ilyen könnyítést.

A karaiták szerint a Szentírás törvényének szava és szelleme értelmében csak olyan állat húsa tiltott el tejjel való főzéstől, a mely állatnak van teje is; holott a hagyomány a szárnyasokat és halakat sem engedi meg, hogy tejben főztessenek, sőt még az edények összekeverését is eltiltják, a minek a karaiták szerint «nyoma sincs a Szentírásban s a mely rendelkezés megtoldása a Szentírásnak».

A körülmetélést a Szentírásnak megfelelően megengedik a karaiták akár ollóval is, s gúnyolódnak a hagyomány sokrétű törvényén, mely az előbőr felszakítását s a vér kiszívását is megkívánja.

Ime néhány szemelvény a karaiták és a hagyomány hívei közt uralkodó különbségből, melyekből

világosan látható az, hogy nem frivol gondolkodás vezérelte s nem a vallásos élet terhe alól való szabadulás vágya üzte ellentáborba a karaitákat, hanem nagyon is komoly törekvés a vallásos érületnek olyan kielégítésére, mely megnyugodhatik a vallás alapkövén, a Szentíráson, mely óva inti az utódokat, hogy ne tegyenek hozzá semmit, de ne is vegyenek el belőle semmit.

★

Jellemző, hogy ezen ellentétek nyomai világosan kimutathatók magából a talmudból, a főiskolák vitáiból is, hol akadtak ugyan egyes tudósok, kik nyíltan vallották a Szentírás egyszerű értelmezésére alapított nézeteiket, de a kik nem ellenkeztek tovább a gyakorlatba átvitt iskolai határozat után. Elméletben nagyon szabadelvűek voltak az iskolák, de mihelyt gyakorlati ellentét öltött testet a karaiták által, már nem tekintették őket külön valláspártnak a zsidóság kebelében, hanem külön felekezetet láttak bennük, kikkel össze sem házasodtak. Pedig a hagyomány hívei részéről tanusított gyűlölet nem volt egyéb, mint a tehetetlenségből fakadt gyűlölet; érezték, hogy ők a gyengébb fél; látták, hogy nem képesek tudomány dolgában fölvenni a karaitákkal a harczot. Másfél századig voltak kénytelenek eltérni a karaizmus hódításait, míg végre a hagyomány tábora és törzskara azon rendkívüli eseményre határozta el magát, hogy nem a saját kebeléből állított a főiskolák élére vezető tekintélyt, hanem külföldről, Egyiptomból hívta meg az ifjú Szaádját a felelősségterhes méltóság betöltésére. Szaádja be is bizonyította, hogy

nem jogtalanul fűzött hozzá reményeket a hagyományos zsidóság. Korának egész tudományos fegyverzetével lépett a küzdőterre, érzékeny csapásokat mért a karaitákra, kiknek ezen időbeli vitairatai végtelen ingerültség hangjával árulják el, hogy Szaádjában hatalmas ellenfélre akadtak, de a hagyomány hívei nem sokáig örvendhettek a színleges győzelemnek, minthogy Szaádja fiatalon elhalt s így a karaiták ismét föltartóztatlanul nyomulhattak előre. Csak a 12. század végén akadt ismét méltó ellenfelük Majmuni személyében, ki hagyomány ismeretében és valásbölcészeti képzettségben nemcsak túlszárnyalta ellenfeleit, de a ki egészen új, eladdig ismeretlen tónust vitt be a vitába. Nem írt szenvedélyesség hangján a karaitákról, nem ingerelte, nem provokálta őket, inkább a kölcsönös megértés, mint az ellenfél föltétlen legyűrése volt a célja. S ettől az időtől fogva tényleg oly közeledést láthatunk a két tábor részéről, hogy a karaiták későbbi főfészkében, Konstantinápolyban karaita ifjak előtt megnyitják a hagyományos zsidóság iskoláit is, mely kölcsönös megismerés és megértés mindenesetre elvette, vagy legalább tompította az ellentétek életét.

Teljes kiegyenlítés azonban sehol sem sikerült. Az ellentét fennmaradása nemcsak mélyre nyúló elvi okokban rejlik, de politikai okokban is gyökerezik. Oroszországban például, hol jelenleg az egész világon élő 12,000 karaita közül 10,000 létezik, sokkal enyhébben bánnak a karaitákkal, mint a hagyomány híveivel. Az uralkodó felfogást élesen világítja meg azon eset, melyet Harkavy orosz tudós «Altjüdische

Denkmäler aus der Krim» cz. munkájában (1876, p. 206. k.) következőkép beszél el: Midőn I. Miklós czár 1836-ban látogatást tett a Krimben, a főkor-mányzó Woronzow Mihály herczeg egy őszorientális stílusban épült kháni kastély restaurálási munká-lataival egy Bobowits Szimcha nevű karaitát bízott meg. Ebben a kastélyban szállott meg a czár, ki előtt a többek közt a krimi hagyományos zsidóság is tisztelgett, mely a katonáskodás alól való felmen-tést kérte. «Hisztek ti a talmudban?» kérdé a czár. «Igen» hangzott a felelet. «No akkor — mondá a czár — szolgálnotok kell.» Ebből az alkalomból mondá Woronzow herczeg Bobowitsnak: «Látod, Bobowits, milyen okos dolgot cselekedtetek ti, hogy elszakad-tatok a talmudtól; mikor történt ez?» Mire Bobo-wits dicsekedve beszélt el, hogy a karaitáknak sohase volt közük a talmudhoz, mert az ő vallásuk régibb, mint a zsidó vallás, minek következtében a karaiták-nak semmi részük sem volt Jézus üldözésében. «Be tu-dod mindezt bizonyítani?» kérdé a herczeg. «Hogyne!» felelé önérzetesen Bobowits.

Milliókra rúgott egykor a karaiták száma és Egyip-tomtól Lengyelországig voltak elterjedve, ma csak 12,000 lélekről tudunk, ki a karaita felekezethez tar-tozónak vallja magát. De a leapadt szám s a csekély földterületre szorított földrajzi határ még nem bizo-nyítja az *eszme* haldoklását. Ha nyílt szemmel te-kintjük a mai zsidóságot, úgy látnunk kell ugyanazt a lelki meghasonlást és vallásos kielégültségre irá-nyuló vágyakozást, mely egykor a szadduceusokat s utóbb a karaitákat készítette nyílt fellépésre. Szaddu-

czeusok és karaiták csak nevek, de lényegben egyazon jelenségek. Napjainkban ismét ütközőpontba jutott az emberiség kulturája s a vallásról alkotott uralkodó hagyományos felfogás. Meghasonlásból támadt forrongás tapasztalható a vallásos életgyakorlat terén mindenütt, hol kisebb-nagyobb központot teremtetett a modern művelődés mozgalma. Minő névvel fog ebből a forrongásból kialakulni az ellentéteket kiegyenlítő új irány és mikor fog testet öltetni a mindhangosabbá váló vágyakozás vallásos kielégültségre? A tények bizonyítják, hogy a hagyomány bástyáját még eddig nem tudta a modern kultúra annyira döntgetni, hogy oly tömör párt csatlakozhatnék az új irányhoz, mely néhány századig, egy újabb kulturális ütközőpontig, uralkodhatnék a kedélyeken; de a történet azt is bizonyítja, hogy majd az alkalmas idő szülte alkalmas egyén csak úgy bonthatja ki sikerrel zászlaját, ha a közelmúlt tekintélyeitől visszafordul a régmúlt tekintélyéhez és a Szentírás rendíthetetlen alapján építi fel ugyancsak hagyomány köveivel az új irány épületét.

Ujpesten.

Dr. Venetianer Lajos.

A ZSIDÓK ÉS HAZÁJUK.

X. A menekülő spanyol zsidók.

Több mint négyszázéves távolságból tekintünk ma vissza a spanyolországi zsidók kiűzésére. Ama sebek, melyeket ez esemény a zsidóságon ütött, rég begyógyultak és így nyugodtan, tárgyilagosan ítélnünk fölötte.

Ritkán követett el nép nagyobb bűnt önmaga ellen, mint akkor a spanyol. Nem csupán leghasznosabb, hanem legigazabb s leghűbb polgárok százezreitől fosztotta meg hazáját. A történelem igazolta Bajazet szultán szavait:

— Ti Fernandót okos királynak nevezitek, pedig saját országát szegénynyé, a miénket gazdaggá teszi!*

S valóban azon mértékben, melyben Spanyolország süllyed ezen időtől kezdve, emelkedik a török birodalom, majd Hollandia, melyek a kiűldözötteket befogadták.

A nagy Abravanel Izsák, ki zsidó létére is a spanyol király legkedvesebb államférfia volt, hosszú időn keresztül egymaga tartotta föl a fenyegető veszélyt s megakadályozta Izabella királynő és Torquemada főinquisitor tervének megvalósítását. A legutolsó fegyver, melyhez kétségbeesésében fordult a kiűzés veszélyének elhárítására, végzetessé vált reá és a zsidó-

* Graetz: Geschichte VIII. k. 563. l.

ságra. Nagy összeg pénz ajánlott föl a királynak, ha az rendeletét visszavonja. Erre várt épen Torquemada.

— Hát pénzért akarjátok ti is a megváltót eladni! — kiáltá a királyi párra — és ezek megszeppenve, szabad kezet adtak a mindenható főinquisitornak.

Igy kellett azután több mint 300,000 zsidónak elhagynia a földet, mely apáinak mintegy ezer év óta volt hazája.

Abravanelt örömet megtartotta volna a király udvaránál, de ő családjával együtt futva futott az országból; csupán egyetlenegy unokáját sikerült az inquisitio embereinek a szeretet nagy Istenének nevében elrabolni tőle és így a keresztény vallás számára megszerezni.

Olaszországban, hova Abravannellel együtt sok ki-
üldözött zsidó menekült, Ferdinánd királynál szíves fogadtatásra leltek és Izsák, ki immár a portugál, majd a spanyol udvarnál viselt magas hivatalt, most Nápolyban is magas államférfiúi méltóságra jutott.

Hiven, szeretettel, odaadással szolgálta itt is királyát és nagy szolgálatot tett menekült hitsorsosainak. Annyira megszerette őt a királyi ház, hogy Ferdinánd halála után fia, II. Alfonz is megtartotta őt szolgálatában. De a nagy férfiú, kit már annyi csapás sujtott, itt sem talált nyugalomra. Most ugyan a csapás nem annyira őt, mint uralkodóját érte, de a hű szolga együtt szenvedte azt vele. Midőn a francziák meghódították Nápolyt és Alfonzónak menekülnie kellett, Izsák vele ment Szicziába és ott maradt a mindenkitől elhagyott, trónjától megfosztott király mellett. Nem távozott szerencsétlen ura oldala mellől,

míg az be nem fejezte életét. Azután a magánéletbe vonult, visszatért a szent könyvek tanulmányozásához; agg napjait földeríté az öröm, mert láthatta, hogy gyermekei méltón folytatják tovább munkáját, Izrael becsületéért.



A hontalanok egy másik nagy csapata — több mint százezer — Északafrikába, Marokkóba menekült. Itt az apró zsarnok fejedelmek, a folytonos trónvillongások, a mór lakosok durvasága nem igen kecsegteté őket azzal, hogy nyugalmas hazát találnak, — de a szerencsétleneknek nem volt módjuk válogatni.

Daczára ezen kedvezőtlen viszonyoknak, melyek — mint tudjuk — napjainkig sem változtak, nem egy zsidó valósággal kierőszakolta környezetének becsülését és bizalmát.

Legkiválóbb alakja a bevándoroltaknak *Alvalenci Sámuel* volt. Hírneves családból származott és nagyapja, kit szintén Sámuelnek neveztek, az őshaza legünnepeltebb rabbija és a spanyol talmudtudomány utolsó nagy képviselője volt.*

Érdekes eset, mely sajátos módon igen gyakran ismétlődik a zsidó történelemben, hogy nagytudományú rabbi családból a fegyvernek hőse származik.

Alvalenci Sámuel — az unoka — hosszas hányatás után Fezben telepedett meg, hol akkor a Merenidák dynastiája uralkodott. Rövid idő alatt magára vonta

* Juchaszin II. p. 226. Lásd Kayserling czikkét Jahrbuch 1863 p. 303.

a király figyelmét és rendkívüli képességeivel csakhamar nagy hasznára vált új hazájának.

Majd érkezett a tűzpróba ideje is. A Merenidák trónját nagy veszély rendíté meg. Marokkóban egy pártütő támad, ki magát a régi dynastiának a Cherifek utódjának vallotta — ma is ezek uralkodnak Marokkóban — és követelte maga számára a trónt. A lázadásra mindig kapható mór nép között csakhamar nagy pártja támad, Fez vára elesik és királya kétségbeesetten menekült a tengeren át Portugáliába.

A Merenidák híveinek egy része megingott hűségében, más része elveszti fejét. Alvalenci Sámuel látja a veszély nagy voltát, de látja azt is, hogy gyors és bátor közbelépéssel még mindent meg lehet menteni. Egy csekély számú, de elszánt csapattal — állítólag nem volt több mint 400 embere — megrohanja Ceuta mellett az ellenséget. A pártütő vezér nem látja a támadó ellenség számát, csak azt, hogy harczosai százával, ezrével hullanak. Rémülten menekül hát a főváros felé, miután ötezer embere holtan marad a csatatéren. Sámuel most Safi alatt terem, hasonló bátorsággal és hadvezéri ügyességgel megtámadja azt és a törvényes uralkodó számára elfoglalja a várat.

Sámuel, miután így királya trónját megszilárdítja, a békés időkben is tovább szolgálja urát és életét, mely az akkori idők két legnagyobb erényének, a harczyi bátorságnak és alattvalói hűségnek fényes példája, Azamor várában végezte be.

A marokkói szultánság területén sok keserűségnek és üldözésnek voltak részesei a zsidók mind a mai

napig, de ez nem csökkentette ragaszkodásukat hazájukhoz. Az évszázadok folyamán közülük sokakat buzditott követésre Alvalenci Sámuel dicső példája és hiteles hagyomány szerint számos zsidó férfiú, sőt asszony* is áldozta életét az országért, mely még ma sem tudja méltányolni zsidó gyermekei igaz ragaszkodását.

XI. Prága ostroma.

A harmincz éves háború vége felé járt már, de nem mulhatott el ez sem anélkül, hogy a zsidók itt is tanúságot ne tettek volna a hazájukhoz való törhetetlen ragaszkodásukról.

Csehországból már kitakarodtak a svédek, csak néhány ezer maradt még ott Königsmark vezérlete alatt, Éger vidékén, hogy e várat szemmel tartsa s ha könnyű szerrel lehet, meg is hódítsa. Prágában senki sem gyanított rosszat, vígan tanyázott itt a császári várőrség, de a legvigabban Odowalsky ezredes, mivel hogy vagyonának utolsó maradványait mulatta el épen. Mikor aztán végzett azzal is, kihallgatásra jelentkezett Bécsben a császárnál és ott előadta tervét, hogyan tudná ő 500 emberrel elkergetni Éger alól a svédeket s a várat fölszabadítani.

Ferdinánd császárnak, e néven a II-iknak, természetesen nem nagy bizalma volt a könnyelmű ezredeshez és a tervbe nem ment bele. Odowalsky erre egyet gondolt. Sértett önérzetében fölkereste Éger alatt a svéd tábort és rábírta annak generálisát, hogy

* Kayserling: Juden als Patrioten 9. lap.

kövesse őt s ő egy csapással kezébe juttatja Prága városát, a mi Égernek még egyelőre nagyon kétes bevételénél jóval többet jelent.

Az áruló bámulatos ügyességgel intézte a dolgot. 1648 aug. 5-én, (av hó 7-én) megjelent a Fehérhegyen a svéd sereggel és egyetlen ügyes rohammal bevette az u. n. «kis oldalon» levő várat, a «Mikropolist», az őrséget lekaszabolta, az alparancsnok is ott lelte halálát, csupán Colloredo generális tudott kevesed magával a belső várba menekülni.

Szörnyű veszteség volt ez Prágára nézve, melyet még borzasztóbbá tett az, hogy nem csak az egész katonai kincstár, hanem az összes ágyúk is ott őriztettek a Mikropolisban és így minden a hódítók kezébe jutott; a városban lévőknek kézi lőfegyvereiknél nem maradt egyéb.

Míg az ostromlott város eredmény nélkül küldött mindenfelé segédelemért, addig Wittemberg svéd tábornok nagy sereggel jött az ostromlók segítségére, a város körül fekvő összes erődítvényeket kézre kerítette, a császári hadvezért elfogta és a győzelem biztos reményével kezdett a város ostromához.

De minél nagyobb volt a veszély, annál inkább nőtt a város lakóinak elszántsága. Colloredo buzdítására a város összes polgársága, sőt a tanulók, de még a kispapok is fölfegyverkeztek és megesküdtek, hogy életük árán is megvédelmezik városukat.

A zsidók negyede ott feküdt épen a fal mellett, szemben az elfoglalt várral. Ők is szerettek volna sikra szállani városukért fegyverrel kezükben. De ne feledjük, hogy itt császári területen vagyunk, itt pedig

még a végveszély óráiban sem engedik meg a zsidóknak, hogy fegyvert vegyenek kezükbe.* A zsidók lelkesedését azért örömmel fogadták, de a könnyebb és hálásabb fegyveres munka helyett számukra azt a feladatot jelölték ki, hogy ők építsék a sánczokat és a löport adják kézbe a sánczokon harczolóknak.

De a zsidók megmutatták, hogy ők löfegyver nélkül is tudnak olyan szolgálatot tenni szorongatott városoknak, mint mások fegyverrel. Házaik tetejéről megfigyelték ama pontokat, hol a svédek a falakat aláaknázták. Azután ezen pontokkal szemben a fal benső felén mély gödröket ástak, ott azután kiszedték a löport és keresztény polgártársaiknak átadták. Vakmerő munka volt ez, mert a hulló bombák sokakat megöltek közülök és különben is a löpor adogatók nem kisebb veszélyben voltak, mint a lövöldözők.

De nem csupán ebben állott a zsidók munkája. Ők vállalták magukra a bombák által meggyújtott házak oltását. Naponkint, szombaton épen úgy, mint hétköznapon, 200 zsidó állott őrt fejszéssel és vízkannákkal. Akár zsidó, akár keresztény ház gyuladt ki, ők voltak mindig az elsők az oltásnál, egymást

* Kivételes esetekben előfordult ugyan még itt is. II. Ferdinándnak Bécsben, 1624 február 12-ikén kiadott szabadalomlevele ünnepélyesen elismeri, hogy Görz-i Joszel, Marburg-i Moyzes és Jakab és Trieszt-i Parente Ventura a velencei háborúban *rendkívüli hűségükben vérüket és vagyonukat egyaránt áldozták uralkodójuk és hazájukért.* Itt azonban, mint a hely és név mutatja, olasz zsidókról van szó, kikkel, úgy látszik, még a német császárok is másképp bántak el, mint a birodalom bensejében lakó zsidókkal. Jahrbuch 1860 p. 256.

buzdítva a fárasztó munkában, mert — úgy mon-
dák — *ha csak egy is közülünk nem odaadással*
teljesíti munkáját, mindnyájunkat gyanúba vesznek.

Zsidó férfiú volt az is, ki a legvakmerőbb feladatra vállalkozott. Colloredo generális küldetésében elhagyta a várost és élete koczkáztatásával keresztül osonva az ostromlók táborán, fölkereste a császári hadsereget, hogy őket Prága alá vezesse. A nagy ügyességgel keresztülvitt munka azonban célhoz nem vezetett. Gusztáv Károly, a későbbi svéd király, elzárta az utat a fölmentő sereg előtt.

Vérükkel együtt vagyonukat is a védők rendelkezésére bocsájtották a gazdagabb zsidók. Az odaajándékozott összeg nagyságát nem tudja forrásunk, csak azt mondja, hogy nem lehetett azt számon tartani sem, oly sok volt.*

Akik pedig sem testük munkájával, sem pénzüikkel nem tudtak résztvenni városuk védelmében, azok a templomba gyűltek és ott szigorú böjtben, könyörgő és bűnbánó imákat küldtek az Egek urához. A hitközség papja, az ősz Rabbi Simon külön szelichákat szerzett és azt kinyomatván, szétosztá hívei között, hogy azt naponkint kétszer elimádkozva, kérjék Isten segedelmét szeretett városuk számára.

Ez az isteni segítség csakugyan megérkezett. Midőn

* Forrásom Juda Löb.: *Milchama b'salom* című naplója rendkívül élvezetes stylusban, nagy pontossággal és tárgyilagossággal írja le az egész osromot. Latin fordítással ellátva Kr. adta ki *Exercitatione Sagenseil* című gyűjteményében. Nürnberg 1719.

november hó 2-ikán a folyton új segédcsapatokkal erősödő svéd sereg az utolsó hatalmas támadásra készült, melynek a város aligha állhatott volna ellen, — megérkezett a hír, hogy Westfalenben október hó 15-én a küzdő fejedelmek megkötötték a békét.

Isten tudja mi történik, ha Gusztáv Károlynak előbb sikerül bevenni Prágát. A westfaleni békébe akkor a svédek semmi esetre sem mentek volna bele és a világtörténet ezen legborzalmasabb háborúinak egyike talán még évekig tartott volna.

Szegény prágai zsidók maguk sem tudták, hogy — polgártársaikkal együtt — mily nagy szolgálatot tettek egész Európának.

XII. A török zsidók Budán.

Talán még sohasem beszéltek annyit a zsidók harczy bátorságáról és törhetetlen kitartásáról a támadó ellenséggel szemben, mint Budavár visszavétele idején.

Egész Európában ezt hirdette az akkori sajtó, hogy Budavár bevétele tisztán a zsidók vitézsége és áldozatkészsége hiusította meg.

A «Relations Courir», a «Nordischer Mercur» folyóiratok és a sok «Ausführliche Berichte» és «Beschreibungen» teli vannak a zsidó hősiesség magasztalásával.¹

* Forrásaim, melyek elég részletességgel, de talán még sem a helyes szempontból tárgyalják ez eseményt a következők: Kaufmann: Die Erstürmung Ofens, Dr. Kohn: Héber

Ez a meg nem szokott dicséret gyanúsnak tűnik előttünk és pedig joggal. Valóban meg volt a maguk külön célja e hírek terjesztőinek. Nem az elismerés szava volt az, hanem a zsidók ellen való uszításnak hangja.

Céljukat el is érték. A lotharingi herczeg azt izentette a budai zsidóknak, hogy ha folytatják a hősi ellentállást, az örökös tartományokban lakó összes zsidókat kiüzi, más értesítés szerint — legyilkoltatja.

Ha így beszéltek a magas körökben, képzelhetjük, mit csinált a köznép. A legveszedelmesebb eredményt Páduában érte el a zsidók elleni uszítás, hol pedig az ottani zsidók a keresztényekkel évszázadokon át a legbékeesebb egyetértésben éltek. A fölbőszített tömeg pusztításait ugyan most is megtudta akadályozni a város polgársága és a tanács bölcs intézkedése, de a zsidók ijedelme olyan nagy volt, hogy e veszedelemtől való megszabadulásuk évfordulóját még most is megünneplik.

Mi volt hát igaz a zsidók hősieb küzdelméből? Budán 1689-ik év táján körülbelől 1500 zsidó lélek lakhatott. Ezeknek csak kisebb fele volt török származású, szefard ritusú, de ezek voltak az előkelők és ezek adták meg a hitközség színezetét, melyhez a többség alkalmazkodott. A rabbi család részben cseh, részben lengyel származású volt, de Kohen Efraim, Buda világhírű főrabbija szükségesnek tartotta, hogy fiát török zsidó rabbikhoz küldje iskolába, mi által

hitközségének török-zsidó jellege iránt akarta hódolatát kimutatni.

A társalgási nyelv a török volt. Következik ez abból, hogy a budai zsidók a kelettel állottak a legjelentékenyebb kereskedelmi összeköttetésben és így erre a nyelvre volt a legnagyobb szükségük. De meg tudjuk, hogy a bécsi zsidók Budára adták cserébe gyermekeiket, hogy itt a török szót megtanulják és bizonyosága az is, hogy a császáriak a vizivárosban elfogott zsidókat tolmács szolgálatra használták föl.

Voltak szép számmal császári területről származó zsidók is Budán, kik külön gyülekezetet alkottak és kiknek feje a főrabbinak veje, Schulhof Izsák volt. Ezek nemcsak német ritusukat, hanem a császárhoz való ragaszkodásukat és alattvalói hűségüket is megőrizték; a vár bevétele után ennek köszönhatték menekülésüket, — de az ostrom alatt bizonyára őrizkedtek ezen érzelmeiknek kifejezést adni. A hitközségben domináló török zsidók el voltak szánva vagyonuk és életük föláldozásával is megvédeni Budát. Föltétlenül igaz tehát a folyóiratok és hírlapok azon értesítése, hogy a zsidók minden elképzelhető ellenállást kifejtének és kétségbeesett erővel védik «állami jogaikat és vagyonukat.»

Ha mende-mondának kell is tartanunk azt a hirt, hogy a budai tanács már eltökélte magát a vár föladására és ezt csak a zsidók hiusították meg, — de igaz az, hogy vagyonukat a várvédők rendelkezésére bocsájtották, a lankadó harczosokat pénzzel és ígéretekkel lelkesítették, önmaguk a legveszedel-

mesebb pontokon állottak és el voltak tökéelve, hogy a végsőig fognak harczolni a vár megvédéséért.

Teljes három hónapig tartott már az ostrom. Az inség, az éhség, a drágaság borzalmassá vált, midőn végre október 30-ikán a császáriak föladják a küzdelmet és elvonúlnak a vár alól.

Nagy volt a budaiak öröme, de azért érezte mindenki, hogy e fölszabadulás csak rövid időre szól és a veszedelem újra ki fog törni, még pedig sokkal nagyobb erővel.

A budai zsidók közül sokan fölhasználják az alkalmat, hogy a veszedelmes helyről meneküljenek, de ezek sem mennek császári területre, hanem beljebb költöznek a török birodalomba, hol nagyobb volt a biztonság.

A rabbi egyik fia Jeruzsálembe, egyik unokája Szerajevóba költözött, hol a nagyhirű budai rabbi család ezen két sarját kitűnő tisztelettel fogadták és mindakettőt új lakhelyükön rabbinak választották.

Kivülök is sokan költöztek el Budáról, úgy, hogy most már ezer léleknel több zsidó nem lakott ott.

Két év múlva újra kezdődik az ostrom, de most már sokkal nagyobb erővel és elszántsággal. Egész Európában elterjedt a hire a hősi küzdelemnek, melylyel a budai törökök, de főleg — így beszélték — a budai zsidók a vár bevételét megakadályozták és most úgyszólván az egész kereszténység egyesül, hogy véget vessen e makacs védelemnek.

Tulajdonképen az ostromot nem is kellett előlről kezdeni. A vizi vagy zsidóvárosnak falai az első ostromtól annyira meg voltak rongálva, hogy a támadók

könnyű szerrel elfoglalták azt, és a zsidók közül azok, kik az ellenség kezébe nem kerültek, a felső várba menekültek, hol annál elszántabban készültek a védelemre.

Julius 23-ikán gróf Königsegg fölment a fehérvári kapúhoz, hogy átadja Lotharingi Károly üzenetét a török basának:

— Adja át Budavárát és a katonaság s polgárság szabadon elvonulhat.

A Szt.-János evangelista templom tornyáról így hangzott a válasz:

— Az ostrom folytatódjék! A körülzároltak senki más-tól, csak Allahtól és az érettük könyörgő Mohammed prófétától fogadnak el kegyelmet.

Török szökevények beszélték, hogy a zsidók elszánt-sága határtalan. Eleinte csak vagyonukat adták oda, de midőn elmaradt a szultán segédcsapata, melyre vártak, a zsidók igyekeztek személyes küzdelmükkel azok hiányát pótolni. Így küzdöttek nap-nap után, a szombatot kivéve, a mikor a törökök még a soron lévő zsidó várvédőket sem szólították munkára.

A falakon ütött réseken át föltartózkodhatatlanul nyomul be a hódító császári hadsereg. Schulhof, a budai német zsidók rabbija, híveivel együtt a templomba menekül és az őket támadó Schöning Lipót tábornoktól kegyelmet kértek, más forrás szerint német nyelvű emlékiratot adtak át neki, melyben hivatkoznak a zsidóknak elismert alattvalói hűségére és kérik, hogy Budán maradhassanak és vallásukat szabadon gyakorolhassák. A tábornok 70,000 frt váltságdíjért ezt meg is ígerte és bár ezt előkeríteni nem tudták,

azért nagyobb részük kegyelmet nyert és drága pénzért szabadon is bocsájtottak egyeseket.

A török zsidók azonban nem kértek és nem is akartak kegyelmet, hasztalan beszélték őket rá a császáriak rendeletére a német zsidók a fegyverletételre. A többi törökkel együtt folytatták a szörnyű harczot, míg a hódítók a legborzalmasabb kegyetlenséggel le nem gyilkolták őket. Ott estek el, védve Budát, a török császárság végvárát, Belgrád és Konstantinápoly kulcsát.

Összeomlott a magyar földön 150 évig fönnálló török birodalom és vele együtt az egész zsidóság büszkesége — a híres budai zsidó község.

Dr. Vajda Béla.

RÉSZLET

GABIRÓL «KIRÁLY-KORONÁJÁ»-BÓL.

A NAP.

Örök titok az a látvány:
 Ott tündöklék ama szférán,
 Mely a Vénusét átfogja
 S a világot beragyogja.
 A negyedik az a pálya,
 Melyet befut ég csodája:
 A nap teljes esztendőn át
 Földre szórva fénysugarát.
 Teste százhetvenszer nagyobb
 A földnél, mely köré forog.

Pontosan lett kiszámítva
Éles észszel bizonyítva.
Ő oszt a csillagseregnek
Fényéből, mint minden testnek.
A királyok fenségében
Szemkáprázó dicsfényében
Sütkéreznek, büszkélkednek,
Tekintélyt is tőle nyernek,
Félelmet ha gerjesztenek,
S emberekre ijesztenek.
Csodálatos események
Mik a földön megtörténnek,
Izzó befolyása alatt
Változatlan mi sem marad.
Véres háborukat támaszt,
Békében meg áldást áraszt,
Trónusokat halomra dönt,
Országokat vérrel elönt,
Elpusztít királtságokat,
S helyökbe támaszt másokat,
Erős kézzel felemelhet
S fölemeltet porba vethet.
Ám csak akkor van hatalma,
A világon diadalma
Ha az Isten bölcsesége
Úgy rendelte magas égbe'.
Hajnalpirban hogyha fölkel,
A királya előtt térdel,
Naphosszanta sugárárban
Fényt terjeszt ő a világban,
Este meg sátrába vonul
Midőn az éj földre borul.

MERKUR.

Szavakba nem foglalható,
De még el sem gondolható
Mily nagy a Te dicsőséged,
Teremtő szent bölcseséged!
A mint a holdsphaera felett
Szintén ilyen sphaera terjed,
Nincsen gátja, s gyors iramban
Úgy kereng sebes futamban,
Ott a Merkur csillag villog,
Messze fényt hint, messze csillog,
Térfogata — nagy egésze
Huszonkétezredik része
A földgömbnek. — Tíz nap alatt
Ama sphaerán végig halad.
Nyomát jelzik véres harczok,
Sugárzó és feldult arcok,
A győzőknek ujjongása,
A bukottak busongása.
A vagyonszerzést okozza,
A jólétet ő fokozza.
Van hatása bő termésre,
Földi kincsek gyűjtésére,
S mindezt hű szolga módjára
Végzi ura parancsára.
Lelki áldást ő áraszt szét
Esztelennek ő ad bölcs észt,
Ifju szivnek ő ad lángot,
Öreg szemnek enyhe álmot.

VENUS.

Titkok fáklyát ki lebbenti?
Ahogy Isten kiterjeszti
Azt a sphaerát, hol fényárban
Trónol Venus, mint várában
Királynő hősök körében,
Mint ara diszöltönyében.
Teljes tizenegy hó alatt
A sphaeráján végig halad.
Térfogata teljessége
Föld harminczhetedik része,
Így számlálták ki tudósok,
Virágürben járatosok.
A legfelsőbb akaratra
Ő ad okot vidámságra,
Békét teremt, egyetértést,
Összhangzatot, együttérzést,
Vidám szívet ő gyújt dalra,
Babért ő szór költő lantra.
Mátkapárok boldogsága
Tőle gyullad örök lángra,
A növényzet fejlődése,
Gyümölcsnemek érlelése,
Mindaz a mit a nap termel,
S a mit a hold nagyra növel,
Hatalmával ő szerezte,
Éltette és fölnevelte.

A NAPFÉNY.

Ki éri fel a hatalmat,
A mely nekünk módot nyújthat,
Hogy a napnak állásával,
Földhöz való viszonyával,
Napokat és esztendőket,
Idő szárnyán eltünőket
Biztosan kiszámíthassunk,
Hiba nélkül megtudhassunk?!
Mert a napfény rügyet fakaszt
Fákat gyümölcsöccsel eláraszt,
S a Hétszög s Orionnal
Megduzzasztja mézzamattal.
Hét hónapig észak felé
Veszi útját, s mindenüvé
Tűz nyilakat lövel szerte,
Vizet forraszt, követ perzsel,
Fákon gyümölcsöket érlel,
Cserjét, bokrot nagyra növel.
Nyomán a nap hosszabb lészen,
És hat hónapig egészen
Eltart a nap egy földrészen
S erre nézve nincsen kétség,
De van rája bizonyíték.
Majd más hat hónapon belül,
Utjában dél felé kerül,
Ugy, hogy olyan hely is akad,
Melyre rémes éjjel szakad,
Hat hónapos hosszú éjjel,
Kisérteti sötétséggel.
Ebből csak parányi részben,
Tudjuk meg a teremtésben

Megnyilvánuló csodákat,
S titkos erőt sokat, százat.
És a szolga nagyságából,
Erejéből, hatalmából,
Ráismerünk a gazdára,
Ki fényt hintett szolgájára.

HOLDTÖLTE ÉS FOGYTA.

Bámulatos a tünemény,
Melyet megteremt a napfény,
Midőn millió csillagokra
S ugyanakkor a holdunkra
Szórja a sugárkévéit,
S minden tárgyat megvilágít.
Fehér foltnak látszik a hold,
A hónap kezdetén mint ujhold.
S mennél inkább közeledik
A nappal szemközti helyig,
Fénye folyton gyarapodik,
Így tart ez a holdtöltéig.
Míg a hónap más felében
Messzebb jutván, nappal szemben,
Oldalt éri őt a napfény,
Fogyni kezd — s a hónap végén
Letűnik a szemhatárról,
Mi sem látszik fénykorából,
Tündökletes korongjából.
Huszonötödfél órán át
Szem belőle semmit sem lát,
De azután újra látszik
Új erővel fölszikkrazik,
S mint vőlegény menyegzőből,
Büszkén lép ki a sötétből.

MARS.

Istennek csodája
 Teremtő munkája
 Az ötödik körut,
 A melyet befut
 A nap körül bolyongó
 Vörösen ragyogó,
 Mars — az a fénytest,
 Ki mint király fest
 Palotájában
 Szinpompájában.
 Tizennyolcz hónapig
 Utjában így kering,
 S a földhöz mérve
 Számban fölérvé
 Egy s öt nyolczad
 Részt tesz a hányad,
 Ennyivel mulja
 Felül a súlya —
 Mars a tekénket
 Lakóhelyünket.
 Mint háború hőse

Vérengzők őse,
 Vervörös vértben
 S fegyver a vértben,
 Folyton viszályt szit
 Háborút indít,
 Nyomában a halál
 Bő aratást talál,
 Pusztit a tűzvész
 Nem marad egy rész
 Lakházból, termésből
 Csúrból és présből.
 Szárazság, éhség
 Nyomor és kétség,
 Rémteljes zivatar
 Ijesztő jégvihar,
 Kard aratása
 Pestis dúlása,
 Lángnak a tüze
 Mind az ő műve,
 Se szeri, száma
 E nagy világba!

JUPITER.

A teremtő csodaművét,
 Mindenható mester kezét
 Világosan fölismerjük,
 Ha mi azt a kört tekintjük,
 Mely a Marsnak közelében
 Terjed a csillagos égen.
 Jupiternek ott a helye,
 Ott a fénye egész telje,

Hetvenötször nagyobb teste,
Mint a föld; és ragyog este.
Tizenkét év lefolyása
Alatt fut le körforgása.
Jelképe a szelidségnek,
Symboluma kedvességnek,
Istenfélelemre buzdít,
Emberszeretetre tanít,
Tiszta erkölcsökre gerjeszt,
Bűnös tette reá ijeszt.
Aldást küld a buzaföldre,
Bőséget a szőlőtőre;
Véget vet a háborúnak,
Gyűlöletnek bajnak, búnak.
Hivatása az igazság;
Léte, célja a boldogság.

SZATURNUS.

Ki oly gazdag szókincsekben,
Hogy illő dicsénekekben
Magasztalja a nagyságot,
Mely befényli a világot!
Jupiter szférája felett
Egy hetedik kör kiterjed,
Ott Szaturnus csillag ragyog,
Azon körben halad, mozog,
Úgy viszonylik a föld testhez,
Mint kilenczvenegy az egyhez.
Harmincz évnek lefolyása
Alatt fut le körforgása.
Útját véres nyomok jelzik,
Pusztító hatását érzik,
Földi lények együttesen,
Mik miatta tömegesen

Rabok lesznek, kifosztatnak,
 Éhinségben nyomorognak. —
 Trónusokat halomra dönt,
 Országokat vérrel elönt.
 Kárt okozni — hivatása,
 Átokkal jár a hatása.

A TIZENKÉT CSILLAGKÉP.

Leborulunk Teelőtted
 Látva Isten! szent művedet.
 Elérhetlen a nagyságod,
 Példátlan magasztosságod —
 Szaturnus szférája felett
 Egy nyolczadik körív terjed.
 Tizenkét csillagnak képét
 Magán hordja, mint az övét.
 S valahány a csillag égen
 Beékelve mind ez övben.
 És közülük minden csillag
 E pályát befutja átlag
 Harminczhétezer év alatt
 Gyors futással igyen szalad.
 Minden egyes csillag teste
 Földnél nagyobb százhétszerte.
 S az ég alatt élő lények,
 Mind e csillagok fényének
 Köszönik az erejüket.
 Ez tartja fenn életöket,
 Az ég ura így rendelte,
 Helyöket ő megjelölte.
 Céljukat elébük tette,
 Mindegyiket megnevezte,

Mindegyik bír hivatással,
A világra befolyással.

A KILENCZEDIK SZFÉRA.

Ki hatol be titkaidba,
Ki fürkészhetsz utaidba'
Isten a magas egekben,
Ki teremő fenségében,
Még egy kilenczedik szferát
Kiterjesztél fényuton át!
Csillagképek szferáján túl
A szferák átfogójául
Benne foglalvák a lények,
Melyek örök fényben égnek.
Napkeletről napnyugatig,
Ez forgatja őket végig,
Szferáikkal egy időben

Sose lankadó erőben.
Körutjában nyugat felé
Naponta jár Ura elé:
Hódol neki, mint királynak
Útja irányítójának.
S e szferához hasonlítva
Minden olyan e világba',
Mint a vízcsöpp a tengerben
Óriási méretében.
De ő maga nagyságával
Szemben ura hatalmával
Annyit jelent mint a nulla,
Mint a létét vesztett hulla.

CSILLAGKÉPEK.

Véges észnek rejtély marad
Isten útja az ég alatt,
A mint szferák alapjára
A hét bolygónak számára
Palotákat emel fényben
A tizenkét csillagképben.
Bárány, bika együttesen
Részesültek fényességben,
És az ikrek testvérekként
Ölelkeznek éjjelenként,
Arczuk emberhez hasonlít,
Csillagégen úgy világít.

Ráknak és az oroszlánnak,
Ép úgy mint a szüzleánynak,
Részt juttatott fenségéből,
Rendettartó erejéből.
Skorpió és mérleg helyet
Tőle nyertek azok mellett.
Majd feltűnik sugárárban
Az íjász hős alakjában.
Kecske, vedér és a halak
Istent dicsérve ragyognak.
Küldetéssel bír mindegyik,
A tizenkét törzset jelzik.

A ZSIDÓ A MAGYAR KÖZMONDÁSBAN.

Ha semminemű történelmi kútforrás sem igazolná, hogy a zsidóság Magyarországon mindenkor feltalálta hazáját és hogy e két nép felismerve közös keleti származását, lelkének összhangját és jellemének rokonságát, egy szívvel, egy lélekkel élt és halt azért a talajért, melyet hazai földnek nevezett; melyért együtt áldoztak munkájukkal, együtt szenvedtek balsorsának elűzéséért és reménykedtek jövő boldogulásáért: a közmondásokban megnyilatkozó szellem, melyről csak annyit tudunk, hogy a népelet gondolkodásának, lelki érzületének legközvetlenebb tolmácsa, egy ismeretlen népjury mely nem árulja el hol, mikor, kiktől keletkeztek, legékebben tanítja, hogy a magyar ember felismerte a zsidókban a testvért, a szintén elnyomott népfajt — mindegyik mint sziget van körülvéve az ellenségek oczeánjától, elhagyatva mindenkitől, sehol egyiknek sincs sem rokonfaja, sem rokonnyelvet beszélő néptestvére és ezért hazánk ezeréves fennállása óta mint még ma is magyar és zsidó, mint a közös édesanyának, a hazának hű gyermekei osztják meg sorsukat örömben és bánatban.

*Egy a mi népünk*ből, így nevezi a közmondás a zsidót. Sok népfaj lakott ősidők óta a Kárpátoktól az Adriáig terjedő földrészben, szlávok, ruthének, oláhok és szerbek, németek és vendek, horvátok, szászok, oroszok, tótok és örmények, ezek mindannyian saját nyelvüket, nemzetiségi ábrándjaikat, függetlenségi eszméiket iparkodtak megvalósítani és azért csak igen lassan, nehe-

zen tudtak és akartak beleolvadni a magyar nemzettestbe, nehezen és csak az erőszak nyomása alatt sajátították el a magyar haza nyelvét, szítták magukba a magyar kultúra szellemét; míg a zsidó nép csakis vallásában akarta megőrizni különválását, de egyekben mindenben és mindenkoron akart és tudott is érezni és összeolvadni a magyar néppel. Nem is mehetett volna át ezen mondás a nép köztudatába az évszázadok hosszú során át, ha nem lett volna egy élettapasztalat eredménye, mert jól tudjuk, hogy a közmondás rendszerint mély igazságot rejtő, a nép felfogásának megfelelő benyomásnak tolmácsolója. Felismerte a magyar a zsidóban a vele minden tekintetben rokonérzésű embert, kiből úgy, mint ő benne, van kedély, hisz szeret énekelni és pedig közös bánatos sorsuknál fogva mélabús akkordokban *«sírva vigad a magyar»*, de a zsidó is; mindkettő egyaránt szeret szónokolni, tüzes, lelkes beszédekben dicsőíteni nagyjait, kiknek erényeit követendő példa gyanánt tünteti fel. *Szomszédjának* nevezi a zsidót, mint a kihez közel van nemcsak térbelileg, hanem sokkal inkább lelkében vele rokonszenvez és benne jóakaró tanácsadót ismert fel. Hogy a zsidót tényleg értelmes embernek tartották mindig, ez többé-kevésbé minden népfaj közmondásában feltalálható, maga az egész világon elterjedt jargon is — mely tehát csak zsidóktól keletkezhetett — oly általánosan ismert igazságnak tartotta ezt, hogy mint közismeretű szóbeszédet versbe szedte: *Gott soll hüten vor jüdischen Moach (agyvelő) Gott soll hüten vor goischen Koach (erő)* — vagyis a jó felfogást a maga előnyével és hátrányával egyaránt

bevallotta. A zsidóra sok rossz tulajdonságot kentek rá, sok gúny és megvetés lett osztályrésze, de értelmességét senki soha meg nem tagadta.

Élelmes, mint a zsidó — mondja a magyar közmondás, mely ezen rövid néhány szóban kitűnően jellemzi e népet. Igenis a különböző idők és viszonyok közepette, melyek közé a zsidóság került, a sok kivételes törvények közepette, melyet ellene alkalmaztak, az üldözés daczára is fönn tudta magát tartani, volt annyi élelmessége, testi és szívbeli ereje, hogy a hullámok fölé tudott emelkedni és magát megmenteni. Gyakorlati érzékét örökíti meg a magyar közmondás e szavaiban: *Voltra nem ad a zsidó*. A jelennel való foglalkozás, követelményeinek megértése a legfőbb gyakorlati életbölcsesség. Mit használ a mult dicsőségében való elmélyedés, mikor előttünk a jelen sívársága tárul fel, mit használt volna a zsidónak a középkorban, mikor társadalmilag megvetett osztályt képezett, esetleg sok helyütt sokszor külön zsidó ruhát kelle hordania a sárga folttal, hengeralakú föveggel és egyéb a szeretet nevében kieszelt megalázásával az Isten képmására alkotott lényeknek — mi haszna, ha valaki most szegény, de egykor gazdag volt — ki ad arra valamit?

Talán mióta zsidók is részesei a nemesítéseknek, elveszti hatályát ezen közmondás, mert ma a zsidó is ad a voltra nemcsak lelkében, mert arra mindig adott.

A családi életben nagy szerepet játszott az, hogy kik voltak a szülők, az elődök, milyen volt az erkölcsük, de ma már csak a társadalmi állást ille-

tőleg keresi a voltat, vajjon nem voltak elődei között is kitüntetettek vagy gazdagok?

Udvarias görög, buta zsidó, becsületes czigány lehetetlenség. A zsidót tényleg jó szíven kívül józan esze tartotta fenn, össze kellett szednie minden tehetségét, hogy a sok rá rótt teher, adó és zaklatás közepette önmagát és családját fenn tudja tartani — és ezért minden rendelkezésére álló eszközt igénybe kellett vennie, hogy célját elérje. Az értelmességnek nagyon közel álló szomszédja a ravaszság és ezen tulajdonságot is felismerte a nép, azért vette közszájra: *Ravasz, mint a zsidó-görög.* Tudvalevőleg e két nép legfőbb foglalkozása a kereskedelem és ezen tér a legalkalmasabb arra, hogy a család fogalmával hozzuk összeköttetésbe. A vevő nem ismeri sok esetben az áru értékét, s a bevásárlás és eladás ára közti különbséget, mely a kereskedő javára esik, csalással szerzettnek hajlandó minősíteni. Mi csoda tehát, ha a nem mindig gondolkodó tömeg, mely azonkívül szeret csipkelődni és gúnyolódni egyszerűen kimondta: *Ritka zsidó család nélkül — csal, mint a zsidó, meg-vagyok, mint a zsidó fontja* — ezzel a bizonytalanságot, az ingadozást akarván kifejezni. Ilyen ez is: *Igaz vagy te is, akár a zsidó fontja.* De hogy a magyar a zsidóval szemben évelődéssel élt akkor is, mikor általánosítva csalónak nevezett minden zsidót: kitűnik abból, hogy humorosan fogta fel a család azon fogalmát, mellyel a zsidót összefüggésbe hozta. *Csaljuk meg a zsidót* — alkalmazta önmagára, ha ketten gyűjtanak pipára egy gyűjtővel, vagy ha az égő gyufát akkor oltjuk el, mikor már közel ér a

meggyújtandóhoz, továbbá azon közmondásában: *Megcsalta, mint zsidó a lovát.* Ugyanis Szatmár megyében történt, hogy egy szegény zsidó bevitt abrakot az istállóba, odatartotta lámpását, hogy a lova lássa, azután eloltotta lámpását és az abrakot elvette. Ime a néphumor a maga ártatlan tréfálódzásával és bizonyára nem ellenség az, kivel mulatozni szoktak.

Feltűnő jelenségnek mutat be a magyar népszellem egy ügyetlenséget, sőt majdnem butaságra valló esetet, ép azért, mert szokatlan és nem mindennapos tünet a zsidónál az ilyesmi, hogy mikor a zemplén-megyei faluból kocsiján kiindul a zsidó kereskedni és hosszú bolyongás után ugyancsak a saját falujában találta magát, innen a minden eredménytelen és idővesztésre szokásos közmondás: *Ott tartunk, hol a mádi zsidó.* Ártatlan tréfálódzás szülhette ama kissé nyers mondást — mi a köznép alacsony műveltségénél fogva szokásos tünet, hogy testi fogyatkozást nevetség tárgyává teszen: *Láttál-e vak zsidót papucsban szaladni* — jól tudjuk, hogy papucsban a nem vak embernek sem könnyű dolog a szaladás. Különben is ezt olyan kérésre alkalmazzák tréfásan, a mit nem akarunk teljesíteni. A zsidó tolakodását figurázza ki a közmodás: *zsidó van a kártyában* — ha keverés közben a képes lap van felfelé fordítva. *Asszonyok zsidaja* — a ki közvetíti és bevásárolja az asszonyok szükségleteit. Azért terjedhetett el az a felfogás, is, hogy *zsidóval találkozni szerencse*, mert rá lehetett bízni nemcsak üzleti dolgokat, hanem bármily fontos küldetést is, hisz nem is volt kiváló úri család, melynek nem volt a maga *házi zsidaja*, ez volt

az ő mozgó postája; azért tehát természetes, hogy jól bánt vele mindenki. Ha azt, ki a zsidót bántotta, kár érte, mintegy ítéletet tartott fölötte a népszava, mondván: *úgy jár, a ki zsidónak nem köszön*, mert nem a hatalmától való félelem vagy támadó fellépésétől tarthattak, hisz a zsidó örült, ha őt hagyták békében — és a zsidóval szemben bárki is éreztethette felsőbbségét — ime a közmondás: *félre zsidó, paraszt jön* — hanem a ki a zsidónak gyöngesége tudatában tanúsított alázatosságát fogadta durva lélekkel: abban az elfogultság oly mértékben volt kifejlődve, hogy bizonyára más emberrel szemben is ekkép viselkedett és mások sem igen iparkodtak őt boldogítani és örültek veszedelmén.

Felismerték a zsidó szerepét a gazdaság terén — *ritka vásár zsidó nélkül* — és egy zsidó nélkül *megeshetik a vásár*, de már sok vagy mind nélkül bizony nem. *Vásár előtt van esze, mint a zsidónak*, tartja a példabeszéd, mert a ki nem volt oly életrevaló, hogy érdekeit meg tudta védeni, hogy kihasználja azon alkalmat szükségleteinek beszerzésére: az tényleg élhetetlen. A zsidó saját érdekét ösztönszerűleg iparkodott érvényre juttatni, a nélkül, hogy mást ezáltal megkárosított volna (ki nem szeretne olcsóbb pénzen bevásárolni valamit?) fel is jegyzi az élet minden mozzanatát visszatükröző közmondás: *alkuszik, mint cigány a lóra, a zsidó a gyapjúra*. Annak különösen lóra van szüksége, míg a zsidó ép a gyapjúra alkuszik — bizonyára másra is, csakhogyn ezen czikk-nél nagy különbség van és sokféle fokozat állapítható meg. Sok függött attól, hogy a vevő, vagy az eladó

értett-e jobban hozzá, hogy az árút előnyösebb vagy hátrányosabb oldalról tüntesse fel! Jellinek Adolf mondja: «a pénz kultusza minden időben világvallás volt, melynek hívői, papjai minden nép között feltekinthetők.» A magyar közmondás is azt tartja: *Zsidó is szereti Máriát a körmöczi aranyon*; tudvalevőleg az akkori ritkaságszámba menő aranypénzen Mária képe volt s bizony a zsidó sem dobja el magától e képet, ha az aranyon van rajt.

Összehozza egy kalap alá a népszava a zsidót az úrral és a más felekezetű pappal. *Szuhát úrral, Otrokácsot pappal, Mihályfalvát zsidóval a jó Isten sem győzi*, — gyakran váltakoztak e helyeken az urak, a papok és ennek természetes folyományaként az oda bevándorolt zsidók — ha akartak házalni — csakhamar elhagyták e helységet! *Pörös tehennek tőgyét prókátor feji, tejfölét bíró nyeli és bőrét a zsidó lesi*. Mesteri vonásokkal ecsetel egy egész életképet itt a közmondás. Régi rossz szokása a magyar embernek a perlekedés; nem hagyja jussát. De a prókátor nem azért van, hogy a perbeli tényeket mihamarább terelje az igazság medrébe, mert akkor nem sokszor fejhetné a tehenet; no meg a régi jó világban nem minden bíró fogadta meg a szentírás parancsát: ne végy megvesztegetést, mert az elvakítja az okosnak is tiszta látóképességét. A zsidó tehát még a legtöbb hasznót hozta, mert valami pénz csak csöpögött az ő révén. Eredeti gondolkodás tükröződik vissza ezen egymással absolute össze nem tartozó fogalmaknak egy kalap alá vonásában: *nincs rosszabb a szegény zsidónál, a száraz sertésnél és*

a részeg asszonynál. A hivatásával ellentétes állapot tünteti fel itt a példaszó. A zsidónak legyen egy kis pénzecskéje, hogy azt a tőkét forogtassa; ha azzal nem rendelkezik — minthogy más foglalkozáshoz nem értett, vagy nem akart vesződni, vagy nem engedték, a mi kitűnik ezen tételből is, a mi közbeszédben alkalmaztatott: *Eb a zsidó kereskedés nélkül* — bizony nagyon szánalmas alak lehetett! Ha tehát teljesen szegény, akkor olyan torzszülött, mint ha a sertés, mely a szaporaság megtestesítője, száraz; vagy ha az asszony, mint az erkölcs hivatott képviselője, részeges. Érdekes szólás-mondás: *Zsidó jobbágy tárkincs, tót jobbágy zsiros konyha, magyar jobbágy pörlőtárs*. A zsidó alattvaló jobbágyról mindig lehetett valamit lehúzni, volt a földesúrnak kit megzsarolni. Mi sem jellemzi jobban a magyar nép józanságát és a zsidó nép becsületességét, mint azon körülmény, hogy a közmondás a zsidók uzsoráskodásáról nem szól. Megörökitette, mint előtte szokatlan dolgot, a zsidók azon szokását, hogy étkezésnél, a templomban, de némelyek minden körülmények között a főveget fejükön tartják — és azért, ha egy nem-zsidó sem emelte le a kalapját, rámondták: *Zsidó van a házban*. Tréfás mondás: *Jó bor legyen katolikus, református, zsidó és lutheránus* — vagyis olyan erős, mint a katolikus az ő hitében; református: tiszta, vallásukban semmi szertartás sincs, még temploma is csak tiszta fehérre meszelt; zsidó jellegben azt emeli ki, hogy nincs megkeresztelve, a mi a bornál jelenti, hogy nincs akár vízzel, akár más fajú borral mesterségesen összekeverve; végre lutheránus

alatt érti, hogy se hideg, se meleg — mert a bornál egyik tulajdonság sem kívánatos.

Ismerte a magyar nép a zsidónak ama parancsát, hogy csak olyat szabad ennie, a mi a vallás szabványai szerint van elkészítve. Innen a *nem kóser*, a mi voltaképp annyi, hogy nem tiszta dolog. Ha nagy számot akar kifejezni, azt mondja: *Annyi, mint Ó-Budán a zsidó gyerek.*

Ha azt akarja mondani, hogy valami nincs, ezt a humoros fordulatot használja: *Van, mint zsidónak szegett szalonnája.* Hasonló szellem tükröződik e példabeszédből: *Mosolyog, mint Mózes a moslékra* — a disznó eledelére, mint valami hasznavehetetlenre vagy fölöslegesre alkalmazhatták. A bizonytalanságra és nem szilárd alapon nyugvó dologra mondja: *Nyugtalan, mint a bolygó zsidó.* Találóan alkalmazta a magyar kálvinista mint bibliaforgató nép — bár e fölött is tréfálódzott, mondván, hogy a *biblia csak hat betűből áll*; — a lelki nyugodtság kifejezésére a zsidóság bolyongását legjobban feltüntető Jákob őse élményét, mondván: *Jákob párnáján is elaludnék* — tehát nem a külső körülmények adják a boldogságot, hanem a kinek lelkében olyan az összhang és egyensúly, mint a pátriárkáében — az megelégedett. A zsidó jámborság is mutatkozik, mint ellentéte a külső sivárságnak; mily gyakran látunk szerencsétleneket viszonyaik szerint mérlegelve, míg lelkük emelkedettségénél fogva megelégedés tölti el őket. A nép látta a jámborságot a kolduló zsidónál is és példabeszéd gyanánt használja: *Ájtatos, mint a koldus zsidó.* Nincs kizárva, hogy itt az ájtatos szó-

val az alázatosságot akarja feltüntetni, melyet a kolduló zsidó tanúsít, ha egy más felekezetbelijével találja magát szemben, mert ha zsidóval jó össze, akkor minden inkább, csak nem ájtatos és alázatos.

Dicséri a zsidók jó tulajdonságát, sőt követendő példának tartja azt mintegy mások elé és nem keresi, hogy erénye a szükség törvénye vagy önkénytes lelki sugallat következménye, csak felismeri aényt és leszögezi az emlékezet számára: *Összetartanak, mint a zsidók vagy a lutheránusok*, — hogy mindkettő sokszor volt részese az üldözésnek, az a történelemből közismeretű tény és hogy ilyenkor a kívülről jövő nyomás folytán az egymáshoz tartozók egyesülnek, ez természetes önvédelmi ösztön. De hogy a zsidóságban nagyjában az összetartás megvan, legalább az egész fajt érdeklő nagy események beálltával, az tagadhatatlan.

Hogy a közmondások nem mindig arany igazságok, az természetes. Hiszen a nép szavajárása szerint: *«a szó be nem töri az embernek a fejét»*. Mi csodálni való van azon, ha ugyanazon szellem, mely kimondja hogy: *a tót nem ember* — ép oly alapossággal kijelenti, hogy: *három görög, három török, három zsidó, kilencz pogány*, a hol a «pogány» nyilván a jellemre vonatkozik és nem a vallásra. De az utóbbiról is van a népies szólásmódnak nézete: *A zsidónak nincs Krisztusa, nincs is annak menyben jussa, van neki egy zöld papucs, azzal csúszik a pokolba*. Szeretet nélkül való ez is: *Úgy bízzál a zsidóban, mint a trágyázatlan földben*, — vagy *zsidó az ördög fűrója* tehát eszköze, melylyel az ördög a földön műveit

alkotja, nagyon természetes, hogy nem valami szívesen látták sokan, mikor vagyonkájuk *«zsidó kézre került»*. De hát ki akarja elismerni, hogy a saját szerencsétlenségének kovácsa? *Annyit ér, mint a pokolban egy zsidó. Benne van, mint zsidó a lóban — mint azon-egy felfogásnak hajtásai.*

Soha másképp, mint a társadalom bármely rétegével szemben, nem jár el magyar népszellem — mert közmondássá csak az válthatott és számíthatott a fönmaradásra, a mi lelkületének megfelelt — a zsidóval sem. Kifigurázza egyes ferdeségeit, kineveti azt, a mit kómikusnak rendellenesnek, szokatlannak, egyebektől elütőnek talál vagy legalább is oly látszatot mutat. Tényleg a finnyás, túlérzékeny, kényes természetű ember a nevetséges benyomását teszi már csak az ellentét kedvéért is, melylyel a többivel szemben feltűnik. Ime: *Nyöszörög, mint zsidóban a fájdalom, — vagy jár mint zsidóba a fájás.* A magyar paraszt bizonyára nem oly fogékony a természeti behatásokkal szemben, mint a nehéz testi munkához nem szokott zsidó, ki életmódjában inkább szokik a kényelemhez. A ki ismeri a zsidók helyzetét a társadalomban egész a legutolsó évtizedekig, az teljes mértékben fogja tudni méltányolni a közmondásban kifejezésre jutott iróniának a jogosultságát — *fél, mint nagypénteken a zsidó, — vagy mint keresztől a zsidó, — a minek nem mindig az ő gyávasága volt az oka!* Honnan is tudott volna a zsidó a puskával bánni? Hol és mikor gyakorolta volna magát benne? Mert hogy a mai nemzedék zsidó ifjúságát már nem lehet gúnykép odaállítani ezen mondással: *illik neki,*

mint a zsidónak a puská, azt mindenki tudja, a ki a mai párbajozó és a sport összes nemeit űző és a lovaságiasság összes kinövéseit elsajátító, a fegyvert nagyon is ügyesen kezelő ifjúságot ismeri. Hasonlóképp nem vehető rossz néven, ha a ghettó szűk falaiban az élet ezer keservével küzdő zsidó a társadalmi modor kellégeit nem mindig őrizte meg és ezért rászolgált egy kicsúfolásra: köpköd mint a zsidó, ezzel ugyan nincs mondva, hogy mások ezen illemszabvány ellen soha sem vétettek. Valószínűleg zsidó eredetű ezen mondás: vaknak, sántának nincs helye a templomban, bár ugyanazon bajban leledzik, a miben nemcsak sok közmondás, tehát a köznép szava, hanem a mi sok tudóst is szokott érni, ha zsidó ügyről van szó, mert ezekben a tudatlanság és teljes járatlanság napirenden van, — hisz csak az áldozat bemutatásától volt eltiltva oly kohen, ki testi fogvatkozásban szenvedett, de hogy az ilyen templomban nem kapott volna helyet, arról a zsidóság nem tud semmit. Senki sem csodálkozik azon, ha olyan, ki nem ismeri alaposan a régi zsidó istentisztelet lényegét és mint idegen oda betoppan, látván ott az embereket hajlongani, rendetlenül izegni-mozogni, hallván az ütem nélküli szabálytalan összevisszaságban elénekelt vagy elsírt imákat: az ebből a benyomásból csak annyit visz magával, hogy biz ez ellentétben van azzal az ünnepies komoly csenddel, azzal a szabályos pompát kifejtő istentisztelettel, milyen a többi vallásbelieknél található és az a közszellem, mely saját fáját vagy vallását sem kiméli, ha gúnyját, humorát ingerli, és minden, a mi ellenkezik a róla alkotott fogalom-

mal, tényleg ily érzést kelt fel bennünk: tehát ha lármás társaságot akar a magyar jellemezni, rámondja: *zsidó vecsernye*. E kifejezés a vesper-re hívó harangszóra emlékeztet, mely szabály és rend nélkül mintha egyik erősebb hang a másikat el akarná nyelni-túlkiabálni, tehát mikor gúnyolódik is a magyar, nem bántja a zsidók vallásos érzését, hanem összehasonlítja a saját vallásos életéhez tartozó dologgal, a mint a tudós Jellinek megjegyzi: hogy menyivel durvább a zsidóval szemben a német, ki kereken kimondja, hogyha összevisszaságot lát «*wie in der Judenschul*». Olyan mint a zsidó templomban a rendetlenség. Minden zsidó tudja, hogy mennyi köze volt ezen zajongásnak a zsidók vallásához!? Semmi. Jele annak, hogy mai hitközségekben már van rend, szép összhangzatos ének, nincs zsibongás — egyik a másikat nem kiabálja túl. Az is igaz, hogy a mai modern zsidó nem is tölt félnapokat egyfolytában a templomban; nincs is neki annyi sírnivalója, mint annak volt, ki csak e helyütt érezte magát igazán szabadon, otthonosan, mert künn megvetés, gúny, lealázás volt osztályrésze, — nem is imádkozik a mai zsidó oly szívét-lelkét átható benső érzéssel, a mit nem lehet és nem szoktak hangjegyek szerint végezni: hanem mint a szív parancsolta, úgy hülámzott ott az öröm és bánat, a panasz és a remény, a hála és a vigasz, a fohász és a köszönet.

Ennyi kritikát egyik testvér a másikkal szemben is mindig megenged magának, hisz minél közelebb állunk egymáshoz, annál inkább válik kötelességünkké egymás fogyatkozásait felismerve azon javítani és azt

mellőzni. Nem is kellett nagyon fürkészní, hogy felismerje az egyszerű életmódot folytató magyar nép azt a pompaszeretetet, mely a zsidónak keletről fenmaradt szokását tárja fel, — bár ebben is rokon a magyarral, mert oly fényt és eleganciát, a melyet e két nép tud kifejteni öltözködésében és ünnepies alkalmak rendezésében: aligha tud más nép e világon! Felismerte tehát a népszellem azt, hogy: *a zsidó asszonyon mindig fityeg valami*. Míg a magyar férfi fejti ki a nagy pompát és asszonya egyszerű, de ízléses öltözkéivel arat tetszést: addig a zsidónál fordítva áll a dolog. És ez jellemzi a zsidó családi élet bensőségét. Már a talmud is előírja, hogy felesége iránt mutassa ki mindenki szeretetét azzal is, hogy öltöztesse szépen — ez az asszonyi természet követelménye, — inkább az étkezésben maradjon vagyoni arányán alacsonyabb fokon, de ruházkodásánál azon fölül iparkodjék hitvestársát megörvendeztetni és tényleg a zsidó szív megnyilvánulása mutatkozik akkor is, hogy ha bármiféle jó keresete van a férjnek, legelső dolga, hogy az asszonymak vegyen valami megörvendeztetőt és az többnyire olyasmi, a mi fityeg rajta, akár ékszer vagy más dísz tárgy alakjában. Bemutat a példaszó egy zsidó asszonyt a maga árnyoldaláról is, és ha tudott volna erkölcsükre vonatkozólag erősebb vonásokat felhozni, bizonyára nem szégyelte volna magát; ugyanis azt mondja: *Lég-lóg, mint a brajgesz zsidóné majkója*, — a brajgesz szó alig jelenthet mást, mint a jargon nevét a mérges embernek; tehát egy ily indulatos természetű asszony nem vigyáz a hiúság parancs-

szavára, hanem rendetlenül öltözködik, a mely körülmény megérdemli a rovást. Betekintést enged a közmondás az ő rövid, de sokatmondó jellemzésével a zsidó családi élet egyes mozzanataiba, melylyel elég szép képet fest róla. Ha valaki nehéz életküzdelmet kénytelen folytatni, sokat vergődik, küzd az elemekkel rámondja: *közé vág, mint zsidó az egy lovának*, — a mely jelenet bizonyára nem valami kéjútazás közben fordulhatott elő. Ez a példaszó: *zsidók között is a legöregebb hajtja a lovat* — azt mutatja, hogy a míg a zsidó dolgozni tud, még ha öreg is, azért bajlódik még, bár ebből azt is lehet következtetni, hogy mert a *«gyeplőt kezében tartja»* kifejezést arra alkalmazzák, a ki a házi kormányt irányítja, vagyis a kinek az akarata érvényesül a családon belül, tehát a zsidó házakban az apa, ha már öreg is, fentartja a tekintélyét. Ezen gondolat csillámlik át ezen tréfás, de sokatmondó nagyon is elterjedt szóláson: *zsidó is megverte fiát, mikor először nyert a kártyán*.

A zsidó életmódjáról még egy népdal-töredék emlékszik meg, bár ugyanazon gondolatot fejezi ki, mint a fentebb idézett:

Elment egyszer a zsidó
a szürke lovával
— vásárról vásárra —
megakadt a sárba
rákiált a lovára, gyű!

E népdal mellé ott van a forrásánál megjegyezve, hogy kurucz népdal. Oh, mily sokat mond e hely, honnan fakadt! A hazáját védő, a hazájáért szen-

vedő, harczoló, nélkülöző kurucz — hej, de más nótát szerzett volna a zsidóra, ha ellenségeinek toltat volna szekerét, nem a lovát nevette volna ki: hanem még mának se hagyott volna meg belőle; de hála a magyarok Istenének, mióta e két nép egymást megismerte, együtt küzdött a kettő: törökkel, tatárral, némettel, — vagy ha tudatlansággal, gyűlöletes előítélettel, belső ellenséggel állottak szemben. Bár nem közmondás, de oly szépen és igazán van elmondva, hogy alkalomszerűnek tartjuk idézni egy kiváló írónak szavait, melyekben állításaimat igazolja.

Így ír Eötvös Károly «Utazás a Balaton körül» című munkájában (I. köt. 162. oldal): «Hej zsidó, neked még a neved is csúfság! Ha szidni akarnak valakit, téged szidnak, ha ütni lehet valakit: téged ütnek. Ha áldozat kell száz közügyre: tőled várják az áldozatot. Haragudnod semmiért sem szabad, panaszaidért kinevetnek. Ezer szegényed van: nem sajnálnak. Tíz gazdag embered van; irigység mar érte. Rossz embereidet a szemedre hányják, jó embereidért mindenki fukar a dicsérettel. Mostoha gyermeke vagy a művelt világnak. Orosz, német, franczia kikergetne a föld kerekéből. Csak a mi jó magyar népünk van meg veled békességben.

Hej zsidó, — száz ellenség rohant meg bennünket ötvenkét év előtt. Huszárlónak, ágyús lónak, szekeres lónak húszezer ló kellett! S te összehajszoltad azt és kézre adtad felényi idő alatt, mint a mennyire vállalkoztál. Hová lett volna harczunk dicsősége, fajunk becsülete, ha nem lett volna lova a szabadságharcz hőseinek!» Tudta a magyar, hogy «zsidónak

zsidó a fajzata» — nem akarja az föladni a vallását, nem is kereste és nem is akarta, hogy zsidó apának keresztény fia legyen, nincs sehol említés a kikeresztelkedett zsidóról, mert önszántából sohasem tette azt senki; a magyar pedig utálattal fordult el a lélekkufárság ily tünetétől, tehát nem is kényszerített soha senkit, mert tudta, hogy az ép úgy nem lehet jó keresztény, mint nem volt jó zsidó, mint fennmaradt egy kikeresztelkedett zsidóból lett mainzi praelatusnak örökségében egy aranyból készült macska és egér, alatta ezen felírással:

«So wenig diese Katze diese Maus frisst
So wenig wird ein Jude ein guter Christ»

(Jellinek művében).

A magyar nem ismerte az erőszakos térítést, nem is törődött ő senkinek a lelki benső ügyeivel és hogy mily alakban imádja Istenét, a földolog volt nála, hogy szeretetműveiben mutassa meg, hogy imád egy Istent és hogy szeresse a magyar hazát, a magyar nemzetet. Meg is örökíté a magyar zsidónak ezt a rendithetlen hazaszeretetét ezen mondásban; *a zsidó csak zsidó marad, ha Bécsbe is viszik* — nem fejezhetett ezzel ki mást, mint erős, szíve mélyében gyökeredző magyar érzését, mert mint a magyar ember sem vetkőzik ki magyar sajátosságából, ha bele is keveredik a világvárosnak sokakat áthasonítani képes forgatagába: úgy a zsidó is, a ki magyarnak született, magyar szívét, magyar nyelvét, magyar hazaszeretetét soha el nem cseréli. Nem is találunk a magyar nép részéről olyan előítéletet, minő például

egy orosz közmondásból vet sötét árnyat a népre: *Üss agyon egy zsidót és neyyven bűnödől megszabadulsz!* Még az a közszájon forgó példaszó: *ha te vered az én zsidómat, ütöm én a te zsidódat* — sem magyar eredetű, úgy lett az a németből átfordítva, mert a közmondások gyakran vándorolnak néptől-néphez, olyanok, mint a pénz, forognak szerte a világban. A német szereti minden cselekedetét a jogos-ság mázával vonni be. A közmondás onnan ered: két nyitott postakocsi találkozik szemben egymással, mindegyikében ül egy zsidó. Az egyik kocsis felismeri a szembe jövő zsidóban azt az utast, ki utolsó utazása alkalmával nem adott neki borraivalót. Felhasználja a kínálkozó alkalmat és ostorával végig suhint rajta, a mit meglát a másik kocsis és a példaszó idézésével visszasuhint. A magyar ember nem is keres jogcímet arra, ha ép duhajkodó jó kedvében ráüt egyszer a zsidóra — rá üt az másra is. Feltűnő a magyar közmondásokban, hogy mindig a zsidó elnevezést használja, csak két ízben nevezi Izraelnek. *Járatlan Izraelben* — alkalmazzatik valakire, ki kezdő, ügyetlen újoncz különösen szerelmi ügyekben! *Kemény nyakú Izrael*-nek jellemzi a jellemszilárd népet, mely vallásához hű maradt, daczára a világszerte ellene irányított támadásnak, nem ingott meg lelki meggyőződésében, ha bármi vészszel is kelle szembeszállania. Még emléke se volna már Izrael népének, ha nem érdemesítette volna magát e névre, ha nem daczolt volna azzal a sok csábítással és csapással egyaránt, mellyel letiporni és megsemmisíteni akarták. Az igaz hitet, a biztos diadalt, a saját sorsának

javulásába helyezett reményét megörökíté a magyar ezen mondásában: *Várja, mint zsidó a messiást.* — Biz várjuk azt a kort, mikor megszűnik minden gyűlölet, minden ellenségeskedés, minden torzsalkodás magyar és zsidó, ember és ember között.

Mohács.

Dr. Flesch Ármin.

SÚR LEÁNYA.

Drámai költemény 1 felvonásban.

SZEMÉLYEK :

Bálák, Moáb királya

Súr

Rékem

Evi

Reba

Kozbi, Súr leánya

Fineás

Manasse

Zimri

Bileám, varázsló.

} midjanita fejedelmek

} zsidó követek

Katonák, papnők, követség.

(Szín: Oszlopcsarnok Moáb egyik magaslatán. Köröskörül szétvonható függönyök. Jobboldalt emelkedettebb hely, a melyhez néhány lépcső vezet. Itt ül Bálák, mellette lent a midjanita fejedelmek.

Hátul őrség. A szín baloldalán Bál papnői.)

BÁLÁK. Nos, a követség hajnal óta már

Köztünk időz és válaszunkra vár.

Sebes futtában im, sugártüzét

A déli nap perzselve ontja szét,

S ösvényt fürkészve, mely javunkra válnék,
 A válaszúton állunk tétován még.
 A döntő lépést meg kell még ma tennünk,
 Mert — tartok tőle — hosszas késedelmünk
 Méltán gyanút ébreszthet oda át.
 Azt kéri a zsidóknak népe hát,
 Bocsássuk őt barmostul, mindenestül
 Termésben dús országunkon keresztül.
 Megfontolásra sürget a dolog,
 Tanácstokat kívánom. Szóljatok!

SÚR. Zsidó nép? Hát vajjon miféle nép ez?

S minő jogot formál az átkeléshez?

BÁLÁK. Távol hazában — mondják — zsarnok önkény

Igáján nyögtek. Végre összetörvén
 Békóikat, vasát karddá csiszolták,
 És futva onnét, sorban eltiporták
 A népet, mely itt-ott útjokban állt.
 Imént verték le Sichont s Og királyt,
 S győzelmeik vad mámorában égve,
 Most kedvük támadt erre a vidékre.

SÚR. S kóbor kedvüknek gátat hogyan vetnénk?

BÁLÁK. Ránk törnének ellenséges seregként,

Mert óhajuk: kérés, ha teljesül,

De követelés — teljesítlenül.

RÉKEM. Ezüstre vált hajamnak ős jogán

Legyen szabad szólásra nyitni szám.

BÁLÁK. Tiéd a szó. Beszélj hát.

RÉKEM.

Jól tudom bár,

Tetszésre szóm nem lel mindnyájatoknál.

S ha ereimben pezsgne ifju vér még,

Lehet, hogy én is másképen beszélnék,

De lám, mögöttem áll egy emberélet

Tapasztalása, mely viharban érett,

S nem napsugárnak édes melegén,
 S ha lelkem most a multak tengerén,
 Mint egy viharvert, rozzant sajka reng,
 És összemérem vele a jelent,
 Higgadt elmével mérlegelve jól,
 Mi ellenére és mellette szól, —
 Uram király, azt kell tanácslanom :
 Bocsássuk a zsidókat útjokon.

(Főhajtással visszalép. Itt-ott ellentmondás.)

EVI. Az én szavam, ha szólhatok hivatlan,
 Lelkem tűzéből, mint a szikra pattan,
 S a szivetekben gyujtogatni vágyik.
 Fényével még elmémbe nem világít
 Egy hosszú élet bölcs tapasztalása.
 Ifju vagyok, kinek nincs semmi mássa,
 Mint ez a rög. Nem küzdtem sose érte.
 De az öreg dajkám gyakran mesélte
 Holdfényes éjszakákon hajdanán,
 A sikon mint vérzett el az apám.
 És valahányszor alkonytájt a képzet
 Elém sodorta ezt a hősi képet,
 A vérem felforrt és tűzelt az arczom,
 És elfogott a vágy, hogy büszke harczon
 — Legyen akárki az ellenfelem —
 Apám véréért a vérét veszem.
 Sokan vagyunk, kiket ily néma árnyak
 Esztendők óta vérboszúra várnak,
 Sokan vagyunk, a kiknek lelke rég
 A tétlenség szégyenpirjában ég,
 Sokan vagyunk . . . S ha egyszer talpra állunk
 Milliónyi haddal bátran szembeszállunk !
 Nincs a világnak olyan népe egy se,
 Nincs hatalom, mely bennünket leverne !

Mért hajtsunk hát alázattal ma főt
E rongy, szedett-vedett népség előtt,
Mely a puszták rögét már évek óta
Bitangul, szomjan és éhezve rója?!
Nem! Nem! Ne higyjünk ez alattomos had
Ravasz szavának, mely könnyen befonhat.
A hetyke szó méltó feleletéül
Röppenjen kardunk ki a hüvelyébül,
Hogy villogásával lehűtse majd
Hosszú időre ezt a büszke fajt.

REBA. Aggság nem nyűgöz, s nem hajt féktelen,
Ifjonti hévnek forró lángja sem.
Véres napokat láttam kelni, húnyni,
S e sebhelyek a keblemen tanúi
— Ellenségimnek síriratja mind! —
Hogy kardom nem remeg, mikor suhint.
De elkerülni a haszontalan
Vérontást, hogyha illő módja van,
Nem gyávaság. A harcz esélyivel
Bátor sziveknek is számolni kell.
Tizannyi haddal ki tusára szállva,
Vakon rohan belé a zord halálba,
Nem hős, de balga. Fontoljunk nyugodtan.
Népünk kicsiny. Hatalmas nép amottan.
A harcz bennünket készületlen ér,
Az ő dárdáikon gőzölg a vér,
Mely bőven omlott győzelmes csatákban.
S azonfelül lehet, — ki tudja, tán van! —
Kell lenni egy rejtelmes, mély erőnek,
Mely hajtja, úzi, védi, óvja őket,
S a mely annál hatalmasabb, csodásb,
Mert a szivüknek legmélyén tanyáz.
Elménkben már most megforgatva mindet,
Vad indulat ne kapjon el ma minket,

A háborgásra, mely keblünkben ég,
 Dobjuk rá a barátság köntösét,
 S önérzettel — itt-ott egy szóvirág —
 Izenjük vissza: Széles a világ!
 Ezerfelé ezer más útja is van,
 Válaszszanak hát kóborlásaikban
 Más utat — mesgyét és ne éppen ezt,
 Hol szőlőszemtől hajlik a gerezd,
 S embermagasra szökkent a vetés.
 Szeliden erre kérjük őket és
 A választól függ, mit tevők leszünk.

EVİ (*gúnyosan*). Kegyelmet kérünk!

RÉKEM (*Evihez*). Inkább elveszünk?

REBA. A követségnek egy-két fordulója

Ujabb időt ad újabb fontolóra,

Időt ki nyer, mindent nyerhet. Szerény

Tanácsom ez, uram . . . Bevégezém.

BÁLÁK. A véleményteket meghallgatám,

S bár messze jár egymástól mindahány,

Bús honfiszív szólt mindből egyaránt.

De mielőtt végső szót mondanánk,

Az égiek hatalmát tán nem árt

Próbára tenni. Gyorslábu futárt

Küldtem pitymallatkor Péthorba át,

Mondván neki: «Hivd el Beór fiát,

Bölcs Bileámot, kiről tudva van,

Hogy átká és áldása megfogán.

Igérj kincset neki, aranyt s ezüstöt,

Mert ime, a zsidó nép ellenünk jött

Hatalmas, nagy sereggel és szorongat,

Ellepni vágyva ősi szép honunkat.»

Kit Bileám megáld, az meg van áldva,

És átkozott, a kit sújt szörnyű átká.

Átkozná meg hát a zsidókat ő,
 S erőt veendünk rajtuk, bárminő
 Sokan lennének is. Bizvást remélem,
 Hogy Bileám nem hágy el a veszélyben,
 S hallván a hirt, közénk siet legott.

SÚR (*hódolattal, Bálákhoz*).

Nagy elméd, mely bölcsen gondoskodott,
 Mindannyiunkat bámulatra készít.
 Hatalmas férfi Bileám, s a vészt,
 A mely fölöttünk zord-sötéten szárnyal,
 Elháríthatja szent varázsszavával.
 De az idő — te mondád, oh király —
 Sebesebb, mind a leggyorsabb futár,
 És Péthor, tudjuk, messze van idáig.
 A nappal tán két izben éjre válik,
 Mig Bileám megjő.

TÖBBEN. Igaz!

SÚR. No lám!

RÉBA. Időt kell nyernünk, én tanácsolám!

SÚR. Időt kell nyernünk, jól mondtad. De főleg
 Tartalmat adni kell a nyert időnek.

BÁLÁK. Beszélj!

SÚR. Tusában nyerni meg csatát,

A föld rögét vérrel itatná át,
 Gyilkolni, ölni és meghalni bátran, —
 Ellenségek közt így van ez szokásban.
 De harcot nyerni máskép is lehet,
 Mint elnémított hullaraj felett.

Vannak nyilak, melyek ha tovaszállnak,
 Nem ölnek, bár mindig sziven találhatnak.
 Nem omlik vére annak, a kit érnek,
 De a nyomukban ott marad a méreg,
 Mely szű módjára, testet, lelket, elmét
 Megőröl a nélkül, hogy észrevennéd,

S kiszívja orvul még idő előtt
 Testből a vért és csontból a velőt,
 Mely az ifjút rózsákkal teleszórja,
 De a tavaszt érettük megrabolja.
 Vannak nyilak, melyek ha tovaszállnak,
 Nem ölnek, bár mindig szíven találhatnak.
 Annak, kit érnek, a vérét ontják,
 De testét — lelkét méreggel megrontják!
 A nyilvessző: — igéző női szem,
 A méreg rajta: gyilkos szerelem!

MINDNYÁJAN (*meglepetten*). Ah!

KOZBI (*fenyegetően*). Gyilkos szerelem!

BÁLÁK. Csodás, szavamra!

SÚR. Száz bajnokkal fölér egy nő hatalma,
 (*Ravasz tekintettel a papnők felé.*)

Papnőink szépek, mint a rózsaszál,
 Szemükből a nyilaknak ezre száll,
 Bűvös tegzéből szedjék hát ki sorra
 A sok nyilat és röppentsék orozva
 Az ellenség szívének. Ám legyen
 Bódító méreg minden nyilhegyen!

BÁLÁK. A terved, ha jól sejtem, arra nógat,
 Hogy papnőink csábítsák a zsidókat
 Ledér életre és paráznaságra.

SÚR (*meghajolva*). Bál istenünknek szent imádatára.

BÁLÁK. Elmés, ravasz, pompás e hadicsel,
 De kissé hosszas tán a kivitel...

RÉBA. Nyakunkon az ellenség!

SÚR. Türelem!

RÉBA. Itt cselekedni kell!

SÚR. Elismerem.

A terv előnye éppen abba' van,

Hogy tüstént hozzáfoghatunk.

BÁLÁK.

Hogyan?

SÚR. A kavics, síma tóba mely röpül,
 A víz tükrén kört ír maga körül,
 Kezdetben aprót, ámde ez a kör,
 Nőttön nő, míg a széles víztükör
 Fodrossá válik lassacskán utána,
 A kavicsot hajítsuk vízbe máma,
 A kis gyűrű megnő holnapra már,
 S mindig nagyobb lesz, mind messzebbre jár.
 Megkezdjük a követség kis körén,
 S ha megpihentek papnőink ölen
 És visszamennek, — gyorsan hire széled,
 Hogy a moábok földjén gyöngy az élet,
 És jönnek újak, mások, egyre többen,
 — A kör kitágul, mint messzebbre röppen, —
 Egy hold — remélem — nem telik bele,
 S Bál temploma zsidókkal lesz tele.

BÁLAK (örömmel). Zsidókkal a Bál temploma! — Hahó!

Győzelmet ülni harcz nélkül . . . mi jó!
 Halljátok? Hej! Töltsétek az a bort! —
 Harcz nélkül ülünk győzedelmi tort,
 Harcz nélkül — némberekkel! . . . Értitek?
 (A papnőkhöz.)

Hallottátok?

KOZBI (kilép a sorból). Hallottuk, oh király.
 S ha van bennünk csak egy parányi báj,
 Egy csöpp ígézet, egy porszem varázs,
 Szemünkben villám, ajkunkon parázs,
 Kaczérság, csáb, rontás vagy bármi fegyver,
 Mindent magunkra öltünk most az egyszer!
 Minden, mi vágyra, szenvedélyre szít,
 Minden, mi hódít, lázba ejt, hevít,
 Minden, mi bűvös és kíváncsú van,
 Üljön ki rajtunk százszorozva mostan!

KATONA (*visszajő*). A követség!

BÁLÁK. Csendesen.

(Fineás, Zimri és a zsidó követség többi tagjai, összesen tizen. Mind fiatal daliák.)

FINEÁS (*Bálák elé lép*).

Im', megjelentünk hívásodra, téged

És népedet köszöntve.

BÁLÁK. Üdv tinéktek!

FINEÁS. Ámbátor még mi nem tudjuk, hogy innét

Minő választ viszünk testvéreinknek,

Könnyűt-e, — mert könnyű a hir, ha jó,

Nem vinni kell, magától szárnyaló, —

Nehezet-é, — nehéz a hir, ha rossz,

Nagy terhétől a hirnök roskadoz, —

De bárminőt, ha nehezet, ha könnyüt,

Vendéglátásodat, király, köszönjük.

BÁLÁK. Jól mondtad, hogy a válasz, ha kész,

A hírvivőnek könnyű vagy nehéz,

De a választ megadni, jó vitéz,

Ez mindenképen és mindig nehéz.

Kérésteket meghánytuk s vetettük,

Egy s más oldalról fontolóra vettük,

De széjjelszedni minden ág-bogát,

Arasznyi volt időnk. Kérünk tehát,

— Bár félek, hogy házam tájéka untat, —

Tiszteljétek meg hajnalig lakunkat,

S midőn a nap első sugára áraszt

E tájra fényt, átadjuk majd a választ.

FINEÁS

(*társaival halk megbeszélést folytat, mire Manasse távozik*).

Ha válaszod csak e csekély időn függ,

Legyen kívánságod szerint.

BÁLÁK. Köszönjük. (*Rövid gondolkodás után.*)

Ha nincs, mi ajkadat lezárja, ok,
 Bocsáss meg, egy kérdést kockáztatok.
 Halált fitymáló vitézségeztekrül,
 Elszántságtokról, mely hőstetteket szül,
 A szálló hír régen csodát regél.
 Mi az, mi titeket hevit?

FINEÁS (*nemes hérvvel*). A cél!

BÁLÁK. S a célotok mi?

FINEÁS. Messze tájakon
 Van egy csodás, bőségáldotta hon,
 Rajt' váltakoznak völgyek és hegyek,
 Virágos rétek, árnyas ligetek,
 Olajfaerdők, termő rónaságok,
 Dombok lankája szőlővel megáldott,
 Az ág édes gyümölcstől roskatag,
 A réteken lejt száz ezüst patak,
 Szinestollu, vidám madársereg
 Zengő dalától hangos a berek,
 S a tájra, ékes takarójaul
 Azúrszínű menyboltozat borul . . .

BÁLÁK. S e hon?

FINEÁS. Nekünk ígérte Isten!

BÁLÁK. Melyik?

FINEÁS. Az egy, a kinek mása nincsen.

Az egy, a ki nagy, a ki bölcs, ki jó,
 Öröktől van és örökké való,
 A ki teremtettt földet és eget,
 Holdat, napot és csillagsereget,
 Kinek szavára lön a nappal, éjjel,
 Erősségtől tengert választja széjjel,
 Kinek szaván lett hajnal s szürkület,
 A ki elhintett maghozó fűvet,
 A ki teremtettt vadat és halat,
 Embert formált szempillantás alatt,

Az egy, ki minket rabságból kimentett,
A ki velünk csodákat szüntelen tett,
Az egy, ki bennünket sohsem hagy el,
Mert a választott népe — Izrael.

BÁLÁK. És azt hiszed, hogy nincs fölötte senki?

FINEÁS. Ő az egész mindenséget belengi,
Mindenkinek Ő áll csupán fölötte,
Mert minden, a mi van, az Ő szülötte!

BÁLÁK. Oly csillogó oly ékes a szavad,
Hogy nincs kétségem; lelkedből fakad.
Tisztelve mély hited, engedd nekünk meg,
Hogy most mi is hódoljunk istenünknek.

(Bálák egész kíséretével távozik. A színen csak a papnők és a zsidó követség tagjai maradnak. A király távozása után a papnők körül fogják az ifjakat. Kozbi Fineás mellé szegődik. Alkonyodik.)

KOZBI (*Fineáshoz*). Hajnalban már távoztok? Oh, be kár!

FINEÁS. Testvéreinknek lenn sok ezre vár.

MÁSODIK PAPNŐ (*Zimrihez*).

Nem érzed az alkornak illatát?

ZIMRI. Kábitó, mint te!

MÁSODIK PAPNŐ. Én?

ZIMRI. A légen át

Milljó virág kelyhéből száll az illat,
De annyi messze földeken se nyilhat,
Hogy illatjuk fölérne dus hajad
Szállongó illatával... (*Lassan el.*)

HARMADIK PAPNŐ (*egy ifjuhoz*).

Arcodat,

Minthogyha láttam volna egykoron,

IFJÚ. Csak képzelődöl.

PAPNŐ (*merengve*). Vagy tán álmodom. (*Lassan el.*)

NEGYEDIK PAPNŐ (*egy ifjuhoz*).

A pusztaság nagyon sivár lehet.

IFJÚ. A puszta rög mindenkor édesebb,

Mint a rabszolgák fonta puha párna. (*Lassan el.*)

(Ifjak és papnők valamennyien, Fineás és Kozbi kivételével, elszálingóznak. A hátsó függöny utánuk nyitva marad, s azon át halvány körvonalai látszanak a zsidó tábornak.)

KOZBI. Magunkra hagytak. Látod?

FINEÁS (*a lépcső fokára ül és bánatosan kezébe hajtja fejét*).

A ki árva,

El van hagyatva úgy is!

KOZBI. Arva vagy?

FINEÁS. Az.

KOZBI. Terhedre vagyok?

FINEÁS. Nem, nem, — maradj!

Egy holdja ép, mióta árva lettem.

Apám kidült az edrei ütközetben,

S anyámat a bánat utána vitte.

KOZBI. Sajnálalak ifju. És ha sebeidre

Találhatnék gyógyító balzsamot,

Elmennék érte — bárha száz tövis

Sebezne lábam, a vadonba is.

FINEÁS. Részvéted enyhít minden bánatot.

Mi a neved, leányzó?

KOZBI. A nevem?

FINEÁS. Hogy emlékembe vésssem, s néha napján,

Mikor a bánat tépő ölyve csap rám,

Elsuttoghassam . . .

KOZBI. Súr fejedelem

Leánya vagyok. Kozbi a nevem.

FINEÁS. De szép neved van! Ép magadhoz illő.

KOZBI (*kaczéran*). Tetszik neked, vitézem?

FINEÁS. Mindakettő.

A neved is, te is . . .

KOZBI. Haha! Valóban?

FINEÁS. A mit mondok, sohase puszta szólam.

KOZBI. S ha bizonytságot kérnék tőled erre?

FINEÁS. Szép vagy, mint a kelő nap, istenemre!

KOZBI. A választ ügyesen kerülgeted.

FINEÁS. Nem értlek.

KOZBI. Azt mondod, tetszem neked.

FINEÁS. Nagyon.

KOZBI. Hát bizonyítsd be.

FINEÁS. És miképen?

KOZBI (*hizelkedve*). Ugy, hogy segítesz tova üzni nékem
A homlokodról e sötét borút.

FINEÁS. A bútól a vígságig nagy az út!

KOZBI. S ha kísérodül rajta én szegődném?

FINEÁS. Jól esnék a sötétben a verőfény.

KOZBI. Lásd, úgy szeretném, hogyha gondtalan, vig,
Pajkos, jókedvű lennél, óh, csak addig,
Mig fogva tart közöttünk küldetésed.

FINEÁS. E fogságnál a szabadság sem édesb.

KOZBI. Mondd, mit tegyek, hogy felvidítsalak?

FINEÁS. Beszélj! Hiszen ajkadról a szavak

Ugy zengnek, mint bűvös, csodás zene,

És mintha a szívembe rezgene

Hangodnak lágy, szelíd melódiája...

KOZBI (*hirtelen*). Akarod, hogy daloljak? (*Énekbe fog.*)

Astarte ligetje csodás, gyönyörű,

Ringó, puha bársony a fű,

Van benne granátfa, gyümölcsöt adó,

Alatta heverni be jó!

Onnét idesúgja az alkonyi szél:

Astarte él!

Astarte él!

Suttogja az alkonyi szél.

Izzó szerelem buja mámora vár,

Ajkam tüze csókra sovár,

Szép, bús fejedet, nosza, hajtsd ide rám,
S a bú tovaszáll szaporán.

Reszketve susogja az alkonyi szél:

Astarte él!

Astarte él!

Suttogja az alkonyi szél.

Virággal amott telehintve a pást,

De röpke az illata, lásd,

Letépni siess, a mikor üde még,

Mert hirtelen itt van a vég...

Nem hallod-e? Sújja az alkonyi szél:

Astarte él!

Astarte él!

Suttogja az alkonyi szél.

Az ifjukor álma, bucsúra ha int,

Nem tér soha vissza megint,

A percz eliramlik, arasznyi a lét,

Tépjük le tehát gyönyörét!

Halld, súgja, susogja az alkonyi szél:

Astarte él!

Astarte él!

Suttogja az alkonyi szél.

(A refrain minden versszak végén távoli női kar ismétli. A dal végeztével Kozbi, csörgő rézdobbal kezében, tánczra perdül, a mely eleinte lassú, de mind szilajabbra válik. A mikor befejezte, pihegve ül le Fineás mellé a lépcsőre.)

FINEÁS. Elfáradtál, szép Kozbi?

KOZBI.

Oh, ha tetszik,

Vidításodra tánczolok napestig.

FINEÁS. Te felvidíteni vágyol, Kozbi, engem,

S lásd, újabb bánatot keltesz szivemben.

KOZBI. Én? Bánatot? Mért szórod rám e vádat?

FINEÁS. Mert szép vagy és mert többé sose látlak.

KOZBI. A bánatod, ifjú, felényi csak.

FINEÁS. Miért?

KOZBI. Mert a fele nálam marad.

FINEÁS. Oh, Isten!

KOZBI. A te Istened kegyetlen!

FINEÁS. Ne káromoljad! Mert Ő az egyetlen,

Mindnyájunknak egyképen atyja Ő.

KOZBI. És Bál Isten?

FINEÁS. Lelketlen, pusztá kő.

KOZBI. Istenség ő és a papnője én,

Ki porba hullok a tekintetén.

Megvédett minket vészbe' és viharba',

S mikor a béke hófehér galambja

A légen át szelid — csillogva röpköd,

Ád gazdag termést, izletes gyümölcsöt.

Sok nagy csapástól népünket megóvjá,

Házunk tájának hű oltalmazója,

S a sok jóért, mit bőkezűen szét oszt,

Nem kér, csak hébe-korba egy fehér kost,

Vagy egy kövér tulkot... emitt-amott

Egy kis szállongó tömjén-illatot...

FINEÁS. Bohó beszéd!

KOZBI (*suttogva, szenvedélylyel*). A forró, perzselő,

Izzó szerelmek jó barátja ő,

Csalódott szívnek ő nyújt balzsamirt

Epedve várt, édes gyönyört se tilt,

Pazar az élet minden örömével,

Két hő szívet egymástól sohse tép el,

Nem nézve, ki az egyik, ki a más,

Csak azt, hogy eljött a virágnytás,

Csak azt, hogy egy-egy nyiló rózsaszál

Megrészegítő illatot kínál.

FINEÁS. Ne részegíts meg, nyiló rózsaszál!

KOZBI. Az ifjúság sebtében tovaszáll,

S nem nyújt egyéb gyönyört, mint a szerelmet.

Ne fussunk el virágok ezre mellett,

Melyek felénk csábítón bólogatnak.

Mert később, zord rögén a sivatagnak

Nyiló virágot többé nem lelünk.

Tépünk belőlük most... jerünk, jerünk...

Kebledre tűzöm a legszebbiket ma,

S te a hajamba..., illatos hajamba...

Jer és maradj örökre itt velem,

Egy istenségünk lesz: a szerelem!

(Fineáshoz simul. Szemeik egy pillanatra egymásba mélyednek, de Fineás tekintete egyszerre lesiklik Kozbiról, és a háttérben megpillantván a zsidó tábort, a hol éppen akkor gyúlnak ki az őrtüzek, előki őt magától, majd a hátsó színre lép és merengőn néz le a völgybe.

KOZBI *(neheztelő hangon)*.

Elfordulsz tőlem? Szólj, mért e harag?

Mit tettem? Hogyha megbántottalak,

Bár vétkemet rossz szándék nem kísérte,

Könyörgő hangon megkövetlek érte. *(Közelebb lép Fineás-
Úgy-e, sokat csacsogtam, sok bolondot?* [hoz].

De szívem súgta, a mit ajkam mondott.

FINEÁS *(oda sem figyelve, egyre nézi a tábort)*. Milyen szép!

Két színe van csupán az éjszakának:

Fekete és vörös. Mégis csodásabb,

Szebb, mint a nappal, mely kérkedve lépdél

Ezernyi pompás, tündöklő színével.

Milyen szép! A sok őrtűz hogy lobog!

S körötte a nép hogy sűrög-forog,

Kicsinyje, nagyja... Én szerettem népem!

KOZBI. Mit nézész oly merőn?

FINEÁS.

És a közepén

A főpap sátra... Ott az én hazám!
 Vándor-nyomunkat bár nap-nap után
 Besöpri a puszták sívó homokja,
 Jehova az utunkat beragyogja,
 S bolyongva sem vagyunk hazátlanok.
 Vágyón most is felétek andalog
 — Fekete éjben rőt tüzek! — a lelkem.

KOZBI. Óh, mondd meg hát, mivel kell vezekelnem,
 Hogy a szived felém forduljon ismét?
 Ne tétovázz!... Nyujtsd a kezed'!... Jer innét!...
 Arany kehelyben már gyöngyözve várnak
 A legtüzesb borok, melyek Moábnak
 Napsütte, dús hegylankáin teremnek.
 A nyoszolyádat én magam vetem meg,
 Párnának ráterítem a hajam',
 Melynek tömjénnél jobb illatja van,
 S lágyabb, mint a selyem... Zengő dalommal,
 Nyakad köré fonódó két karommal,
 Bűvös, ábrándos, csillogó mesén
 Ringatlak csodaszép álomba én...

FINEÁS (*fürkésző tekintetet vet Kozbira*).

KOZBI. Uram lész és én rabszolgád leszek,
 A mit óhajtasz, mindent megteszek,
 Szemed intése, kezed mozdulatja
 Parancs lesz nékem... Jer hát!

FINEÁS. Hagyj magamra!

KOZBI. Elúzesz?... Jó... megyek..., de ne feledd,
 Könnyek között vár a — szerelmesed! (*Lassan el.*)

FINEÁS (*magában*). Dárdák között, nyílvesszők záporában
 A helyemet mindig bátran megálltam,
 Elsők sorában küzdtem, és e kéz
 Sosem ismerte, mi a remegés.
 De most... e helyt... a lelkemen keresztül
 Egy sejtelem suhanó árnya rezdült,

Sötét árny, a mely reszket, imbolyog,
 De ott van... és nem szabadulhatok.
 Belém kapaszkodott, lelkembe vágott,
 S elhervasztotta menten a virágot,
 A mely szivem mélyén bimbózni kezdett.
 Kis szikra a gyanú csak. Egy lehellet
 El is olthatja végkép... Ám elég,
 Hogy lángtenger váljék belőle még.

(*Manasse jő.*)

FINEÁS (*fölriadva*). Manasse!

MANASSE. A hírt táborunkba vittem,
 Hogy hajnalig várunk válaszra itten,
 És...

FINEÁS. És?

MANASSE. Tudtukra adtam, hogy ha tán
 Előadná magát ez éjszakán
 Váratlanul valami esemény,
 Háromszoros kürtszóval jelzem én.

FINEÁS. Váratlanul?... Egy esemény?... Az éjjel?...
 Manasse! Kérlek, szólj! Mindent beszélj el!
 Gyanakszol? Mert ok ezt nem mondtad!
 Ha ugyanaz, mi engemet szorongat,
 Nem féltő lelkem rémlátása többet,
 De fegyver, mely reánk orozva törhet!

MANASSE. Mikor — parancsod' teljesíteni készen —
 A táborunk felé tartottam éppen,
 Ott, hol az ösvény a völgynek letérül,
 Egy kis gránátbereknek rejtekéből
 Az esti szellő víg kurjongatást
 Sodort felém. Az alkony bő palást,
 És kandi szemtől megvéd lenge szárnya.
 Oly halkan, csöndben, mint magamnak árnya
 Közel lopóztam...

FINEÁS.

S mit láttál?

MANASSE.

A holdnak

Sápadt fényénél tánczoltak, daloltak
 Ledér papnők Astarte szobra mellett,
 Kit czédamód', őrvongve ünnepeltek.
 Csókkal boríták zöld bálványa képét,
 S bűnös kezekkel foszlányokra tépték
 A nő legszebb erényét: a szemérmet.
 És odadobták a lelketlen ércnek
 Engesztelésül köntösük' s a porban
 Fetrengtek, mint a barmok...

Körbe, sorban

A társaink állottak szótlan ott,
 S gyönyörrel nézték a gyalázatot.

FINEÁS. Iszonytató!

MANASSE.

Astarte él! kiálták

A papnők, e szégyentelen paráznák,
 S vért forralón, láng-szító lázban égve
 Prédául adták társaink ölébe
 Fehéren is szennyfödte testüket.

FINEÁS. Oh, Isten!

MANASSE.

És élesztik a tüzet

Hizelkedő, csábító ajkaik
 Gyilkos mézével, mely tán hajnalig
 Pulya rabokká aljasítja itt
 Romlatlan vérünk büszke véreit.

FINEÁS. Kelepcze ez!... Még benne nem vagyunk!

Isten világítja meg az agyunk,

Vesztünkre szőtt hálóján vész a csalfa!

MANASSE. Bár lenne úgy!

FINEÁS. Úgy lesz! De hallga! Hallga!

(Az egyik papnő futva jő a színre, nyomban utána Zimri. Az ott
 levőket a homályban nem veszik észre.)

ZIMRI. Akár a zerge, úgy szökelsz előlem!

Apró lábad nem éri a rögöt sem.

PAPNŐ (*lépteit meglassítva*).

A jó vadász, a mit üzőbe vett,

Mindig eléri . . .

ZIMRI (*elfogja és átkarolja a leányt*). S én elértelek!

PAPNŐ. Erényedül ne ródd az én hibámat,

Megállt a vad, könnyű volt a vadásznak!

ZIMRI. Egy éjen át futottam vón utánad,

De szivemből köszönöm a — hibádat.

Elfogtalak, enyém vagy, jog szerint.

PAPNŐ (*sóhajtvá*). Ugyis tudom, elvesztelek megint!

ZIMRI. Ezer veszély között is visszatérek!

PAPNŐ. Mikor?

ZIMRI. Holnap, leplében a vak éjnek.

PAPNŐ. Én várni foglak . . .

ZIMRI. Holnap!

PAPNŐ. Bármikor,

Ha epedő ajkamra szomjazol! (*Elmennek.*)

MANASSE (*Fineáshoz*). Hallottad?

FINEÁS. Borzalom! (*Hirtelen.*) Rögtön keresd fel

A társainkat, és vigyázva lesd el

Legalkalmasb pontját a gyors időnek,

Hogy a veszélyről értesítsed őket.

Itt várok rájuk . . . Jehova kíséren! (*Manasse el.*)

(Kozbi lassu léptekkel bejö.)

FINEÁS. Te itt?

KOZBI. Csodálkozol? Gyötört a bánat,

S győzhetlenül üzött a vágy utánad!

FINEÁS. Nem . . . nem akarlak többé látni . . . Távozz!

Én visszatérek népem táborához.

KOZBI (*ijedten*).

[vársz?

Elmégy? . . . Most? . . . Tüstént? . . . Elmégy? Mit se

Hát nem gondolsz velem már, Fineás?

Oh, ha szívem mélyén olvasni tudnál!

FINEÁS. Ha a szivedben vón ezernyi zúg bár,
Olvasni tudnék mindenikben én!

KOZBI. S mit olvassz bennük?

FINEÁS. Minden rejtekén
Szivednek ocsmány, czéda bűn tanyáz.
Ezt olvasom belőlük.

KOZBI. Fineás!

FINEÁS. Nincs fertő, a mely nálad undokabb,
Ocsmányabb férget nem szült még iszap,
Nincsen teremtés, hozzád fogható,
A földön nincs nálad alábbvaló,
Nálad, ki a szerelmet színlelés
Hazug szavával meggyalázni kész.

KOZBI (*a földre dobja magát*).

Szeretlek! (*átfogja Fineás lábait,*)

FINEÁS. Félre innen! Ajakad
Bemocskolhatná még saruimat!

KOZBI. Óh, mit tegyek hát, hogy higgyél nekem!

FINEÁS. Ha erdőmélyben, lombos rejteken,
Riadva álomból, magunk előtt
Kigyót látunk közelgni, sziszegőt,
Sosem kutatjuk, mérges-é, nem-é,
Szörnyü csapással csak sujtunk felé!

KOZBI. Kigyó? Én?

FINEÁS. Förtellem!

KOZBI. Hallgass meg engem!
Hallgass meg!

FINEÁS. Kárhozat csillog szemedben!
Menj, menj ne lássam őket!

KOZBI (*fölugrik*). Kárhozat?!
Nem bánom! Csak a pillantásodat

Mélyeszd beléjük . . . Fineás! . . . Szerelmem!
 Óh nézz reám. És hogyha most szememben
 A kárhozat villáma is ragyog,
 Az üdvök üdve lesz, mit én adok.

FINEÁS. Nem, nem! Ne lássam . . . a szemed megint!

KOZBI. Ezér szemem vón, most rád nézne mind!

FINEÁS. Úgy hát e kettőt is kioltom én! (*Tört ránt és
 [leszurja Kozbit, a ki holtan rogy össze.]*)

(E pillanatban megjelenik Manasse a követség tagjaival.
 Később Zimri.)

MANASSE. Itt vannak im . . .

FINEÁS. Siessünk vissza tüstént

A táborunkba most!

MANASSE (*észreveszi Kozbi tetemét*). Mi az? Mi történt?

FINEÁS. Megöltém őt! Dicsőség Izráelnek,

S halál minden ellenségére! Jertek!

MANASSE. Sorunkból egy hiányzik! Zimri! Ő!

FINEÁS (*türelmetlenül*).

Hát merre van? Nincs várni rá, idő!

ZIMRI (*ittasan betámolyog*).

Oly édes volt a csókja, mint a méz,

Szempárja, mint az éj csillagja néz.

FINEÁS. Jer! Jer velünk!

ZIMRI. Ráérünk hajnalig!

A csókja . . .

FINEÁS. Úgy maradj örökre itt. (*Leszurja. Zimri egy-kettőt
 [lép, azután összeesik. A követség sietve el.]*)

Rövid szünet.)

(Emberek jönnek. Élükön Reba. A függönyöket széjjelvonják.)

REBA (*az emberekhez*). Hé emberek csak errébb, sebtíbe!
 E helyt emeltek hét oltárt ide,
 Egymás mellé, sorjába. És ha itt lesz
 A péthori varázsló, mindenikhez

Szent áldozatnak egy tulkot meg egy kost,
De a javából, kezdjete most
Munkához és . . . (*Megpillantja Kozbi tetemét.*)

Mi ez? Vért látok itten!

Fáklyát ide! Hé, emberek, legitten!

Megölték a papnőt, a Súr leányát.

Gyilkosság! Héj!

EGY FÁKLYÁS (*Zimri tetemébe botlik*). No ennek is lezárták
Örökre az ajkát!

REBA. Ki az?

A FÁKLYÁS (*megvetőleg*).

Zsidó!

(Bálák kíséretével. Leghátul Súr.)

BÁLÁK. Miféle lárma ez?

REBA. Iszonytató!

Kozbit megölték!

SÚR (*előre rohan*). A leányom! Óh! (*Kozbira borul.*)

REBA. S mellette halva fekszik egy zsidó.

BÁLÁK (*Kozbi tetemére mutat*).

Ki fegyverét emelte rá, jaj annak!

REBA. Csak a zsidók tehették.

BÁLÁK. S merre vannak?

(Hírnök jön.)

BÁLÁK (*a hírnökhöz*). Mi hír?

HÍRNÖK. Uram, jelentem hódolattal:

Az uton, mely kigyózva lejt a völgybe,

S az ellenségnek tábora torkol,

Látták, hogy mint tér az övéihez

Sietvést vissza a zsidó követség.

SÚR. A gyilkosok! (*A hírnökhöz.*) Láttátok mint menekvék
Véres kezekkel a hitvány csapat?!

S nem állta senki, senki utjokat?!
Nem látod, hogy megölték a lányom?

(Háromszoros távoli kürtszó.)

BÁLÁK. Miféle kürt szól?

RÉKEM. Ez nem a mienk!

ÉVI. Úgy vélem, az ellenség kürtje zeng.

(Újabb kürtszó.)

RÉKEM. A kürt szavára hallga! — most feleltek.

ÉVI. Az ellentáborból!

RÉKEM. Vaj mit jelenthet

Ez a rejtelmes, titkos kürt-beszéd?

BÁLÁK. Száz hirnők fusson rögtön szerteszét,

S kiáltsa fennen, hogy fegyvert ragadjon

Moáb szülötte mind! Ez a parancsom!

(Másik hirnők.)

HIRNÖK. Jelentem, hogy Péthorból az imént

Egy férfi érkezett!

BÁLÁK. Bocsásd elénk!

(Bileám belép.)

BILEÁM. Siriából hozattál engem át,

Hogy átkoznám meg Izráel hadát.

BÁLÁK. Szent férfiú, tudjuk mindannyian,

Szavadnak mily varázshatalma van.

BILEÁM. De én gonoszt annak mért mondanék,

Kinek az Ur rosszat nem monda még?

BÁLÁK (*a zsidó tábor felé mutatva*).

Nézz végig, im, a gyülevész hadon,

S átkozd meg!

SÚR (*Bileámhoz*). Lásd, szépséges hajadon

Leányomat megölték! Átok! Átok!

BILEÁM *(a zsidó tábor felé tekintve)*.

Mily szépek a te sátraid, oh Jákob!
Mint völgyek, a melyek mívelve vannak,
Mint bűvös kertek, partján a folyamnak,
Mint áloé, mit ültetett az Ur,
Mint czédrus, mely vizek mentén virul.

BÁLÁK. A sújtó átkot rájuk mondd ki végre,
Arany- s ezüsttel megfizetlek érte!

BILEÁM. Ha házad minden kincsét nékem adnád,
Én át nem hághatnám az Ur parancsát.

BÁLÁK. Hivattalak, nem hogy dicsérjed őket,
De hogy átkoddal sujtsd a kérkedőket.

BILEÁM. Izráel népén nem fog a varázslat
S jövendőmondás is nyomot hibázhat.
Az ő királya, higyjétek nekem,
Agág királynál is nagyobb leszen.
Ezer halálból, millió veszélyből
E nép feltámad, talpra áll, felépül,
Kölykös oroszlán ez a nemzedék,
Mely tudja az ő szörnyü erejét,
A mely, bármerre bolyg, mindegyre hódít,
És elemésztí öntelt támadóit.
Mert ez a nép, Izráel népe, im,
A jövendőt hordozza vállain.

BÁLÁK. Hívó szavammal megtiszteltelek,
S e tisztességtől az Ur foszta meg.

BILEÁM. A mit beszélek, nem az én szavam,
Az Ur beszél, higyjétek, általam.

BÁLÁK. Ha oly hatalmas úr beszél belőled,
Hát mond az átkot!

BILEÁM *(a tábor felé kitárja karjait)*. Én megáldom őket!

BÁLÁK. Légy átkozott magad s minden fajod!

BILEÁM. Megyek, hová az Ur elhivatott. *(El.)*

(E pillanatban kívülről mindinkább közelgő és erősödő láрма.)

HIRNÖK (*lihegve*). Uram király, nyakunkon a zsidók,
Nincs, visszaverni őket, semmi mód.

Már döngetik a városunk falát . . . (*Elrohan.*)

BÁLÁK. Fegyverre!

MÁSÍK HIRNÖK. Fusson a ki merre lát,

Beverték már az összes kapukat

S dárdáikkal nyitnak rajtunk utat!

BÁLÁK. Elvesztünk!

(Iszonyu zavar, futkosás, ordítózás.)

UJABB HIRNÖK. Porban a Bál szobra már!

S mindenfelé jajongás, vér, halál . . .

(A színről mindenki eszeveszetten menekül el. A zsidók diadalmi lármája mind közelebb hallatszik. E pillanatban egy zsidó csapat, élén Fineással beront a színre.)

FINEÁS. Velünk az Ur!

MANASSE. A szent frigyért, — előre!

FINEÁS. Halál reá, ki elpártolna tőle!

Mert Ő az egy!

MANASSE. Áldassék a neve!

FINEÁS. Ki elvisz az ígéret földjire!

Az egy, ki bennünket sosem hagy el,

Mert a választott népe, — Izrael!

(Mindenfelől kürtök riadnak. Hajnalodik. A függöny lassan legördül.)

Budapest.

Fehér Jenő.

A CIONIZMUS.

Nem vitatkozásnak az írásával jöttem, hanem a zsidóság igazának ismertetésére. Így fordult a történet: a nehéz tusákból már kiformalódott historiai döntést — hogy a zsidóság vallás — megbolygatta, és a régi kérdést: vallás-e vagy nemzet? újra vitába sodorta a zsidóság egyéniségének az a felfogása, a mely a cionizmus néven kér, követel meghallgatást és meghódolást. Vannak rajongói, vannak ellenzői. Én nem vagyok a híve, de sokszor nehéz gondolkozóba ejt: mert, az én tudásom szerint, a cionizmus Izraél életében a végnek a kezdete; és a lélekzet is megszegik a gondolatra, hátha mégis igaza van, hogy nincs más hátra, csak az az utolsó próba.

Nem szabad, nem is lehet a cionizmust csak amúgy félvállról szófia-beszéddel elintézni, mert nem érthetetlen szeszély, de a történeti öröknek filozófiája teremtetten meg. Csodás mozgalom: megható és bizarr, naiv és rettenetes; félelmetes, mert benne a zsidóságnak végrendelkezése és az emberiség közszellemének a gyalázata; de fönséges is, mert maga történeti tévedés lehet, hatásaiban ott van az erkölcsi és a formai szépnak az igazsága is. Ezért a jóért, a kik nem vallják is, áldhatják a cionizmust: itt a zsidó-érzés rajongását váltotta ki a lelkekből; de nem a nyomorúságtól, lenézéstől, gyűlölettől meggörnyedt, gyáva, reszkető alakokból, hanem egyetemes műveltségben fürdött, szabad, mérész szárnyalású lelkekből; ott esztétikai csodaművelésre ihletett költőt és festő-

művészt, hogy forrongásában a készülő zsidó renaissance elemei.

Nem egy vonásban több, nagyobb, erősebb, értékesebb — az első látásra — a zsidóság e megújulásában, mint addigi szellemében. A mióta a babyloni vizek partján kiültek estenden őseink és sirtak, hogy visszagondoltak Ciónra, azóta a babylóni vizek behálóztak három földrészt, mi pedig e babylóni vizek mellett üldögéltünk és sirtunk — a míg a cionizmus hangja beléhasított a fájdalomnak zenéjébe: hagyj föl a siránkozással, segíts magadon; szemedből kiapadhat a könny, mit érsz vele? sziklát kívájhat a vízcsepp, Izraélnek tengerkönnye sem lágyítja meg az emberiség szívét. A cionizmusban Izraélnek géniusa nem a bánatos, megroskadt, gyermekeit sirva kereső özvegy-anya, hanem a kemény vonású, szikár, izmos, elszánt munka, a kinek baljában a tóra, jobbában pöröly. Izraélnek hagyományos szelleme vádolja az emberiséget az emberiség előtt: vádolom, így szól, a modern vallásokat, a miérthogy Isten nevében Istent is káromolják, a mikor a zsidóságról esik szó előttük; vádolom, folytatja, a művelt nemzeteket, a miérthogy a zsidósággal szemben még mindig kitör lelkükből az ősi műveletlenségnek durva faj-gyűlölete; és vádollar téged magadat is, a ki törvényt látsz rajtam, téged, emberiség, a miérthogy ha a zsidóság lép elébed, az ember nem tud ember lenni és a mindenségben meggyalázza az ember fogalmát... A cionizmus meg így beszél: «Elég volt a panasz, minek a vád? A kiket vádolunk, a vallások, a nemzetek, az emberiség, azok a bíránk; ki várhat így igazságot? Valami újat kell próbálni. Ha vallás

voltunk, nemzet akarunk lenni: a vallások nem túrték meg a vallást, a nemzetet befogadják majd a nemzetek; a vallások, úgy látom én, hacsak a lelkük meg nem változik, meg sem békülhetnek velünk, mert a zsidóságnak pusztá létezésében is a maguk igazságának állandó czáfolatát sejtik, látják; a nemzet fogalmával mégsem jár így együtt a türelmetlenség: a világtörténetben alku meg szövetségzés járja, és a vallást e részt meg is szégyenítette a politika, megteremtven a történeti semlegességet, az *admát kódest*, a szentségnek azt a földterületét, a hová nem léphet ellenség...

Ez a cionizmusnak az álma: az évezredes gyalázat tovatünik Izraél fejről, ha megint az lesz, a mi volt, a minek lennie kell — nemzet. A zsidóság, úgy mondja, félredobta régi jogát valami újért, a mit el nem ért: vallás akart lenni, pedig mindig nemzet volt, ma is az — csak hogy ma hontalan nemzet; méltatlan történeti helyzet: keresse hát a maga természetes jogát: hazát a nemzetnek; ha lehet: azt a régit, azt a szentet.

Az a mozgalom kisebb-nagyobb erővel lekötötte mindannyiunk figyelmét; közvetlen érdekekkel azonban a zsidóság belső életének csakis ez a fordulata, ez a művelődéstörténetbe belédobott eszme, a zsidóságnak nemzet-volta, bir számunkra. Ezt a kérdést akarnám én tisztázni, hadd tudja a lelkünk, mihez húzzon: igaz-e, hogy a zsidóság nemzet? és kívánatos-e, hogy nemzet legyen?

★

Ha a történeti folytonosságból és a most készült mesterséges vagy természetes keretből kiemeljük az

egész kérdést és a magyar zsidóságnak tömegeit szólítjuk fel döntésre: mondjátok meg, nemzet-e számotokra a zsidóság, avagy vallás? a legtisztább meggyőződésnek szavával azt válaszolják: «mi sohasem éreztük magunkat zsidó nemzet tagjainak; a mi nemzeti érzés, politikai ábránd a lelkünkben, az mind a magyarságé; a míg karddal írják a népek történetét, a hatalomnak kardját a magyarság kezében akarjuk mi látni; és ha eljött az idő, hogy a népek mérkőzésében a műveltség lesz az egyedüli fegyver, a mi álmunk, történelmi gyönyörűségünk a magyarságnak erkölcsi és szellemi fönsége lesz; így érezzük; ez vagyunk.» A döntő mozzanat ott rejlik a jelen érzésében, a mi mellett a múltnak tényei is, a jövőhöz fűzött ideálok is másodrangú jelentőségűek. A ki ezt tagadásba veszi, tagadja épen az élő nemzedékben az élő gondolkodásnak, magának az életnek, a jogát.

Ha a cionizmus másképen érez és nemzetet lát Izraelben, a maga világfelfogásához való jussát senki tőle el nem veheti, a hogyan mi sem mondunk le a magunk igazáról — de hát a cionizmus nem veheti a kialakult érzést, meggyőződést nyugodt türelemmel: neki más meggyőződést kell a lelkekbe lopnia; a propaganda az ő eleme; rábeszélve, lelkesítve toborzana; nekivág az ellentétes felfogásnak és a jelenre ráolvassa a multat: hogy érzésünk őszinte lehet, de az meghamisítása a zsidó-érzésnek; hogy zsidóknak hihetjük magunkat, de hitünk szent magaámitás — mert nem nemzeti-zsidó világfelfogásunkban megtagadjuk a zsidóságnak multját...

Nehéz a szó, súlyos a vád — de mindenképen,

még ha jogos is, fölmentésre szól az ítélet: ha nemzet volt is, ma nem az, mássá lett; és ha az átalakulásra csak most érett volna meg, akkor is joga van a szakításra. Egészen sajátos, nem jogosulatlan, de nem is föltétlen szükségességű követelés az, hogy a népek életében a jelen összhangban legyen a multtal — mert az az összhang nem az erkölcsi világrendnek az igénye, hanem a történetre alkalmazott szépnek az ideálja, a hol is az a folytonosság a büszke, tiszta önérzetnek hangulatát keltheti föl a nagykésői nemzedékeknek a lelkében: hogy az idők folyamában minden-minden megváltozott, szinte — a zsoltár szavával — az Úristennek a jobbjára is... csak mi, Izraél, mi nem lettünk más... Szentségesen szép a történeti egységnek ez a tudata; megszáditó, a minő a végtelenség: évezredek át, véges-végig, Ábrahámától a legfiatalabb iskolás gyermekig, egyazon erőnek az eleven élete — de ha nem megy, hát le kell mondanunk arról a gyönyörűségről. Én pedig azt mondom: inkább részünk lehet ez érzésben, ha Izraél mindig is vallás volt, mint ha nemzetül vágott neki a történetnek; vagy így is élő erő a folytonosság, ha a zsidóság ma vallás és vallás marad.

A cionizmus nemzetté kovácsolná Izraélt: mert, úgymond, az volt a multban is. Itt aztán a történeti valóságnak a talaján mozog a cionizmus, de csak egy darabon át: negyedfélezer esztendőből egy ezredéven keresztül; és ott is hunyott szemmel kell járnia, ha mindenütt nemzetnek akarja látni Izraélt. Voltunk mi nemzet is; valamikor, évszázadokon át, Dávid után, csak nemzet; sokszor: igazán csak nemzet és

semmi más; a tömegről, a közszellemről itélve, még csak nem is a vallásnak a népe: olyan volt akkor a vallásunk, mint a többi népeké. Ahhoz a nemzeti alakuláshoz vissza nem kívánnokzni, bizon nem hűtelenség, hanem horror naturalis: természetes irtózás. Nagy volt mégis, szent volt mégis az a nemzet; de abban, a mi nem nemzeti erő volt benne: mert Izraélben az első perctől fogva benne volt az erő, a vallás ösztöne, hogy a későbbi, a mai világtörténeti csodává, az Egyisten vallásává, nőjön. Mint nemzet, pusztá karczolóással sem örökítettük meg nevünket az erkölcstörténetnek sziklatábláin; és ha mégis ott áll az «Izraél» név, ott áll legfölül, kitörülhetetlenül, megformálva az örökkévalóságnak irásjegyeivel, azt nem mint nemzet értük el, hanem vallásul: mert akár-hogyan forgassuk is, formálgassuk a multaknak anyagát, a tényt soha czáfolat nem érheti, hogy már annak az izraeli nemzetnek is a lobogója, a históriai czímere az Egyisten eszméje lett. A közszellem sokáig-sokáig meg nem értette, hogy egységül maradhat nemzeti szervezet nélkül is; de már a próféta üzenetet küld Júda hontalanjainak: dolgozzatok csak új hazátoknak az üdvén. Mint nemzet, nem volt rosszabb a többinél: hős volt, véres volt, mint mind a nemzetek; de végül már mint nemzet is, különvált a többiek sorából: irtózott a vértől, nem úgy, mint a nemzetek. Az egész időn át, Mózesről a legutolsó főpapig, az életben is, az irodalomban is a nemzeti és vallási motivumoknak megzavaró összevisszasága. A tanítók nemzethez beszélnék, de tanításuknak a tárgya a vallási hivatottság. A tóra a vallásnak hűséges szolgálataért nemzeti jólé-

tet ígér, a prófétaságban meg a legtisztább messiási ábrándoknak is fel-felhangzó akkordja a nemzeti megdicsőülés; de azért az alaphang itt is, ott is a vallási elhivatás: Mózesnek állam-eszménye «papok birodalma», a hol nincs fegyver, csak könyv és ott a király koronás tóra-másoló; a prófétaságnak egész politikai tudománya pedig az a vallásban mindenható, de a nemzetek küzdelmében keveset érő, a politika szemében nevetni való, gyerekes erköcsi álmodozás, hogy: ölbe a kezeket, higgyetek és megmenekültök, az isten-bizalomban az erő és diadal...

Az a nemzetül létezés mankója volt Izraélnek, a míg vallássá erősödött, hogy nemcsak a földön járhatott az Egyisten útján, de szárnya is nőtt az ég felé röpkülésre. Eleintén bizonytalan volt a mozgása, oda-oda kapott a mankóhoz; mindenáron nemzet kívánt maradni, de nem birta: lehetetlenséget akart; aztán megérezte, hogy nevében az Isten neve, sorsában az Isten sorsa, és merész szárnyalással nekiivelt a történetnek, és kétezer év óta ő a vallás, kétezer év óta övé a végtelenség.

★

És újra megszólal a cionizmus: Ne bántsuk hát a multat, de nézzük a jövőt; hagyjuk a szépet, a költőit, és keressük a szükségést, számoljunk a valósággal. Nem bánom, jól van, nem volt igazi nemzet, de nemzetté kell lennie: mert a hogyan van, úgy nem viheti soká. Ne vitassuk, vallás vagyunk-e? az vagyunk; de hiában, mint vallás nem érvényesülünk többé az emberiségben: nem kellünk; nem kellünk mint vallás sokszor a magunkéinak sem; a hogyan élünk, minde-

nütt idegenek vagyunk, a kikre rászólnak: «mi keresni valód itt? ki a te fajrokonod? sírhelyhez sincs jussod a mi földünkben». Vered a melledet: hű fia vagy egy-egy nemzetnek — nem hisznek, kikaczagnak, félrelöknek. A meghódított kisebb néptörödékeket a nagy nemzetek magukba olvasztanak erőszakkal is — te magad ajánlkozol, kérsz, rimázkodol: de te nem kellesz. Azt mondod: az emberiségnek sajátos betegsége az, idiosynkrasia, majd kigyógyul belőle; hát beteg-beteg az emberiség, de kórságában mi pusztulunk el. És nem is hiszed, nem is tudod, mily beteg vagy te magad is; a pillanatnyi megkönnyebbülésben reménykedel, terveket szősz, mint a haldokló phtysikus. Mosolyogva utalsz a polgári és vallási egyenjogúságra — de megfeledekezel a milliókról, az Éjszakának és a Keletnek nyomorúságos rabjairól; és a hol meg is van, megvan-e igazán? A műveltségnek erkölcsi logikája követelte meg, a Nyugot népei megadták; megadták álszeméremből: az egyenlőségben is, a merre néz, rideg magányosságra esik Jákób tekintete. És magad is, hogy Izraél szelleme elfajulástól óva maradjon, idegen eszméknek áramlatától magad is különrekeszted Jákóbnak kristályforrását». A népek szelleme gyanúval nézi különválásodat; hiában védekezel, meg sem értik, hogy az csak vallási elkülönődés; majd haragba, gyűlöletbe csap át a népek gyanúja, nem tűrhetik nyugton a szót, egy koldus-faj pöffeszkedésének veszik a te hitedet, hogy külön maradsz, mert különvaló erkölcsi hivatásod van a történetben; a te küldetésed, azt mondják, teli kalász volt egykor, a míg jobb talajba, a nekik való földbe

kerültek a magok, és akkor a kalászból minden szemet kivert a történet is, a tévelygő Izraél is. Tudod te jól, hogyan itélik meg a népek a te különállásodat. Az még a szelidebbik szó, hogy szinte kémiai lehetetlenség a te nemzeti elvegyülésed, mert idegen elem vagy, idegen faj; de a másiknak már kevés ez a modern hazug faj-elmélet, és vallási meg politikai igazságul került forgalomba a világtörténeti orczátlanságnak a tana, hogy a zsidóság nem akar és nem is tud belé olvadni más nemzetbe, mert maga is — még vallásában is — valami eltorzult nemzeti alakulás, a ki tehetetlen magának is, másoknak is; gyámoltalan és vakmerő: külön nemzet akarna lenni, de nem tud — és irtózik a nemzetektől... Így beszélnek, így éreznek rólunk, őszintén, igazán. Én, mondja a cionizmus, belérestelkedtem a csúfságos magaaajánlgatásba és a szentségnek daczosságában fölkapta lelkem és visszadobja azt a feléje dobált szót: «hát legyen úgy! mint vallás, a nemzet fiául nem kellek? leszek majd külön nemzet!» És a sok nyomorúságos hitehagyás láttára és a még több, még nyomorúságosabb embertelenségek láttára a pillanatnyi dacz szilárd meggyőződéssé, a hangulat elhatározássá nőtt a lelkemben, hogy félreállok a népek és vallások útjából, országba, a mely az enyém. A nemzetek között nincsen maradásunk: vagy ütnek bennünket, vagy eltérnek, de becsületünk nincs. Vagy elkorhadunk, vagy elsorvadunk — nincs számunkra menekvés, csak külön hazában, külön nemzettől. Akármilyen voltunk a múltban, a jövőben nemzetnek kell lennünk.

Csupa súlyos, a lélekre nehezedő igazságok a cioniz-

mus panaszában; de igaza van-e végső következtetésében is, hogy Izraelnek, ha élni akar, önálló nemzetté kell verődnie? Már ebben a kérdésben nem illeti meg a döntés joga az egyéni érzést: «az égnek és a földnek, a végtelenségnek törvénylátása,» a zsidóság psychéjének megismerése és történeti hivatásának filozófiája mondhatja meg, hogyan marad meg Izrael az Egyisten népéül. Az voltunk eddig mint vallás; a cionismus új alakulást hirdet: az maradunk-e abban is? A mi történeti ösztönünk idegenkedve húzódik el a zsidó nemzetnek e gondolatától, ferdeséget, veszedelmet, torz-életet sejdít benne — pedig magában az eszmében semmi-semmi anyagi lehetetlenség. Nem vagyunk nemzet? azzá lehetünk. Nem volt meg a zsidóban soha az állam-alkotó erő? ha nem volt, megjöhet. A mai zsidóságnak a különböző országokban élő tömegei művelődésben is, nemzeti érzésben is egymástól teljesen elütő egységek? az idő az ily ellentéteket lassan-lassan elsimíthatja; a történet laboratóriumában nincs lehetetlenség. És azok a mai nagy egységes nemzetek még ellentétesebb nép-elemeknek az együvé gyúródása, mint lenne az az izraeli nemzet: azok egykor, mint győzők és legyőzöttek, halálos ellenségekül állotak egymással szemben, de itt a szivekben a kész egységesítő erő — a vallási világfelfogásnak legalább az alapszine: a közös mult, hagyomány, történet, szenvedés. A költői fantázia már érezheti is, látja és megmutatja az életet a jövőnek e zsidó államában; eszményi társadalom, ahol évezredeknek tapasztalatából leszűrve és megvalósítva a jó: az erkölcsnek, a munkának és az imádkozásnak a társadalma...

Mese, mese; vagy talán minden megvalósulhat belőle, csak az nem, hogy az a nemzeti Izraél az Egyistennek lesz a népe. Szabad ország, tágas ország — de van valami, a mi mégsem férne belé: épen Izraél vallása. A cionizmusnak egyik kezében pöröly, a másikban a tóra — de a biblia csak ereklyéül kerülhet be az ország kapuján, a hol Izraél mint nemzet vonul be. Ez nem jóslat, hanem történet; nem kósza sejdítés, hanem az egyszeregy bizonyossága. Abban a pillanatban, a mikor a zsidóság külön zsidó államban mint zsidó nemzet helyezkedik el, két változás óhatatlanul lecsap Izraélre. Az egyik változás csak szerencsétlenség: az hogy az az ország vallási állam lenne, a vallás pedig állam-vallássá süllyedne. Vallásnak kezébe nem való a kard: bevérezi vele Istennek eszméjét; vallásnak nincs helye a politika tanácsában: könnyen megszegyenül a maga erkölcsi hivatottságával; mint állam-vallás aztán, a kié a hatalom és a hiúság, kegyetlen, kiméletlen erővé hízott a vallás, a kinek világában nincs helye csak a «törvényes» érzésnek, a «törvényes» gondolatnak és a vallás nem erkölcsi ihlete, de porkolábja az ember lelki életének. Nem is eshetik másképen: minden államvallás türelmetlen, még a monotheizmus is az a műveletlen tömegben — mi is lehet majd az a maga országában mindenhatóvá nőtt izraeli államvallás? Még fiatal a mozgalom, de már jelentkezik, külön érvényesülést követel magának az orthodox cionizmus... A másik változás még komolyabb, mert erkölcstörténeti bűn: az, hogy mi-helyest Izraél nemzetté szorul össze, az emberiségből kivészett az egyistenség vallása. Bizarrnak látszik a

szó, de igaz: megigazolása ott van a történetben is, a logikában is. Az Egyisten népe nem lehet külön nemzet: nemzeti életnek keretébe szorítva, kiveszett az egyistenségből a lényege, az egyetemesség; összezsugorodik nemzeti vallássá. És ez a lesorvadás kihat az istenség eszméjére is: szinte egyetlen országé lesz, azé, a hol tisztelik. A monotheizmusnak gyermeke hű polgára lehet bármely — nem vallási — nemzetnek; de nemzeti vallás nemzeti istenséggé fokozza le a világnak Egyistenét is. Izraélnek, hogy igazán az «égnek istenét», a mindenségnek Egyistenét vallhassa, el kellett szakadnia a maga különvaló országától. A cionizmusban Adónáj megszűnik Monotheosnak, az egyetlen Istennek, lenni; hatalmának határai támadnának ott, a hol annak az izraéli államnak lesznek a határai; az Izraélnek nemzeti birtokán kívül eső föld újra olyanná válnék, a minő a multnak nemzeti Izraéljében volt: külön világgá, amihez semmi köze a mindenség Egyistenének.



Vallási hivatottságunk e dogmájának azonban halálosnak látszó két gyöngéje van. Az egyik szinte mechanikai: a rémes külső nyomás; a másik pszichikai: a vallási szellemnek fenyegető csődje. Az a nyers erő, igaz, csak a gyöngéket hódíthatja el; de a természet-tudományi világfelfogás az értékesebb lelkeket is — és talán az utóbbiaknak megtartására fejlett ki a zsidó öröknek történeti evolúciójából az eszme, hogy a zsidóság nem nemzet, nem is vallás, hanem faj. Szóvá tesszük ezt a kérdést is; de nem abban a formában,

hogy faj vagyunk-e — mert hát az vagyunk — hanem annak eldöntése tartozik a témánkhoz, élheti-e a zsidóság tovább is a maga egyéni életét nemzeti, vagy vallási szervezet nélkül is, pusztán mint faj. Szárnya nőtt a szónak, hogy csakis faj vagyunk. Mindenütt zsidó lelkek, a kik fáznak a cionizmustól, de nem élnek a vallásban sem; a nemzeti zsidóságba belé nem mennének, a vallási gondolkozásból meg kinőttek; nem kell nekik sem egy új talmud, sem az ősi tóra — és mégis zsidóknak vallják magukat, mert, úgy mondják, a lelkük, ha ösztönből, ha tudatosan, odahúz, hozzá nőve a zsidó fajhoz.

Irritálón világosnak tetsző gondolat; de a kutató szem észreveszi azt a nagy hibáját, hogy igaz is, meg nem is: igaz az, hogy a zsidóság külön faj, nem árja, nem altáji, hanem sémi és ennek is teljesen egyéni formája — de nehéz félreértés a hitben, hogy a zsidóságot a magában való faji érzés is viszi, emeli az örökkévalóságba. A zsidóságnak fennmaradta nem physiologiai, hanem erkölcstörténeti jelenség. Az élet eleme nem a fajban rejlik, hanem a zsidóságnak egyéniségében, lelkének eszméiben, a miknek hordozói a mult hagyományai és még inkább a jövőnek ideáljai; mert ha a tradíciókból még kinőhet valahogyan az élő szervezet, de meg nem marad külön fajul a zsidóság, ha nincsenek egyéni eszményei. Ők, a kik manapság a fajt emlegetik, a történetnek kész, befejezett alakulásául látják a zsidóságot, a kinek semmi további históriai törekvése. Érdekes magaámitás, bántó is, kedves is: a hagyománynyal maguk nem törődnek, de a hagyományt — magában is, a jövő ideáljai

nélkül — annak a végtelen történeti értéknek hiszik, a mi mindétig ki fogja váltani a lelkekből a zsidóság szerelmét. A hagyományos eszmék semmibevevésében, úgy mondják, a fejlődésnek természeti törvényszerűsége; de a zsidóságot kitaszítják az élő fejlődésnek légköréből, megőriznék mint fajt, a hagyományokba szorítják, ereklyévé szárítják vagy tömjénné és azt hiszik, hogy a zsidóság megél majd abból az ereklye-imádásból. A faji érzés, a faj-szeretet ma még nem frázis, de azzá kell kopnia. A szónak, az erőnek realitása csak a máé, a mostani átmeneti korszaké, a mikor a modernség a vallási unottságba is magával visz rajta tapadt zsidó eszményeket — de mi lesz a holnappal? egyéni ideáloknak híjával veszendőbe megy a faj; és bizony nem lesznek, a kik a faj-érzés meg faj-szeretet nevében esküsznek majd a zsidóságra.

Idővel, igaz, reális tartalma is nőhet a szónak, hogy nem vagyunk nemzet, nem vagyunk vallás, hanem faj vagyunk — de hogy úgy essék, nem lehet a zsidóság, mint faj sem, pusztán anthropologiai véletlen, hanem a maga érvényesülését kereső történeti erő, az emberiségnek erkölcsi küzdelmeiben a tökéletesedésnek tudatos, élő principiuma. Elméletben, ha úgy kerül a sorja, válthat a faj új ideálokat is: de azzal megszűnt a zsidóság zsidóságnak lenni; hacsak magával nem menti lényének a legsajátabb elemét, a mi történeti dicsőségének és nyomorúságának az oka is, a célja is; azt, a mi lelkének kezdetől fogvást az ereje és az átka; a mi egyéniségében az indelebilis karakter: azt, hogy ő az Egyistennek akar a népe lenni. E nélkül a tudat nélkül nincs zsidó fajszeretet.

E tudat azonban meg nem állja a földi életet, az ellentétes elvek ostromát — összetartó, egységesítő szervezet híjával, amiül az eddigi kulturtörténet vagy a nemzeti, vagy a vallási alakulást ajánlja. Igaz, mostanáig való és mai formájában sem az egyik, sem a másik nem mondható tökéletesnek, méltónak az örök életre, hiszen széttagolás, meghasonlás, gyűlölködés, vérontás, hazugság mindkettőnek az önkéntes meg a zsoldos csapatai — de hát mellékes is lehetne a zsidóság számára a forma, csak ideálja érjen megvalósulást; az ő ideálja pedig, a messianizmus: az embernek erkölcsi függése az Egyistentől és az emberiségnek erkölcsi egységessége. Ez pedig, akárhogyan forgatjuk is, vallási eszmény: a zsidóság a vallással él és hal. Véges intézmény minden vallás; de jussa van az élethez annak a vallásnak, a melyben Isten így szól az emberhez: «ne adj nekem semmit, nem kell nekem a te áldozatod, a te éneked, a zenéd, a hymnusod, csak tedd mindig azt, a mi jogos, szeresd az emberiséget és járj szerénységben a te Isteneddel».

A zsidóság hát, mint faj, a theistikus erkölcsi világ-felfogásnak az emberanyaga.

Az eszmény kereste a földi elhelyezkedést: a nemzeti szervezettel sehogyse ment; a történeti küzködésből vallásul kellett kifejlenie a zsidóságnak. A vallásnak a faja vagyunk, nem tudunk más lenni: szinte akkor is vallás lesz a zsidóság, a mikor az emberiségnek nem lesz többé szüksége semmi pozitív vallásra. A vallásokat is túléli a zsidóság — mint vallás.

Addig pedig — és itt csap fel a modern életnek legnagyobb kérdése — hát addigra, ama messze idő-

kig, mi lesz a jelen és jövő Izraéljének vallástalanjaival, a kik között a zsidóságnak annyi értékes anyaga? Elvesznek-e? Megmenthetők-e?

És itt elődobban a nemzet eszméje, hogy benne az üdvnek, a megtartásnak az ereje, mert az ő keretében elhelyezkedhetik akár az atheizmus is — csak hogy csalódásoknak csalódása a hit, hogy épen a zsidóság lesz a nemzet, a mely ki nem nézi kebeléből a vallási nihilismust. Persze, a vallás még kevésbé szólhat így: jertek ölelő karjaimba, ti megtagadói az én lelkemnek! — mégis épen a vallás principiuma az, a miért a zsidóságnak hűséges szolgálatába szegődhetik akár a hitetlenség is.

Meg kell érteni a zsidóság szellemében való vallást: a zsidóság vallása az erkölcsi monotheizmus, a melynek végső formájában sem dogmákra, sem szertartásokra nem lesz szüksége. A természettudományi világban megindult és járja-járja a vallásoknak kendőzése: halódó eszméken eleven egészségnek a máza; de nem szépítgetés, nem hazudott modernség, hanem bibliai valóság az a zsidóságról mondott szó, hogy Izraél vallása az az egységes, egyetemes erkölcsi világfel fogás, a melyben a vallás az erkölcsösség.

A kinek lelkében a «semá Jisráél» és az erkölcs szerelme: az gyermeke, harczosa, áldása a zsidóságnak.

★

Most már dönthetünk.

Nehéz dilemma elé állítja a cionizmus a zsidóságot: vagy tisztán a fajért vagyunk és akkor elveszhet, a miért eddig éltünk, az Egyisten vallása; vagy kitart

Izraél az erkölcsi monotheizmus mellett, de külön nemzetül akkor nem szervezkedhetik.

A nemzetté fejlődés ma mindenképen visszafejlődés lenne: az életre ráerőszakolt atavizmus.

A nemzeti zsidóság, a mikor létezett is, természetellenes alakulás volt: a kik újfönt életbe szólítanak, fizikai meg erkölcsi visszasságon mesterkednek.

Elutasítjuk a cionizmust; csak azzal az okkal nem, hogy mi e hazában jól érezzük magunkat; elutasítjuk akkor is, ha mostoha fiai vagyunk e nemzetnek, a minthogy igaz gyermekei voltunk akkor is, a mikor az anya ellökött bennünket magától.

Elutasítjuk a jelen érzéséből, mert nem egy zsidó nemzetnek, hanem a magyarnak vagyunk a fiai; és elutasítjuk Izraélnek jövőjéért, mert a cionizmus csapás a monotheizmusra.

A cionismuznak csak a faj kell, a faj mindenáron, ha rámenne az erkölcsi fönség is; nekünk vallási és erkölcsi eszméiért kell a faj. És Istennek is, az emberiségnek is édes-keveset szolgálna egy zsidó nemzet, de Izraélnek, mint vallásnak, fönnmáradta egyetemes erkölcstörténeti szükségesség.

Még mindig szükség van a vallásra; mert az emberiség nem tudja, mi a vallás. A zsidóság a vallás, az egyetlen: mint vallás, csakis ő az Istent érző emberiség, a kiben az erkölcsi idealizmust nem rontja, nem zavarja meg nyers hatalmi törekvés.

A mi a modern emberiségben vallásnak vehető, az is csak a zsidóságból nyert elemek — Isten keresése és az Ember megismerése — révén vallás; de érvényesülésük formájában e vallások mind nemzeti

jelenségek: vas meg vér, erőszak meg gyűlölet, leigázás meg kiéheztetés.

Nem, nem értették meg a zsidóságot; de a zsidó szellemnek hódítása ama parányi mértékben is csodaszerű: mert alig képzelhető el két ellentétesebb történeti erő, mint a nemzetek természete és a mint a vallási elv, a melyben élnek — de hát vallást akartak és a zsidóságot kellett magukba beléoltaniok. A hatás még mindig nem teljes. A tudományos gondolkozás, az emberiségnek eliteje azért fordul el boszússággal a vallásoktól; és ezért kell Izraélnek kitartania a maga történeti örhélyén: Izraélnek könyvéből, a próféták tórájából fogják megtanulni a vallások, mi a vallás.

A cionizmus fél, hogy mire megindul az a tanulás, halálra fáradt a zsidóság. Ő maga csupa erő, de nem bízik sem az emberiségben, sem Izraél százezreinek a kitartásában.

Nagy oka is van az aggodalomra: de ha vesznie kell Izraélnek, haljon meg mint vallás, a legeszményibb erkölcsi küzdelemben, és ne sorvadjon a sírba százalmasan beteg, hitvány nemzetül.

Vagy a cionizmusban is, mint bennünk, Izraél halhatatlanságának a hite: de ő nem hisz többé a zsidóságnak egyetemes vallási küldetésében; elejti magát a messianizmusnak az álmát.

Ez a legszomorúbb világtörténeti lemondás: hiába-
való volt kétezer esztendő's vértanúságunk; visszavissza a multba! végtelenségből vissza az ősi csigaházba! Ott meghúzódhatnak majd az egyistenség nyomorultjai; ott hazájuk lesz az emberiség hontalanjainak.

Hát legyen is hely, a hol megpihenhetnek Izraélnek aléltjai; fejlődjenek a kolóniák, a hol dolgozhatnak és tanulhatnak, a kiket testi-lelki kiéhezésre ítelt az embertelenségnek annyi sok társadalma: de nem férünk el és nem férünk össze egységes zsidó nemzetnek a keretében.

Lelkünk megszokta a röpülést napsugárban, villámlásban: nem tudna többé a földön vánszorogni, mint csiga a nyálkájában. Vallás vagyunk, az maradunk; így várjuk be, így küzdjük ki az emberiség közszellemének megváltozását. Mint vallás, tudunk bízni és csalódni is. Nincs jövőnk és a monotheizmusnak sincs jövője, csak Izraélnek vallási szétszórottságában. Ebben az erőnk, az életünk; ebben a végtelenség: mert a sechina, az Egyisten szelleme, mindenütt jelen van, a hol zsidó szív, a hol csak egy zsidó szív is dobog.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

SZIVET KIVÁN AZ ISTEN.

Fölolvasásra került 1907 február 5-én.

Tenger övezte, szirt koszorúzta elhagyott szigeten agg remete imádja Istenét. Lelke gazdag, de nyelve elfeledte az emberek beszédjét. Azért szent áhítata káromlásnak hangzik, jámbor megadása bösz zúgoló-dásként dörög. Vihart, tengermorajt túlharsog imája: «Legyen átkozott az Isten!» — Egyszer tengerjáró utasok a szélvész elől a szigetre menekülnek. Megdöbbenéssel hallgatják a hön imádkozó remetének

átkát. Csak Gerő püspök látja a vétkes szavakon át a jámbor lelket. Megtanítja új imára! «Legyen áldott a nagy Isten!» Vihar múltával az utasok hajóra szállanak. Midőn már messze járnak a vízen, visszatekintve észreveszik a remetét, — utánuk fut, eleinte a parton, majd, mitsem nézve, a sík tengeren. Elfelejtette jobbik imáját s azt kérdi a püspöktől. Böles Gerő megnyugtatta, mondja el csak ezentúl is megszokott imáját.

Embereknek hangzik a szó
Isten szív után itél . . .

Ezt beszéli nekünk Vörösmarty költeménye: A szent ember. A tárgyat nem ő találta ki. Utánzásra ihlette őt egy régi legenda, melyet Mikes Kelemen is följegyzett Törökországi leveleinek CCVI-ában.

Magyarországi (ha nem is magyar nyelvű) irodalmunkban már régebben meggyökerezett hasonló bensőséges fölfogás. Temesvári Pelbárt, a Mátyás korabeli szerzetes prédikátor őrizte meg. Szigetlakó szent életű remete az emberi beszédből csak ezt a néhány szót jegyezte meg: könyörülj meg *rajtad*, oh Isten! Ambros püspök, mikor egyszer a vihar erre a szigetre sodorta, arra oktatta a szentet, változtassa meg könyörgését ily formára: könyörülj *rajtam*, oh Isten! — A tengerjárás csodája hasonlóan történik meg. — Evvel a pelbárti változattal találkozunk Pelbárt kor- és szerzetestársánál, a zsidóból ferenczrendű baráttá lett Paulinál.*

* Legendák, mondák, mesék terjesztéséhez hitükhagyó zsidók föltűnő arányban járultak hozzá: Petrus Alfonsus, a *Disci-*

Ugyanezt a mély vallásos fölfogást eltérő cselekvénybe öltözteti az a csodás elbeszélés, melyet Etienne de Bourbon XIII. századi domokos jegyzett föl. Halottam — úgy szól — öreg, jámbor nőről, ki imádságra leborulva, naphosszat forró áhitattal rebegte: Miatyánk! Üdvöz légy! Hiszek egyet. Egészen előntötte a köny, de fölszivogatta egy égből alászálló galamb. A templom püspöke bámulja. Meghallgatja azt a három imát, melyet a nő egyre ismét. Elgondolja, mily boldog lelkű lehetne e nő, ha zsoltárokat is intézhetne Istenhez. Meg is tanítja a zsoltárokra. De ekkor elmarad a köny és a galamb. A püspök visszaveszi a zsoltáros könyvet, buzdítja, maradjon meg csak a megszokott imádságainál. A nő visszanyeri hő áhítatát, vissza a könyeit, vissza a könyszivogató galambot.*

A középkor jámbor elbeszélései fölmagasztalják az együgyűeket. Ilyen az a szegény pap, a ki öt zsoltárnál egyebet nem ismer: egyre ezt hajtogatja, gépiesen, de szive mélyéből. Meghal. Midőn hozzá jönnek, hogy

plina clericalis szerzője (XII. sz.), Capuai János, ki a *Qalia vedimna*-t héberből latinra fordította (XIII. sz.), Pauli, a *Schimpf und Ernst* összeállítója (XVI. sz.) és még a XIX. században Benfey Theodor, a *Pantsatantra* fordítója és a mese-összehasonlítás egyik nagymestere és még később Selig Paulus Cassel, a rajongó berlini prédikátor. — A mohammedán legendáknak viszont alig van tekintélyesebb hagyományozójuk, mint a moszlimmá lett zsidó Wahb ibn Munnabbih és a szintén zsidó származású Abu Obaida.

* Valószínűleg Étienne de Bourbon-tól vette át ezt a legendát Joannes junior Gobii, XIV. századi franczia domokos, ki azt kivonatosan közli: *Scala Coeli*, Ulm 1480, folio 136b.

eltemessék, szájában öt rózsza nyílik, üde, hamvas, szirmos, mintha az imént szakasztották volna. Egy igen áhítatos, de egyuttal igen korlátolt pap, a ki még breviariumát sem tudja kibetűzni, naponta a Boldog-Asszonymisét adja elő, mert csak ezt ismeri. Püspöke fölháborodik, eltiltja a tudatlant a papi teendőktől. Rákövetkező éjjel Mária megjelenik az egyházfő előtt és kötelezi, hogy helyezze vissza az ő szolgáját, mert a vallásosság többet számít mint a tudomány.*

A középkor tisztelete a gyermeteg jámborság iránt legköltőibb, legmeghatóbb kifejezését talán abban a régi franczia költeményben nyerte, melynek címe és hőse: Boldogasszony tánczosa.

Egy kókler, betelvén a világi élettél, pénzét, lovát, díszruháit a clairvaux-i monostornak ajándékozza, maga barátnak megy. De ő világeletében imát nem tanult, hiszen folyton magasat ugrott, tánczolt, kereket hányt. Még a Miatyánk-ot sem tudja. Midőn a harang imára szólítja, magavádló fájdalmában a földalatti kápolnába menekül, hol a Mária képét gyertya világítja meg. A szerzetes-tánczos leveti barátsuháját, előre-hátra ugrik, kezén végig megy a kápolnán, bukfenczet hány, bemutatja a metzi, római, lotharingiai, champagne-i, spanyol, bretagne-i ugrást. Minden mutatvány után meghajlik Mária képe előtt, bizonygatván, hogy csak az ő tiszteletére teszi. Így végzi áhítatát mindvégig, míg fönn az imádkozók éneke szól. Végül már alélten rogy a képhez. Ekkor a Bol-

* Petit de Julleville: Histoire de la Langue et de la Littérature française des Origines à 1900. Paris 1896. I, p. 39.

dogasszony jóságos mosolylyal feléje hajlik, kendőjével legyezgeti, forró homlokát kezével hűsíti. Egy szerzetes mindezt kívülről figyelte. Az apátnak jelenti. Ez könyörög a tánczoshoz, fogadja őt barátjául, hogy érdeme ő reá is háruljon. Szegény kóklert megöli az öröm. Angyalsereg viszi föl az ég rónaságaiba.*

Ezen nem zsidó legendák sorozatát zárjuk le egy olyannal, mely nem csatlakozik oly szorosán hozzájuk, mert nem az imának, hanem a megtérésnek csodatevő hatását mutatja be, de *azt* fölülmúlhatatlan művészettel.

Vitéz, daliás lovag hegymagasságnyira halmozza bűneit. Förtelmes vétkekben éri el harminczadik esztendejét. Ekkor nagypénteken vadpecsenyét rendel szakácsainál, hogy azután frissen portyázhasson. Ezt a súlyos bűnt, hogy nagypénteken húst egyék, már nem engedhetik társai. Unszolják, jöjön velük az erdőbe egy szent remetéhez. Barátságból velük tart, de tiltakozik az ellen, mintha ő azt Isten kedvéért tenné vezeklő lélekkel. El is marad messze a remete lakásától. De a szent ember mérsékletes, bölcs szóval mégis a czellájába csalja. Ösztönzésére a lovag daczból, gúnyosan felsorolja bűneit, minden megbánás nélkül.

* Erre a kóklerre emlékeztet az az igricz, hegedűs, a ki Szent Wilgeforde szobrának elhúz egy nótát, a minek jutalmául a szent nő (hosszú szakállával is Wilgeforde női szent) egyik arany papucsát adja oda neki; azért a prágai Wilgeforde-szobornak csak egyik lábán látható az arany papucs. (Acta Sanctorum Julii V, p. 63.) — Hasonlóan a Rocamadour-i Mária szobor odanyújtja az oltár egyik gyertyáját a nótázó igricznek.

A remete mindenféle vezeklést ajánl neki: böjtöljön 7 évig minden pénteken. A gonosz lovag bosszús hahotával tiltakozik ily ajánlat ellen. A remete egyre alább enged: böjtöljön péntekenként legalább 3 évig, egy hónapig; járjon mezítláb egy esztendeig, öltöszőrruhát, üsse magát reggelenként ostorral, zarándokoljon a szent sírhoz, Szent Jakab templomához vagy akár Rómába, hallgasson legalább mindennap misét. A rablólovag únja az alkut, káromkodik. Végül a remete kis hordócskát ad neki, töltsse meg a forrás vizével. Ezt kaczagva elvállalja a lovag. Ámde, oh csoda! egy csöppet sem tud a hordóba szorítani, a víz köröskörül bugyog a hordó körül, de a nyílásába nem hatol. A lovag megfogadja, hogy nem mosdik, nem fésülködik, nem vágja haját, körmét, míg az ördögös hordót tele nem tölti. Elzász, Burgundia, Anjou, Poitou, Maine, Normandia, Touraine, Provence, Spanyolország, Toscana, Campagna, Magyarország és Merániának folyóiba, tavaiba, tengereibe mártja hordóját, — üres marad. Ruhája lefoszlik róla, haja borzas, szeme üreges. Egy évi bolyongás után, ugyancsak nagypénteken, vad haraggal visszatér a remetéhez. A szent aggastyán önmagát ajánlja föl Istennek váltságul a bűnös lovagért. A megtört ember ekkor a megbánás első könnyűjét ontja. Ettől az egy csöpptől csordultig megtelik a hordócska. A lovag, megbékülve Istennel, legott meghal.



Tisztelt hallgatóim! Egymás mellé fűztem az egyházi legendaköltésnek az áhítatos szív legmélyéről

fölhozott fényes gyöngyeit. Méltóknak találom, hogy minden vallásos érzés gyönyörködjék főeszméjükben. De bizonyára sejtik, hogy e helyütt ez nem lehetett végső célom.

A zsidóságot gyakran érte és éri az a vád, hogy holt szertartásokat követel, bizonyos szabályozott cselekedeteket, melyekbe érzület, lélek nem önt életet. Ily visszásságok valóban kifejlődnek minden szervezett istentiszteletben, minden régi vallásban. A zsidóságot evvel vádolta a fiatal kereszténység, evvel a kabbala és a chassidaismus. Az öreg katholicismust hasonló váddal támadta számos újító mozgalom; az orthodox protestáns egyházat viszont a pietismus és a fölvilágosodott protestantismus; minden régi vallást az újonnan keletkező vagy terjedő felekezetek, jelenleg p. az anabaptista vagy nazarénus hit.

A szertartások megcsontosodása ellen leglelkesebben prophétáink küzdöttek, azok ellen, «kik szájukkal keresik az Istent, ajkukkal tisztelik, kiknek vallása nem több, mint betanított emberi parancs.» (Jesája 29, 13.) De küzdöttek a tompult és tompító, a holt szertartások, cultuscselekedetek ellen későbbi tanítóink is: thannák, amórák, vallásos elmélkedők. A közhasználat valósággal el is koptatta azt a talmud utáni elvet, mely azt tartja, hogy ima áhitat nélkül csak oly holt, mint a test lélek nélkül.

Egészen magukban állanak az afféle mókázó valloások, hogy az egyik amóra ima közben a madarakat, egy másik a járó-kelőket számlálgatta.*

* Jer. Berachoth 5a.

Evvel szemben özönével találkoznak ilyes nyilatkozatok: a szív szándéka dönt a dolgok értékéről,¹ mérlegeld lelked állapotát; ha áhítatra képesnek érzéd, imádkozzál, ha nem, hadd el;² a szívnek istentisztelete az ima, áhítatot követel, nem lehet azt úgy olvasni, mint a levelet.³ Viszont Rabbi Meir szerint már az is istentisztelet, ha valaki Isten alkotásának láttára önkéntelenül fölkiált: oh mi szép!⁴

De én ezt a fölolvasó asztalt sem szószékké, sem tanszékké nem akarom változtatni. Egyházi legendákon kezdtem, aggárával, zsidó legendákkal akarom folytatni. Ezeken lássuk, hogy a zsidó vallási képzelet, a népies gondolkodás, ha nem is mindig oly költői szerencsével, de következetes vallásos bensőséggel követeli és tiszteli a szívet, az érzést.

Vörösmarty Szent Embere, Mikes Kelemen Reme-téje jámbor lélekkel ejti a káromló szót: Átkozott legyen az Isten. R. Acha az Énekek Énekének egy versét (2, 4) arra magyarázza, hogy Isten szeretete még a tudatlanon is honol, a ki Istennel azt mondatja, hogy örök gyűlölettel gyűlöl minket és a ki azt hirdeti: gyűlöld Örökkévaló Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes valódból.⁵ Hasonlót tanít a kevésbé ismert R. Isszachar a hibásan olvasó

¹ Bab. Ber. 15ab.

² Bab. Ber. 30b.

³ Jer. Ber. 7a, 8b. Bab. Taan. 2a.

⁴ Jer. Ber. 10b. (lenn).

⁵ אהבה helyett איבה-t, ואהבת helyett ואיבת-t ejtve; Sír Rabba ad II, 4.

gyermek imájáról, a ki még Mózes és Áron nevét is tévesen ejti.¹

Szintügy nem istenkáromlás, ha valakinek rosszabb a kiejtése, mint a jó szándéka és azért nem azt hangoztatja: *várjuk* az Istent, hanem azt, hogy *verjük* az Istent.²

A XIII. századbéli német zsidóságtól ránk hagyott Jámborok könyve azokat is menti, a kik hibás ejtésükkal arra szólítanak föl, hogy káromoljuk az Istent, midőn azt szeretnék, hogy magasztaljuk;³ az ő tévedésüket is szeretettel fogadja az Ég. A könyv csodás elbeszélést is tud a tiszta szándék javára. Egy kohánita a papi áldásban a gyülekezetre nem azt mondta ki, hogy Isten megoltalmazza, hanem azt, hogy Isten kiirtsa.⁴ Egy jámbor tudós eltiltotta ezt a tudatlan kohent a papi áldástól. De álmában azt a fenyegetést hallotta, hogy elűzik a paradicsomból, ha a jámbor kohént nem helyezi vissza áldástosztó tisztjébe.

A bűnbánás csodahatását nem győzi az aggáda eleget bámulni és szemléltetni. Az egyik legenda — ismétlem, csak érzületével, nem költőiségével, hisz' egészen töredékesen maradt ránk — emékeztet a hordótöltő lovagra. Boëthos lánya, Mirjam, pogány fogságra került. Zsidó hitosztályosai Akko városában

¹ Ugyanott.

² 33. zsoltár 20. vers **הַכֹּתָהּ** helyett **הַכְתָּהּ**; Bab. Megilla 24b.

³ **הַלֵּל**-t összetévesztik **הַלֵּל**-lal; Széfer hachaszidim, Berlin 1891, p. 125. (422—424. sz.)

⁴ **וַיִּשְׁמְרָהּ** helyett úgy ejtette **וַיִּשְׁמְרָהָ**; ugyanott.

kiváltották. (Itt hézag érezhető: Mirjam, úgy látszik, zúgolódik Isten ellen.) Ruhát vettek részére; midőn a tengerben mossa, elkapja a hullám; vettek másikat, az is a vízbe vész. Midőn harmadikat akarnak számára vásárolni, fölkiált: hadd hajtsa be rajtam pör-lőm a követelését. Mikor ekképen magába szállt, a tenger visszahozta öltözékeit.¹

Hogy a szent együgyűség mily kedves Isten előtt, azt igyekszik föltüntetni a következő mese, melyet Ferin-eddin-Attar új-perzsa zsidó költő szedett versbe.

A Szinai hegy lábánál élt egy jámbor kőmíves. Munkája közben egyszer így imádkozott: «oh bűnbocsátó, meddig maradsz még az égben, meddig rejtőzöl még szemünk előtt! Mily szép volna, ha mi közénk leszállanál.» Egyszerű, együgyű szóval följajánlja Istennek, hogy kőből épít részére házat, lakhatóvá teszi és hogy maga teljesen az ő szolgálatába áll. Negyven nap és negyven éjjel fűr, farag, fáradoz, épít. A ház elkészül. A jámbor kőmíves ekkor gyermektel lelekkel biztatja, unszolja, kérleli Istent, költözzék be a földi házba. Ép arra vetődik Mózes, istenkáromlásnak véli a kőmíves imáját, fölháborodva keményen megfeddi. De a Szinai hegyén Isten viszont Mózeset dorgálja, miért hallgattatta el az együgyű férfit, holott minden szava jámbor odaadásból fakadt. Mózes visszatér a kőmíveshez, bátorítja, hogy továbbra is a maga szíve szerint imádkozzék, Isten kegyesen fogadja szavait.² Már a jeruzsálemi talmud is

¹ Écha Rabbathi ad I, 16; 49. pont.

² Jewish Quarterly Review XVI, 537.

beszél egy szertartás nem ismerő perzsáról, a kinek mesterkéletlen, közvetlen hálaadó szavait Rab helyesli.¹

Az újkori perzsa zsidóknál e szerint még él ez az áhitattisztelő monda. De él még közöttünk is. Magam kétszer hallottam hasonlót, olyanoktól, kik az említett egyházi legendákat hírből sem ismerték. Együgyű jámbor emberről beszéltek, a ki vallásos érzését más-ként nem tudta nyilvánítani, mint hogy napkeltekor Isten tiszteletére árkon ugrott át.

Részletező hasonló mesét a már említett Jámborok könyve hagyott ránk. Egy istenfélő pásztor semmi-féle imát nem tudott.² Nap nap után csak így szólt Istenhez: Világnak Ura, ha van neked nyájad, bízd én reám; másnak fizetésért legeltetem a jószágát, a tiédet ingyen gondoznám, mert oly igen szeretlek. — Egyszer egy törvénytudó férfiú véletlenül meghallja a sajátságos könyörgést. Balgának szidja érte a pástort, eltiltja tőle, a helyett megtanítja a Halljad Izrael-re, a 18 áldásmondásra. Alig hogy az írástudó távozik, a szegény pásztor elfelejti újonnan szerzett tudományát, — kifogásolt régi imáját pedig nem meri megismételni, mindaddig, míg az írástudó vissza nem tér hozzá és maga nem buzdítja, hogy megszokott könyörgését tovább is folytassa. A törvénytudóst erre éjjeli látomás készítette: Isten megfenyegette,

¹ Jer. Berachoth 10b. (lenn).

² A babyloniai talmud is tud Benjamin pásztorról, a kinek formaszertűleg meg nem felelő imáját Rab javálja. (Bab. Berachoth 40b.)

hogy meglakol, mert elrabolt tőle egy az örök üdvösségre hivatott lelket.¹

Ebből nyilvánvaló — ezt következteti a Jámborok könyve — hogy sem a tudomány sem a cselekedetek nem számítanak Isten előtt, hanem csak a jó szándék, mert az irgalom Ura szívet kíván.

E helyütt nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy ez a nevezetes mondafaj mennyire vonzotta ép a magyar írókat és a magyar kutatókat. Temesvári Pelbárt följegyzí egyik legértékesebb változatát, Mikes Kelemen prózája, Vörösmarty költeménye beviszi a nemzeti irodalomba. A «Boldogasszony tánczosát» napjainkban magyarul föl is dolgozzák,² le is fordítják.³

Föltehetőleg ennek a hatása alatt is alkotja meg Tóth Béla A Boldogasszony dervisét, a ki orsónál sebesebben tizenhétszer fordul meg maga körül Mária tiszteletére, ez malasztosan mosolyog le reá.⁴ A legenda változatait tudományos lajstromba szedi Katona Lajos.⁵ A perzsa költő zsidó legendáját Társulatunknak nagynevű és még nagyobb érdemű elnöke, Bacher professor tette közzé.⁶ A jámbor pásztor mondját Goldziher professor tanulmányozta.⁷ Muhammedán behatást tételez föl. Így tehát mind a három

¹ Széfer hachaszidim. Berlin 1891., 6. l., 5. és 6. szám.

² Malonyay Dezső és Rákosi Jenő.

³ Gyulai Ágost: Legendák könyve. Budapest 1906, 50—55 l.

⁴ Tóth Béla: A Boldogasszony dervise Budapest 1897.

⁵ Revue des Études Juives XLV, 11; Középkori Legendák és Példák (Magyar Könyvtár 486. sz.) 48. l.

⁶ Jewish Quarterly Review XVI, 537.

⁷ Revue des Études Juives XLV, 11.

egy Istent valló hit mondaköltése megszenteli, fölmagasztosítja az egyszerű szív tiszta érzését. Szabatosabb, igazabb, nemesebb, jámborabb kifejezést ez a gondolat nem öltött, mint abban a talmudi mondásban, mely szálló igéjévé lett a zsidó erkölcstannak és mely ennek a fölolvasásnak élére is került: szivet kíván az Isten! רַחֲמָנָא לְבָא בֵּעֵי¹

Budapest.

Heller Bernát.

ZSIDÓ BUCSÚ UJHELYEN.

A XVIII-ik század végén, sőt még a mult század elején is Magyarország hitközségei rabbijaikat majdnem mind Galicziából voltak kénytelenek importálni. A Chmielniczki-féle üldözés óta (1648) a lengyel zsidóság nyugot Európa felé gravitált. Lehetetlen volt a magyar zsidóság előtt, hogy elzárkozzék ezen áradat elől. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy főleg Felsőmagyarország, de különösen az északkeleti megyék papi székeit lengyel tudósok birtokolták. Így látjuk ezt Sátoraljaujhelyen is, a hol a lengyel Przemysl városában született (1760), szinnavai rabbi, Teitelbaum (Deutelbaum, Dattelbaum) Mózes felé irányult a hívek bizalma, a ki 1809-ben foglalta el állását.

Ebben az időben még Sátoraljaujhelyen nem lehetett jelentékeny zsidó hitközség ugyan, de vissza-

¹ Bab. Szanhedrin 106b.

tekinthetett évtizedes intézményekre. Annyit hitelesen tudunk, hogy a Chevra-Kadisa 1772-ben alakult meg. Viszont arra is van adatunk, hogy a XVI-ik században már volt zsidó települő Ujhelyen. Mindazonáltal 1809-ig országos jelentékenységre a többi magyarországi zsidó hitközségek között nem emelkedett. Nevezetessé csak ezen kiváló rabbija tette Ujhelyt a magyar Izraél között. Bár más chaszidikus állúrral bíró rabbi valószínűleg már Teitelbaum előtt is tartózkodott rövidebb-hosszabb ideig hazánkban (l. cikket és Richtmannét a Szombati Ujság, Miskolcz, I. évf. 7., 11., 14—15. számaiban), mindazonáltal az ujhelyi «czáddek» volt az, a ki a chaszid irányzat elterjedését az északkeleti megyékben virágzásba hozta. Olyan volt Teitelbaum a többi csodarabbik körében, mint a nagy üstökös megjelenése a kisebbszerű futó csillogok között. Volt talán a többinek is rajongó környezete, a mely a rabbi minden szavát szentnek tekintette, de oly csodás bámulattal egyet sem vettek körül hazánkban, mint az ujhelyi zsidó papot. És midőn 1841-ben július 16-ikán a czáddek elköltözött az élők sorából, földi maradványait oly nagy megtisztetésben részesítették, hogy szent csontjai fölé mauzoleumot állítottak. (A mauzoleumnak és sírköveinek leírását pontosan adtam a Magyar-Zsidó Szemle XXIII. évf. 360. lapjain.)

A Chevra-Kadisa választmánya három héttel a rabbi halála után — Áb hó 18-ikán — intézkedett, hogy a mauzoleum (ohel) felépítésével, a mennyezet (stukatur) és a kapu elkészítésével az első gondnok (Czinner Jakab?) és Schweiger Márkusz bizassanak

meg. 1842 tavaszán pedig rendelkezik, hogy a mauzoleum kulcsát mikép kezeljék és beléptidíjként 18 váltókrajczárt állapít meg. Tehát az ohel már a rabbi halálának első évfordulója előtt készen állott. (A Chevra-Kadisa jegyzőkönyvéből).

Már 1859-ben igen sokan zarándokoltak a szent sírhoz. Ugyanis a Ben-Chananja II. évf. 292. lapján, az akkori ujhelyi tudósítója Löw Lipót szegedi lapjának értesíti olvasóit, hogy a szomszéd megyékből, sőt még Galicziából és Oroszországból is érkeztek zarándoklók. A számukat úgy 600—700 emberre teszi. Tehát 18 évre halála után már nagy vonzó erővel birt Teitelbaum sírhelye. De midőn a nagyhírű Löw Jeremiás foglalta el az ujhelyi rabbi széket, igen megcsökkent a látogatók száma. A nyugot Magyarországon nevelkedett, józanabb gondolkozású rabbi nem tudott semmiképen sem megbarátkozni ezzel a szerinte abusussal, hogy búcsújárás tárgyává tétessék bármely ember sírja, még ha az oly tekintélyes, jámbor, nagy tudású férfiú is, mint Teitelbaum Mózes.

Erélyes lépésre határozta el magát és karhatalommal akarta elzáratni a «jahrzeit» napján, támuz 28-ikán, az ú. n. régi ujhelyi temetőt. Ezen eljárás azonban csak annyi eredményre vezetett, hogy néhány éven át igen kevesen látogatták meg a sírhelyet, de a búcsújárást Teitelbaum sírjához a rajongó hívek abban nem hagyták sohasem. Volt ugyan idő, a melyről azt beszéli egy öreg megbízható szavú hívem, a ki akkor a temető bejáratnál a zarándokoktól a belépti díjat — akkor 12 krajczárt minden személy után — szedte, hogy nem igen gyűlt össze sokkal több,

mint 10 forint, holott ma ehhez arányítva jelentékeny jövedelmét képezi az ujhelyi szent egyletnek a búcsúnapon való belépti díj. Így az 1906-iki évi pénztári kimutatás szerint 507 korona 91 fillér.

Ebből láthatjuk, hogy a búcsújárók száma nemhogy csökkenőben lenne, hanem folyton-folyvást emelkedő félben van. És nem hiszem, hogy volna valaki, a ki ezen állapot ellen sikerrel szembe lépni tudna, ha teljes még a nagy tekintélyű Löw Jeremiás sem tudott sikert felmutatni. Redukálta ugyan egyidőre a zarándokok számát, de a búcsújárást meg nem szüntette.

Az első alkalom, a midőn a búcsún megjelentem, 1903-ban volt, dr. Singer Bernát szabadkai főrabbi kártársam kíséretében. Azóta egyszersem voltam Ujhelyen a nyári hónapokban, kivéven az idén, midőn családi körülményeim következtében — támuz 28-ikán otthon tartózkodtam. Korán reggel már megváltozott az utca színe. Tele van odasereglett zsidókkal az egész város. Sőt vannak olyanok is, a kik az előző napok valamelyikén érkeztek. A régi temetőt már hajnalban megnyitják és azóta késő estig folyton-folyvást imádkoznak buzgó áhitattal. A reggeli vonatok mind hoznak utasokat, úgy hogy sötétellik quasi a vonathoz vezető út tőlük. Magukkal hozzák batyujaikban az elemőzsiájukat és a taliszt, tefillint.

A temetőhöz vezető sikátorban lóczák vannak, a hol a közeli tiso-beára való gyászdal-gyűjteményeket — kinothokat — valamint a jövő egyházi évre való naptárakat, imakönyveket, taliszt és tefillint árúsítanak. Néha értékes héber könyveket is lehet beszerezni, néha olyanokat is, a melyek másutt

egyáltalában nem kaphatók. A vásárlást óvatosan kell eszközölni, különösen a jobb kabátban levő embernek, mert borsós árat is szabnak néha. Zaj és zsidobongás van elég már a lóczák között is, de alig ér az ember a temető bejáratához már tolongás is észlelhető. Koldusok, férfiak és nők állják el az ember útját. Már az oda jövetelnél is elfogadnak alamizsnát, de a kijövetelnél valósággal követelik.

Két pénztárnok ül a bejáratnál, a kik mindenkitől hűségesen beszedik a 24 fillért, a melyért belépti jegyet kapunk. Ezt át kell szolgáltatni a mauzoleum ajtajánál. A czédulán ez áll héber betűkkel: Eintrittskarte zum Ohel Mose S. A. Ujhely, és a napi kelet.* Az óhel előtt közvetlenül egy kis asztalka van, a melyen egy írnok írja fel annak, a ki óhajtja egy papirosra a kívánságát, bákosot, a melyet aztán a sírhely felett levő az egész síron át hosszában elterülő szekrénybe dobnak abban a jámbor bizalomban, hogy a czáddek lelke sírjából felkelve elolvassa azt és jóakarató tolmács lesz a hívő érdekében az Isten menyei trónja előtt.

A leírásért tetszés szerinti alamizsnát kap a másoló, a ki a héberül nem tudó zarándok kívánságait lefordítja és papirra veti. Van olyan, a ki el nem mehetvén a bucsúra, valakit megbíz kívánsága leírására. Így aztán egy czédulán néha 15—20 ember bákosoja. óhaja is látható. Egy alkalommal a temetőben lévén nézegettem az ott maradt írásokat és meglepetve reá akadtam többek között Grünwald

* A magyar felírás még jó sokáig nem lesz kóser.

Juda szatmári orthodox rabbi bákosojára, a melyet valaki által elküldött a sír feletti szekrénybe. Van olyan, a ki kívánságát a falra felírja, hogy a rabbi lelke onnan olvassa azt le. És aztán ezen feljegyzés ott ékeskedik sokáig a falon, míg lekopik magától.

A bucsú napján a mauzoleumban igen nagy a sürgés-forgás, a hol lelket megkapó buzgó ájtatossággal imádkoznak a bucsújárók, a kik lehetőleg minden akadályt leküzdenek, hogy megjelenjenek támuz 28-ikán a bucsún. Így láttam egy egylovas, rozoga szekeret, a melyen a zsidó kocsison kívül más hat zsidó érkezett reggel korán a bucsúra. Szavahihető emberek beszéltek nekem, hogy akad olyan, a ki semmiféle oly elfoglaltságot el nem fogad, a mely megakadályozná abban, hogy a bucsúra eljöhessen. Ezen lelkesedést látván, tisztelettel és kegyelettel kell meghajtanunk zászlónkat, fejünket Teitelbaum Mózes nagy lelke előtt, a ki annyira be tudott férközni hívei szívébe, hogy máskép, mint csodálattal, nem tudnak róla megemlékezni.

Sátoraljaujhely.

Dr. Goldberger Izidor.

ASSZONYI DOLGOKRÓL.

Megvallom őszintén, hogy az izgatottság bizonyos érzésével küzdök, mikor épen ezen a helyen szólalok föl, a honnan tudós férfiak komoly és értékes tanításait szoktuk hallani.

De az urak részéről elvitathatatlan udvariassággal

és előzékenységgel találkoztak hallgató nővéreim, midőn tudósaink komoly és nehéz dolgokról mindnyájunknak érthető nyelven szóltak, értelmünket magukhoz fölemelték a nélkül, hogy saját színvonalukról alászállottak volna.

Nincs rá megbízásom, hogy ez alkalommal az uraknak e gyakori szivességükért köszönetet mondjak, hanem arra kérem őket, tetézzék meg jóságukat és ma kivételesen hallgassanak meg egy nőt, a ki még hozzá kizárólag női dolgokról szándékszik beszélni.

Talán jobb lett volna szavaimat egészen *entre nous*, női társasághoz intéznem. De uraink és parancsolóink meg fognak békülni azzal, hogy egyszer asszony szájából hallják meg az igazat. Bölcs Salamon azt tartotta, hogy a kitől csak egy betűt tanultunk, az rászolgált háladatosságunkra. Én nem kérek hálát, urak, noha remélem, hogy egy betű okulni való az én fölolvasásomban is akad.

S ha tartanom kellene valamitől, inkább azoktól volna okom tartani, a kikről, mint a kik előtt beszélni akarok.

Világért sem akarom a saját nememet bántani, sőt inkább nagyon szeretném, ha a magam szerény működése akár csak egy kis kavics volna ahhoz a nagy épülethez, a melyet még mindig föl lehet építeni, a melytől még mindig nem késtünk el mi, modern zsidó asszonyok.

A nő helyzetéről sohasem vitáztak annyit és oly sok irányban, mint napjainkban. Mindig megvolt a nőnek a maga köre, a hol, ha akart, érvényesülni is tudott, és hogy egyebet ne említsek, a mikor az isteni

tant Mózesnek az Ur átadta, akkor is megemlékezett Jákob házaról. Jákob háza — a nők. Így magyarázták bölcseink.

Maga az isteni rendelés szabja meg az asszony helyét és a mikor Ábrahám ősapánktól a három angyal azt kérdezte, hol van a te feleséged Sára, ő azt válaszolta: Az én nőm a sátorban van!

Ez a néhány szó jellemzi a bibliai asszony helyzetét.

Nekünk nem kellett a Mária kultuszra várnunk, mint azt minden áron bizonygatni akarják, hogy az asszony iránti tiszteletet megtanuljuk. A mi népünk, a mi fajunk tisztelte az asszonyt és minden idők asszonytypusát megjeljük az ó testamentum fejeze-teiben.

Az örök asszony Éva, a ki ősanyja minden eredendő bűnnek, de erénynek is. A ki mikor bűnre csábította urát, el nem hagyta, hanem segített neki verejtékkal dolgozni. És igyekezett visszaszerezni férjének az elvesztett paradicsomot.

Sára, Lea, a gyermekért fohászkodó Hanna, az elű-zött Hágár, Mirjám, Debora Izraél birája, mind olyan alakja a bibliának, hogy el sem hiszszük róluk, hogy a bibliai korban éltek és nem mi közöttünk. Annyira élnek, annyira asszonyiak, részesei ma is minden erényünknek és bűnünknek.

Bátran elmondhatjuk, hogy a nőnek nálunk zsidók-nál, mindig kiváltságos helyzete volt. Sohasem sü-lyedt a teherhordó állat nivójára alá és megbecsülték, bár különös helyet szellemi képességének nem adtak a zsidók.

Nincs szerepe a zsidó asszonynak semminemű választási és templomi funkcióban, de hallgatni tartozik az eklézsiában is.

De ez sem tiszteletlenség. Inkább a francia szerint azt mondanám, *le roi regne, mais ne gouverne pas!*

Az asszony uralma nem tételes törvényen, de a sziv hallgatag parancsán épült.

És mit látunk ma? Minden forradalom nélkül, de hihetetlen sebességgel egy csapásra megváltozott a nő helyzete nemcsak nálunk, hanem az egész művelt világon. Ez a változás sok jó dolognak lett a szülője, de mint minden kiforratlan dolog, sok bajt is hozott nyakunkra. A statisztika, a világ legridegebb tudománya kiderítette, hogy huszonnégyszáz ezer özvegy asszonyra csak nyolcz ezer özvegy férfi jut.

Mit kellene tenni a nővel, hogy egyedül maradván megállja a nagy küzdelemben helyét és ne bukják, ne merüljön el a létfenntartás keserves harczában? Mi történjék azzal a sok leánynyal, akit a mindjobban ránk nehezedő gazdasági harczban nem tarthat el az apa nehéz keresete? Ez a gyakran ismétlődő helyzet teremtette meg a nőkérdést.

Itt a kiinduló pontnál találkoznia kellett minden jóra való, tiszta gondolkozású embernek. Itt megszűnt a vallás kérdése, itt a lét és nem lét kérdése fordult meg a koczán.

Bátran mondhatjuk, hogy a zsidó nő a modern élet viharában is megállja helyét. Már Luther Márton megmondta, hogy a zsidóság ügye azért áll jobban minden más felekezeténél minden időben, mert a zsidóság taníttatja, neveli áldozatok árán is gyermekét.

Nem retten vissza a nagyobb családtól, a több gyermektől és iparkodik mindeniket taníttatni.

Ez az egyetlen magyarázata annak, hogy megmaradtunk ott, a hol ma mi vagyunk. Hogy a már előttünk élő asszonynemzedék is tanult, hogy akadtak azok között is kiválóak, a kiknek példáin okulhatunk.

De ma ránk nagyobb munka vár!

Az élet kiszólitotta a nőt az otthonból a küzdőterre és most szervezni kellene, egységes és tömör módon az újjá alakult társadalmat és a mellett azon gondolkodni, mit kell tennünk a régi tiszta zsidó erkölcsök megóvására nekünk modern zsidó asszonyoknak.

Mert egy dolog tagadhatatlan. Haladtunk a tudásban, a műveltségben, és elmondhatjuk bátran, hogy ma mi, azok, a kik dolgozunk, tudatosabban végezzük a saját ügykörünkbe tartozó munkát, mint az előttünk élő nemzedék asszonyai.

És mégis csodálatos módon mi csak azon rágódunk, a mit anyáink megalkottak. Mirőlünk zsidó asszonyokról szólok. Nincs még egy olyan intézményünk, a mit a mi modern törekvéseink hoztak volna létre. Itt tisztára ragaszkodom ahhoz, hogy zsidó intézményről szóljak. Hiszen arra nem lehet panasz, hogy mi modernnek bármi alól is kivonnók magunkat, a hol szerepelni lehet, sőt minél hangosabb ez a szereplés, annál szivesebben veszünk benne részt.

Vannak, a kik ezt a sok beavatkozást még jó szemmel sem nézik. Akárhány olyan egyesület van, a mely a zsidó hölgyek működését, már a mennyiben tőlük anyagi előnyt várhatnak, szívesen is fogadja ugyan,

de bizony azért, ha maguk között intézhetnék el ügyüket, jobban örülnének neki.

A zsidó pénzt szívesen látnák a közreműködők nélkül, de hát Istenem, a társaság nem lehet egészen exkluzív jellegű és megtűrnek benünket is.

A modern zsidó nő pedig éppen ilyen tőle idegenkedő társaságban tanul! Tanul és sok olyan dolgot elsajátított, a melyet eddig nem ismert és bár soha meg ne ismert volna!

Nem tartozom azok közé, a kik a Sodoma és Gomorra világát csak a mi napjainkban látják, de rég letűnt idők tiszta erkölcei hová tűntek a zsidó asszonyok köréből?

Ez a hajsza azok után, a kik meg sem értik a mi fölfogásunkat a családi tisztaságról és az otthonhoz való ragaszkodásról, typust teremtet meg, olyan modern zsidó asszonyt, a kit jobb lett volna soha sem látnunk meg!

Erről az asszonyról aztán nem beszélnek máskép, mint a pompázó zsidó asszony, a lusta zsidó asszony, és ha *egy* ilyen, akkor persze ilyen mind a zsidó asszony! Már egész fogalommá lett «a zsidó asszony» és mi valóban nem lehetünk hálásak azok iránt, a kik kárunkra és ellenünkre ezt a typust megalkották.

Nem terjedhet ki előadásom mind arra a pontra, a mit itt voltaképen minden oldalról meg kellene világítanom. Mert ha mindent elmondanék, a közönségnek még nagyobb türelmére volna szükségem. Azokról szólnak hát, a kiket kis előadásomnak vádoló része nem illet és a kik mindent elkövetnének arra, hogy

egy nálunk különb nemzedék fejlődését előmozdítsák. Az iskola minden reformjának a családból kellene kiindulnia és nagyon hibásan ítélkeznek azok a nevelésről, a kik az iskolának semmi fontosságot nem tulajdonítanak, a családtól pedig semmit sem követelnek. A család és iskola együttes működése talán még visszaadhatná a régi jó időt, mikor a férfi dolgozott és az asszony segítőtársa, hűséges szövetségese volt mindenben urának. Nagy nehézségekkel küzd az iskola vallásos nevelése. Együtt vannak a zsidó, a keresztény, a szabadgondolkodó családok gyermekei és ha már nem sikerül az iskolának a mindenkor legmagasztosabb cél, az igaz és erkölcsileg is legmagasabb nivón álló *embert* nevelnie, a ki már zsenge gyermekkorában megtanulja a legmagasztosabb tételt, a *Testvérem vagy* fogalmát, akkor legyünk rajta legalább, hogy megvédjük és fejlesszük gyermekeinkben a hagyományok iránti tiszteletet, neveljük benne azt az érzést, hogy ők is részei a nagy közösségnek, a mit zsidó társaságnak hívnak. Nemesak a külső formáról, hanem elsősorban a lényegről van szó!

Ehhez a lényeghez tartoznék az is, hogy gyermekeink nevelését csak a magunk vallásabeli nőre bizzuk. Észrevétlenül, a nélkül hogy csak gondolnók, óriási a hatása a másfelekezetűeknek a gyermeki lélekre. Már elég gyakran szóbahozták és sürgették a zsidó női tanítóképzők fölállítását, de eddig eredménytelenül. Kicsiny volt az a mag is, a mely évtizedekkel ezelőtt Országos Nőképzőegyesület alakjában a Zöldfa-utczában egy bérház szerény udvari lakásában elvetődött és ma háromemeletes hatalmas palota, sok ezrekre

menő és onnan kikerült művelt asszonyok hirdetik, hogy egyetlen egy asszony észszerű és tervszerű munkálkodása mit hozhat létre. Nem akadna vajjon ma egy lelkes zsidó társaság, mely ezen a példán tanulva, megalkothatna egy ilyen intézetet? A magam gyenge szózata nem elég arra, hogy ennek a fontosságát kellően megvilágítsam, de elég a tapasztalatom, hogy kárhoztassam azt, hogy a zsidó családok százai más felekezetűeket alkalmazzanak gyermekeik körül. Sőt legritkábban fordul elő, hogy csak egyszerű házidolgok elintézését is zsidó leányra bizzák. Ugyanaz a polgári asszony, ki a saját háztartásában a legnagyobb elnézést tanúsítja és kénytelen is vele egy faluról ideszakadt, irni-olvasni nem tudó parasztlánnyal, az rögtön türelmetlen, ha zsidó cselédről van szó. Mennyi jóra való, derék, egyszerű falusi zsidóleányt lehetne tisztességes polgári családoknál elhelyezni. Nekem az a meggyőződése, mert az a tapasztalatom, hogy sokkal simulékonyabbak, sokkal ragaszkodóbbak, mint az a másik cseléd, a ki valóságos ellensége a háznak. Még pedig nyílt ellensége, mert titkot sem csinál belőle.

Ugyanabban az időben tehát, a mikor gyermekeink vallásos nevelését új és helyesebb irányba tereljük, a háznak szerény munkásairól, az anya segítő társairól nem szabad teljesen megfeledkeznünk. Sokkal hatalmasabb faktori a család nyugalmának, sőt anyagi jólétének, semhogy egyszerűen figyelembe ne vegyük őket. Tartsuk kötelességünknek, hogy a szegény zsidó családok érdekében törődjünk leányaikkal, szervezzünk egy egyesületet, mely kötelességet vállal, hogy

az egyszerű ügyes lányokból jó, derék nőt nevel. Az ilyen leányt nem kell cselédsorba venni, hanem jó bánásmóddal és szeretettel mindenre kioktatni, a minek később kitűnően hasznát veheti, ha saját tűzhelye akad. Ha pedig nem akad, akkor sem tanult ilyen egyszerű munkát hiába. Czélszerűbben és okosabban töltötte az életét, mintha otthon semmit sem tesz. Pedig valljuk meg, a vidéki és kisvárosi szegény családoknál, a hol sok a gyermek és a szülők anyagi tehetsége nem engedi meg a városban való nevelést, ott a leányok rendesen nem tesznek és nem tanulnak semmit. A vidéken fáradó rabbiknak itt még igen áldást hozó lehetne a működésük. Föl kellene világosítaniok a szülőket, hogy gyermekeik érdekében okosan teszik, ha a nagyváros egy tisztességes családjában elhelyezik, viszont nekünk kötelességünk volna szeretettel és türelemmel nevelni, oktatni és gyámolítani őket.

Azt hiszem, nem ütköznék különös nehézségekbe, megalapítani egy humánus zsidó női egyesületet, a mely egyrészt védelmébe fogadná az ilyen vidékről fölkerült leányt, másrészt számon kérhetné a zsidó családoktól, hogy a reá bízott leányokról méltóan gondoskodnak-e.

A zsidó preparandia hasznát nem kell sokáig magyaráznunk. Csak tőle várhatjuk, hogy a mi fáradozásunk ne legyen teljesen meddő, ha olyan női tanítókar áll a jó ügy szolgálatában, a mely maga is ilyen hagyományon és ilyen szellemben nevelődik. Nem tehetnek róla a zsidó vallásu tanítónők sem, hogy a mikor elkészültek, egy tisztességes Semá imára nem

tudják megtanítani a gyermekeket, ők sem tanulták, mert abban a heti két vallás-óránban ugyancsak kevés az, a mit a zsidó szellemből magukba szivhatnak. Hogyan oltsák a gyermeki lélekbe a zsidó faj és vallás iránti rajongó szeretetet, ha ők maguk ebből semmit sem éreznek?

Pedig csak ez a szeretet, ez tarthatja fenn még azt a szellemet, melytől réges-régen eltértünk. Mindjobban tágul a kör, a mely a nőt foglalkoztatja és kell, hogy még nagyobb tért nyerjen a női munka, de nem szabad mindenütt a háziasság és a családi élet boldogságának rovására történnie a haladásnak.

Kell a nőnek tanulnia, ezt elismerjük mindnyájan, de ne tanuljon mind és ne iparkodjék a boldogságot kifelé megtalálni még az is, a ki már családot alapított, a kinek kötelessége első sorban a saját családja és saját gyermeke boldogságáért fáradni. Hogy is mondatja Madách Ádámmal a következő szavakat:

Oh nő mi szűk, mi gyarló látköröd
S a büszke férfit ép ez vonzza hozzád!
Csak gyengeség, mit az erő szerethet!

A fáraók világában talán megállt e tétel. Ma nem; ma erőseknek kell lennünk és nem gyengének és gyarlónak! Mi adja meg ezt az erőt, ezt a képességet? A helyes nevelés, az igazi műveltség. Ennek a tudatnak köszönhetjük azt, hogy a nőt ma minden téren egyforma joggal akarják felruházni, mint a férfit. A dolgozó, fáradó nőre kell is, hogy álljon ez az igazság, mert a ki kötelességet teljesít, annak joga is legyen. A ki harczol, az élvezni is akarja a békét.

És mégis mit látunk? Alig néhány éve csak, hogy az egyetemek kapui megnyíltak a nők számára és csak a minap hangzott el egy tudós férfi ajkáról, hogy a «női szörnyeteget» ki kell az egyetemről ir-tani.

A szörnyeteg, a tanuló női ifjuság! Ezért lett volna hát a küzdelem és ez volna az eredménye. Mi az oka ennek? Megvan sajnos a magyarázata is. Az egyetemre tóduló női ifjuságnak nagy része nem odavaló. Igaz, hogy erre azt is mondhatnák tisztelt hallgatóim teljes joggal, hiszen a férfiak nagy részét is ki kellene onnan kergetni. Helyes az a tétel is, hogy mind a két nemnek meg kell adni egyképen a megélhetés és érvényesülés föltételeit és a ki nem arra való, azt előbb-utóbb úgylis elsöpri az élet!

De az egyetemre tóduló női ifjuság legnagyobb része a mi felekezetünkhöz tartozik. Nem hibáztatjuk azokat, a kik gyermekeiket tanítják, hiszen előzőleg ép azt magyaráztam, milyen mérhetetlen előny, ha leányaink értelmes és széles látókörű, az életre nevelt nők lesznek. Világos, hogy a nők ellen irányzott támadás nagy része nem igaz indító okból fakadt. Sokal-ják a női hallgatókat, de tényleg sokalják a zsidó női hallgatókat. Én nem a zsidó női hallgatókat sokalom, de megütközöm azokon, a kik valódi hivatás, tehet-ség, sőt sok esetben szorgalom nélkül mennek az egyetemre, pusztán időtöltésből vagy divatból. Itt kel-lene a szülőket felvilágosítani arról a nagy tévedésről és arról a kiábrándulásról, a mely előbb-utóbb érni fogja őket. Megélhetést nem biztosít még nálunk az egyetemi pálya a nőknek. Hogyan biztosíthatna, mi-

kor a férfiakat sem képes egyáltalán ellátni. Ott is már fenyeget a szellemi proletariátus és megszűnik a jó középosztály, a melyet a megromlott anyagi viszonyok úgylis teljes csőddel fenyegetnek. Mi lesz, ha most ez a sok nő kilép az életbe. A férjhezmenéshez nagyobb az igénye, mint a módja. A férfi úgyszem alapíthat oly könnyen családot, mint azelőtt, még nehezebben találja meg a magához valót. Ha pedig az ilyen leány férjhez nem megy, nagyon nehezen tud megélni olyan családi körben, a mely nem is ismeri már gyermeke lelki világát, a mely idegenül áll szemben saját vére minden ábrándjával, reményével, törekvésével.

A szülő jót akar gyermekével és a gyermek mégis boldogtalan lesz.

Arról a középosztályról szólok, melyet az egyetemről ki akarnak üldözni. Ha gyermekeink hajlamát és valamilyen — bármily szerény — életpályához való vonzódásukat fogjuk tanulmányozni, akkor talán megcsappan az egyetemi nő hallgatók száma, de a kevés között bizonyára akad olyan, a ki hivatva lesz a zsidó nőknek csak dicsőséget szerezni.

S mi történjék a többivel? Ismeretekben meggyarapodva, lélekben megedzve térjen vissza családjá körébe, keresse a boldogságot a munkában és önmagával megbékélve kisebb körű, de nem csekélyebb jelentőségű hivatásának tiszta öntudatával eltelve dolgozzék a zsidó család tisztaságának megőrzésén, erkölcsé fenkölt példás egyszerűségén, a hogy dolgoztak évezredek át nemzetet és fajunkat fönttartó eredménynyel ősanyáink, a hogy dolgozunk szerény ma-

gunk és a hogy legszebb reményeink szerint, dolgozni fognak gyermekeink és unokáink mind az idők végezetéig.

Budapest.

Sebestyén Károlyné.

A NÉMET ZSIDÓK ÖNVÉDELME.

«A XIX. század hetvenes éveinek közepe táján a zsidók helyzete az összes művelt országokban külső tekintetben elég kedvezővé vált, kevés kívánni valót hagyott fenn és a jövőre nézve a legjobb reményeket keltette.» Ezekkel a szavakkal zárja Philippson Márton néhány héttel ezelőtt megjelent művében a zsidó nép legújabb történetének azt a részét, a mely az emancipációért való küzdelemről, a Franciaországból kiindult eszmék harcáról és diadaláról szól. A kiknek emlékei visszanyúlnak ebbe az időszakba, azt a megdöbbenést sem felejtették el, a melyet e remények meghiusulása és az újabb viharok közeledését jósoló első vészjelek mutatkozása idézett elő.

Az újjászületett német birodalomban zsidók és keresztények vállvetve munkálkodtak azoknak a hazafias céloknak a szolgálatában, a melyeknek eredményes előmozdításától a német egység nagy művének állandósága, minden ellentétes törekvéssel daczó fennmaradása függött. Szívesen látták a zsidók közreműködését a nemzeti feladatok végzésében. Egy Bambergernek vagy Laskernek nevét a politikai ellenfelek táborában is tisztelettel emlegették. Nem tekin-

tették többé ábrándnak, hogy az utolsó válaszfalak is le fognak omlani, hogy a középkor hagyományain alapuló «keresztény állam» romjain fel fog sarjadni az az új nemzeti élet, a melyben a jog és a szabadság eszméi érvényre emelkednek, az erők eddig lezárt forrásai megnyílnak és az összes polgárok korlátlan versenyben és a mellett békés egyetértésben és zavaratlan összhangban a munka minden terén bontják ki tehetségüket.

De keserűen csalódtak. Nemcsak hogy új vívmányok nem kapcsolódtak az eddig elért sikerekhez, hanem még az is veszendőbe ment, a mit biztosnak és érinthetetlennek tartottak. Lángra lobbant a kulturharcz, melyet Bismarck a katolikus egyház ellen indított és nem szellemi eszközökkel, hanem az erőszak fegyvereivel vívott. A parlament zsidó kitünőségei nem voltak hívei a hadviselés eme módjának és mindmegannyian, a mennyiben a szavazástól nem tartózkodtak, a jezsuita-törvény és az u. n. májusi törvények ellen szavaztak. Mindazonáltal az ultramontán-klerikális párt a zsidók ellen fordította fegyverét. A szabadelvű és egyházellenes irányzatot a zsidókkal azonosították, hogy így könnyű szerrel népszerűtlenné tegyék az egész mozgalmat és magukat a zsidóktól kiindult üldözések áldozataiként, megtámadott vallásuk mártirjainak tüntessék fel. A hadi csel pompásan bevált. A német birodalomban, de másutt is megkezdődtek az izgatások.

IX. Pius pápa 1873 márczius 23-án tartott allocuczióban a legszenvedélyesebb hangon szól nemcsak az olasz kormányról, a mely felfalja a népet

és a hazug és istenkáromló sajtóról, hanem az átkozott zsidókról is, a kik kárhozatra vannak ítélve. «Krisztus pogányt méltatott arra, hogy a keresztet vinni segítse, de zsidónak ezt nem engedte meg, ezzel is jelezve, hogy az elvetemült zsidó nép helyébe más nemzetek fognak lépni, hogy megismerjék és kövessék az Üdvözítőt.» És a pápai szózat csakhamar visszhangot keltett a római egyházi sajtóban, a bécsi «Vaterland»-ban és a rajnamelléki ultramontán lapokban. Még az angol katholicizmus is fenyegetődni kezdett. A keresztény tudósoktól is érdem szerint megfenyített és sokszorosan megbélyegzett prágai Rohlingnak «Talmudjude» című rágalomokkal telt irata széles körben szította az ébredő gyűlöletet.

A reakció csatlósai Európaszerte újjongva köszöntötték a zsidók ellen hirdetett keresztes háborút, a mely régi hagyományok szerint a legszorosabb fegyverbarátságban egyesítette azokat, a kik különben ellenfelekként szoktak egymással szemben állani. Poroszországban Stöcker udvari hitszónok és Treitschke berlini egyetemi tanár, a «Preussische Jahrbücher» szerkesztője, a birodalom hatalmasan fellendülő fővárosában bontották ki a zászlót, a mely alá a gyűlölet vitézeinek nagy serege gyülekezett. A mozgalom nem sejtett arányokban nőtt és magával sodorta azokat is, a kik eddig büszkén hirdették, hogy az ő lelkükhöz felekezeti előítéletek nem férközhetnek. A legképtelenebb vádak zúdultak a zsidóság fejére. A mit a legilletékesebbek számtalanszor megczáfoltak, minden bírálatnak felette álló igazságként ha-

tott a tömegre. A zsidógyűlölet mérge átjárta és megfertőztette a társadalom összes szerveit, az antiszemitizmus, melyet egy fennkölt gondolkozású német fejedelem a század gyalázatának nevezett, ragály módjára terjedt a birodalomban és csakhamar átlépte annak határait is, akadálytalanul garázdálkodva, büntetlenül pusztítva. Rövid idő múlva romokban hevert minden, a mit hosszú évtizedek nemes munkája épített, nem maradt meg semmi azokból az eszményi javakból, a melyekről még a legbizalmatlanabbak és legaggósdiabbak sem hitték volt, hogy még valamikor megfogyatkozhatnak.

Éveken át tombolt a vihar és midőn elcsendesedett, a német zsidóság meg volt tépázva. Nem sikerült ugyan törvénybiztosította jogainak eltörlését kieroszakolni, de a hatalom képviselői nem riadtak vissza azok kijátszásától és úgy viselkedtek, mintha hatályukat veszítették volna. És ez a helyzet nem javult akkor sem, midőn a politikai antiszemitizmus hullámai tünedezni kezdtek. A szenvedélyek vad kitörései megszűntek, a csendesen, de céltudatosan és fényes sikerrel működő érzelmi, társadalmi és tudományos antiszemitizmus nem lankadt és nem tört le. Ismét idegeneknek, sőt kellemetlen, nem szívesen látott idegeneknek tekintették a zsidókat hazájukban, a melynek kulturájával összeforrtak, melynek céljai és eszméi igyekvésüknek és lelkesedésüknek tárgyat és tartalmat adtak. A zsidóságban mint egészben a német nép csekélyebb értékű alkotórészét látták, az egyest pedig kirekesztették a társadalomból, minden hatósági állásból és hivatalból. A tudomány díszei

hiába aspiráltak egyetemi tanárságra, még középiskolákban sem alkalmaztak zsidót, sőt a közös népiskolák kapuit is elzárták előttük. Megesett, hogy nürnbergi elemi iskolákból kifogástalanul működő zsidókat csakis vallásuk miatt távolítottak el. Burschenschaftok nem tűrtek maguk között zsidó diákot, még a kölni kereskedelmi akadémia növendékei is kitiltották egyesületeikből a zsidó hallgatókat. A legkitünőbb zsidó bírák a legalsóbb rangfokozaton maradtak meg, a jövedelmező jegyzői állásra nem nevezték ki zsidó ügyvédet, a katonai körök tisztiméltóságra nem engedték azok fiait, a kik a hazáért vérüket ontották. Nemzeti ünnepségek alkalmával bántó módon ignorálták a zsidóságot, nem adva helyet neki a többi felekezetek képviselői között. Így történt Strassburgban és Metzben a császárlátogatáskor rendezett nagy ünnepélyeken. Még a Gravelotte melletti csatában elesett vitézek dicsőségét hirdető emléksarnok felavatására sem hívtak zsidó papot. Sok száz zsidó katona harczolt Gravelotte mellett. Legnagyobb részük el is esett a csatában. Velök szemben a hála tartozásának lerovását merőben feleslegesnek tartották. A zsidónak megvan az a joga, hogy a hazáért odaadja életét, de emlékét kegyelet és tisztelet nem illeti meg. Csak kötelességét teljesítette.

Ezekkel a mellőzésekkel karöltve jártak a vallásos érzületen ejtett sérelmek. A városi községeket felruházták azzal a joggal, hogy vágóhidjaikon a rituális vágást betiltsák és ezzel rendkívül megnehezítették a vallásos törvényeikhez ragaszkodó zsidóknak hit-

beli kötelességeik teljesítését. A tudomány is a felekezeti szűkkeblőség szolgálatába szegődött. Nagynevű tudósok éles támadásokat intéztek a zsidó vallás tekintélye és méltósága ellen. És ezek a támadások annál veszélyesebbek voltak, mert fegyvereik csillogásával és a tudományos alaposság látszatával kápráztatták a hozzá nem értők szemét és zsidó körökben is megejtették egyesek lelkét. Delitzsch előadásai Bábelről és a bibliáról, az u. n. szabadelvű protestáns theologia képviselőinek könyvei, különösen Harnack felolvasásai, a melyek a hallgatók és olvasók nagy gyülekezetébe vitték be azt a tudatot, hogy a kereszténység minden tekintetben, tehát erkölcsileg is felette áll a zsidóságnak, lényegesen hozzájárultak a zsidók lebecsüléséhez, tekintélyük és erkölcsi értékük csökkentéséhez, társadalmi érvényesülésök meggátolásához. A zsidókkal szemben uralkodó ellenérzés még abban a következetes elutasításban is nyilvánult, a melyben honosítást kérelmező külföldiek részesültek akkor is, ha évtizedek óta az országban laktak, kifogástalanul viselkedtek, hasznosan működtek, sőt nyilvános és állami elismerést is kivívtak maguknak.

Csak egy mód volt a származás hibájának kiigazítására: a keresztény vallásra való áttérés. A keresztvíz bűvös erejével lemosta mindazokat a bűnöket, a melyek a zsidót terhelik. A kik mindaddig érdemtelenek voltak a közbizalomra, a kiknek képességét és tudományos munkásságát nem vették észre, a kiket egyéni tulajdonságaik alkalmatlanokká tettek arra, hogy a keresztény társadalom befogadja őket, hitehagyásuk jutalmául elnyerték mindazt, a mit ez a

keresztény erkölcs alapjain nyugvó társadalom megtagadott tőlük, a míg a vallásukhoz való hűségüket megtörni nem akarták. Ez is bizonyítékaul szolgált annak, hogy a kereszténység erkölcsi felfogása mennyire kimagaslik a zsidó ethika felett. Csak egyes esetekben tévesztette hatását a kikeresztelkedés. A hamisítatlan *fajantiszemizmus* hívei még a keresztség varázshatalmával szemben sem tagadták meg elveiket és a zsidó faj csekélyebb értékéről való rendíthetetlen meggyőződésüket még azokkal is éreztették, a kik már elszakadtak a zsidóságtól.

Évtizedeken át néma megadással tűrte a német zsidóság mindezeket a sérelmeket. Csüggedés fogta el és a saját bátortalansága fokozta elleneinek vakmerőségét. Sorai ritkulni kezdtek, a vallásos lelkek Isten csapását látták a halottaiból feltámadt zsidógyűlölet garázdálkodásában, mely csak magábaszállásra és bűnbánatra int és ha felhangzott is egy-egy szózat, mely önvédelemre hívta a fegyvertelen sereget, nem keltett visszhangot. Még azok is, a kik az idők jobbrafordulását remélték, a hívó szózatra azt felelték: A zsidóság ügye összefügg az általános szabadság és igazság sorsával; ezeknek küzdeniök kell; ha majd diadalra jutnak — és ez a diadal el nem maradhat — a zsidóság ügye is győzedelmeskedni fog. Be kell tehát várni a harcz kimenetelét, legfeljebb segédkezni annak megvívásában, de a támadásokat visszaverni, az ostromlott bástyákat fegyveres kézzel megvédeni, szembe szállani az ellenséggel, nyílt csatában mérkőzni vele, vakmerő és veszélyes kísérlet volna, mely csak kudarczczal járhatna. De különben

is ne legyünk kényesek, ne érzékenykedjünk a mellőzések miatt, nem közömbös-e, hogy tartalékos tiszt, kormánytanácsos avagy egyetemi tanár lesz-e néhány zsidó, a ki erre jogot formál, vajjon a zsidóság sorsa függ-e azok vágyainak teljesítésétől, a kik elérhetetlen czélokat tűztek ki maguk előtt? Hogy az egész felekezet becsületéről és méltóságáról van szó, hogy a sérelem, mely egyeseken esett, az egésznek megbántása, ezt belátni nem tudták vagy nem akarták.

Ez a felfogás uralkodott elég sokáig és vele szemben csak nehezen és lassan érvényesült az a másik nézet, mely a zsidók tömörülésében, önérzetük felébredésében, bátor, harcztól vissza nem riadó fellépésében, a sértett jogok követelésében látta a helyzet javulásának egyetlen biztosítékát. De ha nehezen és küzködve is, mégis felülkerekedett. A belső közöny meg van törve, a fásultságot lelkes buzgalom és nemes hevület váltotta fel, az ellenséges táborban pedig el kezdik ismerni, hogy bárminő *érzülettel* viseltetnek is a zsidóság iránt, annak *jogaihoz* nyúlni nem szabad, hogy ha kedvetlenül és nem szívesen is, de meg kell adni neki azt a helyet, mely műveltségénél, tudásánál és hazafias tevékenységénél fogva megilleti.

Ennek a nagy eredménynek a kivívása azoknak az egyesületeknek köszönhető, a melyekben a német zsidóság néhány kiváló vezérférfiának sikerült hitrokonaikat tömöríteni. Ezeknek a szövetkezeteknek a története a német zsidóság újjászületésének és hatalmas fellendülésének a története; ezeknek működése hódította vissza a német zsidók számára azt az

előkelő helyet, a melyről már-már leszorultak, munkásságuk sikere eredményezte, hogy ők állanak nemcsak az európai, hanem sok tekintetben az egész művelt világ zsidóságának az élén.

★

A német zsidó felekezeti egyesületek sorában koránál, tekintélyénél és elért sikereinél fogva az első helyet a *német izrael. hitközségi szövetkezet* (Deutsch-israelitischer Gemeindebund) foglalja el, a melyet a német hitközségek első egyetemes gyűlése (Gemeindetag) 1869 július 1-én Lipcsében alapított. Ezt a gyűlést a lipcsei hitközség hívta egybe. Alkalmat szolgáltatott reá az első izrael. zsinat, a melynek székhelye szintén Lipcse volt és a mely emlékezetes tanácskozásait ugyanabban az évben jun. 29—jul. 4. tartotta meg.

Az egybehívó előljáróság a hitközségekhez intézett felszólításában arra a gyakran kifejezésre jutott óhajra utal, hogy a német zsidó gyülekezetek a közös érdekek megóvása és a közös célok előmozdítása végett egyesüljenek. Azt indítványozza tehát, hogy egy periodikusan visszatérő gyűlést (Gemeindetag) alapítsanak, mely a zsinathoz közvetetlenül kapcsolódnék. A kulturérdekek közössége, úgymond, az egynemű gyakorlati közigazgatási célok és hitközségi szükségletek, a nyomás, mely sok országban a hittestvérekre súlyosodik és gyakran minden emberi méltóság meggyalázására visz, a törvényes jogegyenlőségnek Németország különböző részeiben is tapasztalható csorbitása, a német zsidóságot arra utalják,

hogy egymáshoz közeledjék, hogy közös czélok felé közösen törekedjék és hogy helyi szükségletek számára tapasztalatokat, tanácsot és példát cseréljen. Vannak általános feladatok, melyeknek megoldása az egyesek és egyes hitközségek erejét túlszárnyalja. És ha egyesek áldozatkészsége a közjónak nagy segédeszközöket bocsát is rendelkezésére, nincs Németországon törvényes egyetemes organum, a melyhez a bizalom fordulhatna.

A felszólítás megtette a kívánt hatást. A «*Gemeindetag*» létrejött és az azon megjelent hitközségi képviselők elhatározták a szövetkezet megalapítását. Tevékenysége és továbbfejlesztése számára a következő irányelveket állapították meg:

A «*Gemeindebund*» a német izrael. hitközségek, illetve kultusz-társulatok, valamint egyes tagok lehetőleg széles körű egyesítésén iparkodik a következő czélok elérése végett:

1. A hitközségek hatáskörében üdvösöknek és követendőknak bizonyult intézményekről való tapasztalatoknak közlése és cserélése, a mennyiben azok a hitközségeknek vagy azok fontos ágazatainak, mint pl. az oktatásnak, a szegény- és egyesületi ügynek stb. igazgatására vonatkoznak.

2. Oly szövetkezések megindítása, a melyeknek czélja: a) nagyobb szegény-egyesületeknek bizonyos földrajzi kerületekben való alapítása az idegenek segélyezése körül tapasztalt visszaélések megszüntetése végett; b) zsidó hitközségi tisztviselők és azok családtagjainak ellátására szolgáló új intézetek alapítása, vagy a fennálló hatathós támogatása.

3. A gyülekezetek és hitközségi tagok segédeszközeinek és erőinek egyesítése a humanitas nagyobb feladatainak szolgálatában, jelesen a hitrokonok politikai és társadalmi helyzetének javítása, valamint szellemi és anyagi inségének enyhítése végett hasonló irányú külföldi egyesületekkel (Alliance universelle israélite) való megfelelő együttműködés.

4. Oly törekvések hathatós előmozdítása, a melyek a zsidó tudomány művelésére, illetve rabbik, hitshónokok, tanítók és kántorok képzésére szolgáló magasabb iskolák alapítását czélozzák, a Gemeindebundnak ezeknek az intézeteknek igazgatásában való megfelelő közreműködése mellett.

Az alapelvekhez a szövetkezet igazgatásának megállapítása és az a kijelentés kapcsolódik, hogy a Gemeindebund megalapítottnak tekintendő, ha legalább száz hitközségnek 2000 tallér évi járulékvaló belépése biztosítva van.

A Gemeindebund a tevékenységnek széles mezejét jelölte ki tehát munkássága számára. A tisztán vallásos kérdések határozott kizárásával a német zsidók összes kulturális és emberbaráti feladatainak és törekvéseinek szolgálatát és ezenkívül még a politikai és társadalmi viszonyok javítását és a hitük miatt üldözött külföldi testvérek igazainak megvédését.

A viszonyok alakulása és más egyesületek létesülése szűkebb körre szorította a szövetkezet működését, de viszont oly feladatok végzésére is vállalkozott idő jártával, a melyeket eredeti programjában nem találunk meg.

1872 április 14-én alakult meg véglegesen a Lipszében megtartott második hitközségi nagygyűlés alkalmával. 113 hitközség lépett be kötelékébe és azóta erőben és számban folyton gyarapodva, közös munkásságra egyesíti a hivatott tényezőket. A második gyűlésen elfogadott alapszabályai nem egyeznek teljesen az elsőn előterjesztett javaslattal. És nem is az alapszabályok utasítása határozta meg működésének irányát és körét. Azok a férfiak, a kik élén állottak, mindenkor a legfontosabb és legsürgősebb feladatokat szemelték ki tevékenysége számára és nagy bölcseséggel értékesítették a rendelkezésére bocsátott segédeszközöket.

Gondjaiba vette a vallásos nevelés ügyét. Csak a napokban hirdetett pályázatot a zsidó hitoktatás methodikáját tárgyaló műre.

Küzdött a zsidó vallásoktatás egyenjogusításáért a nyilvános iskolákban, segíti a kicsiny gyülekezeteket hittanítási és egyáltalában népnevelési feladataik teljesítésében és vallásos intézményeik fenntartásában — még iskoláikat és templomaikat is tataroztatja — felkarolta a tanító- és kántorképzés ügyét, támogatja az ipart és földművelést, gondjaiba veszi az elaggott hitközségi tisztviselőket és azok hozzátartozóit, komolyan és eredményesen foglalkozik a szegény-ügy rendezésével, a vándor-koldulás visszáéléseinek korlátozásával és számos alapítványt és intézményt kezel, a melyek emberbaráti és közművelődési célokat szolgálnak.

E mellett a tudományról és annak művelőiről sem feledkezik meg. Előmozdította különösen a német

zsidók történetének kutatását és lehetővé tette oly tudományos munkák megjelenését, a melyek fényt derítettek a német zsidók multjának egy-egy homályos szakaszára, népszerű közleményeivel, statisztikai évkönyveivel pedig nemcsak a zsidó vallás híveinek, hanem másvallásúaknak is alkalmat nyújt, hogy tudomást szerezzenek a német zsidóság állapotáról és törekvéseiről. A zsidó erkölcsstan alapelveit ismertető röpirata sok előítéletet oszlatott el és útat egyengetett a zsidó vallásos és erkölcsi eszmék ismeretének.

Ennek a nagyszabású tevékenységnek az a mindinkább fokozódó érdeklődés felel meg, a melylyel a német zsidóság a Gemeindebund törekvéseit felkarolta. Már-már 800-ra rúg a kötelékébe tartozó hitközségek száma és tagjainak a szaporodásával azoknak a tartományi és kerületi egyesületeknek (Verbände) a száma is gyarapszik, a melyek keblében alakulnak. Nevelő hatása kiterjed az egész német zsidóságra és szinte kifogyhatatlan áldozatkészségre serkenti a szíveket. Jellegzetes a következő példa.

1901 április 1-én lépett hatályba a társadalom-erkölcsi tekintetben nagyjelentőségű Fürsorgeerziehungsgesetz, mely a szüleiktől erkölcsileg vagy testileg hiányosan gondozott vagy teljesen elhanyagolt gyermekek oltalmazását és megmentését célozza. A törvény még nem emelkedett érvényre, midőn a Gemeindebund már bizottságot küldött ki, melynek feladata volt a szükséges teendőket előkészíteni. Csakhamar akadt két nemeskeblű emberbarát: Rosenstiel Jenő és Amália, a kik a Gemeindebundnak gyönyörű kastélyt, hatalmas parkot, nagy gyümölcsös- és konyhakertet aján-

dékoztak, hogy megalkossa az izrael. Fürsorge nevelő-intézetet.

E példához még r áásokat lehetne csatolni, de be-érjük a Gemeindebund legújabb alkotásának említésével, a melyről az Allgemeine Zeitung des Judentums utolsó száma adott hírt. Beelitzben szellemileg elmaradt zsidó gyermekek számára nevelőintézetet állít, a melynek alapításában egy másik testülettel: a B'né B'risz németországi nagypáholyával osztozik.

Ennek a szövetkezetnek a német birodalomban kifejtett munkásságára irányítjuk most tekintetünket.

A B'né B'risz-rendet 1843-ban német zsidók alapították New-Yorkban. Az egész világon el van terjedve, 30,000 tagja 350 páholyban és 10 nagypáholyban működik. Alapítói a zsidó vallás híveinek erkölcsi emelését, a jótékonyság és testvéri szeretet erényeinek művelését tűzték ki céljául. Politikai és vallásos kérdéseket mindenkorra kizártak köréből, hogy a legkülönbözőbb irányú és felfogású egyének is békésen megférjenek kötelékében és összhangzatosan működjenek feladatainak szolgálatában. Hatalmas, az európai arányokat messzire túlszárnyaló jótékonyági és közművelődési intézmények (árva-házak, aggok menhelyei, özvegy-otthonok, kórházak, ipariskolák és más tanintézetek, könyvtárak stb.) munkásságának tanúbizonyságai. Mennél szélesebb köröket hódított meg, annál nagyobb feladatokra vállalkozott és hogy azokat kellő sikerrel oldhassa meg, hozzákapcsolta tevékenységét az Európában fennálló hasonló célú szövetkezetek (Alliance Israé-

lite Universelle, Jewish Colonisation Association, Israelitische Allianz (Bécs), Gemeindebund) működéséhez. Sok milliót áldozott a felebaráti szeretet oltárán. Az Amerikába vándorolt román zsidók gyászos sorsa éppen úgy érdekelte, mint a galicziai hitrokokok szellemi és anyagi fejlesztése, egy nagy természeti katasztrófa áldozatai éppen úgy, mint azok, a kiket emberi gonoszság sújtott.

Új tere nyílt tevékenységének 1882-ben, midőn Ellinger Móricz Berlinben az első német páholyt alapította. Gyorsan hódított. Tagjainak száma húsz évvel meghonosodása után meghaladta az ötezret; alig van nagyobb német hitközség, melynek jelentékeny páholya ne volna. És ezeknek a páholyoknak szociális munkája átkarolja az egész zsidóéletet, a jótékonyagnak és közművelődésnek összes feladatait. A Gemeindebund mellett a B'ne B'risrend vált a német zsidóság belső megizmosodásának hatásos eszközévé, önvédelmének hatalmas fegyverévé.

A folyton szaporodó ellenségek támadásainak ellenúlyozásához hozzájárult az az egyesület is, a melyet a német zsidók másvallású jóakarói az antiszemitizmusból eredő veszélyek elhárítására 1890-ben Berlinben alapítottak. Tizenkét kiváló és nemeslelkű német férfiútól indult ki a kezdeményezés és 535 ismert, sőt fényes névnek a súlyával szólt az 1891 január havában kibocsátott felhívás, mely a német népet felszólította, hogy az antiszemitizmus kihágásai és különösen minden oly kísérlet ellen küzdjön, mely a zsidóság egyenjogúságának az eltörlését tűzte

ki céljául. A felhívás keresztényekhez és zsidókhoz fordult, de különösen keresztények támogatására számítottak. Az 1893 november 28-án Berlinben tartott közgyűlés már 13,338 tagról emlékszik meg, a kik 963 helységben működtek. Gneist Rudolf, majd Rickert Henrik és Barth Theodor állottak az egyesület élén, melynek heti közleményei kellő figyelemben részesítik a zsidóellenes mozgalom minden mozzanatát és nagyon becses anyagot szolgáltatnak az antiszemitizmus vádjainak megczáfolására. A heti közleményekhez alkalom adtán különféle röpiratok csatlakoztak, legerélyesebben pedig az antiszemita-tükör (Antisemitenspiegel) küzdött a zsidóellenes áramlat növekvése és pusztításai ellen.

De hálásan ismerve el a nemescélú egyesület érdemeit, a védelem emez eszköze sem bizonyult hatályosnak a zsidógyűlölet mindinkább fokozódó hatalmával és újabb hódításaival szemben. A német zsidóság vezérférfiainak be kellett látniok, hogy semmiféle külső védelmi eszköz nem képes elhárítani a veszélyeket, melyek fenyegetik, hanem neki magának kell óvnia javait és érdekeit.

Meg is találták az utat ennek a célnak az elérésére. Felismerték, hogy nincs hathatósabb eszköz a közöny megtörésére, az önbizalom és önérzet felébresztésére, mint a zsidóság tanainak kiválóságáról, történetének dicsőségéről, hivatásának magasztosságáról, szellemi kincseinek gazdagságáról őt magát ezek ismeretének és szeretetének mennél szélesebb körben való meghonosítása által meggyőzni.

Erre a feladatra pedig a zsidó történeti és iro-

dalmi egyesületek vállalkoztak, a melyek a kilenczvenes évek óta soha nem sejtett lendületet vettek a német gyülekezetekben. Számok illusztrálhatják legjobban azt a lelkesedést, a melylyel a német hittestvérek ezt a nagy ügyet felkarolták. 1898 november havában a századik egyesületnek a megalapítását ünnepelték meg, az 1906 deczember havi kimutatás 209-et sorol fel, azóta pedig ismét alakultak újak. Ezek az egyesületek, a melyek kisebb-nagyobb könyvtárakat is bocsátanak tagjaiknak rendelkezésére, egy szövetségben (Verband) vannak egymáshoz kapcsolva, a mely az egyesületeket — ahol annak szüksége mutatkozik — szellemileg irányítja és támogatja, némi anyagi segélyben is részesíti és évkönyvet ad ki. Az évenként megtartott előadások száma az *ezret* jóval felülhaladja.

Ezeknek az egyesületeknek a működésével azonban nincs kimerítve az a munka, a melylyel a német zsidóság szellemi életét gondozza és gazdagítja. Az egyetemes zsidóság szellemi javainak gyarapításán is iparkodik, a zsidó tudomány hivatott művelőit munkásságra ösztökéli, tanulmányaikban támogatja őket és oly művekkel gazdagítja irodalmunkat, a melyek egyaránt szolgálják a tudományt és az életet.

1902 november 2-án alakult meg Berlinben a zsidóság tudományának fellendítése céljából a *Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judenthums*, a mely máris jelentékeny szolgálatokat tett a zsidó tudománynak. A régi, Frankel Zakariástól alapított *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* neki köszöni feltámadását, az

ő kezdeményezésére és támogatása mellett jelent meg egész sora az értékes könyveknek, a melyek a zsidó vallást a folyton ismétlődő ferdítésekkel szemben kellő világításba helyezik, más kiadványai történeti ismereteinket gazdagítják. Nagyszabású terve, az Amerikában megjelent zsidó encziklopédia mellett a legnagyobb zsidó tudományos vállalat, a melylyel évszázadok óta dicsekedhetünk: a zsidóság egyetem tudományának Alaprajza (Grundriss der Gesamtwissenschaft des Judentums) hatalmas léptekkel közeledik a megvalósulás felé. Már két kötete (Güdemann: Jüdische Apologetik és Philippson: Neueste Geschichte des jüdischen Volkes I.) jelent meg, a melyeket gyors egymásutánban a nagy sorozat többi részei fognak követni. A zsidó tudomány újabb felvirágzása várható tehát, a mi az önvédelem szempontjából is örvendetes jelenség, mert a társulat elnökének szavai szerint a tudomány az a nap, a melynek melegítő és éltető sugarai áthatják az egész szervezetet.

A zsidó tudomány előmozdítását szolgáló társulat megalakulásakor a német zsidóknak egy másik nagy-jelentőségű szövetkezete pályafutása első évtizedének befejezéséhez közeledett. 1893-ban alakult meg a zsidó vallású német állampolgárok központi egyesülete: *Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens*, a mely a német zsidók önvédelmét írta zászlajára. Az antiszemitizmus izgatásai késztették a német zsidókat arra, hogy azok ellensúlyozására egy szövetkezetben tömörüljenek, mely igazaik védelmét tűzte ki céljául.

A vállalkozás fényesen sikerült. Tíz évi fennállás után a Centralverein 14,000 harczos felett tarthatott szemlét, a kik bátran küzdöttek zászlaja alatt. Ennek a harcznak nagy erkölcsi hatásai voltak a másvallásúak sorában is. Szaporodni kezdett azok száma, a kik bevallották, hogy az antiszemitizmus nemcsak a zsidókat károsítja meg, hanem fontos állami érdekeket is veszélyeztet. Barth képviselő az egyesület első jubiláris ünnepén ki is mondotta, hogy keresztény létére szégyenletesnek kell tartania, hogy Németországon a huszadik században még küzdeni kell a vallásegyenlőség elvéért, holott egy emberöltővel ezelőtt azt hitték, hogy már teljesen megszilárdult és azt az óhajt fejezte ki, hogy az egyesület oly irányban bővítse programját, hogy nemcsak a zsidók, hanem a nép valamennyi osztálya számára iparkodjék a legteljesebb állampolgári jogegyenlőséget kivívni.

A német zsidóság regenerációja abban a meleg érdeklődésben is nyilvánul, a melyet a *külföldi* hitrokonok sorsa iránt tanusít.

Philippson Lajos, Lazarus és mások már egynegyed századdal azelőtt kardoskodtak egy német izraelita alliance alapításáért. A német zsidók addig is hathatósan támogatták azokat a külföldi szövetkezeteket, a melyek a hittestvérek polgárosítát, egyenjogusítását és a hitük miatt szenvedők oltalmát tűzték ki céljukul. De abban a meggyőződésben, hogy önállóan szervezett testület nagyobb szabású tevékenységet fog kifejthetni, oly egyesületnek az alapítását sürgették, a mely a hasonló hivatású francia, angol és osztrák

szövetségekkel karöltve és azok munkáját kiegészítve, de mégis önállóan szolgálja a külföldi hitrokonok javát. De az egyesület nem jött létre. A szellemi inség és anyagi nyomor peoig azóta nem enyhült, újabb szenvedések járultak a régiekhez.

1901 május 20-án néhány magas állású, kiváló férfiú elhatározta tehát, hogy megalapítja a német zsidók segélyző egyesületét: *Hilfsverein der deutschen Juden*. Az egyesület székhelyéül Berlint jelölték ki, igazgatására pedig egy, Németország legtekintélyesebb férfiaiból alakítandó központi bizottságot, helyi bizottságokat és egy 15 tagból álló ügyvivő választmányt javasoltak. Már május 28-án megtartották az alakuló gyűlést, megválasztották a központi bizottságot és kibocsátották a felhívást, a mely a német hitrokonokat az egyesületbe való belépésre szólította fel. Hangsúlyozzák, hogy karöltve akarnak működni a testvérszervezetekkel, de önállóan és mint német zsidók oda akarnak hatni, hogy a német nyelv és német kultúra meghonosodjék azok között a hittestvérek között, a kikre nézve a német szellemi élethez való csatlakozás gazdasági boldogulásuk és értelmi fejlődésük feltétele. A keleteurópai és ázsiai zsidók felsegítését tekintették első sorban feladatuknak.

A lelkes szózat és a kezdeményezők buzgalma megtette hatását. Két év lefolyása után a *Hilfsverein* tagjainak száma már túlhaladta a nyolczezret. Az azóta történt gyászos események — az orosz és román kivándorlás, majd a marokkói vérfürdő — és a nagy feladatok arányában támasztott igények folyton fokozták azt a meleg érdeklődést, a melylyel az

egyesületet létesülésekor köszöntötték és azt a hatóság támogatást, a melylyel hivatásának betöltésében segítették.

Az önvédelem czéljaira pedig nap nap után új bástyák épülnek. A merre szemünk tekint, mindenütt élénk, egészséges, pezsgő élettel találkozunk. Mindenütt tömörülés, összetartás, kölcsönös buzdítás és új feladatokra való vállalkozás. Mesébe illő termékenység minden téren. Minden erő módot talál az érvényesülésre és a nemes versenynek a közjó látja hasznát.

A rabbi-szövetkezet, melynek keretében különböző irányoknak hódoló és az irányok szerint külön egyesületekben is tömörülő rabbik békességesen megférnek egymás mellett, nemcsak a papi hatáskörbe szorosan tartozó, vagy a rabbik személyes érdekeit érintő ügyeket szolgálja, hanem megfelelő odaadással műveli a német zsidóság közczéljainak egész tágas mezéjét; *a tanító-egyesületek szövetkezete* a felekezeti tanítás terén működik buzgósággal és sikerrel; *a zsidó nők szövetsége* (Jüdischer Frauenbund), mely az egyes hitközségekben fennálló jótékony nőegyesületeket közös munkára egyesíti és a f. é. október 7-én és 8-án Frankfurtban tartott második képviselő-ségi gyűlésén magas színvonalú, a nők helyzetére, hivatására, nevelésére, erkölcsi emelésére és megmentésére, valamint a közjótékonyság terén való működésére vonatkozó tanácskozásaival az egész német zsidóság figyelmét lekötötte, a női szívből rejlő kincseket értékesíti a felekezet szolgálatában; a B'né B'risz páholyoktól létesített *Toynbee* csarnok a szegényeknek nyújt ismereteket és nemes szórakozást;

a művészet pártolására és a néprajz fejlesztésére alakult egyesületek (Gesellschaft für jüdische Kunst-
denkmäler, Verein zur Förderung jüdischer Kunst,
Gesellschaft für Volkskunde) a zsidó szellemi élet
emez eddig kevés figyelemre méltatott nyilvánulásai
iránt keltenek érdeklődést; a statisztikai egyesület
(Verein für Statistik) gyakorlati feladatai mellett be-
cses anyagot szolgáltat a tudománynak; a német
zsidók egyetemes levéltára (Gesammtarchiv der
deutschen Juden) fontos tudományos céljai mel-
lett a hitközségek rendszeres és egyöntetű igaz-
gatását iparkodik előmozdítani; egyesület örködik
a hitközségi intézmények szabadelvű kezelése és
a vallásos haladás érdekei felett — se szeri, se
száma azoknak az egyesületeknek és institucziók-
nak, melyek a szellemi, erkölcsi vagy anyagi tá-
mogatásra szoruló hitrokonok istápolását, a bajok
orvoslását, a vallásos élet megtermékenyítését és
élénkítését és ezek révén a zsidóság belső értékének,
erejének és önérzetének emelését czélozzák.

Mindezek felett a vívmányok felett azonban ki-
magaslik az utolsó évek legnagyobb alkotása, mely
a német zsidóság történetében egyszersmind új kor-
szakot nyit: a német zsidók szövetkezete (Verband
der deutschen Juden). Hosszú vajudas, aggályok és
küzdelmek, ellentmondások és akadályok közepette
jött létre, annak a férfiúnak érdeméből, a ki mint a
Gemeindebund és a Gesellschaft zur Förderung der
Wissenschaft des Judentums elnöke is a német zsidók
érdekében nagyszabású tevékenységet fejt ki és vala-
hányszor a viszonyok megkívánják, ott hagyja tudo-

mányos munkásságának csendes műhelyét, hogy hitrokonainak igazaiért, becsületéért és jogaiért küzdjön.

Már 1893-ban dr. Kastan az Allgemeine Zeitung des Judenthums-ban «Abwehr» cím alatt megjelent cikkben hangsúlyozza, hogy a zsidók ne bízzák többé társadalmi és jogi helyzetük védelmét azokra, a kik a sajtóban vagy a parlamentben sikra szállnak értök, hanem vegyék saját kezökbe az igazság nagy ügyét. Miként a katolikus állampolgárok minden évben ismétlődő nagygyűléseken képviselőik által nyíltan és szabadon az egész világ előtt hirdetik, hogy egyházi fejlődésükre vonatkozólag milyen óhajaik vannak az állami életben és hogy az államhatalomtól mit követelnek, úgy kellene a zsidóknak is jogaik megvédését maguknak felkarolniok. Egy második, ugyanabban az évben «Eine Generalversammlung deutscher Israeliten» cím alatt megjelent cikk már határozott formában mutatja be a tervet. Utal a zsidó és a német gondolkozásmód és érzület rokonságára, a kettőnek kölcsönhatására, a zsidóknak a német szellemi élet fejlesztésére irányuló törekvéseire és elpanaszolja, hogy válaszfalat akarnak emelni azok között, a kik szellemben egyek, hogy a zsidókat ki akarják zárni a német kultúreléteből és visszaszorítani őket a Mendelssohn előtti kor állapotaiba. Javasolja tehát egy nagygyűlés egybehívását, a melynek célja nyíltan a német nép elé lépni és megmondani neki, hogy a zsidóság micsoda és mit jelent a német népközösségben, hogy mit akarunk és hogy jogosan mit követelhetünk.

De a felszólalásnak nem volt hatása. Hét évnek

kellett eltelnie, míg Philippson Márton «Ein Vorschlag» című, szintén az atyjától alapított ujságban megjelent cikkben erélyes hangon, egész tekintélyének latbavetésével tetterre hívta a német zsidóságot. Egy rendkívül tartalmas és lelkes fölhívás keretében a *Judentag* (zsidók nagygyűlése) teendőit a következőkben körvonalozza:

1. Ki kell bocsátania jogaink ünnepélyes kijelentését; mérsékelt, de élesen jelző módon és nyomatékosan elő kell adnia a rajtunk elkövetett sérelmeket és utalva vallásközösségünknek mindig érvényesített állampolgári és hazafias érzületére, a német kormányok és népek törvényes és alkotmányos kötelességéhez élénk és erőteljes felszólítást intéznie.

2. Állandó szervezetet kell létesíteni politikai célokra. Ez a szervezet hivatva volna a zsidók államjogi állását megvédeni, a közvéleményre, az államok és a birodalom vezérlő köreire hatni, kormányokkal és politikai pártokkal tárgyalni, oly zsidó képviselők választását kieszközölni, a kik tényleg érdeklődéssel és a szükséges ismeretekkel is birnak, hogy az egyenjogusítás és szabadság ügyének javunkra valóságos szolgálatokat tegyenek. Hangosan és erőteljesen kell beszélni, ha meg akarunk hallgattatni. A ki félénken meglapul, azt irgalmatlanul a földre teprik. Nem kell mentegetőznünk, nem kell a hatalmasok jóakarataért és kiméleteért könyörögnünk; mint rettenthetetlen, meggyőződéssel bíró tetterős férfiak kell, hogy követeljünk jogunkat, a mely bennünket mint németeket megillet. Fel kell rázni a nyilvános lelkiismeretet amiatt a gyalázatos elbánás miatt, a melynek részesei vagyunk.

Vissza kell adnunk minmagunknak méltóságunkat és bizalmunkat. Egység, állhatatosság, rendíthetetlen jog-érzet a gyengéket is erőssé teszi. Tettre tehát, német zsidók. Istenünknek és jogunknak segítségével!

Philippson szózata a benne rejlő igazság erejével hatott. Az ő tudományos jelentősége, magas társadalmi állása és a nagy emlékek, a melyek a Philippson-névhez fűződnek, hozzájárultak szava súlyának fokozásához. Az egész német zsidóság figyelme a felvetett eszmére irányult. A legtöbben, a kik hozzá szóltak, annak a meggyőződésnek adtak kifejezést, hogy valaminek történnie kell. Központot kell teremteni, a melyből erélyesen óvják a zsidó érdekeket. Mindazokat az egyesületeket és egyéneket, a kik eddig elszigetelten munkálkodtak a zsidó ügy szolgálatában, alá kell rendelni a Judentagnak, hogy annál sikeresebb legyen tevékenységük. És meg kell alkotni az egész birodalomra kiterjedő *szervezetet*.

1900 december 27-én tartották az első gyűlést, a mely egy öttagú választmányt bízott meg azzal, hogy a Centralvereinnal, valamint a többi zsidó testületekkel (Gemeindebund, Rabbinerverband, Lehrerverband, B'né-B'risz stb.) kapcsolatban egy másik egybehivandó gyűlésnek az összes német zsidók állandó képviselőténak szervezése ügyében tegyen javaslatokat. 1901 márczius 3-án meg is tartották ezt a gyűlést, a mely kimondotta, hogy az ügyvezető választmány a következő gyűlés elé kész javaslattal lépjen. Addig pedig azoknak a testületeknek a megnyerése volt kieszközlendő, a melyek eddig nem nyilatkoztak, vagy pedig tagadó választ adtak.

Október havában kibocsátottak tehát egy körlevelet, a melyben újból hangsúlyozták az egyetemes szervezet megalkotásának szükséges voltát.

De a körlevél nem érlelte meg az ügyet a kívánt és remélt gyorsasággal. Különösen Délnémetország és itt Bajorország nem akarta a tagadás álláspontját elhagyni. Mindig új aggályok merültek fel. A Freie Vereinigung für die Interessen des orthodoxen Judenthums a «hithűség» érdekeit féltette, számosan annak a nézetnek adtak kifejezést, hogy a belső ügyek szolgálatára hivatott Gemeindebund alapszabályai alakítandók át megfelelő módon.

De azért mégis haladt a dolog és a választmány 1902 nyarán beszámolhatott arról, hogy 1553 község közül 227 feltétlenül, 7 pedig feltételesen jelentette ki hozzájárulását. Ez a 234 hitközség pedig a birodalom legnagyobb és legfontosabb gyülekezeteinek összessége volt, még pedig szabadelvűek és orthodoxok egyaránt. Nagy szám, ha figyelembe vesszük, hogy a Gemeindebund évkönyvében felsorolt hitközségek közül több mint ezer, tagjainak csekély számánál fogva egyáltalában nem jó tekintetbe. A rabbik közül 84 feltétlenül és 8 feltételesen jelentette ki hozzájárulását, szintén szabadelvűek és orthodoxok egyaránt.

Nem követjük tovább a szövetkezet megalakulásának egyes mozzanatit. Az eszme utat tört magának és a választmány 1904 április 24-ére egybehívhatta az alakuló képviselő gyűlést (Delegiertenversammlung). Philippson elkészítette az alapszabály-javaslatot, melyből csak a legfontosabb pontokat emeljük ki:

1. §. A német zsidók szövetkezete (Verband der

deutschen Juden) a németországi zsidók összes közös ügyeinek képviselését czélozza. 2. §. A vallás és kultusz, valamint a hitközségek belső igazgatásának kérdései csak akkor tárgyalhatók, ha támadások elhárításáról van szó. 3. §. A szövetkezet organumai 1. a közgyűlés (Hauptversammlung), 2. a választmány. 4. §. A közgyűlés áll: A) a hitközségek képviselőiből, B) a szövetkezetek képviselőiből (Centralvereine, Gemeindebund, Rabbinerverband stb.), C) egyesekből. Minden legalább 2000 lelket számláló hitközség képviselőt küld. Kisebb hitközségeket szomszéd gyülekezetekhez csatolnak, hogy a képviselendők száma legalább 2000-re rugjon. Minden 2000 léleknek egy-egy képviselő jut, de Berlint kivéve, a melynek 20 képviselőt szánnak, egy-egy hitközségnek több mint 10 képviselője nem lehet. A közgyűlést rendszeren két-évenként tartják meg valamely német városban. Tanácskozásai nyilvánosak. A Verband a fennálló zsidó testületekkel, különösen a Centralvereinnal összeköttetést tart fenn.

A kitűzött napon meg is tartották az alakuló gyűlést. Bajorországot és Württembergert kivéve a birodalom összes részei elküldötték képviselőiket Berlinbe. 130 férfiú gyült egybe. A német zsidóságnak színe java. Valamennyien diszei a nemzetnek és a felekezetnek. A leglelkesebb hangulat uralkodott, mindenki tudatában volt a történeti mozzanat kimagasló fontosságának. Joggal mondhatta Philippson nagyszabású beszédében, hogy a gyülekezet korszakalkotó pillanatban egyesül. 2000 éves történet után közös tetre és közös működésre szövetkeznek oly pillanat-

ban, a mely mértékadó jelentőséggel lesz a német zsidók egész jövőjére nézve. Az egész német Izraél tekintete ezen a gyülekezeten fog nyugodni és remélhető, hogy a szellem, mely uralkodni fog benne, meg fog felelni az egész zsidó németiség figyelmének.

A többi szónokok beszédei méltó módon sorakoztak Philippon előadásához. Az alapszabályjavaslatot csekély módosításokkal elfogadták. Ilyen módosítások pl., hogy már 1000 tagból álló hitközségek küldjenek képviselőt és a választmányról szóló szakaszban, hogy abban két rabbi foglaljon helyet.

Az alapszabályok elfogadása után a császárt üdvözltek, azután megalakították a választmányt és a gyűlés a nagy talmudtudományáról és szentséges életmódjáról világszerte ismert Levy semináriumi tanár szavaival záródott, a ki annak boldogító benyomásairól szólt és arra kérte tagjait, hogy szomorú napokban sem fogyatkozzék meg bizalmuk az isteni gondviselésben, mely Izraélt mindig védte és óvta.

Első közgyűlését 1905 október havában Berlinben tartotta meg a szövetkezet. Tekintélyes hadi szemle volt azok felett a nagy szellemi erők fölött, a melyekkel a német zsidóság rendelkezik. 300 képviselő jelent meg. A gyűlésnek nagyszerű lefolyása volt. Örömmel és büszkeséggel töltötte el azokat, a kik jelen voltak, valamint azokat is, a kik távolból figyeltek minden egyes mozzanatára. A vallásért való küzdelem volt a jelszó.

A gyűlést Maybaum Zsigmond tanár, a berlini hitközség nagyhírű, magyar származású rabbija kö-

szöntötte, kiemelve beszédében, hogy egyesek elpártolásáért, a melyet mélyen sajnálunk ugyan, bőségesen kárpótol a hitközségekben a meleg és bensőség fokozódása, a mely a belső megerősödésnek és a külső védelemnek mindig új eszközeit találja. A következő szónok a szövetkezetet történeti szükségességként tünteti fel, a mely hivatva van az emancipációtól előidézett asszimilációra való hajlandóságot ellen-súlyozni. Elismeri a Centralverein abbéli érdemét, hogy önérzetet ébresztett a zsidókban, hogy nemcsak felemelte a csüggedő lelkeket, hanem aczélozta a jellemeket. Elismeri, hogy a cionisztikus mozgalom is hozzájárult a zsidóság felélesztéséhez és a közöny megtöréséhez. Az egyetemes szervezet hiányában látja minden baj kútforrását; a szellemi erők összefoglalása szükséges; egységes kötelék, mely a különböző testületeket összefüzi és ezáltal positive megerősíti a zsidóságot. Állami egyházuralmat nem kíván a német zsidóság, mert a mit általa rendben és külső hatalomban nyerne, azt belső szabadságban és békében veszítené. Utal ezután a szövetkezet és a Judentag közötti különbségre. A Judentagban lényeges a nagygyűlés egyszeri vagy koronkénti egybehívása; működésének súlypontja az ezeken a nagygyűléseken történő kijelentésekben van, a szövetkezeti eszmében pedig leglényegesebb a fennálló organizációk összefoglalása; a szövetkezet munkássága nem a nagygyűlésben, hanem a választmány intenzív és állandó működésében nyilvánul. Tevékenysége nem szorítkozik a védelemre, hanem a zsidóság fejlődéséről és megerősödéséről is kíván gondoskodni.

Az előadásokkal kapcsolatban a következő határozati javaslatokat fogadták el:

I. A német zsidók szövetkezetének közgyűlése a szövetkezetben a német zsidóknak autonom alapon alkotott képviselőtét látja. A szövetkezet célja a német zsidók szellemi erőit közös, tervszerű munkára egyesíteni a zsidóság megerősítésére és egyenjogúságának megvalósítására. A szövetkezet feladata különösen: 1. Minden zsidó vallású németet összetartozandóságának tudatában egyesíteni a végből, hogy alaptalan támadásokat elhárítsanak és hogy az állampolgári kötelességeiknek megfelelő állampolgári jogokat megvédjék. 2. Mint hivatott organum illetékes helyen a zsidóvallású németek jogos kívánságait és panaszait előadni és érvényre hozni. 3. A zsidóság vallásos becsülete és a vallásgyakorlat szabadsága ellen intézett támadásokat elhárítani, különösen a rituális metszés ellen intézett agitációval szembe szállani és az állami vagy községi tilalmak eltörlésére törekedni. 4. Mindazoknak, a kik a szövetkezet törekvéseit előmozdítani képesek, bizonyítékokkal szolgálni.

II. A német zsidók szövetkezetének közgyűlése legmélyebb meggyőződésből visszautasítja a zsidó vallás tisztasága ellen intézett támadásokat és ismétli azt a régóta ismeretes igazságot, hogy a zsidóság, a monotheisztikus vallások anyja, egy tiszta istenhit alapján az összes embereket átkaroló felebaráti szeretetet tanít, a haza iránt teljes odaadást parancsol és a szociális kötelességek teljesítését vallásos ideálnak tekinti.

III. Alkotmány és törvény biztosítják az összes németek egyenjogúságát a hitvallásra való tekintet nélkül. Mindazonáltal közhivatalok betöltésekor mellőznek zsidóvallású személyeket. A mellőzés rendszerint megszűnik, mihelyt a kereszténységre való áttérés megtörtént.

Ez az eljárás a fennálló jogot sérti, az igazságba ütközik, mert egyenlőtlenséget idéz elő egyenlő kötelességek mellett. Erkölcsi veszélyt jelent, mert az állam a külső okoknál fogva történő vallásváltoztatást mozditja elő. Az államérdekbe ütközik, mert erők kapcsoltatnak ki, melyek az államnak üdvös szolgálatokat tenni akarnak és arra képesek.

A német zsidók szövetkezete tiltakozik a jogcsorbitás ellen és megbizsa a választmányt, hogy minden eszközt megragadjon, a mely ennek az állapotnak a megszüntetésére alkalmas. A német zsidók bíznak igazságosan gondolkodó polgártársaikban, hogy jogukért való küzdelmükben nem fogják megtagadni támogatásukat.

Az előadásokhoz és hozott határozatokhoz magas színvonalú vita fűződött, melynek során sok termékeny eszmét penditettek meg.

A választmány dolga volt most már a föléesztett reményeket megvalósítani. Eddig nem tehetett sokat. Néhány emlékirat és a zsidóknak az állam- és hadiszolgálatban tapasztalt mellőzése ügyében megtartott enquête voltak munkásságának látható jelei. Most annál nagyobb buzgósággal látott feladatának teljesítéséhez. És már is nagy sikerre mutathat rá. Az új iskolai törvény (Schulunterhaltungsgesetz) abban az

alakban, a melyben a kormány javasolta, a zsidó iskolák fennállását veszélyeztette a zsidó hitoktatást megkárosította, sőt kérdésessé tette, a rabbik tekintélyén pedig újabb csorbát ejtett volna. A szövetkezet érdeme, hogy a veszély elhárított és hogy a kormány javaslatán megtették azokat a módosításokat, a melyeket a zsidók érdeke követelt. Az elért siker fényesen igazolta azt a bizalmat, a melylyel a német zsidóság a szövetkezet működését köszöntötte. 1200 porosz hitközség közül ezer csatlakozott a szövetkezettől megindított mozgalomhoz és hogy az eredmény még kedvezőbben nem alakult, csak annak az agitációnak tudandó be, a melylyel az ultraorthodox kisebbség a szövetkezet munkásságát hátráltatta.

De más téren is észlelhetők a szövetkezet tevékenységének hatásai. A porosz kormány már nem zárkózik el annak elismerésétől, hogy a zsidók mellőzése közhivatalok betöltésekor alkotmányellenes eljárás és a vallást nem tekinti többé elháríthatatlan akadállynak, midőn kiváló zsidó birák, tanférfiak és tudósok megfelelő elhelyezéséről van szó.

Ezekre és még más sikerekre, valamint részben már megindult, részben kitűzött munkákra utal a szövetkezet elnöke abban a beszámolóban, melyet a választmány működéséről a f. é. október 13-án Frankfurtban megtartott második szövetkezeti közgyűlés elé terjesztett.

Ennek a közgyűlésnek a lefolyása még sokkal nagyobb szerű volt, mint az elsőé. 400 képviselő gyűlt össze a frankfurti páholy pompás dísztermében, a melynek hatalmas csarnokait és karzatait 3000-re

menő előkelő hallgató töltötte meg. Impozáns megnyilatkozása volt a német zsidóság feltámadt erejének és magas értelmiségének, egyes mozzanataiban pedig örvendetes tanúbizonysága annak a tekintélynek, a melyet az új intézmény rövid fennállása alatt a zsidóság körén kívül is kivívott magának.

Résztvett és felszólalt a wiesbadeni kormányelnök képviselője, köszöntve a gyűlést és ünnepélyesen kijelentve, hogy a kormány mindig szívesen veszi a zsidók jogos kívánságait. Frankfurt városa tanácsának szónoka arra a jelentőségre utalt, a melylyel a zsidók már évszázadokkal azelőtt bírtak a városban, a melynek története egybe van kapcsolva a zsidókkal, a kiknek a népjólét, a művészet és a tudomány előmozdítását köszöni. A zsidók kulturális és közgazdasági fejlődése csak javára válik tehát Frankfurtnak. Ezért sikert kíván a szövetkezet törekvéseinek.

Cohen tanár, a nagynevű marburgi bölcész, a ki eleinte a szervezet eszméjétől idegenkedett, de azóta a szövetkezet legbuzgóbb híveinek sorában foglal helyet, mélyjáratú fejtegetésekben a vallásos postulatumokról szólt. A zsidó vallástól hirdetett Istenről, mint az erkölcsiség Istenéről, a messiási eszméről, mint a mely ennek az Istennek a lényegével szoros kapcsolatban van és a zsidóságnak a messiási erkölcsiség ideáljának szolgálatában kiszabja feladatait és végre a zsidó tudományról, a melynek mélyítésében látja a vallás fenntartásának leghathatósabb eszközét. Nemcsak szabadelvűséget akarunk, így zárja szavait, hanem német zsidók akarunk maradni az egyetlen

egy Istenben való hitben. Cohen Hermann beszédét Philippson és Loeb Miksa mainzi ügyvéd előadásai követték, a kik államérdekről és zsidó politikáról szóltak. Az első a történész, a második a politikus nézőpontjából.

Lelkes ovációk jutalmazták a szónokok beszédeit, a melyek után minden vita nélkül a következő határozati javaslatokat fogadták el:

A német zsidók szövetkezetének közgyűlése kijelenti:

1. A zsidóvallású német állampolgároknak birodalmi törvénytől és alkotmánytól biztosított egyenjogúságát a hadseregben és közhivatalok betöltésekor állandóan sértik. A szövetkezet ismétli abbeli követelését, hogy a birodalomban és az egyes államokban végre valahára valósítsák meg az egyenjogúsítást. Követeli ezt magának az államnak érdekében is, melynek létjogosultsága és leglényegesebb feladata az igazság és törvény oltalma és fenntartása.

A szövetkezet tiltakozik az ellen, hogy állami előnyök megadásával megjutalmazzák a vallásváltoztatást.

2. A szövetkezet a német zsidók sérelmét is látja abban, hogy külföldieket csakis zsidó hitvallásuk miatt kiutasítanak és hogy zsidó vallású külföldiektől kivétel nélkül megtagadják a belföldi állampolgárságot.

3. A szövetkezet követeli, hogy az állam, a mennyiben vallásközösségeknek támogatást és segílyt nyújt, ezt a modern államjog elvei szerint a zsidó vallásfelekezetnek épp oly arányban adja meg, mint a keresztényeknek.

Nagyfontosságúak az október hó 14-én megtartott választmányi ülés határozatai. 1. Oda kell hatni, hogy zsidó községtől vagy testülettől fenntartott vagy támogatott iskolában más ne végezze a hitoktatást, mint rabbi vagy oly egyén, a ki vagy akadémiai képzettséggel bír vagy a néptanítói vizsgát és a két utolsó esetben ezenkívül a vallástanítói vizsgát letette. De kíméletes átmeneti intézkedések a már alkalmazott egyének érdekében ajánlatosak. 2. A porosz kormánynak az átmeneti időre nézve ajánlandó, hogy a zsidó hitoktatás számára az államháztartásba felveendő összeg felosztása érdekében a következő zsinórmértéket állapítsa meg, *a)* az 1. pontban felsorolt egyénektől végzett hitoktatást magasabban díjazza, mint az oly egyénekét, akik ily képesítéssel nem bírnak és *b)* hogy a vallásoktatás végzése fejében nem ad segélyt, ha azt más, mint az első pontban felsorolt egyének végzik, abban az esetben, ha a község túlságos megterhelése nélkül az oktatás egy az illető helyen lakó képesített egyénre vagy ilyen képesítéssel bíró vándortanítóra bízható volna. 3. Az ügyvezető választmány a szövetkezet nevében ezeket a javaslatokat a porosz közoktatásügyi miniszterhez kellő megokolással felterjeszti.

Ezekkel a határozatokkal kapcsolatban még a következő javaslatot fogadták el: a német zsidók szövetkezetének választmánya mulhatatlanul szükségesnek tartja, hogy a jövőben a szövetkezethez csatlakozott testületek és egyesületek és, a mennyiben elérhető, azok is, a melyek nem csatlakoztak hozzá, az állami hatóságokhoz törvények meghozása vagy általános

kormányzati rendeletek kiadása érdekében intézendő felterjesztéseiket előzetesen a szövetkezet választmányával közölgék, hogy ez az e szándék ellen felmerülő esetleges aggályokra figyelmeztethessen.



Az utolsó évek e röviden és hézagosan ismertetett alkotásai annak az erőteljes fejlődésnek tanubizonyosságai, a mely a német zsidóság belső életében tapasztalható. A német zsidók nagy többsége szerencsésen leküzdött minden aggodalmat, mely sokáig meggátolta őket egységük nyilvános bevallásában, jogaik nyomatékos követelésében. Érzületük és felfogásuk teljesen átalakult. Senki sem szégyenkezik már neve, származása, hitvallása miatt. Önérzetes férfiakká lettek, a kik erejük és joguk tudatában minden ellenséges hatalommal megállják a küzdelmet. Szilárdságuk és bátorságuk kivívta számukra a másvallásuak becsülését is és ez még nagyobb erkölcsi érték, mint azok a gyakorlati jelentőségű eredmények, melyeket kiküzdöttek maguknak. Az egyenjogusítás győzelmesen halad előre és általános a remény, hogy az utolsó sérelmek is meg fognak szűnni, amelyek miatt még panaszkodni kell. Évtizedek mulasztásai pótolva vannak, a meglazult kötelékek ismét szorosra fűződtek, a zsidóság nem idegen többé a saját házában. A tettiszony le van küzdve és azok, a kik fáradhatatlanul és félreismeréssel nem törődve azon munkálkodtak, hogy a kitűzött czélt elérjék, a kik bátran szembe szállottak mindazokkal, a távolállóktól nem is sejtett nehézségekkel, melyek útjukba gördültek, most

egy hatalmas sereg élén állanak, mely bizalommal és lelkesedéssel követi vezéreit. Alaposan megváltozott azoknak a nézete, a kik az asszimilációtól vártak minden üdvöt, a kik hajlandók voltak a legértékesebbet is odaadni, a zsidóság legszentebb javait is feláldozni érte. Belső megerősödés, tömörülés, önérték és az erkölcsi és vallásos javak fokozott gondozása a jelszó. Így védik meg bástyaikat és életük oszlopait. És ez az önvédelem a német zsidóság renaissance-a.

Nagykanizsa.

Dr. Neumann Ede.

A MAGYAR ZSIDÓK EMANCIPÁCIÓJA.

— Jubiláris emlékezés. —

Felolvasásra került a Kolozsvári Izr. Felolvasó-Egyesület
1907. december 7-iki ülésén.

Folyó hó 28-án nevezetes évfordulóra virrad a magyar Izraél: akkor tér vissza negyvenedszer az évnek ama napja, a mikor a magyar törvénykönyvbe iktatták az ország zsidó polgárainak egyenjoguságát, vagy a mint gyakran idegen szóval mondják, emancipációját. Hosszú és fáradságos, áldozatokban és csalódásokban egyaránt gazdag küzdelmek előzték meg az igazság e diadalát, de a győzelem babérja megérte az érette fizetett nagy árt. Mert polgári és politikai jogaik elismerésével lettek csak a zsidók voltaképen a magyar haza fiaivá, sőt emberi

méltóságukat a világ szemében is egyenjoguságuk pecsételte meg és végül ezzel veszi kezdetét a zsidóság vallási és kulturális föllendülése hazánkban. Méltó azért ez alkalom és ez a mai nap, a mikor különben is *chanukát* ünnepelve, hálát adunk Istennek «ama csodás tettekért és győzelmes harczokért,» hogy megemlékezzünk az egyenjogusításért vívott diadalmas küzdelmekről, a melyek bennünket végezetül a magyar haza édes gyermekeivé avattak. De nem az emancipáció viszontagságos történetét elmondani szándékom, hanem hogy levonva belőle a ma is még fontos, életbevágó tanulságokat, okulást nyújtsak ama harczok számára, a melyek a jövőben várnak még bennünket.

A kié a jog, azé a méltóság — így mondhatjuk egy ismert példaszó mintájára. Nem mintha a méltóság tudatának szüksége volna külső elismerésre: a maga szemében minden józan felfogású ember annyit ér, a mennyire saját képességeinek és szolgáltatásainak tudatában önmagát értékeli. Hanem a világ szeme a lélek mélyébe be nem hatol, fölszínes pillantása a külső körülmények látszatán akad meg. A jogafosztott ember jogokra méltatlan a világ szemében s nincs az a tiszta erkölcsű halandó, a kiről nemes érzületet tennének föl az emberek, mikor rabruhában látják.

Végtelenül fontos volt ezért a zsidókra, mint egyebüttl, úgy nálunk is, hogy részeseivé váljanak az egyenlő polgári jogoknak, mihelyt az idők teljessége elkövetkezett. Mert a polgári egyenjoguságnak ama balhiedelem legcsattanósabb czáfolatává kellett

lennie, mintha a zsidók csakugyan azok az elvete-medett, jogokra érdemetlen emberek lennének, a kiknek széltiben tartották őket. Hiába váltak ki egyesek a zsidók közül már évtizedekkel az emancipáció előtt műveltségükkel és hazafiságukkal, elméleti tudásukkal és gyakorlati tevékenységükkel és hiába tanuskodott a zsidóság zöme az 1848/49-iki szabadságharczban töméntelen pénz- és véráldozattal magyar hazafi érzése mellett: a nagy tömeg tudatában ők azért mégis megmaradtak idegeneknek és pedig nem éppen előkelő idegeneknek mindaddig, míg a nemzet végzése és királyi szó nem ismerte el őket egyenrangú magyar polgároknak.

E mellett kétségtelenül nagy és üdvös hatással volt az emancipáció maguk a zsidók erkölcsi fajsúlyának gyarapodására is. Érezniük kellett, hogy most rajtuk a sor bebizonyítani, hogy az elnyert jogokra valóban érdemesek, hogy azokkal élni nemcsak a maguk, hanem az ország javára is tudnak és akarnak. És ne tagadjuk önmagunk és a nyilvánosság előtt sem, a mit mi a történelem madártávlatából ma tisztábban látunk, mint a hogy akkor maguk az érdekeltek láthatták: az emancipációt megelőző idők zsidósága polgári erkölcs tekintetében sok kívánni valót hagy fenn, képében sok az árnyék és a torz vonás. Vallási felfogásával tulnyomóan lehetetlen álláspontot vallva a magáénak, azt, hogy a multnak minden hagyományát, értékelés és válogatás nélkül, érinthetetlennek kell elfogadni: a vallási életből ezt a maradi fölfogást átvitte oda, a hol az még nagyobb károkat okozott, a gyakorlati és polgári életbe is. Innen az

akkori zsidók szívós ragaszkodása ellenszenves és, hogy úgy mondjam, idejüket mult kereseti ágakhoz, a melyeknél sokkal tisztesebbeket és jövedelmezőbbeket találhatnak vala, ha egyébként az idők jelét föl ismerő képességüket nem gyöngíti a vérükbe ment értelmetlen konzervativizmus. Innen továbbá sajnálatos megmaradásuk elmúlt korok egyoldalú műveltségében és sok esetben ennek is híján teljes műveletlenségben. És innen végül rosszul alkalmazott kegyeletük idegenből hozott korcs nyelvükhöz, sokszor még nevetséges és ronda ruhaviseletükhöz is.

Hogy a mondottakat egy példával megvilágítsam, rámutatok néhány jellemző esetre, a melyeket épen a magyar zsidóság emancipációja történetéből vettem. Ez a történet sokkalta hosszabb időre nyúlik vissza, semmint közönségesen hiszik. Egy évszázadnál is több ideje már annak, hogy az a történet elkezdődött. Annak a hullámverésnek egy gyűrűje ugyanis, melyet a francia forradalom viharszele indított meg a néplélek, az eszmék és gondolatok áradatában Európaszerte, hazánba is eljutott. Már az 1790/91-iki magyar országgyűlés előtt jelennek meg a zsidók alaposan megokolt, megindító erejű kérelmükkel a főbb polgári jogok elnyerése iránt. De kicsoda vajjon az a férfiú, a ki oly találó szavakkal tolmácsolja megbizói érzelmeit, szenvedéseit és reményeit, várakozásait és jogait? Nem tudjuk, csak azt, hogy *nem volt zsidó*. Mert egész Magyarországon akkoriban nem akadt egyetlen zsidó sem, a ki ilyen folyamodványt meg tudott volna szerkeszteni, latinul pedig, a mi akkor még az országgyűlés nyelve volt, épen nem.

Ezután majd félévszázadnyi szünet következik az emancipációért vívott küzdelemben. Amaz első lépést, a mely végcélt tekintve eredménytelennek volt mondható, sokáig nem követi a második. Nem volt arra alkalmas az idő, melyet előbb a napoleoni háborúk zaja vert föl, utóbb pedig a nyílt és burkolt alkotmánytalanság temetői csendje tett kezdeményezésre alkalmatlanná. A zsidók ugyan több ízben kérelmeztek az országgyűlésnél, de eredménytelenül. Csak az 1838/40-iki országgyűlés foglalkozik ismét behatóan a zsidók újabb kérelmével az egyenjogúság megadása iránt. Ez a zsidó közirat is nagyon érdekes a felvett szempontból. Zsidó, *Schwab* Löw pesti főrabbi ugyan a szerzője, de csak a német eredetinek, melyet, mivel a törvényhozás nyelve akkor már a magyar, benyújtás előtt le kell fordítani hazai nyelvre. Ez is érdekes adalék a magyar zsidók műveltsége történetéhez.

Igaz, *Schwab* külföldi, morva ember volt. De ha ő idegen ajku létére pesti főrabbi lehetett, községe s az ország egész zsidósága sem bővelkedhetett magyarul tudókban. És valóban, a magyarosodó mozgalom nagyobb arányokban csak a 40-es évek elején indul meg. 1841-ben jelenik meg *Bloch* Móricz magyar tóra-fordítása. 1845-ben hangzanak el a tudtunkkal első magyar beszédek zsidó templomi szószéken *Friedmann* simándi, *Löw* pápai, *Steinhardt* aradi rabbi ajakán. A legbuzgóbbak még egy külön magyarító társaságba is verődnek össze.

Érik, érik tehát az emancipáció édes gyümölcse, de lassan érik és még sok év telik el, míg éret-

ten hull le az idők fájáról. Mert a nemzet közszellemének is előbb megérlelődnie és fölhevülnie kellett a teljes fölvilágosultság, elfogulatlanság és európaiság fokáig, hogy szabadelvű és modern eszmék megvalósításában ismerje föl a nemzeti állam legnagyobb erősségét. S e megvalósítandó eszmék közé sorolták a zsidók egyenjogusítását a kor legnagyobb államférfiai, mint *Kossuth* és *Deák*, legnagyobb költői, mint *Vörösmarty*, *Petőfi* és *Eötvös*. Örök dicsősége a magyar nemzeti géniusznak, a mely legigazabban nagy férfiaiban nyilatkozik meg, hogy szemben pl. a német fajjal, a melynek legkiválóbb képviselői nem voltak zsidó-barátok, hogy, mondom, a magyarság legelsőrendű megtestesítőiben kezdettől fogva a zsidók ügye mellé állott. S ez nem csoda. Mert a zsidóság ügye az igazság ügye volt mindenképen, minden elfogulatlan szemében, S nem csupán az igazság ügye, hanem az okosságé is, mert a zsidók polgárosítása azok elnemzetiesedését is jelentette. S a nemzetre nem lehetett közömbös több százezernyi polgárának eltéphetetlen kötelékkel való magához fűzése.

Ámde az emancipációnak éppen ez előrelátott következményétől, a zsidóknak a magyarságba beolvadásától féltek a ghetto-szellem képviselői és — borzasztó még leírni is! — előre tiltakoztak az emancipáció ellen. Veszélyben a zsidó vallás! — ezt a vészkiáltást hallatták országszerte a szellemi sötétség lovagjai, a vakok, a kik világtalanokat vezettek. Mintha bizony a mi vallásunk amolyan üvegházi növény volna, a mely el nem bírja a napfényt és a

szabad levegőt. Vagy éppen mocsári növény — mert hisz a szennyos levegőjü ghetto, a jogokból való szégyenletes kizáratás inkább hasonlítható nyavalyakeltő ingoványhoz, semmint üvegházhoz, a hova féltett exotikus plántákat mentenek a téli fagy elől. De még ilyen exotikus plánta sem kívánt lenni a zsidóság az áldott magyar földön, hanem gyökeret akart verni mélyen ebben az ő véréből is áztatott talajban, féltékenyen megőrizve bár vallási és faji egyediségét, de fentartás és hátsó gondolat nélkül belékapcsolódva a magyarság évezredes törzsökébe nemzeti érzésben.

És a következmények megmutatták, hogy az emancipáció, a mint hasznára volt a magyarságnak, úgy nem vált ártalmára a zsidóságnak, vallása tekintetében sem. Milyen más a zsidóság képe ma, mint a milyen volt az emancipáció előtt! Bizvást állíthatjuk, hogy nemcsak magyarabbá, de zsidóbbá is lettünk azóta. Vagy a kitérők nagy számára hivatkoznak? De ne felejtsék az így érvelők, hogy mindenekelőtt a hitehagyás nagyon régi átká a zsidóságnak: hol állnánk ma számbelileg, ha állandóan nem tizedeli meg sorainkat a kényszerű vagy önkéntes hittagadásnak időnként járványszerűvé fejlett kórsága! Azután: a kitérések főoka, hogy az emancipáció törvénye ma sincs még úgy, a mint kellene, betű és szellem szerint végrehajtva. Nagyon szomorú, de tanulságos és éppen az emancipációról emlékezve nagyon aktuális fejezet ez. Hisz tudjuk, az állam egyenesen díjat tűz ki a hitehagyásra. Mert a ki nem alkalmas valamely hivatal betöltésére vagy éppen annak vezetésére egye-

dül azon az okon, hogy zsidó, tüstént alkalmassá válik, mihelyt — nem zsidó többé. Pedig milyen hazafias buzgósággal, odaadó munkássággal hálálja meg a ritka kegyet a zsidó, ha kivételkép mégis bejut valami magasabb állásba. — És milyen mostoha elbánásban részesül hazánkban a zsidóság mint öszszesség, mint felekezet! Törvényben biztosított autonómiájával nem élhet; országos szervezetet magának nem adhat — bár ezek tekintetében a magában a zsidóságban dúló áldatlan pártoskodás a főbűnös — anyagi segítségben az állam részéről az osztó igazság követelményeinek megfelelő mértékben nem részesül; az 1848: XX. törv.-cikket, mely az egyházak szükségletének állami földözéséről rendelkezik, égbekiáltó igazságtalansággal felekezetünkre is alkalmazni nem mutatkozik hajlandóság. De ki győzné minden hasonló természetű sérelmünket elsorolni, ha nem akar megengedhetetlenül unalmassá válni? Ám bizonyos, hogy felekezetünk e mellőzése, törvényes jogainak e semmibe vétele ártalmára van tekintélyének nemcsak a kívül állók szemében, hanem saját hívei közül is a kislelkűek és a göthösök előtt, a kik a zsidóság hibájának rójják fel, a mit mások hibáznak a zsidóság ellen.

De hogy a kitérések áldatlan fejezetével végezzek, utoljára még egy dolgot említék föl, a mi kimondhatatlan erővel szól zsidó vallásos érzésünk meggyarapodása mellett az egyenjoguság elnyerése óta. Zsidó ma már meggyőződésből nem változtatja vallását — ezt az állítást bátran megkoczkáztathatjuk s nem kell félnünk tőle, hogy valaki, ha csak hazug szóval nem, megczáfolni tudja. S a zsidó vallásnak

ezt az új kikeletjét hazánkban az a friss tavaszi fuvallat hozta magával, mely a szabadságjogok elnyerésével végigsepert a ghetto szűk sikátoráiban s melytől a ghetto szomoru lakóinak örömtelen szíve fölvidult, megfagyott lelke fölengedett. Azóta élet, munka és mozgás mindenütt ott a zsidóságban, a hol eladdig ernyedtség, tespedés és lassu, de biztos halódás rémitette a szemlélőt. «Van még remény jövőd számára» — ez a prófétai jóslat jut eszünkbe, mikor a mai magyar zsidóság belső életére esik tekintünk.

De ha az emancipáció ilyen elvitathatatlanul jó-tékony, ébresztő hatással volt a magyar zsidóság vallásos életére, mélységre és külső méretekre még sokkalta megragadóbb az az átalakulás, mely a zsidóság egész belső és külső habitusában, megmagyarosodásában és európaizálódásában ment azóta végbe. Igaz, hogy ez az átalakulás nem kizárólag az emancipáció következménye: része van abban a nemzeti élet és az emberiség élete nagyarányu kitágulásának és mélyebbé válásának is. De igaz ezenfelül még egy dolog: az, hogy a magyar zsidóság e szinte csodálatos kiépülésének hasznában a nemzet egyeteme legalább is olyan mértékben osztozik, mint maga a zsidóság. Hosszú volna fölsorolni itt a nemzeti élet legkülönbözőbb térein, a tudomány, irodalom, művészet, gazdaság, ipar és kereskedelem terén végzett szolgáltatásait az utolsó 40 év magyar zsidóságának. Még hosszabb volna egyénenként fölsorolni csak a legkitünőbbeket is, a kikkel a zsidóság ez idő alatt gazdagította a nemzet anyagi és szellemi javait, belső

erejét és külső diszét gyarapító kiválóságok sorát. De nem ilyen hosszú, ám annál fontosabb elmondani azt a tökéletességig kifejtett érzelmi egységet, mely válhatatlanul fűzi a zsidóságot a magyarsághoz; azt a rajongó, makacs, kipusztíthatatlan szeretetet, mely idefűz és leköt bennünket az istenáldotta magyar földhöz — s a mely érzelmi egység és cselekvő szeretet óriási erőgyarapodást jelent a nemzetre, a magyarságra. Valóban az emancipáció eredményét mérlegelve, a nemzet elmondhatná önmagáról a zsidó bölcsessel: A jótett vagy kötelesség — mert hisz *miczvó* mindakettőt jelenti s az emancipáció jótett is, meg kötelesség is volt egyszerre — a jótett és kötelességteljesítés viszont ugyanezeket vonja maga után.

Ma, a negyvenedik év mesgyéjén állva és visszarevédezve lelki szemünkkel az elmúlt küzdelmes esztendőkre, a hála fohásza szakad föl szivünkéből a gondviselő Isten iránt, a ki «lejárattja az időket», a ki lejáratta és megváltoztatta azokat a szomorú időket, a mikor árva gyermekei voltunk egy hazának, a mely, bár földjén születünk és nevelkedtünk, dolgoztunk és temetkeztünk, még sem volt hazánk, mert nem részeltetett a haza fiait megillető legfőbb javakban, a polgári és politikai jogokban. Hálával gondolunk felséges királyunkra, a ki «jogot és igazságot tön Jákob-Izraélben», s királyi szava pecsétjével szentesítette ama törvényt, a mely letörülte rólunk a jogtalanság szégyenbélyegét. Hálával emlékezünk nemzetünk ama nagyjairól, a kik megértve a kornak s benne az igazságnak nyomatékos szavát, elsőkül

álltak igaz ügyünk mellé s megvihatatlan akarattal diadalra vitték. És hű emlékezéssel adozunk végül felekezetünk jeleseinek, de amaz egész nemzedéknek is, a melynek tagjai fáradhatatlan erélylyel, de a mi még hathatósabb eszköz vala, a maguk testi-lelki egyéniségének folytonos csiszolásával, századok szeméjének az utból eltakarításával iparkodtak megközelíteni a célt, a büszke, szent célt.

Övék az érdem, miénk a jutalom. Övék a dicsőség, miénk a tisztesség. Övék a multak emlékezése, miénk a jövő munkája. Föl tehát a munkára, az ő nyomdokaikon előre!

Kolozsvár.

Dr. Eisler Mátyás.

ZSOLTÁR.

Ne taszíts el, kérve kérünk,
Gondviselő jó Atyánk!
Légy vezérünk, fáklyafényünk
Csillagoltó éjszakán.

Szent népednek, Izraélnek,
Küzdelemhez adj erőt,
Pogány ellen segedelmet
És hatalmat, hadverőt.

Dicsőséget a magyarnak
Mindenütt a harcz terén,
Kétkedőnek bizodalmat
Csüggedőnek új reményt.

Ó vezess, hogy célhoz érjünk
 És ne hagyj el, jó Atyánk!
 Mert ha te lész fáklyafényünk,
 Szebb hajnal virrad reánk.

Szolnok.

Heves Kornél.

EGY KIS EMBERTAN.

Az a kérdés, szép emberfaj vagyunk-e mi zsidók vagy csunya? Mert hát azok, a kik bennünket pőrere vetköztetnek és minden ízünkben megvizsgálják, nincsenek tőlünk nagyon elragadtatva. Elismerik ugyan, hogy a multban — óh mindig csak az a mult, sohsem a jelen! — nem nélkülöztük a szépség attributumait. Bibliánk fensége és annak magasztos alakjai előtt meghajlik az egész emberiség; a prófétai beszédek és egyáltalán a szentírás költői részei örökké szépek maradnak,* a 104. zsoltárban foglalt leírása a természet szépségeinek oly remek és oly művészi, hogy egy Humboldt Alexandert csodálkozásra ragadta; az Énekek Éneke pedig az erotikus lyrai költészetnek utolérhetetlen mintája.**

A plasztikus művészetben persze nem remekelt a régi zsidóság sem; de ki állíthatná, hogy a hozzá való érzék hiányzott neki, és nem inkább az anyagi

* Ujonnán írt erről *Wünsche*, *Die Schönheit der Bibel*, Leipzig 1905.

** Csak az imént jelent meg *P. Haupt*, *Biblische Liebeslieder*, Leipzig 1907.

tehetség? Kicsi, hegyes országban lakó nép, mely hozzá még létéért is küzd, nem alkothat az idők végtelenségét túlélő műveket. Abban is csalódnánk, ha őseinket a fizikai jelentéktelenség és alacsony nivó ráfogásával illetnénk. Mert eltekintve attól, hogy az ész bámulatos fölszökkenése kívántatik oly törvényalkotáshoz, minő a Mózesé; eltekintve attól, hogy nem hiányozhatik a fantázia ott, a hol próféták élnek és próféták víziókat látnak: nem szabad elfelejtenünk, hogy a régi izraeliták a testi erőt és a testi szépséget sem kicsinyelték le, és nyilatkozataikból kitűnik, hogy a női szépség, a férfias erő az ő korukban is megnyerte az emberek becsülését és a költő énekét.

Népünk anthropologiai értékéről hozott ítélet felől nem is kell panaszkodnunk, midőn a bibliai korszakról van szó. Tudva, hogy Saul egy fejjel magasabb volt a többi népnél (I. Sám. 10, 23), hogy Dávid pirosas arcú, szép szemű és szép megjelenésű fiú volt (u. o. 16, 12), vagy midőn általános jellemzésben azt olvassuk: «Hónál voltak tisztábbak názirjai, fehérebbek a tejnél, pirosabb volt testük koráloknál, zafir az idomuk» (Siralmak 4, 7) — a rosszakarát sem tagadhatja, hogy ennek a népnek volt fogalma a szépről és hogy ízlését az öntermette emberein növelhette. És mennyi a szín, mennyi a poézis, midőn a női szépség forog szóban! E téren a kis terjedelmű óhéber irodalom valóban sokat nyújt és talán épen ez az arány beszédesebb minden egyébnél. A bibliából szedendő ez apróbb vonások, melyek fényt vetnek az izraelita nép anthropologiai tulajdonságaira, nem kerülték ki a kutatók figyelmét, a kik

azonban, mint sok egyéb tekintetben, megálltak e pontnál és a zsidó nép faji sajátosságait, úgy ahogy megismerni lehet a biblia utáni korszak irodalmából, nem igen kutatták. Mintha a zsidó nép boldogságával odaveszett volna testi szépsége, sőt testi épsége is, mintha az önállóság összedőltevel ledőlt volna a magas termet, lekonyúlt a büszke fejtartás, elvesztek az arcz rózsái és fakó lett volna a tömör fekete hajzat! Igaz, mindez megtörtént idővel, de csak jó idővel, akkor, midőn százféle csapás, ezer mardosó fájdalom megakasztotta a vérkeringését, kiszáritotta a pezsgő életet, de korábban, a római időben, akkor midőn a kereszténység jórészt még a zsidóság emlőin táplálkozott, hogy aztán üsse, verje, tépje és marja szülő anyját, a régi időben még szépnek és erősnek fogjuk megismerni a zsidóságot.

Adataimat a talmudból veszem. Igénytelen mondasok, melyeket a vázolt célból még senki sem vizsgált, senki meg nem becsült. Nem kell attól tartanunk, hogy a zsidók önmagukról nem tanuszkodhatnak őszintén, elfogulatlanul, nem, mert a rabbi, kiktől e mondasok erednek, azokat célzat és szándék nélkül közlik, adataik horderejét és tartalmát jóformán föl sem ismerve. Ez összegyűjtött nyilatkozatokból mintegy megismerjük őseink külsejét, minekutána már oly sokat beszéltünk bensőjükről: nem hiábavaló munka, mert ráczáfolhatunk tömérdek bárgyuságra és sok rosszakarató ferdítésre.

A rabbik kijelentése szerint Izrael nagyon *szívós* nép;¹ van ebben persze a makacsságnak is része, mert már a biblia szerint is mi keménynyakú nép vagyunk, de mégis főképen azt mondja ama mondás, hogy Izrael erős, egészséges szervezetű nép, melyet betegség nem kínoz. A zsoltárköltő, ki a gazdag gonoszokról szól, így jellemzi őket: Nincsenek kinjaik halálukig, hízott az erejük (Zsolt. 73, 4). Erre megjegyzi a midrás: Nem érezték a betegség pusztító tűzét, nem zsibbadtak el fájdalomtól, hanem oly erősek voltak, mint az oszloptámasztotta csarnok.² A zsidó szülő hő kívánsága, hogy gyermekei első-sorban egészségesek, de aztán még bájosak, fénytől ragyogók legyenek; és érdekes, hogy e kívánsággal egysorban áll még az, hogy nagyszeműek legyenek.³ A homerosi énekekből tudjuk, hogy az «ökörszemű» nő a görög æsthetika szerint is szép. Természetesen jól tudták, hogy ily «sikerült» gyermekek elérésére már az anyának jól kellett táplálkoznia és a jó táplálék később is alapföltétele a jó egészségnek. Egy példán észrevehetjük, mit tartottak jó, jobb és legjobb tápláléknak. «A kinek egy talentom⁴ pénze van, legyen főzeléknek egy font zöldséget; a kinek tíz ta-

¹ b. Bécza 25b. l. Goldschmidt fordítását; *Ebstein*, *Die Medizin im Neuen Testament und im Talmud*, 126. l. (Stuttgart 1903); ez értelmet némileg elfogadja *Bacher* is (*Ag. der pal. Amor.* I, 371, 4. j.).

² Lev. R. 17, 1. Nehéz mondat (l. *Bacher*, *Ag. der Tann.* II, 44, 1. j.), melynek értelmét csak nagyjában adtam vissza.

³ b. Kethub. 60b 61a.

⁴ Az eredetiben *mna* = *mina*.

lentoma van, vegyen mellékételnek egy font halat; a kinek ötven talentoma van, vegyen egy font húst; a kinek végre száz talentoma van, annak minden nap meleget főzhetnek». Ez bizony nem nagy lakmározás, és meg is jegyzik ez alkalommal, hogy csak oly ember szorítsa meg magát, mint Ráb, a híres tudós, a ki kiválóan erős nemzetségből származott, de már R. Jóchanán, a ki csak kevésse élt utóbb, már hanyatlónak ismerte a generácziót és azt kívánta, hogy a kinek csak egy fillérje van a zsebében, adja oda ételért a boltosnak; egy másik rabbi, a ki a következő nemzedéket képviseli, már azt kívánja, hogy tekintettel az általános elgyengülésre, akár adósságba is verje magát az ember, de táplálékát ne csorbítsa.* Itt látjuk kicsiben a zsidóság sorát: hanyatlik és egyre hanyatlik fizikai erőben. Azt is látjuk, hogy már akkor járta az a fölfogás, hogy az emberiség mint olyan egyre satnyul, oly pesszimizmus, mely napjainkban is csak nehezen enged helyet a jobb fölfogásnak. Ha a talmudi időtől fogva ez a gradatim való satnyulás egyre tartana, akkor mi szegény epigónok ma már liliputik volnánk és egy jó ebédre való ételünket a mellényzsebünkől szednénk ki...

Úgy a mint ép most hallottuk, hogy a Ráb nemzetségét kiválóan egészségesnek ismerték, úgy másrészt egész családokat ugyanazon baj jellemezte; így p. o. egész családok nőtagjai bizonyos physiologiai

* b. Chullin 84a. A nemzedékek hanyatlását csak Rasi fejezi ki világosan, de megfelel a talmudi szöveg szellemének.

tekintetben kiaszottak és szárazok voltak, mint a terméketlen szőlőtő;¹ ismét más nők, mint p. o. a patriárcha Rabbinak házában, abnormális érzékenységet tanúsítottak.²

Abnormális tünetek minden nép társadalmi életében mutatkoznak, de legyen ez bárhogy, tény az, hogy a zsidó népet e korban oly izzó zsidógyűlölő és oly büszke római, minő *Tacitus* volt, erős szervezetű népnek és munkabírónak ismeri (*Hist. V. 6: corpora hominum salubria et ferentia laborum*). Ennek az *egy* rómainak jellemzése igen sokat nyom a latban; az elismerő hangot különben az csikarta ki a szüksézu iróból, hogy épen akkor ádáz küzdelmet vívott a maroknyi zsidó nép a világbíró római uralommal, és e küzdelemnek láttára, annak hatása alatt, ki bírná a zsidó néptől elvitatni, hogy fiaiban férfilelek lakik, hogy teste egészséges és keze nem irtózik a fáradalmaktól? Ennekutána immár nagyobb bizalommal fogadhatjuk a zsidó nép köréből származó nyilatkozatokat és önvallomásokat.

Valamely királyi udvarban, — úgy szól a rabbik hasonlata — lehetnek szép emberek, lehetnek fürtös fejű emberek, lehetnek erős vitéz emberek, [míg maga a király semmi szépséggel nem dicsekedhetik]; de másképen tudjuk ezt a mennyei háztartásról: ott a

¹ M. Nidda IX, 11. j. Kethub. I, 1, fol. 25a. A nők hajadonkorukban olyanok, mint a szőlőtő, ... a legtöbb szőlőtőn terem bor, s a melyiken nem terem, annak neve «száraz» (görögül *trugētē*).

² b. Kethub. 36 b. (héberül *mu'akoth*; v. ö. Ezech. 23, 3).

dicső angyalok közt mégis maga az Isten a legdicsőbb.¹ Midőn a népek azt kérdezik Izraeltől: Miben különb a te barátod más barátnál (Énekek Éneke 5, 9), azaz: miben különb a te istened más istennél? Hogy ti halálba mentek érte! Hogy titeket megölnek érette! Ti mindannyian oly szépek vagytok, mindannyian oly vitézek, jertek, keveredjünk össze² — ekkor Izrael kezdi magasztalni az ő egyetlen istenét és ellenáll a népek csábító szavának: oly hasonlat ez, melyet a gyerek is megérthet és mégis mennyi benne az erkölcsi erő! De e pillanatban nekünk az a vallomás fontos, melynél fogva a népek elismerik, hogy a zsidók szépek és vitézek. És ne felejtsük, hogy e népek részint a szépség kultuszában felnőtt görög, részint a világ kincseivel pompázó római. Hasonlatos ehhez az a szívreható történet, midőn egy volt zsidó főpapnak fia és leánya Rómába jut rabszolgaképen, és mindkettőnek gazdája csodálattal említgeti, hogy ily szépet még nem látott!³ Egy másik zsidó asszony, a ki a rabszolgavásáron nyilvános eladásra került, szépségével elérte a legnagyobb rekordot, és jellemző, hogy viszont új gazdája, nyilván pogány hitű ember, igen csúnyának mondatik.⁴

¹ Szífre Deut. § 343 p. 143a ed. Friedmann. A *qivcim* szó jelentése nem igen biztos.

² U. o. A keveredés itt nem annyira házasság, mint egyhiten levés.

³ b. Gittin 58a. Tiš'ea b'Ab napján egy *kina* (gyászdal) is szól róla.

⁴ U. o. Alkalmasint Rómában játszik ez a történet is. Nincs okunk ez anekdoták valódi megtörténtén kételkedni.

Szépnek találtatott — férfiakra van szó — a magas termet, szép fogak, szép fekete haj és (last non least) szép orr.¹

A mi először is a magas termetet illeti, az egyik alapja nemcsak a régi zsidó, hanem egyáltalán az ókori æsthetikának. A királyt, mint Saul példája mutatja, csak magas embernek tudták képzelni. Nyilvános fölvonulásokban és csoportokban valahogy mindig gondoskodtak, hogy a király vagy a főember ki-magasodjék a környezetből; és ma is, ha majestetikus megjelenésről beszélünk, első sorban a magas termetet értjük. A dolog különben benne rejlik a *majestas* szóban. Az antik művészetben a király vagy a főember mindig nagyobb alakban lett föltüntetve, mint a környezete. Ez okból hozták a rabbik azt a törvényt, hogy a magas synedrion tagja csak az lehet, a ki a bölcsesség és öregség tulajdonságai mellett még a magas termettel és a tetszetős színnel is kitűnik.² A mi irodalmunkban általános az a fölfogás, hogy a világteremtés perczében minden lény, még az élettelen világban is, a neki kimért teljes szépségben és teljes magasságban jött létre.³ E szerint az első ember nem gyermeknek születik, hanem teljesen kifejlett férfinak, még pedig, mint a monda tudni véli, óriási méretekben; nem cserje az első, hanem a

¹ Numeri Rabba 18, 3.

² b. Szanhedrin 17a.

³ b. Chullin 60a (l. Aruch olvasatát és Tószafothot), v. ö. b. Rós ha-Sána 11a és a Schechter által kiadott Midrás ha-Gádolt Genes. 1, 11-hez p. 34.

magas fa, és a virág nem csirájában van meg, hanem teljes díszében. Nem szólva a mesébe illő óriásokról, kiket emlegetnek, p. o. Óg, Básán királyát, csak azt reprodukálom, a mit kortársakról, tehát megbízható módon közölnek. Közlik, hogy Abba Saul (1. század) «hosszú» volt a maga korában és Rabbi Tarfón csak a válláig ért; ugyanígy viszonylott R. Tarfónhoz R. Meir, R. Meirhoz Rabbi patriarcha, Rabbihoz R. Chijja, ehhez Ráb, ehhez viszont R. Júda, de még R. Júda is a maga korában hosszúnak tartatott és Ada nevű szolgája csak a válláig ért, és e mellett említeneek egy perzsa nevű embert, a ki Ada szolgának csak a hasáig ért.* Az egésznek nyilván ez az utolsó pont a csattanója: volt valami perzsa ember, a ki a zsidónak csak a hasáig ért. E szerint a zsidók önmagukat természetes embereknek ismerték, mindenesetre olyanoknak, a kik más népek fiaival kiállják a versenyt. Ebben a skálában különben ismét az a fölfogás érvényesül, hogy minden egyes nemzedékkel egyre hanyatlik az emberiség, de most, e konkrét példán még jobban láthatjuk az állítás tarthatatlanságát, mert ha e felsorolt 7—8 nemzedék valamely egyéne az elsőnél mindig egy fejjel kisebb lesz, akkor mi marad az utolsónak?

Ezek után kételkedni merek azon az állításon, hogy a zsidók a legkisebb termetű népekhez tartoz-

* b. Nidda 24b. 25a. Ott még folytatódik: Minden más ember csak a hónaaljáig ér ama perzsának. (Pumbadithából való volt és a közönséges olvasat szerint neve Páraszthabína, az 'Aruch szerint Párasdikhna).

nak. Andrée, a zsidó ethnikum szorgos kutatója, ki-
mondja a sententiát: «Nach der Körpergrösse gehören
sie unstreitig zu den kleinsten Völkern; nur noch
Hottentotten (1286 mm.), Malayen und Japaner...
sind kleiner, während die ganze Reihe der übrigen
Völker grösser ist».¹ Scheiber, a ki sok ideig végzett
méréseket a magyarországi népségeken, azt találta,
hogy a magyarnak átlagos magassága 1619 mm., a
zsidóé 1633, a németé és szlávé 1686 mm.; egészen
nagy individuumok szerinte csak a németek, szlávok
és magyarok közt volnának találhatók, de nem a
zsidók közt. A mellett a magyar zsidók a különböző
mérések alapján nem is állanak utolsó helyen a többi
zsidók közt, mert míg a lengyel zsidó átlag 1611
mm., az «európai» gyűjtő név alá foglalt zsidó 1632
mm., addig a magyar zsidó, mint mondtuk, átlag
1633 mm. magas és legfeljebb az orosz zsidót talál-
ták valamivel nagyobbak. Kérdem már most, hogy
vág ez össze a rabbik nyilatkozatával, kik nemcsak
ideálnak állítják fel a magas termetet, hanem egye-
nesen megtalálják a zsidónál? Igaz, hogy azóta sok
idő mult el, és az évszázados elnyomatás, a szegény-
ség okozta rossz táplálkozás² megsatnyította a zsi-
dóság physikumát, de nem kellett volna-e, hogy már
a mult század kedvezőbb viszonyai javulást hozzanak

¹ R. Andrée, Zur Volkskunde der Juden, p. 31 k. (Bielefeld u. Leipzig 1881).

² E körülmény fontosságát hangoztatja J. Jacobs is az *Anthropology* cikkben (Jewish Enc.), de hogy lehet a «vant of the nutrition» a vörös hajnak is oka, nem tudom.

e tekintetben? Főképen pedig azt veszem rossz néven modern kutatóinktól, hogy a talmud idevágó adatait nem veszik figyelembe, mert azok szerint legalább a régi időkben jelesebbnek kell képzelnünk a zsidóság faji jellegét.

★

De lássuk, mi van az orral, ezzel a híres zsidó orral! Andrée szerint az orr hosszاسágával fölülmulják a zsidók az összes népeket; a zsidó orr átlag 71 mm. hosszú (szemben azzal, hogy a románé p. o. 53, az északi szlávé 52, a kafferé 46, az ausztrálnégeré pláne csak 30, tehát fele sem a zsidónak!), és a mellett a zsidó orr 34 mm.-rel a legkeskenyebb mindnél. Ez a körülmény, azt hiszem, már nem függ össze semmi táplálékkal és semmi elnyomással, tehát nyilván faji jelleg, hogy van az mégis, hogy a fenti adat szerint a zsidók beszéltek a szép orról? Avagy éppen ezt az orrot tartották volna szépnek? Az nem lehetetlen, mert tudvalevőleg minden nép a maga mivolta szerint alkotja ideáljait. És mégis az a bizonyos zsidó orr nem tartozik a zsidó ideálok közé. Ugyanis, ha másnál nem, de legalább a papoknál — szabályozva van az az orr. A zsidó papnak, ki a szentélyben szolgálatot végzett, teljesen épnek, hibánélkülinek kellett lenni. Talmudi adatok alapján már most Maimonides nem kevesebb, mint száznegyvenhét hibát kodifikál, melyek a papot alkalmatlanná teszik a szolgálatra. Ezek közül legyen szabad egy-kettőt főlemlítenem: hegyes fej, kopasz fej, túlságosan tömzsi vagy hosszú nyak, szokatlanul kicsi húsos lelógó vagy össze nem illő fülek, különböző hosszú-

ságu vagy színű szemöldök, ha a szempilla hiányzik vagy össze nem illően vastag vagy kétféle színű, a kinek két szeme össze nem illően magasan vagy mélyen fekszik, köralakú szem, vad tekintet, borjuszem, lúdszem (azaz nagyon kicsiny), csipás szem, hunyorgató vagy kancsalító szem; egyformátlan nagyságú vagy színű szemek; nyeregorr, púpos orr, föl-pöczkölt orr, lógó orr, oldalra dülő orr, aránytalanul nagy vagy kicsi orr stb.* Lehet-e ezek után a zsidóknál mást, mint szabályos orrot föltételezni? Ámde ne mondja senki, hogy a papi orr — az más valami és a mit a papnál követeltek, az épen a nép körében hiányzott: nem, mert ez esetben az orr abnormis lett volna, és a zsidók perhorreskáltak minden abnormitást és ha tehették, körükből száműzték.

Ellenben a sokat dicsért római társadalomban valami hihetetlen félszepségnél fogva épen az abnormitásokat kedvelték. Úgy, mint korábban az apró fejedelmek és tyrannusok udvaraiban, úgy tartottak most is törpéket, óriás férfiakat és óriás asszonyokat, valódi kretinokat, állítólagos hermaphroditákat, meg mindenféle más abnormis növésűeket és szörnyszülöttet, a kik a nagyok palotáiban mutatványokkal «gyönyörködtették» a vendégsereget; sőt létezett Rómában a «természeti csudák» vásárja, a melyen vásárolni lehetett lábikrátlan, rövidkaru, háromszemű és csúcsfejű embereket; a törpeséget épenséggel mesterségesen idézték elő, és számos groteszk bronzfigura

* Maim. Hilchóth biath ha-Mikdaš VI—VIII. Ebstein, i. h. p. 126.

abból az időből, a melyek a legkülönbözőbb eltorzításokat és elváltozásokat tüntetik föl, tanuskodik ama utálatos kedvtelés elterjedtségéről.¹ Mily angyalian tiszta ezzel szemben a zsidó társadalom! Érdekes, hogy a *törpe* megjelölésére a zsidóknak ez időtájt nincs is szavuk, hanem a görög és római veszik kölcsön (*nannos*). Ezek az abnormitások nemcsak hogy a zsidót nem «gyönyörködtették», hanem ily abnormitások láttára egyenesen egy fohász jött szorongó szívéből, egy *berákha*, mely így hangzott; «Dicsértessél te, Örökkévaló, a ki elváltoztatod a teremtményeket.» Már a négert is (*khúsi*) az abnormis emberek közé sorolták, hát még a sajátos vöröst és a sajátos fehéret (azaz a sajtszerűen haloványt), meg a hórihorgast és a törpét, sőt a vízkórost is,² némely nyomorék látásán pedig, p. o. ha kezetlent, lábatlant, vakot és fekélyeset láttak, akkor a *berákha* egyenesen úgy hangzott, mint mikor halottról hallunk,³ nem csoda: hisz a kezetlen és vak nem tud dolgozni, nem tudja kenyerét megszerezni, tehát erkölcsi halott!

De a zsidó nép finom lelke másrészt meg a szépet is áldásmondással köszöntötte. Szép növényeket, szép embereket látva, a zsidó ember ezt mondja: Dicsértessék, aki ily szép teremtményeket teremtett világra! Rabbán Gamliélról, akkoriban a zsidóság első embe-

¹ Lásd *Friedlaender*, *Darstellungen aus der Sittengesch. Roms*, 7. kiadás, Leipzig 1901, II, 231 és *Krauss*, *Lehnwörter*, I, 318.

² Tószeftha *Beráchóth* VII, 3, j. IX, 2 fol. 13b, b. 58b.

³ *Dajján ha-'emeth*, u. o.

réről, beszélnek,¹ hogy egy ízben hirtelenül szép pogány nőt pillantott meg és elragadtatva benedikeziót mondott róla; már pedig tudni kell, mi az, ha a vallásos zsidó Isten nevét említi valamely ügyben. Egy későbbi kor nem bírta ezt a liberalitást megérteni és azzal gyengítette a dolgot, hogy R. Gamliél egy szép ló, egy szép szamár láttára ugyancsak eldicsérte volna az Urat. Ámde hátra van még a kérdés: vajjon R. Gamliél asszonyokra szokott-e nézni? Felelet: Girbe-görbe út, zeg-zúg utca volt, szembe találta magát az asszonynyal és szépsége meghatotta akarata ellenére.² Így kicsinyeskedik a tépelődésre szoktatott utókor! Nekünk azonban, kik a dolgot magát nézzük, tanulságos ez a történet azért, mert ime az az ember, a kiben inkarnálódott a zsidóság szelleme, elismeri a másnépbeli asszonynak szépségét! És épen e téren látjuk a zsidó népet közeledni a göröghöz, mert a zsidó nép, melynek tudvalevőleg nincsen mythológiája, holott a szomszéd phoenicziai, szintén sémi nép, elég gazdag mythost fejtett ki, ez a zsidó nép épen a bennünket foglalkoztató korban fejtette ki azt a mythost, hogy az istenek fiai, látva

¹ Hihetőleg ő az a R. Gamliél, a kit, midőn a rómaiak halálra keresték, *orros* embernek (ba'al ha-chótem) nevezték (b. Taan. 29a); ez alkalmasint szép voltát jelzi, l. Rašin kívül Juchaszin és Szeder ha-Doroth ezikkeit.

² j. Berach. u. o. és j. Abóda Z. végén, fol. 40a (itt és a Babliben a dolog a templomhegyen történik); b. Abóda Z. 20a szerint Gamliél a «nagyon szép nő» látására e szavakra fakad: Mily nagyok a műveid, Örökkévaló (Zsolt. 104, 24).

a földi nők szépségét, ezek miatt bukott angyalokká váltak!¹

Mondanunk sem kell, hogy az idegen nők iránti hódolat a zsidó népet nem tette vakká vagy igazságtalanná a saját asszonyai iránt, és főlöské volna bizonyítékokat gyűjteni az iránt, hogy biblia és talmud egyaránt vetélkedik a zsidó nő szépségének dicséretében.

Ép úgy zsidó közönségnek nem kell mondanom, hogy a nő becsülése a zsidóságban leginkább erkölcsi jellegű, szólván azon erényeknek, melyek a zsidó nőt olyannyira jellemzik. De említést érdemel, hogy a zsidó férfiakban más népekkel szemben épen a testi szépséget emelik ki; így azt, hogy a khaldæus nők szemeiben a zsidó ifjak olyanoknak látszottak, mint a kik a napot megszégyenítik szépségükkel;² és egyes palesztinai vidékekről, p. o. Bári város lakóiról, még különösen is állították, hogy rendkívülien szépek.³ Úgy mint a magas termetben láttunk fokozatokat, úgy lehet a szépség is különböző fokú; azt mondják tehát: R. Káhana szépsége valamicskéje R. Abbáhú szépségének; R. Abbáhú szépsége valamicskéje Jákob ősapánk szépségének; Jákob ősapánk szépsége valamicskéje Ádám szépségének,⁴ a mely mondásban ismét az a gondolat rejlik, hogy az első ember, mint

¹ Legutóbb az e mondásra vonatkozó helyek (b. Jóma 67b, Jalkut Genesis § 161, Pirke R. Eliézer, c. 7, c. 12 stb.) öszeállítottak *Revue des Études Juives* LIV, 59.

² b. Szanhedrin 92b. Hyperbola, de költői.

³ Peszikta R. c. 28 p. 135b; l. Monatsschrift XLI, 556.

⁴ b. Bába B. 58a (b. Bába M. 24a, Midrás Sámuel II. 7-hez).

közvetlenül Isten műve, a legtökéletesebb volt természetben és szépségben. Az asszonyi szépség tökélyét természetesen Évára ruházzák, a melyhez képest Sára ösanyánk olyan volt, mint a majom az emberhez képest.¹ Ez a beszéd egészen modernül hat; mi is majommal hasonlítjuk össze a torzképű embert.



Áttérünk most a hajzat és az arczbőr, helyesebben az egész test bőrének színére. Ez a pont is egy sokat vitatott kérdése az anthropológiának. Mert ismerjük ugyan a régi izraelita racet azon emlékművekből, melyeket egyiptomiak és asszírok hagytak reánk; ezeken a sémita kanaániták már is a sajátos arczkifejezéssel és különösen a karakterisztikus hajlott orral vannak föltüntetve; arczzsinük rendesen világosbarna, hajuk félig hosszú, szakálluk erős és kicsit hegyesen végződik.² De az aránylag újabb időkből hiányoznak a rajzok, és így nem érdektelen azt megtudni, a mit a rabbik e tekintetben mondanak.

Már az eddigiből is tudjuk, hogy a néger (*khúsi*) a zsidónak szemében exotikus ember volt, pedig a kiket a zsidók így neveznek, talán nem is a valódi négerek, hanem csak a mórok. Ennélfogva a zsidónak arczzsine sokkal világosabb. E tekintetben két

¹ Ugyanott.

² 1. *Frohnmeier-Benzinger*, Bilderatlas zur Bibelkunde, Stuttgart 1905, a szövegben a 85. lapon, és a 122. 124. 125. 143. (Jéhú király ajándékot küld az asszír királynak) és a 144. (ugyanazon tárgy) számú képeket.

végletet ismernek forrásaink: a nagyon szőkét, a kit sajátságosan *germannak* neveznek, tehát annak a népnek nevével, mely ma is a szőke arcszín típusa és a mely azzal büszkélkedik is; meg a *khúsit* vagyis négert, kiről már szoltunk. Azt olvassuk már most igen kiváló helyen, már a misnában, hogy Izrael se nem germán, se nem khúsi színű, azaz se nem fehér, se nem fekete, hanem közepes valami, olyan mint a puszpángfa színe,¹ a mit mi világos barnának mondhatunk. A zsidók színe az ókorban ezzel bizonyára találóan van kifejezve. A szőke fajjal, a germánnal, a palesztinai zsidóknak akkori időben alig volt alkalmuk foglalkozni, és így kevés elmélkedés szól róluk, annál több azonban a fekete fajról; ezt a fajt a zsidók is, minden igazságszeretetük mellett, kevésre becsülték, már csak azért is, mivel a gonosz Hámtól származtatták, a kire mindenféle bűnt, sexuais kihágást is, ráköltöttek.² Ebből is látszik, hogy minden ilyen jelenségnél igyekeztek visszahatolni az első physiologiai okokhoz; hasonlóan p. o. tudni vélték, hogy a Machúza-beliek miért oly bámulatosan éleseszüek, miért hirtelen vörösek, miért hunyorítják szemüket stb.³ Ismeretesek e tekintetben az öreg híres Hillel feleletei: a babyloniak fejei miért gömbölydedek, a palmyraiak szemei miért bágyadtak, az

¹ M. Negáim II, 1; Szifra p. 60a ed. Weiss, v. ö. Gen. Rabba 86, 3.

² b. Szanhedrin 108b.

³ b. Berách. 59a; a kifejezés *charif*, mely zsidó körökben most is használatos.

afrikaiak lábai miért oly szélesek.¹ Ez elváltozások legtöbbjét már akkor a milieuból magyarázták, melyben az illetők éltek.

Legszebb ez ókori vizsgálódásokban azon körülmény, hogy a végleteket kerülve mindig a középest óhajtották. Így p. o. ne gondoljuk, hogy a nagy éleselméjűséget, minőt ép most Machúzáról hallottunk, szerették vagy kívánták volna; holott e mondások szerzői, a régi rabbik, épen az elmeéllal válnak ki. A túlságos észbeli megfeszítés, melyet sok anthropologus és psychologus, köztük Lombroso is, egyenesen zsidó betegségnek deklarál, a régi rabbik szemében is abnormis tünet volt. Ők sokat beszélnek a *közepes* emberről, úgy fizikai, mint szellemi tekintetben és csak ezt tartják egészségesnek. Azt, hogy Hanna a szentélyben férfiivadéért könyörgött (I. Sám. 1, 11), a következő glossával kísérik: Egyszerűen ember legyen az emberek között, sőt merüljen el az emberek tömegében; ne legyen se hosszú, se tömzsi, se kicsiny, se néma, se fehér (*czáchór*), se vörös (*gichór*), se bölcs, se buta.² Persze mindezzel e tulajdonságok abnormis fokát értették, mert másrészt természetesen a fehér gyermeket jobb szerették, mint a feketét, a hosszút jobban mint a kurtát. Ha a gyanúsított nő ártatlannak bizonyul, a jutalom, melyet számára kívántak, abból állott, hogy ezentúl leányok helyett fiúkat, feketék helyett fehéreket, kurták helyett nyulánkokat szüljön.³ Azok, a kik így nyilatkoztak,

¹ b. Sabbath 31a.

² b. Berach. 31b.

³ Szifre Num. § 19 p. 6b, b. Szóta 26a, j III, 4 és egyebütt.

nyilván ismerték a kórságokat, melyektől félnek, de bizonyára tudatában voltak annak is, hogy a zsidó társadalom nagyjában mentes tőlük.

Nevezetesen állíthatjuk azt, hogy midőn fehér és vörös gyermekekről beszélnek, akkor kell, hogy ily egyéneket is ismertek légyen körükben, de semmi biztosabb annál, mint az, hogy normális zsidó színnek a sötétet, a barnát ismerték. A modern kutatóké tehát azon fölfedezés dicsősége sem, hogy a zsidók igen számottevő részben szökek és vörösek. Helyesen vették észre, hogy a mostan élő más sémi népeknél is, a melyeknél tudvalevően a sötét komplexió uralkodik, nagy számban lehet találni a szőke és vöröshajú egyéneket, és ilyenek a zsidóknál minden rendű országokban és életmódokban oly gyakoriak, hogy nem lehet őket valami keveredésre visszavezetni és kivételnek deklarálni. Az ideálja a zsidónak persze nem a szőke és nem a vörös, mert már az Énekek Énekében (5, 11) az imádott vőlegénynek bodros hajfürtjei vannak, feketék mint a holló. Ugyanazon szavakkal iratik le vagy félezreddel később egy ifjú pásztornak a szépsége: szép szemei voltak, szép arcza, hajfürtjei pedig fürtökben rendezvék, és az ifju bohó, a ki egyszer véletlenül a forrásvíz tükreben megpillantotta a saját ábrázatját, annyira megdöbbsent a saját szépségétől, hogy názir fogadalmat tett, melynek aztán áldozatul esett a hajkoronája.¹ A haj ékességéről és ápolásáról egyáltalán többet mondhatnánk, mint a mennyi ez alkalommal tűrhető,

¹ Szífre Num. p. 7b, b. Nedárim 9b.

de csak annyit mondok a leghatározottabban, hogy minden adat a sötét és fekete haj mellett szól. Egy kis fantáziával elképzelhetjük, hogy a vörös haju embert őseink valami istencsodájának nézhették. Azok a keresztények vagy helyesebben keresztény művészek, a kik az áruló Iskáriót Judást tipikusan vörös figurának állítják oda, talán a zsidó néplélek érzelmét folytatják, és e néplélek voltaképen mai napig irtózik a vöröshajuaktól, különösen ha férfi. De vajmi rossz nyomon járnak azok, a kik p. o. Jézust németesen szokénnek festik — és ezt minde-
nütt teszik germán országokban — mert épen Jézust kell tipikus zsidónak képzelnünk. A mi azóta mint szőke vagy vörös jelleg a zsidóságban mutatkozott, az egészhez képest csak elenyésző jelenségnek mondható. Az anthropologusok ne törjék rajta a fejüket, ne gondoljanak se az északi germán vagy szláv népekkel való keveredésre, se a klíma befolyására — mindkét szempont nem is áll, mert a jelenség a keleti és spanyol néptöredékü zsidóknál is észlelhető — hanem egyszerűen konstatálják a tényt, mint a talmudtudósok teszik, és vezessék vissza a születésnél előforduló physiologiai okokra.

A haj színének e kérdésében igen jelentős momentum az, hogy a statisztika szerint aránylag több a világos haju nő, mint a férfi, mert míg százból csak 58·39 a szőghaju, barna (brunette) zsidó nő, addig a férfi nemben 66·82 a barna (brunette) ugyancsak százból.* Átnézhetőbben ezt úgy is fejezhetjük ki,

* Lásd Jacobs *Jewesses* cikkét a Jew. Encyclopediában.

hogy minden harmadik zsidó nőnek világos haja van. Ezzel majdnem egészen összevág az a talmudi adat, hogy a bibliai világ négy legszebb asszonya közül a negyediknek világos vagy szőke volt a haja. E négy asszony Sára, Ráháb, Abigail és Eszter; Eszterről tudni vélik, hogy szőke volt,* és nem tévesztendő szem elől, hogy ez állítás mellett Eszter nem állhat egy sorban a világ legszebb négy asszonyával, hanem helyette Vasti következik; mit mond ez mást, mint azt, hogy a szőkét nem tartották egyenranguan szépek a barnával?

Hogy előbbi fejtegetéseimre visszatérjek, az eddigi ismereteink alapján senki sem fogja tudni magyarázatát adni annak, hogy miért több a szőke nő, mint a szőke férfi a zsidók közt; sem a keveredés, sem a táplálkozás elmélete itt nem használ. Csak a születésnél közbejátszó physiologiai okok jöhetnek tekintetbe, mert világos dolog az, hogy a sátorban vagy szobában lakó asszony mint anya már magában véve világosabb színű, mint a künn a napon munkálkodó férfi. Ennek történeti beigazolását látom abban, hogy a régi egyiptomiak, a kiknek kissé bodros fekete haja, könnyen hajlott orra és szép sötétbarna arcszíne egészben véve közel jár a sémi és így a zsidó typushoz, az egyiptomiak mondom, a kik büszkék

* b. Megilla 13a és 15a (l. Tószafoth: miért nem említik Évát?) Az Eszterről használt jelzés: *jerakrōketh* persze a bibliaszövegből lett kombinálva és e mondás szerzője ennél fogva Esztert nem is sorolja a beauté-k közé, de itt ettől függetlenül tárgyalhatjuk a jelenséget.

voltak a maguk sötét arczszínére — szemben a fekete négerekkel és a fehér lybiaiakkal — az egyiptomiak a maguk asszonyait világos sárgára festették, nyilván nem pajkosságból, hanem mivel asszonyaik valóban fehérebbek voltak a férfiaknál, ha persze nem is fehérek a szó valódi értelmében.*

E föltűnően nagyobb számú szőkeség mellett másrészt a mi hölgyeink, a mennyiben barnák, a barna színt intensivebben és hamisítatlanabbul tüntetik föl, mint férfaink. Egyáltalában hangsúlyozni kell, hogy asszonyaink bizonyos physiognómiai és testbőrbeli sajátságokat mutatnak, melyek megkülönböztetik őket a férfiak faji sajátságaitól. Megfigyelték, hogy élesebben tüntetik fel a zsidó typus jellegét és kifejezését. Testbőrük sötétebb mint a férfiaké, látásuk sokkal élesebb, valódi keleti módra előbb érik el az érettség korát, mint megfelelő korban a férfiak. Mindennél fogva, ha már most azt kérdezzük: hol mutatkozik inkább hamisítatlanabbul a zsidó typus, a férfiaknál-e vagy a nőknél? Azt kell felelnünk, hogy a nőknél. Oka ismét csak az lehet, hogy a nő, mint a ház belsejében élő lény, az elváltozásnak nincs annyira kitéve, mint az ezer viharban, ezer küzdelemben helyt álló férfi.

Az idők változandóságában a nő a maradandó. Meglepő eredmény ez, ha meggondoljuk, hogy különösen nálunk nyugaton a nők legkönnyebben és legmesszebbmenő módon hasonultak hozzá a környezet-höz; műveltség, világnézet és életmód dolgában a

* Frohnmeyer-Benzinger, i. h.

modern zsidó nő miben sem különbözik a többiektől, és valljuk be, nem is akar különbözni. Eszerint épen-séggel nem a nő látszik arra predestinálva lenni, hogy a zsidó faji jelleget folytassa, és a természet mégis erre oktat bennünket. Különös játéka ez a természetnek: az élet, a harcz, az ellenség támadása ép úgy mint annak visszaverése a férfit érinti és a férfit tolja előtérbe; a természet, az átöröklés, a physikai állapot a nőt jelöli Izrael faji jellege fentartójának, a maradandónak körünkben. Nem szólhat-e e körülmény intésül azon hölgyeinknek — számuk, sajnos, igen nagy — akik zsidó voltukat annyira elfelejteni, annyira elfelejtetni igyekeznek? Nem úgy akarja a gondviselés: a nőben élt fajuk eddig, a nőben fog élni ezentúl is.

Bécs.

Krausz Sámuel dr.

ACSÁDY IGNÁCZ.

Éppen ma, decz. 17-én van egy esztendeje, hogy Acsády Ignác, a magyar tudományos akadémia levelező tagja és a magyar történeti tudomány egyik kiválósága, a halhatatlanságba költözött. Kidőlt sorainkból, de megtett útjának minden lépése nyomán egy-egy forrása fakadt a mult ismereteinek. A toll kiesett a kezéből, de a barázdaiba elvetett szavak új gondolatoknak, új fölfogásoknak, új nemzeti érzéseknek adtak életet. Kutató elméje beszüntette a munkát, de az általa fölászott tárnák utakat nyitottak a magyar nemzeti mult megismeréséhez és megítéléséhez.

séhez és irányt szabtak azoknak, a kik a mult igazságait a jövő fejlődés és polgárosodás javára értékesíteni akarják.

Van az újabb kornak egy tudományos iránya, a mely a régen állított tételnek, hogy a történet az élet mestere, szembeállva, azt állítja, hogy a történet csak a kíváncsiságok tudománya, és azt mondja, hogyha az emberek mindent elfelejtenének, a mi csak valaha történt, senki kárát nem vallaná. A ki Acsády bűvárlatainak eredményét tanulmányozza, a ki annak a lucidus főnek megtermékenyítő gondolatmenetét követi, a ki látja, mint tudja velünk megértetni a mult összes jelenségeit és eseményeit az emberi lélek és a reáható milieu eredőjéből, annak át kell látnia, hogy a történet nem egyéb, mint bemutatása azoknak az erőknek és gyengeségeknek, a melyek egyéni és közösségi, tehát társadalmi és nemzeti életünkben javunkra vagy kárunkra érvényesültek és a jövőben is érvényesülhetnek. Annak látnia kell, hogy a mult eseményeiben igenis van tanulság, van irányító erő, van pozitív elem, a mely az ember cselekvő akaratát determinálja és arra kényszeríti, hogy az elmúltak történetétől magát vezettesse.

Ahhoz természetesen szükséges, hogy a történetíró szemléltető képessége minél jobban kialakuljon és hogy a történetíró meg is tudja mutatni azokat a molekulákat, a melyeknek egymáshoz való csoportosulásából az az egész közösség keletkezett, a melynek lényegét velünk megismertetni óhajtja. És ennek a szemléleti előadásnak Acsády Ignác igaz mestere volt. Plasztikus modorban kidomborítja mindazokat

az alakulásokat, a melyeken a magyar nép évszázadokon át keresztülment és mi látjuk, mint táplálkozott az a hatalmas nemzettest, látjuk, mint szívta magába környezetének talajából a sokszor idegen tájakról odahullott eszméket; látjuk, hogy mindig változott és látjuk, hogy mindig ugyanaz maradt. Látjuk céljait és törekvéseit, vágyait és óhajait, de egyúttal azt is, hogy erejének kútforrása mindig az a befolyás volt, melyet a szélesebb néprétegek eszméáramlata megteremtett és hogy hatalma akkor erősbödött, hogy tekintélye akkor növekedett, a mikor az ország széles lakosságának minden árnyalata munkájának és fáradságának eredményeit biztosítottnak láthatta.

Ez a fölfogás tükröződik le egész írásán. Szinte mondhatnók, hogy a nagy elmék intuitív erejével, ezek a gondolatok vezették írásaiban és a mikor művei megalkotásához hozzáfogott, már előre érezte, hogy az események egymásutánja igazolni fogja előre elfoglalt meggyőződését. Érzése, életfölfogása, világnézete és tapasztalata — mind-mind közrehatottak, hogy a népek fejlődésének törvényeit abban az eszméirányban keresse, a melyet ő igaznak tartott. S neki belső igazsága volt az a meggyőződése, hogy a mint az élő szervezetekben bármelyik szervnek a nyugodt és zavartalan működése az egész életre üdítőleg és erősítőleg hat, úgy a népi, nemzeti szervezetek is csak akkor erősbödhetnek, ha a nemzet ütőerei nincsenek bekötve, ha nincsenek tétlenségre kárhoztatva és ha működésük rendes menetének nem állítanak mesterséges akadályokat.

Hogy ezt kimutathassa, kutatásai körébe vonja mindazokat a tényezőket, a melyek a nemzeti élet köznapjaiban a lelkeket foglalkoztatják. Érezte, hogy a nemzeti élet fölszínére emelkedő gondolatok és eszmék igazsága és tartóssága mindig attól függ, mennyire mondhatók a nagy, a dolgozó tömegek igazságainak. És a mikor maga előtt látta az egyre fejlődő, folyton gyarapodó, a nehézségekkel és bajokkal megbirkózó magyar nemzet életerejét, keresni kezdte azokat a lélektani okokat, a melyek ezt az eredményt megteremtették. És úgy találta, hogy a gazdasági — divatos szóval azt mondanám: szociális — alakulásokkal alakult a magyar alkotmányos élet és itt látjuk, hogy még a nemesség ereje és befolyása a nemzeti életre is azokból az erőforrásokból fejlődött ki, a melyek a nemzeti élet táplálására nyilottak.

Materiákkal dolgozott, de nem volt materialista. A hogy ő a magyar birodalom életét látja és a hogy ő ezt velünk láttatja, abban soha sem fognak igazolást nyerni azok a tanítások, a melyek szerint egyedül anyagi törekvések lettek volna a nemzetek erejének emeltyűi és a melyek szerint minden evolúció mögött egyedül hatalmi sóvárgások lettek volna. A nemzet katonáinak hadállását eszmények és ideálok irányították és az eszmények és ideálok tartalmából táplálkozott a társadalom ereje. De a mikor ezeket az igazságokat leszögezi, reámutat arra is, hogy a magasabb czélok kitűzését, az eszményi törekvésekre való hajlását egyedül a közösség munkássága, a közösség gondolata, a kölcsönös megértés és együttérzés teremtette. Eszmények csak akkor éltek, a mikor mindenki dolgozott és

a mikor mindenki dolgozhatott. Erejükben és hatalmukban a nemzetek csak akkor gyarapodtak és erejében és hatalmában ez a nemzet is csak akkor gyarapodott, a mikor az egymást elkeserítő és bántó érzések a szíveket és a lelkeket meg nem mérgezték.

Azért érdekelték leginkább a gazdasági kérdések. Előszeretettel foglalkozott gazdasági témákkal. Kiküdtatja és megismerteti a régi adórendszert és tanulmányozás tárgyává teszi a parasztságot. Életmódját, helyzetét, jogát és minden viszonyát. Gyűjti az anyagot, a melyet neki még ki kell ásnia, hogy a napfényre hozott materiákkal súlyt tudjon adni mindennek, a mit állít. Megírja «A magyar jobbágyság történetét», mert «a midőn az ezer esztendő magyar nemzet szervezetét látja, keresi azokat az elemeket, a melyeknek hatása alatt a vér, a lélek, a gondolkodás, a jellem kicsiszolódott.» Mielőtt a magyar nép teljes történetét adta volna, a nemzetélet egyes szerveit figyelte meg működésük területén és azért az uralkodó rétegek mellől kiásta a munkás osztályokat, «a kik a maguk körében ugyanazt a dicsőséges munkát végezték, a melyet a harczosok a harczok mezején,» a kik verejtékes és kerges tenyereikkel átgyúrták és összetartották azt az államot, a melyet amazok megteremtettek. Ugyanazok az okok birták arra, hogy a magyar közgazdasági életet megismertesse, a mit két kiválóbb munkájában: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt és Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században* eredménynyel és a tudományos világ nagy elismerésével meg is oldott.

Zsurnalisztikai tevékenysége a részletek iránti sze-

retetet táplálta benne. Az ő mesterségéhez tartozott a szellem, a lélek, a gondolkodás, az érzület és mindazoknak az imponderabiliáknak a figyelembe vétele, a melyek súlytalanságukkal és egész mivoltukkal elhelyeződnek és mint ítélet-tényezők irányítják és alkotják a fölfogást és a megítélést. Magával vitte mindig azt az éber szemet, azt a soha nem lankadó megfigyelő erőt, a mely az ujságíró mindenüvé elkiséri. Tudta, hogy egyes apróságok, tekintetre nem méltatott jelenségek, a dolgok egymásmellettisége és a sorrend, a melyben föllépnek, a mód, a hogyan az ítéletek még a naiv és itélni nem tudó lelkekben kialakul, hozzájárulnak a helyes és igazságos ítélet megkonstruálásához. A barát öröme, az ellenség fogcsikorgatása, az aggódó tekintet és a fölszabadult félelem, a melyek minden nagyobb erőmozgást kísérnek, egyaránt elemei annak az igaz fölfogásnak, a melyet a dolgokról nyerni akarunk. Ő ezeket kereste és ezeket kutatta. Semmit sem kisinyelt és semminek értékét sem becsülte kevésre. Ha dolgozott, nem volt oly hazai, vagy külföldi szakmunka, a melyet lelkiismeretesen át nem olvasott volna, a mint különben is a lelkiismeretes pontosság jellemének egyik főereje volt. Utolsó nagy művében, «A magyar birodalom története» előszavában maga mondja, hogy «nincs olyan régibb vagy újabb, hazai vagy külföldi történeti szakmunka, melyről tudomást szerezhettem, a melyet el nem olvastam és céljaimra értékesíteni nem igyekeztem volna. Ezer meg ezer könyvet néztem át, a földolgozott munkákat éppen úgy, mint a krónikákat, különösen pedig a roppant

tömegű okleveleket s a többi közvetlen kútfőket. A szakember ezt külön utalás nélkül is észre fogja venni».

A pontosság és a megbízhatóságra való törekvés érzete egyéb, ujságírói működésében is kísérte. A kik vele együtt dolgoztak a Pesti Napló szerkesztőségi asztalai mellett, mondják, hogy soha egyetlen szót le nem írt, egyetlen adat vagy föltevés leírását soha meg nem kockáztatta, a míg annak minden részletét meg nem ismerte. Képes volt arra, hogy egész délután böngészszon a könyvekben csak azért, hogy czikke teljes és pontos legyen. Ha egy törvényczikkre hivatkozott, neki az illető paragrafust meg kellett néznie, hogy idézhesse. Soha általánosságban nem mondott valamit, mielőtt annak az általánosságát a részletek nem igazolták volna. Pontos volt és lelkiismeretes. Kemény Zsigmond és Falk Miksa iskolájához tartozott: mindig tartalmas akart lenni és tanulságos és mindig tartalmas volt és tanulságos. Leginkább a külpolitikai ügyekről számolt be a közönségnek és a külügyek ismerete, a nemzetközi életbe való bepillantása birhatott reá vonzó erővel, a midőn az akadémia könyvvállalata részére lefordította Bluntschli J. C. *Az általános államjog és politika történetét.*

Általános államjog! Ez a munka tárgyalja azokat a vonatkozásokat, a melyek a nemzeti életben a nemzetköziség forrásaiból fakadnak. Azokat az eszméket, a melyek a társadalmi berendezés alapjait megvetvén, mindenütt azonosak, sőt mindenütt egyenlően megnyilatkoznak. A nemzeti élet erőforrásai mindig azok az igazságok, melyek éppen mert az

ember természetéből fejlődnek ki, egyúttal nemzetközies is. Az állam intézményei akkor erősek, ha azoknak kialakulása olyan szükségérzetből fakadt, mely az ember szükségérzete. Ez a gondolat vezethette politikai meggyőződésében is, a mikor a nagy és erős nemzetek példáját szem előtt tartva, a nemzeti nagyság gyökerét az egynyelvűségben, a műveltség gyarapodásában, a munka megbecsülésében és a nemzeti érzés hagyományainak ápolásában látta. És meggyőződésében hajlíthatatlan volt. Mint zurnalista és mint történetíró azokért az eszmékért szállt síkra és a közigazgatás szellemét azoktól szerette volna áthatva látni. Talán az volt az oka, hogy politikai meggyőződése az egykori «mérsékelt ellenzék», későbbben a «nemzeti párt» táborába vonzotta. Hiszen ez a párt volt az, a melyet évtizedeken át semmi más nem választott el — kimondottan legalább nem — az akkor uralkodó «szabadelvű» *párttól*, mint a megyei közigazgatás államosítása, a melyet éppen a magyar nép és a magyar műveltség érdekében igen sokan szükségesnek hirdettek — báró Eötvös József óta.

Báró Eötvös liberálizmusa volt az ő politikai hitvallása. Egész lelkén átrezegtek a mult század derekán nálunk is már kipusztíthatatlannak vélt liberális eszmék. Olyan légkörben nevelkedett, a hol a vallásszabadság eszméinek hagyományain a kultúra és annak áldásai fejlődtek. Családi nevelése és környezete is sokféle hajlammal és sokféle fölfogással ismertette meg és itt is képződhetett ki benne az az erős hite, hogy a mint az egyéni sajátságok színe-

sebbé és élénkebbé teszik az ember cselekvéseit, úgy a vallási tradíciók is nagy erkölcsi értéket visznek a nemzeti élet munkásságába és ha ezeket fruktifikáljuk, akkor az egész közösség életét teszszük gazdagabbá és színesebbé. Mikor tehát a múlt század nyolczvanas éveiben hazánkban is olyan áramlatok indultak meg, a melyeknek szennyes hullámai a polgárok békés együttérzése és békés együttmunkálkodásának alapjait alámosták, Acsády Ignác *«Zsidó és nemzsidó magyarok»* címmel röpiratot írt, a melyben élénk tollával és mindent megfigyelő képességével a zsidók tevékenységének a mérlegét állítja össze, hogy szem-melláthatóvá tegye, mennyire nemzetrontó és hazafiatlan azoknak a lelketlensége, a kik dicsőségüket a gyűlölség forrásaiból akarják táplálni. Örökbecsűek azok a kijelentések, a melyeket ott tesz és nekünk talán a mai viszonyok között sem fog ártani, ha gondolatait erről a helyről újból emlékezetünkbe vessük.

«Magyarnak lenni — úgymond — nem egyes osztályok vagy felekezetek kiváltsága. Magyar az, a ki nyelvre, nemzetiségre, nemzeti érzésre magyarnak vallja magát. Ezer esztendőn át a legkülönbözőbb népfajokból, felekezetekből, barbár és művelt törzsek-ből újonczoztatta magát a magyarság. Nincs vallás, nincs népfaj, melyet többé-kevésbé meg nem adóztatott, melytől valamit el nem hódított volna és évezredes története nem egyéb, mint az átalakítás, a beolvadás soha nem szünetelő szakadatlan folyama. És ez a folyamat még ma sincs befejezve. A nemzeti génusz ma ifjodott erővel folytatja a régi mun-

kát, mert soha a hazának nem volt reá olyan szüksége, hogy a magyarság minél számosabb legyen, mint ma. A magyarságot tehát egyes vallások kizárólagos kiváltságának nyilvánítani, nemcsak égbekiáltó igazságtalanság, hanem véték a haza, bűn a magyarság ellen. Meghazudtolása a nemzet ezeréves történetének, elferdítése, önkényes eltagadása a jelen tényleges állapotainak. Egy felsőbb hatalom, a menyeyei gondviselés Magyarország fiait különböző vallások hiveivé tette, de minden vallás bármely fiának egyenlően megadta a képességet, hogy igaz magyar hazafi legyen. Lehet magyar mindenki s a ki annak érzi, vallja magát, azt a magyar közösségből kizárni nincs joga senkinek. Csak vallására katolikus, protestáns, unitárius vagy zsidó stb. a haza lakossága. De a mely része szóval, tettel magyarnak vallja magát, a közt nemzetséگیleg nincs többé különbség. Hasztalan dühöngenek a német és muszka tejen táplált antisemiták és hasztalan igyekeznek akárkitől, zsidótól vagy nemzsidótól elvitatni a megmagyarosodás lehetőségét. Oktalan rajongásukat megczáfolják a tények. A magyarosodás még a régi világban sem volt a kiváltságnak előjoga, ma pedig a zsidónak éppen úgy joga és kötelessége magyarnak lenni, mint a bevándorlott örménynek, görögnek, katolikusnak és reformátusnak. . . A zsidó hitű magyar állampolgár ma az ország legidegenebb vidékén is mindent elkövet, hogy legalább gyermekei tanuljanak magyarul és hazánkban nem egy hely van, melynek összes népiskolái közül egyedül a zsidók iskolájában magyar, kizárólag magyar a tanítás nyelve. A hol

a zsidóság nem magyarosodik, ott bizony a magyarság vajmi lassú haladást tesz a lakosokban. Élő példa erre a különbség Pest és Buda között. A főváros pesti oldala a zsidók rohamos magyarosodásával tíz év alatt minden tekintetben megmagyarosodott. Ellenben a budai oldal ma is oly német, mint tíz évvel azelőtt . . .

De mit beszélek mindig a magyarosodó zsidóról! Nézzetek szét a magyar vidéken, a magyar alföldön . . . és azt fogjátok látni, hogy ott a zsidók régóta épp oly magyarok, mint a többi lakosok. Különbség van a vallásban, a vagyoni és társadalmi viszonyokban, de a nyelvben, a hazához való ragaszkodásban nincs. Ott ő is az anyatejjel szívja magába a magyar érzést s az első szó, a melyet eltanul, az magyar. Én nekem legalább magyar volt és maradt az anyanyelvem, magyar földön születtem, itt születtek atyáim, a meddig a családi emlékeink a multba csak visszaszállnak. És mint én, úgy hitfeleim nagyobb része. A magyarországi zsidók nagy része itt élt e földön már akkor, a midőn ama fanatikus rusnyákok, kiknek ivadékai a magyar vér tisztaságának hirdetésével üzérkednek, még kegyetlenül gyilkoltatták a magyarokat . . . És itt éltek a magyar földön, mikor még a névre hirtelen megmagyarosodott antisemita bujtogatók, az egykori Bach-huszárok és más beamterek ivadékai valahol Cseh- vagy Morvaországban szunnyadtak a mindenségben . . . s ha talán azt mondja valaki, hogy a mostani zsidók nem az ezer évvel azelőtt itt lakók ivadékai, úgy erre csak azt felelhetem, hogy a mostani magyar nemzet is vajmi

kevéssé származik az Árpáddal bejött magyarságtól. Csak jogutódja, de nagyon kevéssé vérbeli sarja.»

Igaz és meggyőződéses zsidó volt és maradt minden gondolatában, szavában és tetteiben. Szinte gyerekes örömmel szemlélte felekezete megizmosodásának és megmagyarosodásának minden mozzanatát és boldog volt, ha hitsorsosait látta abban a munkában, a mely a nemzeti kulturát gyarapítja. Ilyenkor buzdított, lelkesített, útbaigazított és oktatott. Ismertem őt erről az oldaláról. Milyen átszellemült rajongással figyelte meg a fiatal zsidóságot, a mely — a mint ő magát kifejezte — a tudás szeretetében évezredek át nevelődve, csakis a szellemi élet szféráiban érzi magát otthonosan. Hitt a zsidóság magyar erejében. Gyakran mondta, hogy a magyar zsidó theológusok föladata volna, hogy a zsidók köztudatát azokkal az erkölcsi gondolatokkal és eszmékkel táplálják, a melyek a zsidó nép fentartói voltak. Panaszkodott, hogy a ghettók kiszellőztetésével sokszor elpárolognak azok az imponderabilis tényezők, a melyek a zsidót oly értékes tagjává teszik mindannak a közösségnek, a melyhez tartozik. Úgy látta, hogy a magyar nemzet erőgyarapodását az az egészséges életfölfogás, mely a zsidó vallás terméke, csak előmozdíthatja, a mint tényleg a multban, még a sötét középkor évszázadaiban is előmozdította. Mert ha a czéheken kívül is álltunk és a professzionátus és hivatalos történetírás rólunk tudomást venni nem akart, vagy ha vett is, akkor meg karrikatura-képeket rajzolt rólunk: tény, hogy a munkában részt vettünk. Dolgoztunk és munkálkodtunk és gyarapított-

tuk azokat az erőket, a melyek minden nemzeti létnek az alapjai.

Szerette a zsidó tudományt és ez a szeretet vonzotta ide a mi körünkbe, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat körébe. Jól esett neki, hogy az évezredes zsidó szellem bontogatja szárnyait és öserkölcsi irodalmát magyar nyelven szólaltatja meg, hogy a vallásos ihlet érzéseit idegen nyelvek hangjai meg ne zavarják. S a mikor társadalmunk föladatai körébe vonta a magyar-zsidó oklevéltár összeállítását, munkatársnak állott be. Elvállalta az oklevélbizottság elnökségét és buzdított, lelkesített, irányított és intézkedett, hogy a magyar zsidók multját bemutató hivatalos adatok ismertekké váljanak. Mint történetíró jól tudta, hogy a multakba való elmélyedés mennyire mélyíti az érzelmi világot és ezt az érzelmi világot akarta ő belekapcsolni a lezajlott századokba, hogy legalább a zsidók ne essenek áldozatul annak a mesterséges rosszakarattal terjesztett hiedelemnek, hogy a zsidók csak túrt alakjai földünknek és hogy minden munkájuk és munkájuk minden eredménye a magyarság bőrén való élőködés.

Ez ellen akart a tudomány, az ész, a kutatás, az igazság és a meggyőződés minden fegyverével küzdeni. A szétszórtság és ismeretlenség homályából kiásatta a magyar zsidókra vonatkozó okleveleket és törvényeket, a melyekben magyar királyok és magyar hatóságok intézkedései arról tesznek bizonyosságot, hogy «a zsidó hitű honlakosok az üldözés legsötétebb, legszomorúbb korszakaiban sem szüntek

meg hazájok iránti kötelességeiket teljesíteni és szerény munkájuk mindig nemzeti szükségletnek felelt meg, sőt akkor is akadtak az uralkodó rétegekben nemes, fenkölt lelkek, kik azt elismerték és az egész magyarság nemzeti érdekében tartották szükségesnek a zsidók megoltalmazását. Legelől jártak ebben nemzeti királyaink, koronás uralkodóink ragyogó alakjai, kik bármi buzgó katholikusok voltak, a társadalom legféktelenebb felekezeti türelmetlensége közepett is fáradhatatlanul, a mennyire a középkor sajátos viszonyai engedték, kiváltságokkal igyekeztek sorsukat elviselhetőbbé tenni. Ezek a kiváltságok valóságos nemes levelei a magyar zsidóságnak.»

Ezzel az oklevél-tárral emléket állított magának Acsády Ignác a mi szerény körünkben is. Egész élete és munkássága a becsületes gyűjtő és kutató élete volt és ha zsidó érzelmeit nem is hangoztatta volna: fölfogása, gondolkodása, szorgalma és becsületes meggyőződése a mienkké avatta és mi büszkeséggel helyezzük el nagyjaink pantheonjába.

Budapest.

Dr. Frisch Ármin.

NEUBAUER ADOLF.

1832—1907.

Renan Ernest «Jézus élete» (1863) cz. művének bevezetésében következő mondatokat találjuk: «Feladtomná tettem, hogy bármit is idézzek, mindent kivétel nélkül eredetiben megvizsgáljak. A segítség,

melyben munkám ezen részénél egy tudós izraelita, Neubauer úr, a ki a talmudi tudományokban igen járatos, részesített, lehetővé teszi, hogy még tovább menjek és feladatom legfinomabb pontjait néhány új összeállítással világítsam meg. Itt a korszakok egymástól való elválasztása nagyon fontos . . . Amennyire ezen tanulmányok jelenlegi állása mellett lehetséges, arra törekedtünk, hogy a legnagyobb óvatossággal járjunk el.»

Ezen szavakkal, melyek a 19. század leghíresebb könyveinek egyikében olvashatók, vezették be *Neubauer Adolf* nevét az európai irodalmi élet nagy nyilvánosságába. Ez időtől kezdve négy évtizeden át folytatott, fáradhatatlan tudományos és irodalmi tevékenysége folytán neve a leggyakrabban említettek közé tartozott a tudománynak azon terén, melynek kutatását és bővítését életcélul tűzte ki magának. A zsidó irodalomtörténet tudománya Neubauer Adolfot legkiválóbb és legsikeresebb kutatói közé sorozza, s egy pillantás, melyet életére és tevékenységére vetünk, egyértelmű azon munkának jelentékeny részére való visszapillantással, melyet a zsidó irodalmi kutatás az utolsó fél évszázad alatt felmutathat.



Midőn Renan Neubauer segédkezésére vonatkozó szavait leírta, Neubauer harmincz éves férfiú volt, a ki fáradságos tanuló- és vándorévek után Franciaország fővárosában ideiglenes otthonra talált.

Neubauer Adolf 1832 márczius 11-én született *Kottlesóban*, Trencsénmegyében, az északnyugati Ma-

gyarország egy kis helységében.* A család már régóta lakott azon a vidéken; még meg van az okmány, melynek értelmében Neubauer Lőb 1610-ben megkapta az engedélyt arra, hogy Kollaroviczon, egy Nagy-Bittséhez tartozó községben letelepedhessék. Neubauer atyja, *Jakab* (meghalt 1885-ben, 81 éves korában) kereskedő volt, alapos talmudi tudása volt és elsőszülött gyermekét rabbinak szánta. Ez elhatározólag hatott Neubauer művelődésének menetére, melyről azonban csak hiányos adatok ismeretesek. Ő maga nagyon ritkán beszélt ifjúkoráról és hagyatékában nem maradtak az ő életére vonatkozó feljegyzések.

Első tanítójának *Neubauer Mózes*t, atyjának unokatestvérét tekinthetjük, a ki tanító volt rendesen születési helyének említett Nagy-Bittsén, szüleinek lakóhelyén és később rabbi lett Kottesón. Neubauer Mózes nem volt egyoldalú talmudista, hanem kiváló ismerője a héber nyelvnek is; írói tehetségéről tanuskodik egy a «Kochbe Jizchak» 1847. évfolyamában megjelent költői epistola. Neubauer Mózes vezetése mellett megkezdett talmudi tanulmányait Neubauer Zsolnán, Grünbaum rabbinál folytatta, azután a vágujhelyi és pozsonyi jesibákat látogatta. Innen az ifjú szülőhelyére tért vissza és egyideig az ottani

* Következő adatokat nagy részben dr. Büchler Adolf, Londonban élő tanár szives közléseinek köszönhetem, némelyeket pedig dr. Wellesz Gyula rabbinak, Nagy-Bittsén, a ki a Neubauer családról a Magyar-Zsidó Szemle 1903. évfolyamában egy kis cikket tett közzé.

zsidó iskolán mint segédtanító működött. Ezen időben kezdett latinul tanulni, és éppúgy, mint annak idején Auerbach Bertholdnak Nordstettenben, neki is egy türelmes, jólelkű katolikus pap volt a tanítója. Az ötvenes évek elején Neubauer *Prágába* ment, hol *Rappoport* tudós előadásait hallgatta és a gym-náziumi ismereteket oly sikerrel szerezte meg, hogy 1853 július 28-án Pozsonyban érettségi bizonyítványt nyert. Ugyanezen év december 15-én a prágai egyetem rendes hallgatójává iratkozott be, miután már előzőleg, 1851- és 1852-ben az ottani polytechnikai intézeten minden matematikai tárgyat, az egyetemen pedig francziát, olaszt és arabot hallgatott. Mint rendes hallgató folytatta linguistikai, valamint matematikai tanulmányait és egy ösztöndíj elnyerése lehetővé tette, hogy a *müncheni* egyetemre menjen. Itt 1854—56-ban nagy szorgalommal hallgatta a keleti nyelvek, valamint az eszthetikai, művészettörténeti és római jogtörténeti előadásokat és 1856 június 15-én absolutoriumot kapott. Ez képezi tanulmányainak utolsó dokumentumát. Csak sok évvel később (1890) ruházta őt fel a heidelbergi egyetem a bölcsészeti doctor honoris causa czímmel, miután már előzőleg az oxfordi egyetem az M. A. czímet adományozta neki.

A következő esztendőkről hiányzanak pontos adatok. Úgy látszik, hogy Neubauer Münchenből Párizsba ment és itt a tudományos kutatás azon ága felé fordult, mely ezentúl tudományos érdeklődésének előterében maradt: a héber nyelvtudomány és zsidó bibliaexegézis felé. A párizsi «L'Univers Israélite»

cz. folyóiratban (XII. köt., 1857) közzétett egy cikket Menachém ben Simon posquières-i exegetáról. *Munk Salamon* példája, kinek tanulmányai a középkor héber nyelvtudományának történetéhez és a zsidó arabs irodalomhoz új utakat nyitottak meg, valamint a párisi nemzeti (akkoriban császári) könyvtár kézirati kincsekben való gazdagsága, mely ezen tudományághoz tartozott, azt eredményezték, hogy Neubauer, ki tanulmányai folytán erre jól el volt készülve, teljes buzgalommal vetette magát a zsidó irodalom ezen részére. Első idevágó nagyobb munkája a *Journal Asiatique* 1861—62. évfolyamaiban jelent meg következő címmel: *Notice sur la lexicographie hébraïque, avec des remarques sur quelques grammairiens postérieurs à Ibn-Djanâh.*

Az 1857. és 1861. évek közé esik Neubauernek hosszabb tartózkodása Jeruzsálemben, hol az osztrák konsulátusnak hivatalnoka. Jeruzsálemből hozta azon kéziratot, mely a régi karaita, Dávid b. Ábrahám arab nyelven írott héber szótárát tartalmazza, és fentemlített, a héber lexicográfiáról szóló tanulmánya legfontosabb részéhez az anyagot szolgáltatatta. Ezen tanulmányhoz Neubauer már az oxfordi Bodleyana, későbbi működési helyének kéziratait használja. A tanulmány, melynek első részét *Geiger Ábrahám* (*Jüdische Zeitschrift* I. 288) igen rokonszenvesen üdvözlí, ugyanazon esztendőben, midőn *Renan* bevezetésünkben idézett szavait írja, külön kiadásban is megjelenik (220 lapnyi terjedelemben). Különben Neubauernek a Jézus élete szerzőjéről írt nekrológiából (*Jewish Quarterly Review* V. köt. 200 l.) meg-

tudjuk, hogy Renanhoz való baráti viszonya már 1857-ben kezdődött.

Ugyanezen évben, 1863-ban, meghalt Neubauer anyja (Amália, szül. Langfelder). Ezzel otthonával való összeköttetése erősen meglazult. Midőn pedig atyja 63 éves korában újból megnősült, lassanként atya és fiú egymástól teljesen elidegenedett, mely elidegenedésnek legelső oka utóbbinak az eredetileg választott életpályától való elfordulása volt. Neubauer későbbi években is csak rendkívül ritkán kereste fel ifjúságának színhelyét. De hogy mily meleg családi érzés lakozott szívében, azt nővérének felnövekvő fiához, a jelenlegi londoni Jews' College vezetőjéhez való viszonya bizonyítja, kinek háza az aggastyán asylumává volt válándó.



Nevezett esztendőben a párizsi tudományos akadémia *pályázatot* irt ki, mely Neubauernek alkalmat adott arra, hogy visszatérjen fiatalkori tanulmányaihoz: «Összeállítása a Palesztinára vonatkozó minden földrajzi, helyrajzi, történelmi adatnak, mely a két talmudban, a midrásokban és a zsidó hagyományos irodalom többi könyveiben szétszórta található. Ezen adatok rendszeres egészszé alakítandók, miután beható kritikának vettettek alá és Josephus, Eusebius, Hieronymus és más egyházi és profán író adataival összehasonlítottak».

A Párizsban élő tudósok közül első sorban *Derenbourg József* volt arra hivatva, hogy e pályakérdést megoldja. Már erősen benne is volt az adatok

gyűjtésében, a midőn a hozzá baráti viszonyban álló fiatalabb szaktárs kedvéért a föladat földrajzi részéről lemondott és csak a történelmi rész feldolgozására szorítkozott. Így keletkezett Derenbourg jelentős műve: *Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine d'après les Talmuds et les autres sources rabbiniques*; I. *Histoire de la Palestine*, Paris 1867.*

Neubauer munkáját az akadémia pályadíjjal jutalmazta és 1868-ban a talmudnak Palesztinán kívüli földrajzi adatait tartalmazó második részzsel bővítve, művét kiadhatta. Ezen 500 lapnál többre terjedő mű — *La géographie du Talmud* — *Munk Salamon* emlékének van ajánlva, mint «*hommage de respect, de reconnaissance et d'admiration*». A részletekben való egynémely tévedése ellenére is, a mi terjedelmes polemikus irat megjelenésére adott alkalmat (Morgenstern J. *Die französische Akademie und die Geographie des Talmud*. Berlin, 1870), a művet, mely először tárja fel a talmud teljes földrajzi anyagát módszeres alakban, különösen érdemesnek kell mondanunk. *Geiger* «fölkötte használható segédeszköz»-nek nevezi (*Jüdische Zeitschrift* VII. 68), és *Graetz* elismeri, hogy «Neubauer nagyon is megérdemelte a pályadíjat», hogy «könyve régen érzett hiányt pótol» és hogy «az autopsia jelentékenyen elősegítette tanulmányaiban».

★

* Ezen tényállást boldogult Derenbourg személyes közléséből ismerem.

Neubauer műve a talmud geográfiájáról a czimlapot megelőző lapon mint «Etudes Talmudiques. Première partie» van jelezve. A tervet, melyről ezen jelzés tanuskodik, nem vitte keresztül. Neubauer nem művelte többé a talmudi tanulmányok mezejét. Bibliográfia, kézirati kutatások, új források kikutatása és használhatóvá tétele különösen a középkori zsidó irodalom terén, ezek tették élete munkálkodásának legfőbb tartalmát. Azon öt esztendő alatt, mely amaz akadémiai pályázat kiírása és Neubauer koszorúzott művének megjelenése között telt el, a szakirodalmat igen figyelemreméltó kiadványokkal gazdagította. 1863-ban a *Jahrbuch für die Geschichte der Juden und des Judentums*-ban Bertinoro Obadja két fölötté érdekes levelét teszi közzé (1488. évből). 1865-ben «Melech Haschir» czim alatt a héber versművészetre vonatkozó különféle forrásmunka gyűjteményét adja ki. Ugyanez évben Szent-Pétervárra megy azon megbizással, hogy megvizsgálja a Fir-kowitsch gyűjtemény karaita kézirateit. Utazásának eredményéről a francia közoktatásügyi miniszterhez intézett jelentésben számol be. Ezen jelentés először a *Journal Asiatique*-ban jelenik meg, később (1866-ban) bővített német feldolgozásban az «Institut zur Förderung der israelitischen Litteratur» iratai között. Czíme következő: «Aus der Petersburger Bibliothek. Beiträge und Dokumente zur Geschichte des Karäertums und der karäischen Litteratur». Neubauernek ezen műve, melyet Geiger (*Jüdische Zeitschrift* IV. 252) felette érdekesnek nevez, új és sokoldalú felvilágosításnak egész halmazát tartalmazza a régi és újabb karaita

irodalomra vonatkozólag, azon kifejezett szándékkal, hogy *Pinsker* úttörő műve által keletkezett, a karaita irodalomtörténetre vonatkozó nézeteket helyreigazítsa és kiegészítse.

Ezen évek folyamán kezdi Neubauer közzétenni zsidó szaklapokban is kéziratbeli kutatásainak eredményét. *Geiger* «Jüdische Zeitschrift» cz. folyóiratában *Ibn Balaam* pentateuchus-kommentárjának kivonatait teszi közzé (1863., 1867.). *Löw* «Ben Chanan»-jának V. kötetében *Maimuni* misna-kommentárjainak szemelvényei kapcsán kimutatja a «zsidó-arab irodalom fontosságát» és azután azon irodalomból különböző részleteket tesz közzé (VI., VII., VIII. kötet).



Mindezen évek folyamán, egyetemi tanulmányainak befejezése óta Neubauer, a ki szülőföldjétől, valamint a neki szánt theologiai hivatástól teljesen elszakadt, a tudománynak szabad adeptusa volt, hely és időhöz kötött kötelességek nélkül, de nélkülözve a biztonság azon érzetét is, mely egy állandó életpálya kifolyása. Állandó tartózkodási helye, melyet gyakori utazással szakított meg, Párizs volt. Úgy látszott, hogy csatlakozik ama külföldi zsidó tudósok gárdájához, kik Franciaországban hazára találtak és a francia tudomány és francia zsidóság dicsőségére működtek.

De másképpen történt. 1868-ban Neubauer szorosabb viszonyba lépett *Oxforddal*. A *Bodleiana* igazgatósága elhatározta, hogy héber nyomtatványainak *Steinschneider* által 1860-ban befejezett nagy katalógusát folytatni fogja a *héber kéziratok katalógusá-*

val. Ennek elkészítésével a nevezett esztendőben Neubauert bízták meg, a ki ezentúl az év egy részét Oxfordban töltötte és ott 1873-ban alkönyvtárnok lett. Ezen minőségben nem csak a keleti osztályt kellett adminisztrálnia, hanem a külföldi irodalom osztályát is reáruházták, mely hivatalra gazdag nyelv-ismeretei és sokoldalú irodalmi tudása folytán különösen rátermett volt. Külső élete tehát biztos és tekintélyes állása folytán szilárd keretet nyert, állása legbensőbb hajlamainak teljesen megfelelt és tudományos munkálkodásához páratlan alkalmat nyújtott.

Neubauer könyvtárnoki hivatását soha nem szünő buzgalommal teljesítette. A mindennapi hivatalos teendők és a kataloguson való folytonos munka mellett különösen szíven viselte az őrizetére bízott kézirat-gyűjtemény gyarapítását. A könyvtári igazgatóság bőkezűsége által hathatósan támogatva, értette a módját, hogy a Bodleiana héber kézíratainak állományát folytonosan bővítse. A szakférfiú gyakorlott szemével minden alkalmat megragadott, hogy új beszerzésekkel gazdagítsa a gyűjteményt.

És a mennyire helyén volt Neubauer Oxford kéziratbeli kincseinek kezelésénél, épp úgy helyén volt ő ezeknek értékesítésénél is. Az ezen kincsekbe való betekintést a szakkörök számára ő rendkívül megkönnyítette. Soha nem lankadó szívességgel felelt kérdésekre, adott felvilágosítást és lehetővé tette a kéziratok használatát. De mindenekelőtt ő volt legszorgalmasabb használójuk.

1868-tól kezdve számos cikket közöl Ha Lebanon (Mainz) és Ha Maggid (Lyck) cz. héber folyóiratokban.

1869-ben a *Journal Asiatique*-ban kiad egy szamariánus krónikát valamint adatokat más szamaritánus művekről. A *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*-ban 1870-ben József ibn Akniről ír, kinek azonosságát József ben Jehudával, Maimuni tanítványával nem ismerte el. A bécsi császári tudományos akadémia értekezései között 1871-ben héber-francia glossáriumot ad ki.

A Bodleiana valamennyi kézírata közül érdeklődését különösen *Abulwalid* gyökszótárának arab eredetije bilincseli le, melyet sok évvel azelőtt *Gesenius* a *Thesaurusa* számára felhasznált s mely még mindig kiadóra várt. Ilyenre talált a nagyfontosságú mű Neubauerben. Az oxfordi kézirat mellett még egy Rouenban létezőt is tehetett kiadásának alapjává, melynek becses glosszái a kiadásnak igen hasznos toldalékát tették. Azon két kézirat közül, mely *Abulwalid* szótárának Jehuda ibn Tibbon által készített héber fordításából létezik, ő az *Escorial*-ban lévőnek vette kiadásánál hasznát és ezt nagy részben le is másolta. Neubauer alávetette magát annak a nagy fáradságnak, hogy *Abulwalid* héber betűkkel írt művét az ő kiadása számára arabsra transcribálja, minélfogva ez különösen a nemzsidó szaktudósok számára használhatóságban nagyot nyert. Az 1873. és 1875-ben megjelent kiadás függelékét David ben Abraham és Szaádja Ibn Danan szótáraiból vett igen érdekes kivonatok teszik, melyek különösen a héber-arab nyelvösszehasonlítás szempontjából nagy fontosságúak.

Dr. Pusey, ismert anglikán theologus, akkoriban

héber tanár Oxfordban, felszólítását követve, Neubauer Jezsájás híres messiási fejezetéhez (52, 13—15 és 53) zsidó kommentárok rendkívül gazdag tartalmú gyűjteményét adta ki, többnyire addig ismeretlen darabokat: egy érdekes szövegkönyvet a zsidó biblia-exegézis történetéhez (The fifty third chapter of Isaiah according to the Jewish interpretes, Oxford 1876), melyet a következő évben dr. *Driver*, Neubauer egyik tanítványa angolra fordított.



Az 1877. évben terjedelmes mű jelent meg, melylyel Neubauer egy évtized óta foglalkozott és melyet legkiválóbb alkotásai egyikének tekinthetünk, mindazonáltal más szerzőnek nevét viseli. A mű címe: *Les rabbins français du commencement du quatorzième siècle par M. E. Renan, membre de l'Institut.* A francia akadémia elhatározta, hogy Franciaország nagy irodalomtörténetében (*Histoire littéraire de la France*), mely már a 14. századig elkészült, a zsidó irodalmat is alaposan méltatni fogja, a mennyiben ez francia talajon virágzott. Ezzel *Renan*, a ki az Institut-ben a sémi tudományokat képviselte, bízott meg, ki viszont a munkát Neubauerre, Jézus élete cz. művének segítő társára ruházta. Az «*Histoire littéraire de la France*» 27. kötetének egy részét tevő műnek előszavában erre vonatkozólag ezt olvashatjuk: «*Monsieur Adolphe Neubauer, maintenant sous-bibliothécaire à la bibliothèque Bodléienne, parut la personne la mieux désignée pour apporter à notre œuvre la collaboration spéciale, dont elle*

ne pouvait se passer. L'immense lecture de Mr. Neubauer, son activité, ses voyages, le désignèrent au choix de celui de nos confrères que cette tâche concernait, et depuis 1866 la préparation du grand travail que nous offrons au public n'a presque pas été interrompu».

A Renan neve alatt nyilvánosság elé bocsátott munka oroszlánrésze Neubaueré volt, sőt ő egyedül gyűjtötte és dolgozta fel a mű anyagát, míg Renan csak a végső szerkesztést és stilisztikai csiszolást mondhatta magáénak. A mű tartalma nem szorítkozik csupán a címlapon feltüntetett időpontra, hanem visszanyúl a 12. és 13. századba, főrészében azonban mégis Délfranciaország zsidó irodalmának ismertetése a 13. és 14. század fordulóján. Ezen irodalom nagyjai valamint szerényebb művelői munkáikkal együtt nagyobb és kisebb fejezetekben vonulnak fel, nagyobbbrészt új kézirati anyagnak alapján. Neubauer két jelentésben (Rapports sur ma mission) már előzőleg beszámolt a déli és keleti Franciaország, a Svájc és Németország könyvtáraiban tett, nagy művére vonatkozó kutatásairól (1874).

1878-ban Neubauer a Bodleiana egy unikumából kiadta Tobith könyvének aram fordítását, mely fontos adalék ezen apokrif könyv történetéhez.



Párisban a zsidó tudományok ápolására létesült társaság 1880-tól kezdve új folyóiratot adott ki, *Revue des Études Juives* címmel, melynek legelső és legszorgalmasabb munkatársai közé Neubauer is

tartozott. «Documents inédits» gyűjtőczím alatt fontos adatokat szolgáltatott a zsidó történelem különböző pontjainak felderítéséhez (IV—XII. köt. 1882—86) s azonkívül még sok más változatos adatot találunk tőle történelemhez és irodalomhoz, elejétől végig kéziratokból meritett új anyagot, tanulságos és világos magyarázatokkal. A Revue első huszonhárom kötete (1891-ig) számos könyvismertetésen kívül Neubauernek harmincznál több cikkét tartalmazza. Később már csak egyszer állított be (a 30. kötetben) a zsol-tároknak egy régi, metrikus, arab fordításának ismertetésével.

Neubauer nagy előszeretettel kereste fel a zsidó irodalom ismeretét gazdagító dolgozataival dr. Roest által Amsterdamban kiadott «*Israelitische Letterbode*» cz. folyóiratot. Ezen folyóirat 11 kötetében (1875—1889) Neubauernek több mint harmincz cikke jelent meg, melyek közül különösen kiemelendő az utolsó két kötetben található munkája: «Zur Frauenlitteratur». (A nők mellett és ellen írt, olasz földön termett érdekes költemények kiadása) mihez Neubauer további függelékeket adott a dr. Zunz L. 90. születésnapja alkalmából kiadott jubileumi iratban és a római Atti dell' Academia dei Lincei hetedik kötetében.

Midőn 1884-ben hazánkban az első magyar nyelvű zsidó tudományos folyóiratot megalapítottuk, Neubauer örült, hogy ő is hozzájárulhat szülőföldje zsidóinak kulturtörekvéseihez, néhány angol értekezését egyidejűleg a *Magyar-Zsidó Szemlében* is közzétette, így: Palesztina nyelve a második templom

utolsó századában (1885), A középkor zsidó krónikái (1887), A négyzetes írásjegyek a bibliai kéziratokban és a legrégibb bibliai kéziratok (1891). Utóbbi értekezés angol nyelven megjelent a *Studia Biblica* cz. gyűjteményes műben, melyben Neubauernek más művei is találhatók, így a zsoltárok feliratairól, tartalmas adalék a bibliaexegézis történetéhez.



1886 május haváról kelt Neubauer előszava a Bodleiana héber kézíratainak katalógusához, mely 18 esztendei munka után végre átadatott a nyilvánosságnak. Éppen száz évvel azelőtt, (1787-ben) került ki a nyomda alól ezen kéziratok előbbi állományának jegyzéke, mely csodálatosképen szintén magyar embertől, a protestáns Ury Jánostól származik. Az azóta eltelt száz év folyamán a gyűjtemény rendkívül módon gyarapodott, mindenekelőtt 1829-ben a híres Oppenheim Dávid-féle könyvtárral, mely 780 kéziratot tartalmazott, azután 1848-ban a Michael Heymann József-féle 860 kézirattal, valamint más nagyobb és kisebb szerzeménnyel, melyek körül, mint már említettük, Neubauer maga is szerzett érdemeket. Neubauer a héber kéziratok egész gyűjteményét, melyhez a héber-arab kéziratok is tartoztak, újból rendezte és immár végleges számozással látta el. A katalógus, egy 1168 kolumnából álló quart-kötet, 2602 kézirat rövid, de kimerítő leírását tartalmazza s belőlük számos mutatványt közöl. A kéziratokat következő rovatokba osztja: bibliai kéziratok; biblia-fordítások; midras; biblia-kommentárok és

super-kommentárok; talmud, halacha; talmud, agada; liturgiai költemények; theologia, filozófia és ethika; maszora, grammatika és lexicografia; poézis és rím-próza; kabbala; matematika; astronomia; mágia és kosmográfia; orvostudomány; vegyesek (ehhez tartoznak: polémikus irodalom, történelmi irodalom, stb.) — Ezen áttekintés bizonyítékát adja az oxfordi nagy kéziratgyűjtemény sokféleségének, valamint a sokoldalú tudásnak is, mely egy ily gyűjtemény szakszerű leírásához szükséges volt. Neubauer katalógusa a zsidó irodalom kutatásának elsőrendű segédeszköze és méltóan csatlakozik Steinschneider katalógusához.

★

Neubauer állása Oxfordban időközben új tartalmat nyert. 1884-ben tanszéket létesítettek a rabbinikus héber tudomány számára és azt az egyetemi körökben nagy tekintélynek örvendő és személy szerint igen kedvelt Neubauerre ruházták. Ezen tanszéken ő 1900-ig működött és különösen keresztény hallgatói voltak, kik közül az angol tudósvilágnak nem egy disze került ki, s a kiket ő a biblia utáni héber irodalomba vezetett be.

Neubauert, ki az angol élettel és angol körülményekkel mindinkább összeforrott, mint dísztagot beválasztották az egyik oxfordi kollégiumba is; a katalógus címlapján fel is említi az Exeter-Collegehez való hozzátartozóságát. De angol működési körében súlyos csalódás érte. Coxe könyvtárnok halála után, kinek oldalán felküzdötte magát a Bodleiana legtekintélyesebb hivatalnokává, titokban azt remélte,

hogy annak a hivatalát ő foglalja majd el. De melőzték, minél nem-angol származásán kívül alighanem a felekezeti momentum is döntőleg hatott. Továbbra is alkönyvtárnok maradt és a könyvtár szolgálatában új főnöke, Nicholson oldalán ugyanazon odaadással és buzgalommal dolgozott, mint eddig tette.

A katalogus befejezése után nagyjelentőségű vállalkozással foglalkozott: forrásgyűjteményt adott ki a zsidó történelemhez. Már 1887. októberében megjelent az *Anecdota Oxoniensia* gyűjteményben a *Mediaeval Jewish Chronicles and Chronological Notes* cz. mű első kötete. Ezen kötet az ismert iratokon: Serira Gaon levelein és Ábrahám Ibn Daud történetkönyvén kívül — azonban ezek is kézirati alapon — a zsidó történethez új forrásokat is tartalmaz, így különösen Sanbari József fontos krónikáját. A második kötet 1895-ben követte ezt, mely a Szeder Olamon kívül különösen David Reubéni, álmessiási kalandor élményeinek kimerítő elbeszélését, valamint Achimaaz nevezetes krónikáját tartalmazza.

*

Az említett nagy munkák után Neubauer meg-erőltető szakadatlan munkásságának következményeiti testi állapotán kezdi észrevenni. 1887 októberében ezt írja nekem: «Ime most visszavonulok minden folyóirattól. Nem érzem magam eléggé jól, hogy annyit dolgozzam, mint azelőtt.» És egy év múlva (1887, szept.) így panaszkodik: «Sajnos, ismét nem vagyok jól. Kerül az álom, kevés az étvágyam és gyakori a lázam. Azonkívül bánt a torokfájás. Alig tudok könyv-

tárnoki kötelességeimnek eleget tenni.» Ettől kezdve egészségi állapota örökös panaszra ad neki okot. De nem gátolja folytonos munkásságában és még egy teljes évtizednyi gazdag gyümölcsöt hozó tevékenység volt számára fentartva. Írói munkássága számára új tér nyílik a legelső, angol földön alapított, zsidó tudományt szolgáló Jewish Quarterly Review cz. folyóiratban. Hogy egy ily folyóirat, a zsidó tudományok Angliában való fellendülésének örvendetes eredménye és leghathatósabb tényezője, létrejöhetett, ehhez Neubauer maga angliai tartózkodásának eddig lefolyt húsz esztendejében nem kis mértékben járult hozzá. Nagyon természetes volt, hogy ő az új organum legfőbb munkatársainak egyike lett. A Review első nagy értekezésének (I. kötet) ő volt szerzője. Vonzó és tartalmas leírása azon adatoknak és elbeszéléseknek, költött dolgoknak és nézeteknek, melyek a legrégibb időktől a jelenkorig az elveszett tíz törzsről szólnak, következő czímmel: Where are the Ten Tribes? Ezen értekezés más alakban a Mekize Nirdamim egylet IV. gyűjteményes kötetében jelent meg héber nyelven (1888). A Jewish Quarterly Review első kilencz kötetében Neubauertől húsznál több cikk és negyvennél több bírálat jelent meg. Előbbiek közül következőket emeljük ki: A zsidók irodalma Jemenben (III). A Báhir és a Zóhar (IV). A zsidók legrégebbi letelepedései Délitáliában (ib). A héber biblia rövidített írásban (VII). Alfonso de Zamora (ib.) A zsidók Kinában (VIII). Egyiptomi fragmentumok (IX). Utolsó közleménye a 11. kötetben jelent meg: Pseudo-Josippon és Jerachmeel héber krónikáiról.

Közben Neubauer Franciaország zsidó irodalomtörténetének folytatásán dolgozott. 1888 őszén Renan-nál volt a Bretagneban, hogy az új kötetet előkészítse. 1889 októberében ezt írja nekem: «Hála Istennek, megszabadultam a «rabbins français»-tól.» E szerint úgy látszik, a mű nagyjában már akkor be volt fejezve. Mégis több, mint három esztendő telt el addig, míg az «Histoire littéraire de la France» harmincegyedik kötete megjelent, melynek egy része négyszázhetven oldalon a XIV. század zsidó irodalmát tárgyalja. Még előzőleg, 1892-ben meghalt Renan és Neubauer a Jewish Quarterly Review-ban meleg érzéssel telt nekrologust szentelt neki. Ezen II. kötet előszavában következő szavak méltányolják Neubauernek a műben való részvételét: Nous lui devons aujourd'hui le même témoignage de notre reconnaissance; c'est sur ses savantes notes, recueillies non seulement en France, mais encore en Angleterre, en Allemagne, en Espagne et ailleurs, qu'un de nos collaborateurs a rédigé ce dernier article comme le premier.» Ezen kötet folytatja az első kötetnek irodalomtörténetét és némely fejezete kis monografiává bővül, így a Jedaja Peniniről, Calonymos ben Calonymosról, Joseph Kaspiról, Lewy b. Gersonról szóló fejezet. Valóságos kincsesbányája ez szerzőkről és könyvekről szóló adatoknak és felvilágosításoknak.

Neubauer 1891-ben egy érdekes grammatikai irat kiadása által (Une petite grammaire hébraïque de Yemen) résztvett Derenbourg József nyolczvanadik születésnapjának jubileumi ünnepségén. Öt évvel ké-

sőbb főképpen az ő fáradozása folytán jött létre az ünnepi irat Steinschneider 80. születésnapja alkalmára (1896). Az itt megjelent saját cikke Ábrahám Zakuto krónikájáról lezárja az ünnepi iratnak héber, valamint nemhéber részét. Hogy milyen tisztelettel tekintett ő fel az idősebb mesterhez némely ellentét daczára, mely egyes részlet-kérdésben közöttük fennállott, mutatják a köszönet szavai, melyeket fentemlített, a tíz törzsről szóló héber értekezésének záró szavaiban a «zsidó bibliográfia atyjának» szentel.

★

Néhány évvel a héber kézirat katalogusának kiadása után a Bodleiana váratlanul erősen gyarapodott, t. i. az 1895. év óta odaözönlő kairói Genizá töredékei által. Neubauer belefogott az új kéziratok katalogizálásába. De egészségének megrendült volta, különösen pedig látóképességének csökkenése szükségessé tették, hogy Cowley A. nevű tanítványának személyében 1895 végén assistenset állítsanak melléje, ki munkájában támogatta és visszavonulása után (1899) utóda lett. A katalogus II. kötete 1906-ban jelent meg; Neubauer és Cowley neve közösen olvasható a címlapon.

Cowley-val egyetemben vitte véghez Neubauer utolsó tudományos nagytettét: a Genizá-töredékek közt talált héber Szirach részeinek kiadását. (The original hebrew of a portion of Ecclesiasticus. Oxford 1897). Ez a kiadás teljessé tette Schechter meglepő felfedezését és első alapját képezte az újból megtalált héber

Szirach-kutatásoknak. Még mielőtt Neubauer hivatalból segédet kapott volna, megvolt az az elégtétele, hogy unokaöccse Büchler Adolf, befejezván tanulmányait a budapesti orsz. rabbiképző-intézeten, hosszabb tartózkodásra Oxfordba jött és segítségére volt munkáiban. Jól esett a hatvanéves embernek, hogy oly közeli hozzátartozója, a ki egyszersmind munkásságának hozzáértő tanuja és résztvevője lehetett, aggregényi otthonát felvidította. Nekem is megadatott, hogy 1894. év nyarán Oxfordban meglátogathattam, valamint vele Ramsgateben néhány napot folytonos együttlétben tölthettem, mint már korábbi években is Ausseeban és Emsben. Neubauer az érintkezésben igen eleven volt, csupa nyíltság és bizalmasság; beszédje és levelei telve voltak sarkazmussal és felfrissítő humorral és nem riadt vissza az öngúnytól sem. Egészsége mindinkább hanyatlott. Az utazásról egészen lemondott és leveleit is tollba kellett mondania. Az utolsó két levelezőlap, melyet tőle kaptam, Cowley kezétől származik, az utolsóban, mely 1899. évi június 5-én kelt, ezt mondja: «Állapotom nagyon rossz, minthogy sem olvasni, sem huzamosabban írni nem tudok. Nincs is semmi remény, hogy jobbra válik.» Nem is vált jobbra; végére járó munkaerejének jelével még egyszer nyilvánosság elé lépett. Kaufmann Dávid emlékezetére kiadott emlékkönyvhöz hozzájárult «Ein Genizahfragment» cz. dolgozattal s következő szavakkal mentegetőzik: «In the present condition of my eyesight, it is impossible for me, to add any comment to the text given here.» Ez volt Neubauer Adolf utolsó publikációja.

Hivatalából való visszalépése után (1899) már csak rövid ideig lakott Oxfordban. Szükségessé vált, hogy a sorvadozót hű gondozás vegye körül. Ezt feltalálta Bécsben, Büchler Adolf házában, a ki az ottani izr. theologiai tanintézetben mint tanár működött. Vigasztaló gondolat, hogy ő, ki egész életében nélkülözte a családi tűzhelyet, immár egy valódi otthon jótéteményeit élvezhette, a melyben gyöngéd női kezek szeretetteljesen szorgoskodtak és vidám gyermek-sereg derítette fel az aggastyán életének alkonyát. A milyen vigasztaló életének ezen befejezése, olyan tragikus, hogy a meghitt otthont nem élvezhette sokáig. Intellektuális ereje lassanként elfogyott és elérkezett az idő, a midőn ez az egykor oly rendkívül tevékeny szellem előbbi érdeklődésének valamennyi tárgya iránt való fogékonyságát elvesztette s elvesztette azon képességét is, hogy érdeklődését tanúsítsa. Így élt ő éveken át, gondos ápolás és mély-séges száanalom tárgyaként. Az ünnepi irat, mely 70-ik születésnapja alkalmára (1902) terveztetett és részben elő is készítettett, nem jött létre. De én nem állhattam meg, hogy a következő évben ne ajánljam neki egyik művemet, melynek alapját az általa régebbi idő előtt kiadás czéljából készített Tanchum Jerusalmi szótárának másolata tette.

A sokat utazott számára még egyetlenegy utazás volt fentartva. Büchler tanár meghívást nyert a londoni Jews College-hoz (1906 nyarán) és így történt, hogy Neubauer ott fejezte be életét, a hol három évtizednél tovább élt és élete munkájának legnagyobb részét alkotta. «November elseje óta — így hangzik

Büchler értesítése — nem hagyta el többé az ágyat és tanúi voltunk annak, mint sorvadtt el szomorú betegágyán. A halál hirtelen jött és minden küzdelem nélkül váltotta meg őt.»

Neubauer 1907 április 6-án halt meg és április 8-án néhány barátja kísérte ki a willesdeni temetőbe, utolsó nyugalóhelyére.

Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Bánóczi József titkári jelentése.

Előadatott az 1907 deczember 23-iki választmányi ülésén.

Tisztelt Választmány!

Jelentős évfordulókor gyűltünk egybe — negyven éve, hogy egy két szakaszból álló törvényjavaslat a zsidókat egyenjogúsította s ezzel nekünk hont adott a hazában.

Ezt az eseményt nagy alakok készítették elő, a kiknek emlékét örök hálával őrizzük. Szemere Bertalan és Kossuth Lajos, Deák Ferencz és Eötvös József nevét sem mint magyarok, sem mint zsidók soha el nem felejtjük. Állandó emlékeztetés ők édes mindnyájunknak, hogy erő kifejtésben és áldozatban, munkában és dicsőségben mindig akkor volt a nemzet a legnagyobb, midőn a hagyományos magyar szellem: a liberalizmus szelleme egyesítette a hon összes fiait. Bízva bízunk benne, hogy ez a szellem újból erőre fog kapni s a pillanatnyi elhomályosodásból diadalmasan fog kitörni a közös érzés és megbecsülés fénye. Mi zsidók addig sem állunk félre, hanem egyforma odaadással teljesítjük kötelességünket hazánk iránt.

Érdekes, sőt tanulságos az eseményeknek az a véletlen találkozása is, hogy e negyvenéves évforduló idejére esett Kiss József ünneplése. A meghívásnak engedve, Társulatunk is részt vett a jubileumon, nemcsak mert Kiss József zsidó, hanem mert magyar poéta is. Jól mondotta az ünnepen Herczeg Ferencz: «A nemes és vigasz-

taló fantómok között, melyek a magyar ember életét megnyibítik és gazdagabbá teszik, negyven esztendő óta ott vannak Kiss József költészetének szülöttei.» Hogy zsidó eredetű költőt ily szókkal dicsőíthettek, sok egyébbel együtt azt mutatja, hogy becsülettel dolgoztunk hazánknak üdvén, hogy az egyenjogúsítást megérdemeltük s hogy e negyven év alatt érzésben és szellemben, törekvésben és becsvágyban nemzetünkkel egyek lettünk.

Ezt mutatja irodalmi társulatunk is, mely midőn a maga mezejét munkálja, a magyar szellem sokoldalúságát és tartalmasságát fokozza.

A lefolyt év e nagy úton újabb lépést jelent. Hogy célunkhoz közelebb férközhettünk, új elnökünknek is köszönhetjük. *Hatvany-Deutsch József*-ben oly vezért nyerünk, kit követnünk öröm és haszon egyben. Mint *Bacher Vilmos* társelnökünk hozzá intézett üdvözlő beszédében mondá: «Nevével és munkásságával *Hatvany József* eddig is fényt szerzett felekezetének, energiájától és lelkes odaadásától mindnyájan a társulatra nézve új korszak földerülését reméljük.»

Az elmúlt évben készült el *dr. Kecskeméti Ármán* pályanyertes művének: A zsidó irodalom történetének első kötete, melyet tagjaink rövid pár hét múlva kézhez vesznek. 1500 év szellemi mozgalmát mutatja be e munka, mely az első ily tárgyú kísérlet nemzeti nyelvünkön s ezért irodalmunknak igazi gazdagodását jelenti. A könyv nemcsak zsidókhoz, hanem az egész művelt magyar közönséghez fordul, összefüggő képet tárván fel oly munkásságról, mely az európai szellem s a tudományosság történetében is mély nyomot hagyott.

Bizonyosan szívesen veszik tagjaink az 1908-iki *Évkönyvet* is, mely népszerű tudományos, költői és szépirodalmi tartalmával megmaradt előzőinek színvonalán.

A Szentírás IV-ik kötetére hirdetett előfizetésünk nem

járt sikerrel, a mi a Társulatot, tavál még fölötté ingadozó anyagi viszonyainál fogva, alkalmasint zavarba sodorja, ha a mult évben sikeresen megindult propaganda az idén is eredménynyel nem folytatódott volna. A mit *Steiner József* tőzsdetanácsos e téren tett, állandó hálánkra érdemes. És az ő páratlan buzgósága lelkes munkatársakat toborzott. *Hatvany József* elnöklete alatt január 27-én propaganda-bizottsági ülés volt, majd február 19-én egy nagy értekezlet, melyen *Szabolcsi Miksa* választmányi tag ékesszólóan fejtegette a Társulat céljainak egyetemes fontosságát. Így sikerült a propagandát különösen *Goldschmidt Lipót*, *dr. Fischer Gyula*, *dr. Hévesi Simon*, *dr. Schwarz Vilmos* és *dr. Dezső Sámuel* közreműködésével a fővárosban, *dr. Heves Kornél* Szolnok, *Klein Zsigmond* Tiszafüred, *dr. Adler Vilmos* Hatvan, *dr. Eisler Mátyás* Kolozsvár, *dr. Flesch Ármin* Mohács, *dr. Singer Jakab* Temesvár, *Fleischmann Mór* Eperjes és *dr. Neumann Ede* Nagykanizsa, támogatásával a vidéken is szélesebb körökre kiterjeszteni. Így sikerült a tavál 1067 tagból álló létszámunkat 2094-re emelhetnünk. Most van budapesti tagunk: 908, vidéki: 1186.

De nemcsak rendes tagjaink szaporodtak. *Weinmann Fülöp* udvari tanácsos, volt elnökünk, 1000 K-val alapítótag lett; 400 K pártfogói illetményt fizetett *Schwarz Ferencz*, 200 koronás pártoló tagok lettek a lefolyt évben: *Boschán Jakab*, *Tószegi Freund Vilmos*, *Ohrenstein Henrik*, *Maróthi Fürst László*, ifj. *Kácser Henrik* Trencsén és báró *Tornyai Schossberger Lajos*. Hálával emlékszem meg az Izraelita Magyar Közalapról is, mely a lefolyt évben is 600 koronát adott és a pesti izr. hitközségről, mely ezentúl állandóan évi 1000 koronával segíyez bennünket.

Adományról is van módomban beszámolni: *Ilits Gyula* 25 K-t, *Deutsch Sámuel* 100 K-t és *Koliner Dávid* Nagyváradon 10 K-t adott.

Társulatunk és fontos ügyünk nevében mondok köszönetet valamennyiünk.

A propaganda-bizottság mellett a többinek munkássága sem szünetelt. A *biblia-bizottság* ifjúsági biblia kiadását készíti elő. Az *oklevél-bizottság* újból meg fogja kezdeni működését, a mennyiben sikerült *Marczali Henriket* az oklevéltár folytatásának vezetésére megnyernünk. A tisztelt választmány bizonyára osztozódik az igazgatósággal abban az örömben, hogy a hazai történetírás e mestere a mi munkánk értékét is méltányolja.

A *felolvasó-bizottság* Ágai Adolf és Lenkei Henrik kitűnő vezetése mellett a lefolyt évben is buzgósággal és sikerrel rendezte a fölolvasásokat a fővárosban és hármhat a vidéken: Ipolyságon, Munkácson és Czeegléden — mindenütt becsületet és elismerést szerezve társulatunknak és felekezetünknek.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat nem tévesztheti szem elől, hogy első sorban irodalmi társaság s mint ilyennek különösen irodalmi és tudományos munkásságot kell kifejtenie. A közönség nem azért támogat bennünket, hogy gazdagítson, hanem hogy közérdekű céljaink megvalósításában segítsen. Viszont mi csak azzal róhatjuk le közönségünk fokozódó jóakarataért hálánkat, ha minél több olvasni valót nyújtunk neki. Az igazgatóság ezért elhatározta, hogy a rendes tagilletményen kívül is fog lehetőleg értékes műveket iratni és kiadni s hogy tagjaink e kiadványokat olcsó áron szerezhessék meg. Már is két munkára adott megbízást: *dr. Löwy Ferencznek* Péchy Simon fönmaradt bibliafordítása és kommentárja kiadására és *Balog Szidóniának* Oklevéltárunk megjelent kötetének tudományos földolgozására e czímen: *Adalékok a magyarországi zsidók történetéhez*.

A Kunewalder-pályakérdés ezúttal sem járt sikerrel, erről és két új pályatételről a mai tárgysorozat rendjén

fog az igazgatóság a t. Választmánynak előterjesztést tenni.

Alapszabályaink változtatása óta lefolyt 8 év tapasztalata, de társulatunknak a lefolyt 2 évben történt örövendetes gyarapodása is az alapszabályok módosítását teszi szükségessé. Ez is mai napirendünknek egyik fontos tárgya.

Sajnálattal kell végül jelentenem, hogy *Schill Salamon* rabbiképző intézeti tanár, gyengélkedése miatt, az igazgatóságban éz a választmányban viselt tisztségéről lemondott. Értékes erőt veszünk benne, ki nagy tudásával és komoly munkásságával jelentékeny hasznára volt Társulatunknak s mindenképen rászolgált hálánkra. Óhajtjuk és reméljük, hogy a kitűnő tudós mielőbb visszanyeri egészségét s újra módunkban lesz munkatársaink között tisztelhetni. Egyelőre nem marad más hátra, minthogy *Schill Salamon* tanár lemondását sajnálattal s eddigi buzgó munkásságáért való hálás köszönettel tudomásul vegyük.

Tisztelt Választmány! Friss és eredményes munka folyik a Társulat minden ágazatában. A szellemi és anyagi erő kölcsönhatása, a buzgóság a vezetőkben s az érdeklődés a közönségben fokozzák és gyarapítják a vállalkozó kedvet és az odaadó munkásságot. Legyünk rajta, hogy e kecsegtető kép el ne homályosuljon s valóra váljék minden remény és minden várakozás, melyet Társulatunk működéséhez fűzünk — felekezetünk hasznára, magyarságunk dicsőségére.

II.

Új pályakérdések.

1.

Szépirodalmi pályadíj.

Kivántatik zsidó tárgyú elbeszélés akár prózában, akár versben, mely a történetből vagy a társadalmi életből meríti tárgyát.

Terjedelme legföljebb 5 ív lehet.

Határidő 1908 június 1.

A pályadíj 500 korona. A pályamű csak zsidó szerzőnek adatik ki. A nyertes mű a társulaté, mely azt vagy az évkönyvben, vagy kiadványai sorában teszi közzé.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat elnökéhez, V. Nádor-utca 3. sz. küldendő.

2.

Kunewalder pályadíj.

Kivántatik Palesztina története a második templom elpusztulásától a jelenkorig, különös tekintettel zsidó lakosságára és a zsidó diaszporának hozzá való viszonyára.

Határidő 1911 június 1.

A pályadíj a Kunewalder-alapítványból 100 darab arany s a végrendelkező akaratahoz képest csak zsidó szerzőnek adatik ki. A munka népszerűen és úgy legyen megírva, hogy a felnőtt mindkét nemű izraelitáknak olvasmányul szolgálhasson s alkalmas legyen arra, hogy a zsidó tudást terjeszsze s a felekezeti érzést fokozza. A díj csak önálló becsű műnek adatik ki.

A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll át, mely a munkát közzéteszi. Ez esetben művéből a szerző 100 példányt ingyen kap.

A jelíges levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat elnökéhez, V. Nádor-utca 3. sz. küldendő.

III.

Birálati jelentés a Kunewalder-díjra beérkezett pályaművekről.

1. *«Egy sorsüldözött tanító-család.»* A szerző Magdalába viszi az olvasót. Dicséri Magdalának «éltető aetherét» s «ozondus levegőjét». Ezen az áldott vidéken tengődik egy boldogtalan család, melyet a sors vak dühe cél-táblául tűzött ki maga elé. Se hibája, se vétke, mégis bünhődik. A család egyik tagjában sincsen ellenálló erő, mindannyian passiv tompaságban és Istenben való magamegadással veszik és türik, a mit a végzet rájuk mért. A családot csak sajnálni lehet, de érdeklődést maga iránt nem kelt. Történeti alapon megírt hajdani pogrom-krónikás stílusban.

2. *«Péntek este.»* A nagyratörő ifju előtt nyitva a szerencse kapuja. Beléphet rajta, ha kitér. Már-már megrendül hitében, midőn egy este hazatérve — péntek estéje volt — az ablakon át látja szüleit és testvéreit ősi vallásuk gyakorlatában buzgólkodni a kigyult ünnepi lámpás fényében — és lemond a hívogató szerencséről, a kísértetnek diadalmasan ellenáll. Kétségtelen, hogy költői toll ezt a különben nem egészen új tárgyat vonzóan s meggyőzően tudta volna megírni. De az erős küzdelem s vivódás rajza helyett hétköznapi sápítózásokat veszünk.

3. «*Egy Zsidó fiú életéből.*» Théma és higság tekintetében szakasztott mása az előzőnek.

4. «*A boldogulás útja.*» Ugyan azon a jajgató huron pendül. Hiszen, a hűtelen zászlóhagyás e napjaiban midőn annyit olvasunk és hallunk zsidó családok kikeresztelkedéséről, érthető, hogy a legtöbb versengőt épp ez a tárgy izgatta. De művészi alakba szökkenteni egyikök se tudta.

5. «*A jövő század rabbija*» Szerző magyarázó al-czímül bátran oda tehetne volna: «Vallás- és erkölcstani, bölcséleti és természettudományi értekezés kérdésekben és feleletekben.» Csakhogy itt a *tanítvány* examinál s a *profeszor* ur felel. Dialogizált ünnepi szónoklatot szabhatott ilyenné a szerzője. Hogy némi «regényes szint» is adjon az elbeszélésnek, kapja magát a pályafutó s minden átmenet nélkül a jövő század rabbiját összeboronálja egy fiumei bankár leányával. A fáradhatatlan bölcselő azután a közel Abazziában éli boldog mézes heteit. Házassággal végződik ez a chria verbalis, mivel hogy, mint a tudós szerzőnek bizonyára megsugták hivei: illik hogy a novella — ha nem bus halállal végződik — legalább vidám lakodalomban pendüljön ki. E pályaművön van mégis dicsérni való: végig jó magyarsággal van megírva. A stilaris elvadulás, a nyelvkopás, a magyartalanság e korszakában eléggé nem méltányolható tulajdonság.

6. «*A tévelygő bölc.*» A szerző Hadrián császár korában szerepelteti alakjait. Talmudi szörszálhasogatások s jesivabeli körmönfont okoskodások szembeállítás a görög bölcsellett. Sűrű vesztegetése az ismeretes «gyöngyszemeknek.» Viták a fölött: van-e tulvilági élet? Van-e szabad-akarat? S egyáltalán: van-e Isten? Rabbi Eliását végre a hitetlenek táborába terelik tépelődései, Eliásából tellett volna érdekes, tartalmas alak. A modern görög filozófia által meghódított gondolkodó és tulfelől a merev

tan rabja erős összeütközésben önmagával és környezetével. Az írója tudós ember, de nem művész.

Mindezeket összevetve, nagy sajnálatunkra, a kitűzött jutalmat egyik pályázónak sem ítélhettük oda.

IV.

Bizottsági jelentések.

1.

A *bibliabizottság* ifjusági biblia szerkesztésével foglalkozik.
Dr. Bacher Vilmos.

2.

Jelentés az IMIT felolvasó-bizottságának működéséről az 1906/7. évadban.

Az elmúlt év felolvasásaink szempontjából egyike volt a sikeresebbeknek. Közönség bőven, felolvasók a megfelelő színvonalon — úgy hogy egy esténk sem volt, melyről teljesen kielégítetlenül távoztunk volna. Azt természetesen senki sem kívánhatja, hogy minden estén elsőrendű csillagok lépjenek fel és bővíljék el a hallgatóságot. De még ha ilyeneket meg is lehetne szerezni, a mi tárgykörünk megkötöttségénél fogva talán ki van zárva — még akkor sem volna az a feladatunk, hogy versenyre keljünk a szószék, a katedra, sőt a hangversenysterem kiválóságaival. A mi célunk — szerintem — az állandó, biztos és nyugodt hatás. Nem a kápráztatás. Mi nem arra törekszünk, hogy hallgatóinkat mulattassuk, szórakoztassuk, idegeiket felkorbácsoljuk, érdeklődésüket felcsigázzuk. Mi, azt hiszem, tökéletesen beérhetjük avval, ha azt a meggyőződést keltettük bennük, hogy népünk multjával érdemes foglalkozni, hogy hitünkhöz kell ragaszkodni és

hogy zsidó voltunkkal bátran állhatunk oda a kultúra első zászlóvivői mellé.

Ezt a célt nagyjában a múlt év felolvasásaival is elértük, a mint az felolvasóink szép számából és hallgatóink meg nem szünő látogatásából mindig bebizonyult. A megváltozott és megjavult politikai viszonyok ez évben arra is módot nyújtottak, hogy vidéki felolvasásainkat nagyobb mértékben felkarolhassuk. Három ilyen estét tartottunk meg. Mind a három az igaz lelkesedés jegyében folyt le. Mindezekről hadd számoljon be részletes jelentésünk:

A fővárosban. Nov. 6. Dr. Blau Lajos: A felebaráti szeretetről; Pásztor Árpád: Versek; dr. Ágai Adolf: Az én dédapám.

Nov. 20. Dr. Venetianer Lajos: Apikóresz; Gerő Ödön: Kisértetek.

Decz. 4. Dr. Sebestyén Károly: Végrendelet, Kolisch drámája; Nagy Endre: Hombár bácsi.

Decz. 18. Dr. Klein Dezső: Zsidó építészet; Patai József: Versek; Gábor Andor: Riport a bibliából.

Jan. 8. Mandl Bernát: Zsidó földmivelés; Palágyi Lajos: Byron fordítások; dr. Eisler Mátyás: A női és a zsidó egyéniség.

Jan. 22. Dr. Heller Bernát: Legendák; Gerő Atilla: Rachel (vers); Balla Ignác: Mózes (vers).

Febr. 5. Sebestyén Károlyné: Asszonyi dolgokról; Feleki Sándor: Versek.

Febr. 22. Dr. Adler Illés: Rottenbergi Rabbi Méir; Lenkei Henrik: Két sír (vers).

Vidéken. Czegléden: Febr. 28. Dr. Blau Lajos: Purim; Goda Géza: Vidéki deputáció (novella).

Ipolságon. Márcz. 21. Dr. Kecskeméti Armin: A zsidó irodalomból; Molnár Jenő: Versek; Hazai Hugó: Lovagias ügy (elbeszélés).

Munkácson: Ápr. 22. Dr. Kiss Arnold: Izraél alakja

a héber költészetben; Palotai Hugó: Ben Juda vétke (vers); Goda Géza: Elbeszélés.

Ha mindezek után mégis az a kérdés vetődik fel, hogyan lehetne felolvasásaink színvonalát még jobban emelni, és hallgatóságunkat még sűrűbb látogatásra bírni — azt csak annak természetes jeléül tekintem, hogy minden intézményt, nehogy elmaradjon, fejleszteni kell és hogy az utóbbi években szerencsésen megszorodott tagállományunkkal szemben mi is nagyobb kötelezettséggel tartozunk. Ennek lerovására kérem és várom a t. bizottság nagybecsű utasításait.

1907. okt. 22.

Lenkei Henrik,

a felolv. bizottság jegyzője.

2.

A propaganda.

A lefolyt évben a társulati propaganda nagy lendületet vett. *Steiner József* tőzsdetanácsos leleményessége és fáradhatatlansága szinte meglepő sikereket aratott. Egész törzskart toborzott maga körül, élén *Goldschmidt Lipóttal*, mely derekasan kivette a maga részét a munkából és az eredményből.

A mozgalom szervezése abban az értekezletben történt, mely *Hatvany-Deutsch József* társulati elnöknél s az ő vezetése alatt folyt le. Kiszemeltettek a fővárosi és vidéki vezetők és munkatársak, kikhez külön fölszólítás ment. Nem mind volt hajlandó a munkára, de viszont önként jelentkeztek olyanok is, kikre külön nem számítottunk. Az idei titkári jelentés — mint a tavali is — méltó hálával emlékszik meg mindazokról, kik a kiválóan érdemes munka terhét magukra vették s a nagyközönség foganatos érdeklődését fölkeltették. A központi bizottság pedig, élén *Steiner József* elnökkel és *dr. Dezső Sámuel*

jegyzővel nagy körültekintéssel és energiával vezette és intézte a mozgalmat. 30,000-nél több fölhívás ment szét országszerte s a fővárosban több lelkes tag hónapokon keresztül beszélte meg Steiner József új meg új terveit s fogadta javaslatait s utasításait. Többször mondták, hogy az IMIT-nek 5000 tagja van az országban — csak meg kell őket találni. Mi azt hisszük, hogy van 10,000 is és Steiner József és a propaganda apostolai a fővárosban és a vidéken meg fogják találni mind a tízezret.

E mozgalomnak kiemelkedő ténye volt a propaganda-bizottságnak nagygyűlése is, mely 1907 február 19-én a pesti izr. hitközség székházának dísztermében *Hatvany József* elnöklete alatt nagy és előkelő közönség előtt folyt le. *Szabolcsi Miksa* választmányi tagnak ez alkalommal mondott ünnepi beszédét itt közöljük.

A magyar zsidóság és az irodalom.

Ünnepi beszéd. Irta és az IMIT propaganda-bizottság nagygyűlésén felolvasta: *Szabolcsi Miksa*.

Tisztelt bizottság! A társulaton, melynek fellendítése lebeg szemünk előtt, tagadhatatlan, kifogásolni való is van. Nem is tartózkodtam a kritikától és azt társulatunk érdemes vezetése nem is vette rossz néven. De kifogásolni való csak azért van, mert van társulatunk. Előbb mint a kritikára, gondoljunk arra, hogy kiváló férfiak érdeme, hogy a magyar zsidóság irodalmi társulattal dicsekedhet. Elsősülöttünk és egyetlenünk. Korholják a szülők itt-ott az ilyen gyermeket is, de milyen drága az mégis nekik! Mit nem tesznek érte, hogy erőssé, nagygyá, boldoggá legyen! Nekünk is csak egyetlen irodalmi társulatunk van, növesztjük hát nagyra, szerezzünk neki erőt, hatalmat és befolyást.

Az egyetlen gyermek képével éltem. Vigyáznak ilyen gyermekekre már azért is a szülők, mert benne élnek tovább, mert emléküket az tartja fenn. Elődeinknek ebben a hazában nem volt ilyen emlékfentartójuk, emlékük azért el is tűnt. Ó, ha írások maradtak volna ránk honfoglaló kozár őseinktől, az Árpádok, vagy Mátyás király jogara alatt virágzó zsidó hitközségektől! Nem maradt ránk tőlük, sajnos! semmi sem.

Magyarországon egészen a legújabb korig a zsidók a zsidó irodalmat nem művelték. Az ország nyelvén sehogysém, de héber nyelven is csak vajmi keveset produkáltak. Nem is igen számoltunk eddig azért a zsidóság nagy összessége előtt. Nem is volt a magyar zsidóságnak irodalma, nem volt tehát multja sem.

Csak az előtt a zsidóság előtt hajtják meg tisztelettel a zászlót, csak az a zsidóság élt igazán, mely irodalmat alkotott. A hajdani palesztinai zsidóságról nem szólok. Hisz ők adták a világnak a bibliát. De teremtettek irodalmat azok a zsidók is, kik Babyloniába kerültek, Babyloniának a nyelvén.

Örök dicső emléke ennek a zsidóságnak a talmud nagyrésze, arameus nyelvű imáink, sőt a szent iratoknak is több fejezete.

Dicsőítjük azt a korszakot is, melyet görög zsidó írók tettek nagygyá. Büszkén tekintünk még ma is Philóra Josephusra, Aristeasra, Ezechielosra, Lisymachosra, kik mesteri görög nyelven gyarapították, fejlesztették, emelték Izraél irodalmát.

Nem kevésbbé dicső a zsidó irodalomnak arab, illetve arab-spanyol korszaka. Szaádia, Maimuni, Jehuda Halévi és ama korszak más óriásai nagy zsidó bölcsészeti műveiket arab nyelven írták, és hogy német nyelven hányan művelték és művelik a zsidó irodalmat, azt megszámolni sem tudjuk.

Nem is igen számol a történelemben más zsidóság, mint palesztinai, vagyis a héber, a babyloniai, vagyis az arameus, a görög, az arab-spanyol és a német zsidóság. Ezek alkottak irodalmat, van tehát multjuk. A mi elődeinktől nem maradtak vissza írások, a minél fogva nem tudnak róluk. Pedig voltak, hittek, szenvedtek ők is, csak úgy, mint a többi.

★

Maga a zsidóság mindenképpen rászolgált a címre, melylyel Mohamed kitüntette. Az *írás népe vagyunk*. Ha írást nem produkálunk, nem is vagyunk.

Multunk tehát nekünk, magyar zsidóknak, ebből a szempontból nincsen, de lesz multunk a késő jövőben.

Az angol-zsidó irodalommal körülbelül egy időben szárnyat kezdett bontogatni a magyar-zsidó irodalom is. De míg az angol-zsidó irodalomnak az ó és az új világban milliók állanak rendelkezésére, száz társulat műveli és tízezrek terjesztik, addig nekünk magyar-zsidóknak egyedül csak ez az egy társulatunk van, és ezt az egyetlenegyét a magyar zsidóság — sajnos! — *alig ismeri*.

Csak természetes tehát, hogy a kik alkották, ápolták, nevelték, rajongó szeretettel csüngnek rajta és csak természetes, hogy azok is, a kik csak később ismerték meg, azon vannak, hogy gyámolítsák, nagygyá és hatalmassá tegyék. Tegyük is, tisztelt bizottság! Ez a mi társulatunk föl jogosít a reményre, hogy emlékünket, értem a jelen magyar zsidóság emlékét, meg fogja őrizni a késő jövő számára. iktatván bennünket a zsidóság ama részei közé, melyek Izrael irodalmát új elemekkel, új szerszámokkal, új nyelvvel gazdagították, gazdagítván egyszersmind a hazai irodalmat Judának csodálatos szellemi kincseivel. Mert a hatás kölcsönös. Mikor magyar nyelven zsidó művet produkálunk, nem csak a zsidó irodalmat szolgáljuk, de

utat törünk a zsidó irodalmi kincses kamarákhoz a magyar literatura számára.

★

Való igaz, hogy nem azért alkották meg ezt a társaságot, hogy a jövő számára multat teremtsen. Irodalom nem támad a jövő kedvéért, hanem életbe szólítja a jelen szükségét, mihelyt a szellem annyira fölszabadult, hogy a mindennapi kenyeren felülemelkedhet.

A jelennek teremtettek.

A mi zsidó közönségünk elidegenedett a zsidó irodalomtól, ismeretlenekké váltak előtte szellemi hőroszaink csodálatraméltó produktumai. Tárjuk föl azokat előtte az ő nyelvén, a mi nyelvünkön: magyarul! Töltsük el lelkesedéssel és szeretettel az örökké ifjú, régi Izraél iránt. Keltsük föl érdeklődését története, betöltött világmissziója, véres útja, gloriája és martiriuma iránt. Tudjon ujjongani diadalain, tudjon sírni szenvedésein, hassa át újból Izraélhez való hozzátartozása, érezze, hogy ereiben a patriarchák, a próféták, Szináj népének vére folyik. Övé Mózes, övé Dávid, övé Jezsaiás, övé Debóra, övé Hanna, övé Hilel, övé Gabirol és övé Máimuni.

Övé a könyv és övé a tan, övé a kinyilatkoztatás és övé a kutatás, övé a világosság és övé az örök élet.

Övé Izraél hite és övé Izraél tudománya.

Övé tehát Gilead minden balzsama, Ofirnak minden drágasága.

Mindezt és még sok más tudomására kell hoznunk a mi magyar-zsidó közönségünknek, mert nem tudja vagy elfelejtette.

Ez az, a miért ezt a társulatot életbe hívták; feladata, hogy a tudás és megismerés ígéretföldjére vezesse közönségünket, hogy utat törjön az elnyeléssel fenyegető áradaton keresztül, mely őt a szellemi Kanaántól elválasztja.

Mivel végezhetné ezt jobban, mint azzal a csodaszerszámmal, melylyel tanítónk Mózes valamikor a dagadó tenger hullámaait kettéválasztotta!

Régi bölcseink ugyanis azt állítják, hogy: *mata dekara bé Móse jama, du Kalamosz*; tudjátok-e, mi volt az a pálcza, melylyel Mózes ketté hasította a tengert? Az a pálcza *író toll* volt, a kalamosz.

Az írás hatalma hozta a fölszabadulást, a megismerést, a világosságot. Tudták tehát már Mohamed előtt is, hogy mi az írás népe vagyunk, hogy rajtunk csak az írás segít.

★

Csak hogy Mózes tolla pálcza is volt. *Támasz* volt, mely a tollat tartotta.

Csupán csak a toll nem érhet czélt. Toll támasz nélkül nem is írhat. Azért tanítják bölcseink, hogy az írást nemcsak az míveli, a ki ír, de az is, a ki olvas, és főleg az, ki az írást lehetővé teszi. Erre is ráillik az a régi zsidó elv, hogy *gadól hammaásze, jóthér min haósze*, nagyobb a míveltető magánál a mívelőnél.

Kell-e erre nagyobb bizonyíték, mint ez a mi társulatunk? Ime, meg volt ezelőtt is a toll, meg volt a téma is, de az eredeti után való magyar szentírásfordítást, a történeti aktákat, a zsidó negyvennyolczat, a szervezetek anyagát, Buda és Sopron történetét, Philo legaczióját, a talmud illemszabályait és még sok más, értékesnél-értékesebb, fordított és eredeti, tudományos és szépirodalmi munkát csak ez a társulat hívott életbe.

A tollat, mely azokat a munkákat megírta, *ő vezette*.

Pedig még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Hatásról még csak nem is szólhatunk még. Hogy is nyilatkozhatnék az meg, mikor műveinket 1000—1200 példányban adhatjuk ki csak; mikor népszerű munkák kiadásához nem is nyulhattunk még, mikor az Évkönyven kívül csak

egy-egy munkát bocsájthatunk közre évenként — de még azt sem mindig — mikor tagjainknak a száma — pedig országos társulat vagyunk — nem nagyobb egy középszerű vidéki hitközség tagjaiénál.

A férfiak, kik itt egybegyűltek: őszintén nagyra becsült új elnökünk, igazán nemes, régi magyar-zsidó család tradícióinak tovaplántálója, ki más helyen megmutatta, hogy önsúlya is nagy és hogy új szellemet visz az intézménybe, melynek élére lép; a propaganda bizottságnak az az érdemes tagja, ki igazán csinált propagandát, a mit 600 új tag bizonyít; mindnyájan, kik itt vagyunk és még sokkal többen, kik itt nincsenek, kell hogy egyetértve összefogjunk, hogy propagálói és lelkes apostolai legyünk az eddig elhanyagolt Izraelita magyar irodalmi társulatnak, melyre új lendület, új korszak és, hozzá teszem, új munkakör vár, hogy becsülettel szolgálhassa a jelent és hogy előkészíthesse a jövő számára azt, a mi nincs: a magyar zsidóság irodalmi multját.

V.

Költségvetés.

Zárszámadás 1906 november 1-től 1907 október 31-ig.

Kiadás.

1. Titkári fizetés	K	1000.—
2. Kezelés és postaköltség	"	2813.49
3. Írói díjakra	"	6060.—
4. Budapesti felolvasásokra	"	1000.—
5. Vidéki felolvasásokra	"	700.—
6. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	"	400.—
7. Kolozsvári felolvasó egyesület subventiója	"	100.—
8. Kunewalder-alapítvány kamatai	"	320.—
9. Vett és letétbe helyezett K 1200.— 4 $\frac{1}{2}$ %-os záloglevél (alapítódíj)	"	1218.40
10. Nyomdai kiadás és expedíció	"	4500.—
11. Pénztár-készlet mint egyenleg	"	11473.83
	K	29585.72

Bevétel.

1. Pénztárkészlet áthozat 1906 november 1-én	K	6686.98
2. Rendes tagdíjakból befolyt	"	11472.—
3. Hátralékos tagdíjakból befolyt	"	1494.—
4. Alapító tagdíjakból befolyt	"	1000.—
5. Pártfogó tagdíjakból befolyt	"	400.—
6. Pártoló tagdíjakból befolyt	"	1200.—
7. Társulati kiadványokból	"	1038.86
8. Záloglevelek kamataiból	"	679.—
9. Folyószámla	"	157.10
10. Pesti izr. hitközség subventiója	"	600.—
11. " " " " budapesti fel- olvasásokra	"	400.—
12. Orsz. magy. izr. közalaptól a vidéki felolva- sásokra	"	600.—
13. A Szentírás IV. kötete kiadására az orsz. ma- gyar izr. közalaptól	"	3000.—
14. A Szentírás IV. kötete kiadására Beck D.-tól	"	100.—
15. A 18763. sz. betétkönyvből fenti célra kivét	"	600.—
16. " " betétkönyv kamatai	"	22.78
17. Adományokból befolyt	"	135.—
	K	29585.72

Megvizsgáltam és rendben találtam.

Budapest, 1907 november 29-én.

Beck Dénes s. k.

Szekely Ferencz s. k.

Az Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat vagyonkimutatása.

Vagyon.

Pénzkészlet (folyószámlabetét a Bel- városi takarékpénztárnál)	11473.83
---	----------

Értékpapírok :

K 13200.— 4½%-os Belvárosi Taka- rékpénztári záloglevél á 97.—	12804.—
Kamat 1907 november 1-ig	148.50 12952.50
K 2000.— 4¼%-os Belvárosi Taka- rékpénztári záloglevél á 95.—	1900.—
Kamat 1907 november 1-ig	42.50 1942.50 14895.—

Takarékkönyvek :

A Belvárosi takarékpénztár 10821. számú takarékkönyve (Kunewalder alapítvány kamatai)	1220.—
---	--------

A Budapesti takarékpénztár és orsz.
zálogkölcson r. t. XXVIII/13667.
sz. takarékkönyve (Tencer díj) ...

2500.— 4420.—

Alapítvány hátralékok:

Néhai Machlup Adolf	1000.—	
Nagyvárad i. izr. hitközség	400.—	
Szabadkai izr. hitközség	400.—	
Székely Ferencz	1000.—	2800.—
Tagdíjhátralékok (becslés szerint)		2000.—
		<u>35588.83</u>

Alapítványok:

1. Néhai öz. hatvani Deutsch Bernátné	1000.—
2. Bárá Guttman Vilmos	1000.—
3. Hatvany-Deutsch József	1000.—
4. Néhai Kohner Zsigmond	1000.—
5. Néhai Megyeri Krausz Lajos	2000.—
6. Nagykanizsai izr. hitközség	1000.—
7. Pesti Chevra Kadisa	1000.—
8. Pesti izr. hitközség	1000.—
9. Néhai Schweiger Márton	1000.—
10. Sváb Károly	1000.—
11. Öz. Sváb Sándorné	1000.—
12. Néhai Taub Salamon	1000.—
13. Dr. Weinmann Fülöp	1000.—
14. Nagyvárad i. izr. hitközség	600.—
15. Szabadkai izr. hitközség	600.—
	<u>15200.—</u>

Téher.

Tartozás a Franklinnál (nyomda-
számla) ... 8398.90

Kunewalder M. Fülöp-féle hagyatéka ... 8000.—

Tiszta vagyon:

Törzsvagyon alapítványok, rész- letezés szerint	15200.—
Rendelkezésre álló összeg	<u>4189.93</u> 19189.93
	35588.83

Székely Ferencz s. k.

Költségvetés 1907 november 1-től 1908 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet 1907 október 31-én	---	---	---	K	11473.83
2. Rendes tagok járulékai	---	---	---	"	10000.—
3. Hátralékos tagok járulékai	---	---	---	"	600.—
4. Kamatbevétel	---	---	---	"	800.—
5. Társulati kiadványok eladásából	---	---	---	"	500.—
6. Pesti izr. hitközségtől évi segély	---	---	---	"	600.—
7. " " " felolvasásokra	---	---	---	"	400.—
8. Orsz. magy. izr. közalaptól vidéki felolvasásokra	---	---	---	"	600.—
				K	24973.83

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	---	---	---	K	1000.—
2. Kezelési és postaköltség	---	---	---	"	3500.—
3. Nyomdai kiadás és expedicio	---	---	---	"	6000.—
4. Írói díjak	---	---	---	"	2500.—
5. Szépirodalmi pályadíjra	---	---	---	"	500.—
6. Budapesti felolvasásokra	---	---	---	"	1400.—
7. Vidéki felolvasásokra	---	---	---	"	600.—
8. Oklevéltár II. kötetének előkészítésére	---	---	---	"	500.—
9. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	---	---	---	"	400.—
10. Kolozsvári Felolv. Egylet subventiója	---	---	---	"	100.—
11. Kunewalder-alapítvány kamatai	---	---	---	"	320.—
12. A befolyt alapítódíjnak az alaptőkéhez csatolása	---	---	---	"	1000.—
13. Egyenleg mint felesleg	---	---	---	"	7153.83
				K	24973.83

Budapest, 1907 október 31-én.

Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

VI.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és általában az izraelita vallás- és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban, valamint a vidéken;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek:

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek: 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

20. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén

kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VII.

A Társulat képviselete.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők :

Elnök : HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF, nagybirtokos.

Társelnök : Dr. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár.

Titkár : Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.

Pénztáros : SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.

Ellenőr : BECK DÉNES, bankigazgató,

Ügyész : Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai :

Dr. ÁGAI ADOLF, író.

Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.

Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.

Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.

Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) *Fővárosi tagok :*

Dr. ÁGAI ADOLF, író.

Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár.

Dr. BALASSA JÓZSEF, gymn. tanár.

- Dr. BALLAI LAJOS, min. tanácsos.
5. Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár.
BECK DÉNES, bankigazgató.
Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár.
Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd.
10. Dr. FISCHER GYULA, rabbi.
Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
Dr. HELLER BERNÁT, tanár.
Dr. HEVESI SIMON, rabbi.
Dr. KISS ARNOLD, rabbi
15. Dr. KOHNER ADOLF, földbirtokos.
KORNFELD GYULA, az izr. tanítóegyl. elnöke.
LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár.
Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
20. Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd.
Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő.
Dr. RADÓ ANTAL, író.
RADÓ VILMOS, tanítóképzői igazgató.
Dr. RÉTHY MÓR, műegyet. tanár.
25. Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár.
Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
SCHÖN DÁVID, hittanár.
Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
30. Dr. STILLER BERTALAN, egyet. tanár.
Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő.
Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár.
WEISZ BERTHOLD, udv. tanácsos.
35. Dr. WEISZBURG GYULA, hitk. titkár.
Csepeli WEISZ MANFRÉD, gyáros.

B) *Vidéki tagok:*

Dr. BAKONYI SAMU, ügyvéd, Debreczen.

Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Szombathely.

Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely.

BÜCHLER P., rabbi, Moór.

5. Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.

JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, földbirtokos, Pécs.

Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.

Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.

FRIEDLÄNDER GYULA, Dész.

10. Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.

Dr. KELEMEN ADOLF, rabbi, Fogaras.

KLAUBER FRIGYES, tanár, Munkács.

Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.

Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek.

15. Dr. KORITSCHONER LIPÓT, ügyvéd, Pápa.

LEOPOLD SÁNDOR, Szekszárd.

LIPPE VILMOS, kir. táblai bíró, Szolnok.

Dr. LÖWY FERENCZ, rabbi, Marosvásárhely.

Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.

20. Dr. LÖWY MÓR, rabbi, Temesvár.

Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.

Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs.

Dr. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém.

Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.

25. REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa.

REICHMANN ÁRMIN, hitk. elnök, Debreczen.

Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.

Dr. ROSENBERG SÁNDOR, rabbi, Arad.

SCHREIBER IGNÁCZ, (Győr) Bécs.

30. SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya.

Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr.

SELTMANN LAJOS, rabbi, Hódmezővásárhely.

- Dr. SINGER BERNÁT, rabbi, Szabadka.
 Dr. SONNENFELD BERNÁT, ügyvéd, Vágújhely.
 35. STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losoncz.
 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.
 WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad.
 Dr. WELLESZ GYULA, rabbi, Nagybittse.
 40. WERTHEIM ÁRMIN, Székesfehérvár.

C) Tagok alapító tagsági jogon :

- BÁRÓ GUTTMANN VILMOS, Nagykanizsa.
 NÉHAI KOHNER ZSIGMOND alapítvány képviselője.
 SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.
 NÉHAI SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 5. NÉHAI HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője :
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF, gyáros, Budapest.
 NÉHAI MEGYERI KRAUSZ LAJOS alap. képviselője.
 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 10. PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője : ADLER LAJOS, előlj. tag.
 PESTI CHEVRA-KADISA képviselője.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató, Budapest.
 NÉHAI TAUB SALAMON alap. képviselője.
 15. Dr. WEINMANN FÜLÖP, Budapest.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

- ADLER LAJOS, nagykereskedő.
 BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő.
 DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.
 WOLFNER JÓZSEF, gyáros.

VIII.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó:* Dr. Blau Lajos.

Tag: Dr. Bánóczi József.

2. Oklevél-bizottság:

(szünetel)

Tagok:

Mandl Bernát.

Dr. Bacher Vilmos.

Dr. Marczali Henrik.

Dr. Bárány József, Kecske-
mét.

Dr. Málnai Mihály.

Dr. Bernstein Béla, Szom-
bathely.

¹⁰ Dr. Pollák M., Sopron.

Stern Ábrahám.

Dr. Bloch Henrik.

Dr. Vajda Béla, Losonc.

⁵ Dr. Büchler S., Keszthely.

Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.

Dr. Frisch Ármin.

Dr. Weisz Mór.

3. Felolvasó-bizottság:

Elnök:

Dr. Márkus Dezső.

Dr. Ágai Adolf.

Dr. Mezey Ferencz.

Előadó:

Palágyi Lajos.

Lenkei Henrik.

Radó Vilmos.

Tagok:

¹⁵ Roboz Andor.

Dr. Balassa József.

Ruttkay Miksa.

Dr. Blau Lajos.

Dr. Sebestyén Károly.

⁵ Dr. Feleki Sándor.

Steiner József.

Gábor Ignác.

Szabolcsi Miksa.

Gerő Ödön.

²⁰ Székely Ferencz.

Dr. Kiss Arnold.

Timár Szaniszló.

Kóbor Tamás.

Dr. Waldapfel János.

¹⁰ Dr. Kohner Adolf.

4. Propaganda-bizottság:

Elnök: Steiner József.

Jegyző: Dr. Dezső Sámuel.

Előadó: Dr. Heller Bernát.

Tagok:

- | | |
|---|---|
| Áldor Frigyes. | Dr. Kohner Adolf. |
| Auer Róbert. | Kreutzer Jenő. |
| Barber I. Zsigmond. | ²⁰ Kun Lajos, Baja. |
| Dr. Bauer Mór. | László Adolf, Miskolcz. |
| ⁵ Dr. Bernstein Béla, Szombathely. | Löwy Mór, Igló. |
| Dr. Frisch Ármin. | Nagel Ignác. |
| Friedländer Gyula, Dés. | Pick Ignác. |
| id. Dr. Glass Izor. | ²⁵ Reichmann Ármin, Debreczen. |
| Goldmann Emil. | Dr. Réthy Mór. |
| ¹⁰ Goldschmidt Lipót. | Dr. Schwartz Vilmos. |
| Gyulai Noé Hugó. | Schweiger Imre. |
| Dr. Grauer Vilmos. | Dr. Szabolcsi Izidor. |
| Hegyí László. | ³⁰ Szabolcsi Miksa. |
| Dr. Heller Zs., Máramaros-sziget. | Dr. Vajda Béla, Losoncz. |
| ¹⁵ Hartmann Bertalan. | Wechsler Adolf, N.-várad. |
| Dr. Heves Kornél, Szolnok. | Dr. Weiszbürg Gyula. |
| Dr. Klauber Frigyes, Munkács. | Dr. Wellesz Gyula, Nagybittse. |

IX.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

Az IMIT Évkönyve 1907.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SAMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MISKA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899.

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták. 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.

14. A zsidók története Budapesten. A legrégibb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.

15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1902.

16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. VENETIANER LAJOS 1902.

17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.

18. Szentírás. Harmadik kötet. — Az utolsó próféták 1903.

19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1904.

20. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1905.
21. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1906.
22. Rasi élete és működése. Irta dr. WELLESZ GYULA 1906.
23. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1907.
24. Szentírás. Negyedik kötet. — A szent iratok. 1907.
25. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1908.
26. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. 1908.
27. Magyar Zsidó Oklevéltár. I. k. 1092—1239. Dr. WEISZ MÓR közreműködésével szerkesztette dr. FRISCH ÁRMIN. 1903.

X.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Néh. özv. hatvani Deutsch Bernátné, Budapest.	Nagyvárad i. izr. hitközség. Pesti Chevra-Kadisa.
báró Guttmann Vilmos, Nagykanizsa.	10 Pesti izr. hitközség. Néhai Schweiger Márton, Budapest.
Hatvany-Deutsch József, Budapest.	Sváb Károly, Budapest. özv. Sváb Sándorné, Bpest.
Néhai Kohner Zsigmond, Budapest.	Szabadkai izr. hitközség.
5 Néhai megyeri Krausz Lajos, Budapest.	15 Székely Ferencz, Bpest. Néhai Taub Salamon, Bu- dapest.
Néh. Machlup Adolf, Bu- dapest.	Dr. Weinmann Fülöp, Budapest.
Nagykanizsai izr. hitközs.	

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Néhai Bródy Zsigmond, Budapest.	Dr. Chorin Ferencz, Bpest. Néhai Löwy Mór, Bpest.
------------------------------------	--

- | | |
|--|---|
| Néhai báró Schossberger
Henrik, Budapest. | Néh. Sternthal Adólf, Bp.
Sternthal Salam., Temes-
vár. |
| 5 Schreiber Ignác, Bécs. | 10 Dr. Stiller Bertalan, Bu-
dapest. |
| Néhai Steinfeld Antal,
Debreczen. | Schwarz Ferencz, Bpest. |
| Néhai Steinfeld Mihály,
Debreczen. | Weisz Berthold, Bpest. |

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

- | | |
|---|---|
| Adler Lajos, Budapest. | Kecskeméti izr. hitközség. |
| Aradi izraelita hitközség. | 20 ifj. Katser Henrik, Tren-
csén. |
| Bacher Emil, Budapest. | Kohner Ágost, Bpest. |
| Beck Dénes, Budapest. | Kornfeld Zsigm., Bpest. |
| 5 Boschan Jakab, Bpest. | megyeri Dr. Krausz Izidor,
Budapest. |
| Braun W. Arnold, Meran. | Leopold Sánd., Szekszárd. |
| Breitner Zsigm. L., Buda-
pest. | 25 Lindenbaum Mór, Bpest. |
| Budai izr. hitközség. | Linzer Béla, Budapest. |
| Deutsch Sámuel, Bpest. | Losonczy izr. hitközség. |
| 10 Ebenspanger Lipót, Nagy-
kanizsa. | Marczali izr. hitközség. |
| Néhai Ehrlich Mózes,
Budapest. | Néhai Markbreit Adólf,
Bpest. |
| Néh. Frank Antal, Bpest. | 30 Dr. Misner Ignác, Bpest. |
| tószegi Freund F., Bpest. | Nemesvidi izr. fiók-hit-
község. |
| tószegi Freund Salamon,
Budapest. | Ifj. Neumann Adólf, Arad. |
| 15 tószegi Freund Vilmos,
Budapest. | Ohrenstein Henrik, Buda-
pest. |
| maróthi Fürst László,
Budapest. | Ókanizsai izr. hitközség. |
| Néh. Garai Károly, Bpest. | 35 Pécsi izr. hitközség. |
| Horváth Zsigmond, Bpest. | Dr. Pillitz Benő, Vesz-
prém. |

- Popper István, Budapest.
 Reich Márton, Kalocsa.
 Dr. Rosenberg Gyula,
 Budapest.
 40 Dr. Ság Manó, Bpest.
 Dr. Simon József, Bpest.
 Steiner Farkas, Nagykőrös.
 báró tornyai Schossberger
 Lajos, Budapest.
 Dr. Schuschny H., Bpest.
 45 Néhai Schweiger Adolf,
 Budapest.
 Néhai Stern Ignác,
 Budapest.
- Dr. Stiller Mór, Budapest.
 Szekszárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség.
 50 Tolnatamási izr. hitközség.
 Néhai lovag Wechselmann
 Ignác, Budapest.
 Dr. Weinmann Fül., Budapest.
 Weisz Manfréd, Budapest.
 Weisz Manó J. Budapest.
 55 Wellisch Sándor és Gyula,
 Budapest.

4. RENDES TAGOK.

a) Fővárosi tagok.

- Abelsberg Lajos
 Dr. Abonyi József
 Aczél Károly
 Aczél Mór,
 5 Acsády Jenő
 Adler Ernő
 Adler Gyula
 Dr. Adler Illés
 Dr. Adler Mihály
 10 Adler Lajos
 Adler Sándor
 Adler Sándor
 Dr. Adler Zsigmond
 Dr. Ágai Adolf
 15 Ágoston Gyula
- Ágoston Kálmán
 Agulár Ede
 Dr. Alapy Henrik
 Áldor Frigyes
 20 Dr. Alexander Bernát
 Almási Jakab
 Altmann Mór
 Angyal Márton
 Auer Béla
 25 Auer Róbert
 Auer Jónás Gyula
 Auspitz Pál
 Dr. Bacher Vilmos
 Dr. Bakonyi Samu
 30 Dr. Balassa József

- | | |
|------------------------|-----------------------|
| Bálint Gyula | 65 Beck Oszkár |
| Dr. Balkányi Miksa | Beck Szigfrid |
| Dr. Ballay Lajos | Beimel Sándor |
| Balogh Ármin | Dr. Béla Pál |
| 35 Balog Soma | Békesi József |
| Barber J. Zsigmond | 70 Benedek Károly |
| Dr. Barna Károly | Benedict Gyula |
| Barta Sándor | Benedict Miksa |
| Baumgarten Soma | Dr. Berczeller Imre |
| 40 Bán Dezső | Berényi Miksa |
| Bánó Gyula | 75 Dr. Berényi Sándor |
| Dr. Banóczy József | Berger A. Lipót |
| Dr. Baracs Marcel | Berger Lipót |
| Bálint Benő | Dr. Berger Miksa |
| 45 Bálint Gyula | Ifj. Berger Mór |
| Bárdos Lipót | 80 Berger Ödön |
| Dr. Báron Jónás | Bergmann Mór |
| Báron Gyula | Bing Gusztáv |
| Bató J. Lipót | Bing Gyula |
| 50 Dr. Bátori Dániel | Bienenstock Samu |
| Dr. Baumgarten Izidor | 85 Dr. Bihari Mór |
| Dr. Baumgarten Samu | Özv. Binéter Józsefné |
| Baumhorn Lipót | Birnbaum Imre |
| Dr. Bauer Mór | Biró Henrik |
| 55 Bauer Ferencz | Biró Károly |
| Blau Adolf | 90 Bisslichess Mózes |
| Blau Gyula | Bleier Jónás |
| Dr. Blau Lajos | Dr. Bleich Miklós |
| Brachfeld Lajos | Dr. Bleuer Samu |
| 60 Dr. Brachfeld Lajos | Bleyer Artur |
| Braun Ignác | 95 Breitner Imre |
| Ifj. Braun Ignác | Breitner Károly |
| Beck Dezső | Breuer Ármin |
| Beck József | Breuer Mihály |

- | | | | |
|-----|-----------------------|-----|------------------------|
| | Breuer Mór | | Dr. Czigler Ármin |
| 100 | Bricht Lipót | | Cohn Dávid |
| | Dr. Brichta Bódog | 135 | Dr. Dálnoky Béla |
| | Brill Lajos | | Danneberg Miksa |
| | Brill Lipót | | Daróczi Rezső |
| | Böhm Emil | | Dr. Dékány Géza |
| 105 | Boross Miksa | | Denhof Mór |
| | Boschán Arthur | 140 | Dr. Déri Ferencz |
| | Boschán Péter | | Déri Izidor |
| | Boskovitz Sándor | | Detsinyi Károly |
| | Dr. Bloch Henrik | | Dr. Deutsch Antal |
| 110 | Bloch József | | Deutsch Dávid |
| | Bloch Ignác | 145 | Dr. Deutsch Ernő |
| | Bródy József | | Dr. Deutsch Ernő |
| | Bródy Miksa | | Deutsch Frigyes |
| | Bródy Sándor | | Deutsch Frigyes |
| 115 | Buchwald Béla | | Deutsch Ödön |
| | Buchwald Gyula | 150 | Deutsch Vilmos |
| | Büchler Mór | | Dezsényi Gyula |
| | Budai Chevra-Kadisa | | Dr. Dezső Sámuel |
| | Budai Goldberger Irma | | Dirsztai Dirsztay Béla |
| 120 | Burger Lajos | | Domány József |
| | Blücher József | 155 | Ifj. Dombovár Gyéza |
| | Bruck Miksa | | Dóczi Ignác |
| | Bruck Károly | | Dr. Domokos Lajos |
| | Bruck Miksa | | Domokos Miklós |
| 125 | Bruckner Henrik | | Dr. domonyi Domony |
| | Dr. Brüll Dániel | | Móricz |
| | Dr. Brüll Ignác | 160 | domonyi Brüll Miksáné |
| | Brust Dávid | | Dósa Kálmán |
| | Brust Kálmán | | Dukász Jakab |
| 130 | Dr. Csató Gyula | | Dukes D. Arnold |
| | Cserkúti Engel Miksa | | Duneitz Vilmos |
| | Csillag József | 165 | Dr. Edelstein Bertalan |

- | | |
|------------------------|----------------------------|
| Egressi Testvérek | 200 Dr. Feleki Béla |
| Ehrenfeld Mór | Dr. Feleki Sándor |
| Ehrlich Emil | Fellner Leó |
| Ehrlich Samu | Fényes Dezső |
| 170 Ehrlich G. Gusztáv | Dr. Fényes Mór |
| Ehrmann Leon | 205 Fenyő Sándor |
| Eichner Árpád | Fenyves Ferencz |
| Eideles Manó | Fleischl Mihály |
| Eisler Gábor | Fleischl Sándor |
| 175 Eisler Samu | Fleischhacker Ede |
| Elek Bernát | 210 Fleischmann Ede |
| Elfer Dániel | Dr. Fleischmann Illés |
| Éliás Mór | Dr. Fleischmann József |
| Engel Ármin | Dr. Fleischmann Hugó |
| 180 Engel Ernő | Fleischmann Sándor |
| Engel Mihály | 215 Dr. Fleischmann Sándor |
| Engel Nándor | Freiberger Béla |
| Engelmann Vilmos | Freiwirth Sándor |
| Dr. Erdélyi Lajos | Dr. Freund Lajos |
| 185 Ernst Emil | Fillenz Zsigmond |
| Ernst Vilmos | 220 Fischel Károly |
| Dr. Ernyei Mór | Fischer Dezső |
| Dr. Eulenberg Salamon | Dr. Fischer Gyula |
| Faludi Gábor | Fischer János |
| 190 Faragó Alfréd | Fischer Jenő |
| Dr. Farkas Emil | 225 Fischer Mór |
| Dr. Farkas József | Fischer Sámuel |
| Dr. Fazekas Oszkár | Fischer Zsigmond |
| Dr. Fraenkel Sándor | Dr. Fried Leó |
| 195 Dr. Frank Salamon | Dr. Fried Sándor |
| Fehér Mór | 230 Dr. Fried Samu |
| Fejér Jenő | Dr. Fried Vilmos |
| Fejér Márton | Dr. Friedler Mór |
| Feldmann Lajos | Friedmann Károly |

- | | | | |
|-----|----------------------|-----|---------------------------|
| | Friedmann Sándor | | budai Goldberger Bertalan |
| 235 | Dr. Friedmann Bernát | | Goldberg Simon |
| | Friedmann L. Lajos | 270 | Goldberger Gusztáv |
| | Friedländer Lajos | | Goldberger Ignác |
| | Dr. Frisch Ármin | | Goldberger Jenő |
| | Frischmann I. F. | | Goldberg Zsigmond |
| 240 | Fritz Manó | | budai Goldberger Sámuel |
| | Dr. Fodor Ármin | 275 | Goldmann Emil |
| | Fodor Zsigmond | | Goldmann József |
| | Földesi Joachim | | Goldschmied Bernát |
| | Fröhlich Vilmos | | Goldschmidt Lipót |
| 245 | Fuchs Aladár | | Dr. Goldschmied Manó |
| | Fuchs H. | 280 | Dr. Goldschmied Mór |
| | Fuchs Ignác | | Goldschmied Ödön |
| | Dr. Fuchs Lajos | | Goldschmiedt Sándor |
| | Fürst István | | Goldstein Mór |
| 250 | Fluss József | | Goldzieher Géza |
| | Gábor Bertalan | 285 | Dr. Goldzieher Vilmos |
| | Gallia Vilmos | | Dr. Gosztonyi Ármin |
| | Garai Emil | | Gömöri Béla |
| | Gáspár Ferencz | | Göndör Károly |
| 255 | Gáspár Fülöp | | Görög Gábor |
| | Gáspár Izidor | 290 | Dr. Grauer Vilmos |
| | Gáspár és Révész | | Greiner Jakab |
| | Dr. id. Glass Izor | | Groszmann Leó |
| | Glasner Gyula | | Dr. Grosz Gyula |
| 260 | Dr. Glasner Samu | | Dr. Grosz Lipót |
| | Gelb Samu | 295 | Gyömrői M. Manó |
| | Dr. Gerber Béla | | György Arnold |
| | Gergely Ede | | Grünbaum Leó |
| | Gergely Hugó | | Grünbaum Miksa |
| 266 | Gerő József | | Grünfeld Miksa |
| | Gerő Mundi | 300 | Grünhut József |
| | Dr. Gold Simon | | Grünhut Zsigmond |

- | | |
|------------------------|---------------------------|
| Dr. Grünstein Adolf | 335 Dr. Heidelberg Márton |
| Grünwald Miksa | Heidelberg Ödön |
| Grünwald Samu | Heidelberg Vilmos |
| 305 Gussman Simon | Heisler József |
| Guttman Benedek | Dr. Hegedüs Gyula |
| Özv. Guttman Jakabné | 340 Heller Ármin |
| és fiai | Dr. Heller Bernát |
| Guttman Tamás | Heller Sándor |
| Guttman Zsigmond | Hermann Antal |
| 310 Dr. Gyulay Noé | Herczfeld Frigyes |
| Haas Zsigmond | 345 Herczfeld Norbert |
| Hacker Bertalan | Hersch Samu |
| Hacker Lajos | Hertz Aladár |
| Halász Ferencz | Hertz Ignác |
| 315 Dr. Halász Frigyes | Herz Ármin |
| Halász Manó | 350 Herczfeld Zsigmond |
| Halász Mór | Herzfelder Manó |
| Halász Nátán | Herzmann Bertalan |
| Halász Pál | Dr. Herzog Ede |
| 320 Halász Sámuel | Dr. Hevesi Simon |
| Dr. Halmos Sándor | 355 Hirsch Nándor |
| Handel I. Tódor | Hirschl Mátyás |
| Handelsmann Arnold | Hirschfeld Arnold |
| Halbrohr Adolf | Dr. Hirschler Henrik |
| 325 Handler Jónás | Hirschler Samu |
| Hatvany-Deutsch Sándor | 360 Hoffer Béla |
| Hausbrunner Vilmos, | Hoffer Mihály |
| Hay Gyula | Hoffer Márton |
| Dr. Hecht Ernő | Hoffmann Béla |
| 330 Hecht Gusztáv | Hoffmann Salamon |
| Dr. Hecht József | 365 Hoffmann Ármin |
| Hecht Samu | Hochstædter József |
| Hegyei László | Horovitz Fülöp |
| Heidelberg Imre | Horovitz Ignác |

- | | | |
|-----|-------------------------|----------------------|
| | Dr. Horváth Dezső | Kattler Bernát |
| 370 | Horváth Sándor | Kaufmann Sándor |
| | Horváth Zsigmond | 405 Katzburg Fülöp |
| | Dr. Hreiner Artur | Klauber Samu |
| | Dr. Hütl Hümér | Krakauer Lajos |
| | Dr. botfai Hübös József | Krakauer Samu |
| 375 | Igmándy Mihály | Kramer H. |
| | Ignatz Lajos | 410 Kramer József |
| | Dr. Iritz Adolf | Kramer Malakiás |
| | Irsai Ignác | Kramer Rezső |
| | Jármai Gyula | Krausz Adolf |
| 380 | Dr. Janovitz Bertalan | Krausz Dávid |
| | Jónás Bertalan | 415 Krausz Dezső |
| | Jónás Izsó | Dr. Krausz Ede |
| | Jusztus Dezső | Krausz József |
| | Justus Gyula | Krausz Lajos |
| 385 | Kada Sámuel | Krausz Miksa |
| | Kádár Imre | 420 Krausz Sándor |
| | Kain Albert | Dr. Kecskeméti Adolf |
| | Dr. Kaiser Emil | Kecskeméti Árpád |
| | Kállai Adolf | Kelemen Adolf |
| 390 | Káldor Marcell | Dr. Kelemen Miksa |
| | Kammer Benő | 425 Kell Vilmos |
| | Kann Lajos | Keller Antal |
| | Dr. Kann Sándor | Kemény Dávid |
| | Kántor Alfréd | Kemény Ferencz |
| 395 | Kántor Oszkár | Dr. Kemény Miklós |
| | Kárász Aladár | 430 Kendi Antal |
| | Kárász Bertalan | Kertész Bódog |
| | Karsai Samu | Klein Dániel |
| | Karsai Vilmos | Klein Dávid |
| 400 | Kassai Ignác | Klein Dezső |
| | Kardos Ernő | 435 Klein Géza |
| | Kassovitz Tivadar | Klein Géza |

- | | |
|--------------------------|-------------------------|
| Klein J. D. | Dr. Kőrösy Józsefné |
| Klein József | Korvin Gyula |
| Klein Lázár | Kronberger Zsigmond |
| 440 Klein Lipót | Dr. Kunos Ignác |
| Klein Márk | 475 Kürschner Ernő |
| Dr. Klein Samu | Dr. Kürti József |
| Klein Simon | Kürti Károly |
| Klein Sándor | Küszler Henrik |
| 445 Kleinmann Adolf | Klug Lajos |
| Kremer József | 480 Dr. Ladányi Gyula |
| Kreutzer Jenő | Landau Ferencz |
| Kiaschek Gusztáv | Landauer József |
| Dr. Kiss Arnold | Landsberger Izidor |
| 450 Kriegler Miksa | Langer Simon |
| Dr. Kriszhaber Adolf | 485 Langfelder Ede |
| Krishaber Gyula | Lányi Emil |
| Krishaber és Schlesinger | Lányi Henrik |
| Kohn Arnold | Dr. Lasz Samu |
| 455 Kohn Arnold | László Béla |
| Kohn Jakab és fiai | 490 Latzkó Károly |
| Kohn József | Latzkó Sándor |
| Kohn Samu | Laubentracht Ignác |
| Dr. Kohn Sámuel | Dr. Laufer Lajos |
| 460 Kohn Vilmos | Laufer Zsigmond |
| Dr. Kohner Adolf | 495 Lázár József |
| Kolisch Adolf | Lazarus Adolf |
| Konn Lajos | Lederer Gábor Ignác |
| Kónyi Manó | Ledermann Mór |
| 465 Kopstein Lipót Emil | Leipnik Miksa |
| Kopstein Zsigmond | 500 Leitersdorfer Dávid |
| Korach József | Dr. Leitner Adolf |
| Korányi Adolf | Dr. Leitner Ignác |
| Kornfeld Gyula | Leitersdorfer Béla |
| 470 Dr. Kövér Soma | Leitersdorfer Béla |

- 505 ifj. Leitersdorfer Lipót
 Lenkei Henrik
 Leopold Rudolf
 Lévai Samu
 Lichtig Samu
 510 Lichtsehein Mayer
 Dr. Lichtenstein Salam.
 Dr. Links Ármin
 Litzmann Ignác
 Dr. Loránt Leó
 515 Löbl Károly
 Dr. Löbl Vilmos
 Dr. Löwenstein Arnold
 Löw Arnold
 Löwy Ignác
 520 Löwy Károly
 Löwy M. L.
 Löwy Sámuel
 Lukács Emil
 Lukács József
 525 Magy. izr. kézmű és
 földmív. egytl.
 Dr. Málnai Mihály
 Dr. Mandel Dániel
 Dr. Mandel Pál
 Mandl Bernát
 530 Mandl Mór
 Mandl Miksa
 Dr. Mangold Ármin
 Manheit Henrik
 Marer S.
 535 Dr. Marczali Henrik
 Dr. Markbreit Gyula
 Maróthi Fürst Bertalan
 Márkus Ödön
 Dr. Mátrai Gábor
 540 Mautner Adolf
 Dr. Mauthner Aladár
 May Dávid
 Dr. Mayer Sándor
 Medgyes József
 545 Dr. Medvei Béla
 Meller József
 Dr. Meller Simon
 Mendl Manó Fiai
 Meringer Lipót
 550 Messinger János
 Messinger Lipót
 Dr. Messinger Lipót
 Messinger M. Marcell
 Mezei Lajos
 555 Dr. Mezey Ferencz
 Dr. Mezei Mór
 Milch Géza
 Milch Oszkár
 Dr. Mohr Béla
 560 Dr. Mohr Mihály
 Moller Vilmos
 Molnár Albert
 Molnár Ernő
 Dr. Molnár Mór
 565 Morgenstern Emil
 Dr. Munkácsi Bernát
 Musquitter Lajos
 Müller Mór
 Müller Vilmos
 570 Dr. Nádas Bertalan
 Nágel Ignác

- | | | | |
|-----|-----------------------------|-----|---------------------|
| | Nagler József | | Perlesz József |
| | Nagy Andor | | Pick Ignác |
| | Nagy Ödön | | Pintshof J. Mór |
| 575 | Nyári József | | Platschek Vilmos |
| | Nemes Marcell | 610 | Plesz Mór |
| | Dr. Német Antal | | Pœnix irod. r. t. |
| | Dr. Neuberger Árpád | | Polatsek Lajos |
| | Neugröschl Sándor | | Polgár Emil |
| 580 | Dr. Neumann Armin | | Politzer Miksa |
| | Neuman Artur | 615 | Politzer Ignác |
| | Neumann Béla | | Politzer Miksa |
| | Neumann Ferencz | | Politzer Sándor |
| | Neumann Samu | | Pollacsek Henrik |
| 585 | Neumann Sándor | | Pollacsek Jenő |
| | Neumann Simon | 620 | Pollak Jakab |
| | Neumann és Vidor | | Pollák József |
| | Neumayer Fülöp | | Pollák és Schiff |
| | Neuwirth Rezső | | Polyák Hugó |
| 590 | Óbudai Chevra-Kadisa | | Póór Jakab |
| | Óbudai izr. hitközség | 625 | Póór Rezső |
| | Ohrenstein Henrik | | Pór Jenő |
| | Ofner Dezső | | Popper Gusztávné |
| | Dr. Oláh Dezső | | Popper Hugó |
| 595 | Orsz. izr. tanítóegyesület | | Popper Károly |
| | Orsz. izr. tanítóképző int. | 630 | Popper Károly |
| | Orsz. rabbiképző | | Popper Mór |
| | Pál Henrik | | Dr. Porosz Mór |
| | Dr. Pap Dávid | | lovag Posner Alfréd |
| 600 | Dr. Patai Samu | | Preiser Miklós |
| | Dr. Pátkai Dániel | 635 | Quitner Ignác |
| | Pauncz Sándor | | Rác Artur |
| | Perényi Adolf | | Rác Ferencz |
| | Pesti izr. hitk. fiárvaháza | | Rada Dezső |
| 605 | Petényi József | | Radnai Károly |

- 640 Dr. Radó Antal
 Radó Viktor
 Radó Vilmos
 Radványi Ottó
 Dr. Rakonitz Mór
 645 Dr. Rappaport Béla
 Ranschburg Gusztáv
 Redő Ignác
 Reich Jenő
 Dr. Reich Miklós
 650 Rechnitz Ödön
 Dr. Reiner Ede
 Reiner Ferencz
 Reiner Miklós
 Reimann Lázár
 655 Dr. Renner Adolf
 Rendes Izidor
 Dr. Réthy Mór
 Révai Miksa
 Révész Adolf
 660 Richter Gedeon
 Rigócz Zsigmond
 Rokenstein Sándor
 Róna József
 Rónai Gyula
 665 Rosenfeld Alfréd
 Rosenfeld Ármin
 Rosenfeld Ede
 Rosenfeld János
 bicskei Rosenfeld Henrik
 670 Rosenberg Mór
 Rosenzweig Mór
 Rothauser Mózes
 Roth Miksa
 Dr. Rothbart J.
 675 Dr. Rott Jakab
 Rózsa Béla
 Dr. Rózsavölgyi Manó
 Salzberger József
 Sarkadi Ignác
 680 Sándor Pál
 Dr. Salgó József
 Salgó Henrik
 Sándor Fülöp
 Dr. Sámuel Lázár
 685 Sebes Géza
 Sebestyén Arthur
 Dr. Sebestyén Károly
 Sessler Zsigmond
 Seidler Vilmos
 690 Serényi Samu
 Silbermann Pinkás
 Simon Béla
 Dr. Simon Izidor
 Simon Jakab
 695 Simon Miksa
 Dr. Singer Jakab
 Singer Lipót
 Singer Sándor
 Sohr Benő
 700 Soltész József
 Somló Gyula
 Somlyó Mór
 Somogyi Albert
 Sommer Ignác
 705 Spitz Márk
 Spitz Simon
 Spitzer D. H.

- | | | | |
|-----|-----------------------|-----|-------------------------|
| | Spitzer Ignác | | Schmiedl Albert |
| | Spitzer József | | Schmiedl Ignác |
| 710 | Spitzer Lipót | | Schöffner Bódog |
| | Spitzer Miksa | 745 | Schön Dávid |
| | Spitzer Náthán | | Schönfeld Gábor |
| | Surányi Béla | | Dr. Schöntheil Mór |
| | Surányi József | | Schulhof Nándor |
| 715 | Dr. Schæfer Zsigmond | | ifj. Schultz József |
| | Dr. Schächter Miksa | 750 | Schulz Vilmos |
| | Schlanger Adolf | | Dr. Stamberger F. |
| | Schlenger Ármin | | Dr. Stamberger Salamon |
| | Schlanger Lajos | | Stampfer Kálmán |
| 720 | Schwarz M. | | Strasser Alfréd |
| | Schwarcz Izidor | 755 | Dr. Strasser Imre |
| | Dr. Schwartz József | | Győrvári Strasser Rezső |
| | Schwartz Gusztáv | | Strauss Mór |
| | Dr. Schwarz Ede | | Dr. Stein Emil |
| 725 | Schwarz Ferencz | | Stein Miklós |
| | Schwarz Lipót | 760 | Dr. Stein Miklós |
| | Schwarz Rudolf | | Dr. Stein Miksa |
| | Schwarz Simon | | Steinherz Bernát |
| | Dr. Schwarz Vilmos | | Steiner Ármin |
| 730 | Dr. Scheimann Emil | | Steiner József |
| | Schlesinger Gyula | 765 | Steiner Mór |
| | Schlesinger Sándor | | Steiner Sándor |
| | Schlesinger Sándor | | Steinberger Jakab |
| | Schlesinger Sándor | | Steinberger Zsigmond |
| 735 | Schweiger Imre | | Sterk Rikárd |
| | Schweitzer Henrik | 770 | Stern Ábrahám |
| | Schrecker Izidor | | Stern Ármin |
| | Dr. Schreyer Jakab | | Stern Béla |
| | Schill Salamon | | Stern Alfréd |
| 740 | Schillinger Sándor | | Stern Gyula |
| | Dr. Schiller Zsigmond | 775 | Stern Soma |

- Stern Henrik
 Stern Izsó
 Stern Kálmán
 Dr. Stern József
 780 Dr. Stern Samu
 Strelinger Gyula
 Dr. Stricker Mór
 Stier Zsigmond
 Stiffson Emil
 785 Stomfai Lajos
 Szabó Ármin
 Szabó József
 Szabó Rezső
 Dr. Szabolesi Izidor
 790 Szabolesi Miksa
 Szalai Ödön
 Szántó Aladár
 Szász Béla
 Székely Ferencz
 795 ifj. Székely Ignác
 Dr. Székely Miksa
 Székely Simon
 Székely Mór
 Székely Miksa
 800 Szende Béla
 Szende Fülöp
 Szende Lajos
 Dr. Szenes Zsigmond
 Szepes Béla
 805 Szilas Nándor
 Dr. Szili Adolf
 Szilárd Károly
 Szirmai Oszkár
 Dr. Szirmai Manó
 810 Tauszig Hugó
 Dr. Tauber Jakab
 Tedesco Bernát
 Teichner Arnold
 Teichner Gyula
 815 Dr. Temesváry Rezső
 Tenczer Emil
 Timár Jenő
 Toch Samu
 Tolnai Gyula
 820 Dr. Tolnai László
 Török Gyula
 Trænka József
 Trebitsch Miksa
 Turóczi Sándor
 825 Tsuk Sándor
 erényi Ullmann Gyula
 Dr. Unger Bernát
 Ungár Miksa
 Unterberg Albert
 830 Urbán Adolf
 Urbán S. L.
 Urbán Zsigmond
 Vadas Rezső
 Vajda Dezső
 835 Vajda Gerő
 Dr. Vaisz Sándor
 Valkó Miksa
 Vári Dezső
 Varjas Adolf
 840 Dr. Várkonyi Kálmán
 Vasadi Gyula
 Vécsi Jenő
 Dr. Vermes Lajos

- | | | | |
|-----|------------------------|-----|---------------------|
| | Veisz Adolf | 875 | Wellisch Hugó |
| 845 | Vermes Ernő | | Wellisch Leó László |
| | Dr. Vidor Jenő | | Widder Henrik |
| | Dr. Virág Mór | | Widder Mór |
| | Visnófszky Sándor | | Wiener Mór |
| | Vitéz Gyula | 880 | Wilheim Artur |
| 850 | Dr. Waldapfel János | | Wimmer Mór |
| | Waldner Mór | | Winkler Mihály |
| | Wassermann Lipót | | Winter Herrmann |
| | Weidinger Miksa | | Wittenberg Ignác |
| | Weinreb B. | 885 | Wodianer Arthur |
| 855 | Weiner Sándor | | Wolf Albert |
| | Dr. Weiss Hugó | | Dr. Wolf Vilmos |
| | Weiss Zsigmond | | Wolfner Gyula |
| | Dr. Weissberger Miklós | | Wolfner József |
| | Weisz Adolf | 890 | Wolfner József |
| 860 | Weisz Emil | | Wolfner Lajos |
| | Dr. Weisz Gyula | | Wolfner Tivadar |
| | Weisz Henrik | | Wollák Soma |
| | Weisz Imre | | Wollner Fülöp |
| | Dr. Weisz Jakab | 895 | Zádor Félix |
| 865 | Weisz L. Pál | | Zala Adolf |
| | Weisz Manó | | Zwack Samu |
| | Dr. Weisz Miksa | | Zelinger Samu |
| | Dr. Weisz Mór | | Dr. Zerkovitz Imre |
| | Weisz Tivadar | 900 | Dr. Zsengeri Miklós |
| 870 | Weiszberger Antónia | | Dr. Zsengeri Samu |
| | Dr. Weiszburg Gyula | | Zion egyesület |
| | Weisz Adolf | | Zinsenheim Zsigmond |
| | Weizsmann Noé | | Zoltán Béla |
| | Weitzenfeld Jakab | | |

b) *Vidéki tagok.**Abádszalók.*

905 Gróf F. Gyula

Abony.

Dr. Blumgrund Naftáli

Hay Károly

Hay Mór

Dr. Hirn Márton

910 Izr. hitközség

Kopecki Ármin

Lang Oszkár

Löffler Miksa

Pintér Gyula

915 Richter Béla

Dr. Révész Géza

Véli Miksa

Adony.

Dr. Löwinger Sámuel

Albert-Irsa.

Bleier Gyula

920 Ulmer István

Alhó.

Dr. Reiner Miksa

Alsómogyoród.

Csillag Gusztáv

Alsószernye.

Berger Mór

Anarcs.

Liner Gyula

Alsólendva.

925 Izr. hitközség

Kormos Ármin

Dr. Rudolfer Antal

Annayölgy.

Dr. Mosonyi A.

Antalfalva.

Dr. Fischer Miksa

930 Dr. Klein Lipót

Spitzer Géza

Stein Mór

Aranyos-Maróth.

Pető Albert

Dr. Perl N.

Arad.

935 Adler Andor

Bing és Löbl

Fränkel S. Sándor

Jellinek József

végvári Neumann Dániel

940 Rónai János

Dr. Rosenberg Sándor

Singer Izraél

Dr. Steinitzer Pál

Aszód.

Büchler Nándor

Baja.

- 945 Dr. Brach Samu
Chevra Kadisa
Dr. Fleischmann Mór
Goldschmied Zsigmond
Hesszer Gyula
950 Izr. hitközség
Izr. nőegylet
Kun Lajos
Pollák Illés
Pollák Lajos
955 Reich Salamon
ifj. Reich Vilmos
Rosenberg Jakab
Dr. Rosenberg Samu
Schliesser Miksa
960 Somogyi Emil
Weidinger Rezső
Weidinger Hermann

Balassagyarmat.

- Felsenburg Gyula
Izr. orth. hitközség
965 Klein Adolf
Dr. Révész Dezső
Rózsa Jenő

Balaton-Boglár.

Özv. Frank Henrikné
Dr. Telegdi Zsigmond

Balatonszentgyörgy.

970 Dr. Várkonyi Jenő

Baranya-Mágócs.

Lebovics I.
Dr. Stauber H.
Weisz Ödön

Bácsalmás.

Rosenberg Emil

B.-Bicske.

- 975 Freund Arthur
Herrmann Sándor

Brassó.

Marer Benő

Békéscsaba.

- Dr. Fáy Samu
Kun Ede
980 Reismann Simon
Schwarz Jónás és Fia
Wallerstein S. Sámuel

Besztercze.

- Dr. Biss Kornél
Klein József
985 Dr. Scherf Izraél

Belényes.

Feinstein Márton

Berettyóújfalú.

Dr. Krausz Samu
Dr. Renner Albert
Zádor Márton

Beregszász.

990 Balkányi Ödön
Fehér Emil
Kont Manó
Lipner Izidor
Dr. Reismann Simon
995 Roth Gábor
Virányi Béla
Weisz Ignác

Beszterczébánya.

Izr. hitközség
Dr. Porgesz Samu
1060 Sonnenfeld Mór
Dr. Schönfeld Áron
Dr. Szilárd Frigyes
Unger József

Bodrogszerdahely.

Guttman Mór

Bojcs.

1005 Grossmann Samu

Bozovics.

Spærger Ignác

Brogyán.

Pollák Sándor

Buttyin

Izr. hitközség

Buziás.

Brasch Simon

Csapi.

1015 Sommer Ignác

Csáková.

Dr. Kohn Rezső
Dr. Osztern Salamon

Csantavér.

Roder Jakab

Csáktornya.

Heinrich M.
1010 Moses Bernát
Schwarz J.
Wollák R.

Csikszentkirály.

Friedländer Emil

Csongrád.

Buck Hermann
1020 Izr. hitközség
Fekete Lajos
Dr. Guttmann Mihály

Csurgó.

Izr. hitközség
Dr. Kohn Lajos

Csurog.

1025 Weltmann Lipót

Csuz.

Honig Dávid

Czegléd.

Bikur-Cholim-Egylet

Dr. Osztern Salamon

Scheiber Zsigmond

1030 Dr. Váradi Sámuel

Czinkota.

Izr. hitközség

Dárda.

Bihari Benő

Dr. Gonda Sándor

Dr. Berger Lajos

1035 Dr. Gruber Lajos

Keszler Gábor

Singer Emil

Wámoscher László

Debreczen.

Aufricht Alajos

1040 Dr. Balázs Bertalan

Dr. Balkányi Miklós

Deutsch Ignác

Deutsch Sámuel

Dr. Fejér Ferencz

1045 Dr. Fleischmann Mór

Dr. Freund I.

Goldberger Adolf

Dr. Gutfreund Sámuel

Hajnal Sámuel

1050 Hirschfeld Ármin

Hoffmann Sándor

Hoffmann és Kronovicz

Izr. hitközség

Izr. nőegylet

1055 Izr. szentegylet

Kardos Samu

Kohn Lipót

Krausz Vilmos

Liedermann Henrik

1060 Dr. Popper Mór,

Reichmann Ármin

Schweitzer József

Dr. Szántó Sámuel

Weinstein Jakab

1065 Weisz Sándor

Dés.

Elefánt Sándor

Friedländer Gyula

Gálóczi Samu

Hirsch Vilmos

1070 Dr. Holländer Samu

Jeremiás és Rosenberg

Klein Nándor

László Ernő

Reiter Lajos

1075 Rosenberg Lajos

Dr. Weisz Lipót

Dr. Wettenstein Noé

Déva.

Hirsch Adolf
Mannheim Ármin

Dévaványa.

1080 Berkovits Dezső
Grünfeld Ignác

Dévényujfalu.

Mittelmann M. és Társai

Dicsőszentmárton.

Dr. Erdős Izor

Dolna-Tuzla.

Dr. Urbach Henrik

Dombok.

1085 Benjamin Jenő

Dombovár.

Reinitz Gábor
Spitzer Sándor

Dunaföldvár.

Dr. Lévai Dezső
Borovitz József
1090 Haaz Sámuel
Kovács Jenő

Dunaszerdahely.

Freund Miksa
Steiner Salamon
Wiener Simon

Ebeczk.

1095 Ungar Zsigmond
Zinner György

Écska.

Braun Jakab
Folkmann Ferencz
Kohn Izidor
1100 Dr. Messinger Károly

Eger.

Braun József
Greiner Arnold
Grosz Gábor
Ernst Ede
1105 Dr. Heimler Ede
Kardos Sándor
Dr. Klauber Frigyes
Lichtmann Ernő
Mezei Dávid
1110 Rosenfeld Gyula
Rosner Jenő
Dr. Roth Dezső
Dr. Schweiger L.
Weinberger Zsigmond

Endrőd.

1115 Roth Lajos

Eperjes.

Chevra-Kadisa
Czajler Elek
Dr. Böhm Aladár
Dr. Englænder Emil

1120 Izr. hitközség
 Dr. Neuwirth Zsigmond
 Dr. Propper József
 Dr. Rosenberg Teofil
 Dr. Sonnenschein Simon

1125 Stern Fülöp
 Weisz Hermann
 Weisz Jenő

Érsekújvár.

Kurzweil Gáspár
 Singer Lipót

Érszentkirály.

1130 Roth Izidor

Erzsébetfalva.

Grauer Sándor
 Dr. Krishaber B.
 Dr. Pártos H.

Eszék.

Dr. Reinfeld Károly
 1135 Dr. Ungár S.

Facset.

Izr. hitközség

Fehértemplom.

Löwy Jenő

Feketepusztá.

Lonkai Ármin

Felsőszálláspatak.

Schlesinger Adolf

Felsőrisó.

1140 Elefánt Sándor
 Glanzmann Zsigmond
 Dr. Lax Samu
 Dr. Mátrai Ignác

Fiume.

Ábraham József
 1145 Chevra-Kadisa
 Dr. Frank József
 Hartmann József
 Kirz Adolf
 Klein Manó

Fogarás.

1150 Izr. hitközség
 Izr. nőegylet
 Dr. Kelemen A.

Fugyivásárhely.

Nussbaum Sámuel

Galánta.

Dr. Neumann Mór

Galgóc.

1155 Izr. népiskola

Gálszécs.

Dr. Rudali Izraél
 Dr. Schwarz Ignác

Garamszentkereszt.

Izr. hitközség

Gyergyóbékás.

Simon Márton

1160 *Gyergyószentmiklós.*

Keller Arnold

Stein Elek

Gyergyóalfalu.

Rosenfeld Miksa

Gyimesközéplak.

Goldschlag Osiás

1185 Smilovits Jakab

Venetianer Mór

Gödöllő.

Blumenthal Manó

Gömörbarka.

Grünmann Arnold

Gyoma.

Hartenstein Vilmos

Gyöngyös.

1170 Keresk. csarnok

Spitzer László

Győr.

Chevra-Kadisa

Déri József

Győr szabad kir. város

1175 Izr. hitközség

Krausz Manó

Mautner Henrik

Scheiber Mór

Dr. Schwarz Mór

1180 Szendrői Mór

Gyula.

Dr. Berkes N.

Braun Mór

Czinczár Adolf

Czinczár Dezső

1185 Izr. hitközség

Dr. Kohn Mór

Dr. Major Simon

Dr. Marton József

Reisner Béla

1190 Reisner Ede

Schwimmer Adolf

Garamszentlőrincz.

Izr. hitközség

Hajdusoboszló.

Adler Samu H.

Hatvan.

Blumenthal Béla

1195 Grün József

Dr. Lakner Aladár

Löw Andor

Hódmezővásárhely.

Dr. Aniszföld Endre

Beregi Lajos

1205 Feiner Mór

Izr. hitközség

Dr. Kanitzer Sándor

Neumann József

Pollák Sándor

1200 Seltmann Lajos

Steiner L. József

Dr. Wilhelm Arnold

Kiss Bertalan

Igló.

Izr. nőegylet

1210 Izr. hitközség

Izr. iskolaszék

Dr. Korach Fülöp

Dr. Lorber Adolf

Lőwy Mór

1215 Rosenthal Mór

Dr. Rottenberg M.

Dr. Singer Alfréd

Dr. Szita Bertalan

Idvör.

Kohn Miksa

Ipolyság.

1220 Izr. hitközség

Szauer Izidor

Dr. Vámos Béla

Ivándárda.

Láng Hermann

Jánoshalma.

Dr. Holländer Adolf

Jánosháza.

1225 Rosner Dezső

Jászberény.

Chevra-Kadisa

Dr. Konrád Árpád

Leitner Ármin

Schatz Henrik

1230 Dr. Weisz István

Jászladány.

Lusztig Adolf

Kaál.

Löte Lázár

Kalocsa.

Steinberger Hermann

Dr. Szántó Lajos

1235 Wolf Mór

Kápolnás.

Taussig Sándor

Kaposvár.

Dr. Herzog M.

Izr. hitközség
Kemény Samu

Karánsebes.

- 1240 Antal Imre
Dr. Gergely Illés
Haller Ernő
Lukács Ferencz
Dr. Mayer Vilmos
1245 Pollák Sándor
Dr. Roth Ernő
Wiener Gyula

Kassa.

- Chevra Kadisa
Frisch Samu
1250 Dr. Klein József
Izr. anyahitközség
Dr. Kircz Viktor
Dr. Pap Illés
Policzer Izsó
1255 Dr. Sichermann Bernát
Dr. Weiss Béla
Weisz Izidor

Kecskemét.

- Dr. Bárány J.
Brachfeld O.,
1260 Feldmayer Ignác
Fischpán Mór
Gross Simon
Dr. Kecskeméti Adolf
Dr. Kecskeméti Lajos

- 1265 Kohn Gábor
Dr. Schreiber Ignác

Keszthely.

- Beck Sándor
Dr. Büchler Sándor
Hoffmann Soma
1270 Izr. hitközség
Mandl Pál
Neumark Ignác
Pető Vilmos

Kézsmárk.

- Dr. Pollak Vilmos

Kisbér.

- 1275 Izr. hitközség
Kohn Lipót
Dr. Neumann Jákó

Kisczell.

- Dr. Balassa Jenő
Bischitz Károly
1280 Komlós Sándor
Rosenberger M. Miksa
Weisz Sándor

Kiskunhalas.

- Grosz Adolf
Hofmeister Mór

Kismarton.

- 1285 ifj. Wolf Lipót
Wolf Sándor

Királyhelme cz.

Fenyvesi Kálmán
Dr. Hegyi Dezső

Kispest.

Chevra-Kadisa
1290 Herbacsek Antal

Kis-Poruba.

Haas Adolf

Kis-Selmecz.

Löwinger Lajos

Kis-Sebes.

Lænder József

Kis-Sennye.

Bruckner Adolf

Kis-Várda.

1295 Halasi Mór
Kereskedelmi Kör
Molnár József
Reismann Samu
Széll Mihály
1300 Dr. Vadász Lipót
Weisz Lajos
Zuckermann Bernát

Kőbánya.

Izr. hitközség
Fischer Dezső
1305 Polgari serfőző

Kolozsvár.

Ábrahám Sándor
Berger Dezső
Bergner Mór
Berkovits Arnold
1310 Binder Mór
Csapó Lázár
Burger Frigyes
Dr. Eisler Mátyás
Dr. Fenyő Béla
1315 Dr. Fodor István
Frankl Miksa
Gárdonyi Imre
Grosz Frigyes
Halász Jenő
1320 Hunwald L.
Izr. nőegylet
Kemény Armand
Dr. Klug Lipót
Kuhn Bernát
1325 Kollár Miksa
Lasz Lázár
Löblé Mihály
Mestitz Ferencz
Neuberger Zsigmond
1330 Orth. izr. hitközség
Polak Gaston
Robert Lipót
Dr. Rosenberger Mór
Stern Izidor
1335 Strompf József
Schönberg Miksa
Szántó Bertalan
Szemcs Károly

Dr. Tauber Farkas
 1340 Vass Samu
 Weisz Ármin
 Dr. Weisz József
 Weisz Kálmán
 Weisz Mór
 1345 Wertheimer Samu

Komárom.

Chevra-Kadisa
 Fried Jenő
 Izr. hitközség
 Milch Dezső
 1350 Spitzer Béla

Komárom-Füss.

Fleischmann Dávid

Körmend.

Bernstein Győző
 Izr. hitközség

Körmöczbánya.

Izr. hitközség
 1355 Dr. Langfelder Adolf

Kőrösmező.

Hauslich Vilmos
 Heifermann Szanye
 Marmaros Izrael
 Rosenthal Chaim
 1360 ifj. Rosenthal Dávid
 Rosenthal Jónás
 Rubel Eisig

Schnabel Dávid
 Schweid Arnold
 1365 Wald Hermann

Kunszentmiklós.
 Weinberger Ernő

Léva.

Izr. hitközség

Eíppa.

Sándor Mór
 Dr. Steiner János

Liptószentmiklós.

1370 Gansl Ignác
 Dr. Kux Bernát
 Dr. Mayer Ármin
 Dr. Singer József
 Stark Ábrahám
 1375 Schwalb Albert

Liptóújvár.

Bloch Mór
 Roth Arthur

Losoncz.

Borsod-Miskolczi gőz-
 malom losonczyi és
 hatvani gőzmalmai
 Dr. Barta Mór
 1380 Dr. Fischer József
 Dr. Keszler Lipót
 Kirner József

- ifj. Lederer Mór
 Löwy Adolf és Fiai
 1385 Mannheimer Leó
 Dr. Oppenheimer Fer.
 Sacher Gusztáv
 Sternlicht Salamon
 Schneller Károly
 1390 Dr. Vajda Béla
 m. Dr. Wohl Adolf

Lugos.

- Ifj. Deutsch I.
 Dr. Fényes József
 Klein Sámuel
 1395 Dr. Lenke Manó
 Dr. Rosenthal Gyula
 Tyroler Emil
 Vértess Lajos

Mada.

- Stein Salamon

Mágócs.

- 1400 Honig Dávid
 Komlós Miklós

Makó.

- Chevra-Kadisa
 Dr. Dózsa Lajos
 Dr. Dózsa Sámuel
 1405 Dr. Dózsa Simon
 Iritz Mór
 Izr. hitközség
 Dr. Kecskeméti A.

Krausz A.

- 1410 Pártos Izsó
 Pollak Sándor
 Neumann Zsigmond
 Teltsch Adolf

Máramarossziget.

- Altmann Ferencz
 1415 Dr. Grünwald Zsigmond
 Harczos Ignác
 Dr. Heller Zsigmond
 Dr. Klein Arthur
 Klein Zsigmond
 1420 Milch Dezső
 Oesterreicher Sámuel
 Sebők József
 Schnitz József
 Schöngut Jakab

Marosillye.

- 1425 Kohn Jónás

Marosludas.

- Dr. Frieder Mór
 Dr. Havas Sándor

Marosvásárhely.

- Ahronsohn Bertalan
 Balog Béla
 1430 Berger Antal
 Betegs. és temetk. egylet
 Bürger Albert
 Farkas Aladár
 Farkas Hermann

1435 Farkas Izsák
Fekete Bernát
Fekete Izsák
Friedmann Ernő
Dr. Grossmann Rezső

1440 Halász József
Kállai Adolf
Dr. Löwy Ferencz
Mestitz Henrik
Mestitz Mór

1445 Nemes Gyula
Révész Béla
Riemer Jónás
Schönstein Gyula
Stein József

1450 Székely Manó
Dr. Tischler Gyula
Dr. Tischler Márton
Vajda Zsigmond
Wallerstein Bertalan

Mátyásföld.

1455 Frey József

Medgyesegyháza.

Klein Vilmos
Rosenthal Sámuel
Zuckermann Izidor

Mesterberek.

Blau Béla

Mezőberény.

1490 Izr. hitközség

Mezőcsát.

Dr. Kardos Izidor

Mezőkászonny.

Dr. Weltmann Sándor

Mezőhegyes.

Auspitz Lajos
Bárány Dávid

Mezőhegyes.

1465 Dr. Roth Dezső

Miava.

Dr. Roth Miksa

Minda.

Dr. Nádas József

Miskolcz.

Baruch Gyula
Chevra-Kadisa

1470 Dr. Dobos József
Dr. Ferbstein József
Hoffmann Jakab
Izr. hitközség
Dr. Kőszegi Armand

1475 László Adolf
Dr. Sidlauer Ármin
Sidlauer Ignác
Dr. Sugár Mihály
Sugár Imre

1480 Schrecker S. L.

Dr. Weisz Géza
 Dr. Wenetianer Jakab
 Züszmann Henrik

Módos.

Krausz Sándor Fiai

Mohács.

- 1485 Blau Rezső
 Fischer Jakab
 Dr. Flesch Ármin
 Freund Sándorné
 Dr. Herzmann Manó
 1490 Dr. Löwy Jakab
 Dr. Miskolczy Gyula
 Miskolczy Sándor
 Dr. Müller Samu
 Kohn Sándor
 1495 Pauncz Zsigmond
 Popper I. D.
 Wolf Zsigmond

Mohol.

- Horváth Emil
 Mannheim Simon
 1500 Sándor Miksa

Monor.

- Cseng Sámuel
 Fried Béla
 Dr. Huppert Jakab
 Ker. Hitelbank
 1505 Singer Lipót
 Surányi Sámuel

Moór.

Büchler P.
 Dr. Heumann J.

Moson.

Izr. hitközség

Munkács.

- 1510 Dr. Deunenfeld József
 Deutsch Béla
 Fisch Jenő
 Fried Géza
 Fried Ignác
 1515 Dr. Fried Soma
 Gutfreund Ernő
 Dr. Kass Sándor
 Dr. Katz Sándor
 Dr. Kiss Lipót
 1520 Lendvai Aladár
 Löwinger Béla
 Kiss Lajos
 Kohlbach Simon
 Kroó József
 1525 Meisels Samu
 Dr. Meisels Vilmos
 Dr. Molnár Jákó
 Rosenfeld Arnold
 Dr. Roth Izidor
 1530 Saphir Albert
 Schosberger B.
 Strausz Lajos
 Tulipán József
 Varga Béla

Nagyatád.

1535 Dr. Lövinger Salamon

Nagybecskerek.

Izr. hitközség

Dr. Klein Mór

Dr. Mangold Samu

Dr. Pollak Gyula

1540 Temmer Sándor

Weisz Izidor

Nagybittse.

Friedler Lajos

id. dr. Holzmann Lajos

ifj. dr. Holzmann Lajos

1545 Izr. hitközség

Dr. Politzer Ármin

Schachter Henrik

Sonnenfeld Gyula

Tauszk Jakab

1550 Temmer Sándor

Dr. Weisz Arnold

Dr. Wellesz Gy.

Nagybocskó.

Hofmann Eisig

Nagykanizsa.

Berény Árpád

1555 Blankenberg Imre

Böhm Emil

Fleischmann Miksa

Fleischner Miksa

Fuchs Artur

1560 Grünhut Henrik

Heltai József

Hirschler Sándor

Marton Ignác

Dr. Neumann Ede

1565 Miklós Dezső

Dr. Pillitz Sámuel

Hirschler Sándor

Reichenfeld Sándor

Singer József

1570 Steiner Zsigmond

Stern Sándor

Stern Sándor

Strem Ottó

Schwarz Ottó

1575 Szamek Lajos

Weiser József

Dr. Weisz Lajos

Weisz Tivadar

Nagykároly.

Dr. Adler Adolf

1580 Berger Ármin

Bing Mór

Friedmann Sándor

Kaufmann Jenő

Nagykikinda.

Frankl Jakab

1585 Dr. Kacser Zsigmond

Politzer Arnold

Dr. Wolf Lipót

Nagykőrös.

Dr. Dezső János

Neu Gyula

1590 Izr. hitközség

Dr. Révész Simon

Rothbaum Sándor

Steiner Farkas

Steiner Zsigmond

1595 Szántó Gyula

Nagykürtös.

Róna Sándor

Nagylak.

Dr. Bakos Ödön

Benedict Jenő

Nagymihály.

Dr. Glück Soma

1600 Sterck Hermann

Dr. Widder Márk

Nagysurány.

Engel Berta

Dr. Engel Ignác

Grün Mór

Nagyszalonta.

1605 Dr. Barta Ferencz

Dr. Becher Áron

Izr. hitközség

Nagyszék.

Dr. Pfeffer György

Nagyszentmiklós.

Izr. hitközség

1610 Ürményi Antal

Nagyszombat.

Diamant Samu

Dr. Juszth Ármin

Keresk. olv. társ.

Schlesinger Hermann

1615 Stein Miksa

Nagyszöllös.

Guttmann Emanuel

Dr. Kræmer Lipót

Rosner Adolf

Somlyai Ignác

Nagyvárad.

1620 Dr. Adorján Ármin

Auspitz Adolf

Dr. Barta Dezső

Dr. Bárdos Imre

Berger Gyula

1625 Dr. Berkovits Ferencz

Bihari Endre

Bognár Sándor

Breider Ármin

Bingler Jakab

1630 Dr. Dőri Ferencz

Farkas Izidor

Dr. Fenyő Sándor

Dr. Gerő Sándor

Grünwald Jenő

1635 Dr. Kecskeméti Lipót

Krausz Adolfné Steiner

Berta

Dr. Kurländer Ede

Lakatos I. József

Ländler Ferencz

1640 Lederer Márton

Leitner Lázár

May Sándor

ezei dön

Dr. Mihelfi Lajos

1645 Moskovits Farkas

Dr. Perczel Adolf

Dr. Radó J.

Rácz Jakab

Reismann Mór

1650 Révész Sámuel

Dr. Rezső M.

Dr. Rottmann Jakab

Schwartz Mór

Somló Miksa

1655 Sonnenfeld Adolf

Vermes Kornél

Wechsler Adolf

Weisz Gábor

Nyárádszereda.

Dr. Lőte Lajos

Nyárásgorond.

1660 Roseth József

Nyírbász.

Hirsch Manó

Nyírbátor.

Mandel Dezső

Nyíregyháza.

Blau Pál

Bálint Andor

1665 Fábíán Ferencz

Dr. Flegmann Jenő

Friedmann Jakab

Dr. Haas Emil

Klár Gusztáv

1670 Lichtmann Dezső

Morgenstern Dezső

Rosenthal Ferencz

Statusquo izr. hitközség

Dr. Silberfeld Jakab

1675 Silberstein Miklós

Zucker Henrik

Nyírmada.

Stein Salamon

Nyitra.

Grosz Mór

Izr. leányegyesület

Óbecse.

1680 Fischer J. József

Freund József

Dr. Galambos Pál

Izr. hitközség

Oblatt Béla

1685 Dr. Székely Ignác

Orosháza.

Singer Miksa
 Tafler Jakab

Oravicza.

Dr. Baumann Izsó
 Belgrader József

P.-Gyala.

1690 Deutsch Jenő

P.-Soskánhát.

Grossmann Fábián

Palánka.

Rosenstock Samu

Pancsova.

Blach Mór
 Dr. Graber László
 1695 Dr. Grosz Dezső
 Izr. hitközség
 May Antal
 May Róbert

Pápa.

Dr. Hirsch Vilmos
 1700 Dr. Kende Ádám
 Dr. Koritschoner Vilmos
 Sipos Ödön
 Steinberger Lipót
 Wittmann Ignác

Párkány.

1705 Frank Vilmos

Patóháza.

Jeremiás Soma

Pécs.

jánosi Engel Gyula
 jánosi Engel József
 Fried Jakab
 1710 Füchsl Arnold
 Dr. Goldberger Ignác
 Herczeg testvérek
 Hirschfeld Sámuel
 Izr. iskola
 1715 Jacobi Fülöp
 id. Krausz Béni
 Dr. Löwy Lipót
 Dr. Perls Ármin
 Stern Károly
 1720 Wertheim Jakab

Perlak.

Dr. Kemény Fülöp

Péterréve.

Dr. Deutsch Adolf
 Klein Arthur
 Dr. Roth Miksa
 1725 Schönfeld Leontin

Petőszinnye.

Weisz Vilmos

Privigye.

Freiberg Bernát

Dr. Gömöry Zsigmond

Dr. Privigye Zsigmond

1730 Schwarz Ede

Pogányszentpéter.

Löwenstein Emil

Polgárdi.

Márkus Sámuel

Pozsony.

Bettelheim Samu

Guth Antal

1735 Hauer Miksa

Bruck Miksa

Kohn Vilmos

Pöstyén.

Dr. Neuwirth Nándor

Puchó.

Bricht Emil

1740 Brichta Emil

Püspökladány.

Deési Rudolf

Pusztapátka.

Pátkai József

Rábahídvég.

Deutsch József

Ráczalmás.

R. dr. Paizs Gyula

Ráczkeve.

1745 Berger Jakab

Rákos.

Friedmann Lajos

Rákoskeresztúr.

Oroszlán Vilmos

Rahó.

Dr. Hajnal Ede

Rozsnyó.

Dr. Weiskopf Arthur

Ruma.

1750 Dr. Fischer Mór

Fried Izsó

Sajószentpéter.

Dr. Mezey Mór

Sándorfalva.

Dr. Gonda Mór

Schwarcz Ferencz

1755 Schwartz Sámuel

Salgótarján.

Gerő Nándor

Sátoraljaujhely.

Alexander Vilmos

Barta Béla

Egri Etelka

1760 Dr. Fried Samu

Dr. Goldberger Izidor

Grünbaum Simon

Haas Imre

Dr. Klein Károly

1765 Dr. Lichtenstein Jenő

Reichárd Ármin

Dr. Roboz Bernát

Schweiger Márkus

Dr. Székely Albert

1770 Szücs Jenő

Widder Gyula

Zimmer Henrik

Sárvár.

Buchhalter Lajos

Deutsch Jenő

1775 Fleischmann Simon

Goldschmied József

Hatvany-Deutsch Béla

Heller Mór

Herczeg Jenő

1780 Hirsch Soma György

Kelemen Alfréd

Krausz József

Pick Samu

Plesch Károly

1785 Dr. Rosenthal Fülöp

Rosenthal Izidor

Spiegel Jenő

Schnabel Adolf

Sulzbeck Henrik

1790 Dr. Wessely Manó

Dr. Wolf Géza

Segesvár.

Bretter Sámuel

Selmeczbánya.

Dr. Kapp József

Szepešzentgyörgy.

Venetianer Mór

Selyp.

1795 Reitzer Gyula

Siklós.

Dr. Klein Dezső

Dr. Sági Ernő

Schwartz Ottó

Weisz Ignác

Simontornya.

1800 Izr. hitközség

Siófok.

Dr. Neu József

Sopron.

ifj. Hacker Lipót

Izr. hitközség

Klein Márkus fial

- 1805 Klein Sándor
 Laufer Lajos
 Dr. Müller József
 Dr. Pollak Miksa
 Dr. Rosenfeld Márton
 1810 Dr. Rosenthal Nátán
 Steiner Albert
 Dr. Winkler Adolf

Suzina-Gyurgyenovac.
 Rothberg Vilmos

Szabadka.

- Klein Géza
 1815 Kunetz Jakab
 Löbl Salamon
 Löwy M. L.
 Reiter Károly
 Rottmann Imre
 1820 Schaffer Adolf
 Dr. Singer Bernát
 Dr. Tauszig Izsó
 Dr. Vécsei Jenő
 Weisz Márk
 1825 Dr. Wilhelm Adolf

Szabadszállás.

Heisler Márton

Szarvas.

- Dr. Déri Henrik
 Dr. Fuksz Béla
 Grimm Mór
 1830 Keszt Sándor

- Dr. Reismann Adolf
 Dr. Szemző Gy.

Szászrégen.

- Farkas Márton
 Polgár Zoltán
 1835 Dr. Schwarcz József

Szászsebes.

- erdősi Baiersdorf Nánd.
 erdősi Baiersdorf Rich.

Szatmár.

- Dr. Benedek József
 Fuchs Bertalan
 1840 Klein Vilmos
 Mózes Jenő
 Reiter Mór
 Dr. Weisz Károly

Szeged.

- Beck Jenő
 1845 Dr. Biedl Samu
 Csányi János
 Deési Béla
 Dr. Engel Mór
 Izr. hitközség
 1850 Kaufmann József
 Dr. Kompolti Ábrahám
 Landesberg Mór
 Dr. Löw Imanuel
 Dr. Löwinger A.
 1855 Lustig L. Lajos
 várhelyi dr. Rósa Izsó

ifj. Schaffer Mór
Schweiger Miksa
Vas Károly
1860 Wiener Fülöp
Winkler József

Székesfehérvár.

Basch Adolf
Bernstein Samu
Braun Lajos
1865 Chevra-Kadisa
Donnenberg József
Görög Kálmán
Grünfeld J.
Dr. Löwy Márk
1870 Márkus Miksa
Dr. Pataki Ármin
Dr. Perl Miksa
Pető Miksa
Rechnitzer Soma
1875 Dr. Steiner Jákó
Dr. Steinherz Jakab
Vall. hitközség
Wertheimer Ármin

Szemlak.

Spitzer Mór

Szentes.

1880 Dr. Friedmann Gyula
Izr. hitközség

Szekszárd.

Goldberger J. Mór

Dr. Leopold Kornél
Dr. Müller Ferencz
1885 Pirnitzer József és Fiai
Dr. Rubinstein M.
Salamon Ármin
Wolf Henrik
Dr. Zipser Jakab

Szentgál.

1890 Hamburger Nándor
Hamburger Sándor

Szepesófalú.

Dr. Bottenstein Zsigm.
Guttmann Mór
Dr. Klein Ignác
1895 Dr. Schönfeld Lipót
Tenner M. László

Szepesszombat.

Dr. Szita Bertalan

Szigetvár.

Dr. Berkes Móricz
Izr. hitközség

Szilásbalhás.

1900 ifj. Deutsch Sándor

Szilágysomlyó.

Dr. Keller Samu.

Szilfamajor.

Leopold L.

Szirák.

Dr. Goldstein Jakab

Szlatina.

Nádor Henrik

Szolnok.

- 1905 Adler Ignác
Béla Miklós
Dr. Deutsch Adolf
Elek Mihály
Fehér Antal
1910 Dr. Fehér Ernő
Fehér József
Fehér Lipót
Fischmann Lipót
Glanz Izidor
1915 Gyárfás Béla
Gömöri József
Dr. Halász Béla
Dr. Hasznos József
Havas Lipót
1920 Hay Róza
Dr. Heves Kornél
Holzer Vilmos
Izr. hitközség
Dr. Karczag Sándor
1925 Kaiser Márton
Kalmár Miksa
Dr. Kanitz Izidor
Dr. Kerényi Samu
Klein Mór
1930 Kramer Mór

- Krausz Péter
Kubics Gusztáv
Kovács Béla
Lichter Sándor
1935 Lippe Vilmos
Moller Arnold
Östreich Lipót
Pauker Gyula
Polgár Gusztáv
1940 Polgár Simon
Ruttkai Mór
Sebők Nándor
Schlesinger Zsigmond
Sichermann A.
1945 Szegő Adolf
Szenes Adolf
Spitzer Péter
Tolnai Sándor
Dr. Vámos Béla
1950 Vig Gyula
Zucker Imre

Szombathely.

- Dr. Bernstein Béla
ifj. Deutsch Samu
Deutsch Tivadar
1955 Geist Jenő
Dr. Haimann Miksa
Izr. iskola
Lévai Samu
Mayer Lajos
1960 Schwartz Ignác
Stadler Izidor
Szegő Benő

Dr. Viola Ödön
Schwarz Ferencz

1965 ifj. Weiner M.
Weisz Samu
Wohl László

Sztrabicsó-Gorond.

Roth Sándor

Szucsány.

Dr. Haaz Simon
1970 Jelinek Bertalan
Neumann Jakab
Schulz Jakab

Tamási.

Dr. Hirsch Sándor

Tápiógyörgye.

Hirn János
1975 Györgyei Illés

Tapolcza.

Fuchs Zsigmond
Dr. Hoffmann László
Izr. hitközség
Pollákné Frisch Adél
1980 Pollák Béla
Dr. Schönwald Károly
Dr. Szücs A.

Temesvár.

Dr. Balázs Emil
Blau Dávid

1985 Berger Miksa
buziási Eisenstædter R.
Friedmann M.
Gerstl Géza
Dr. Günsz Áron

1990 Gyárvárosi izr. hitközs.
Dr. Hajdu Frigyes
Dr. Kemény Gyula
Keppich Henrik
Dr. Kovács Gyula

1995 Kunstaedter hirlapiroda
Lénárd Jakab
Dr. Löwy Mór
Nay Imre
Neubauer Vilmos

2000 Neuhaus Ernő
Dr. Pór Dezső
Rosenbaum Mór
Rosenthal Hermann
Dr. Singer Jakab

2005 Stein Emil
Spitz Salamon
Dr. Szidon Miksa
Verő Adolf
Dr. Zuckermann Miksa

Tiszafüred.

2010 Dr. Békefi Lajos
Klein Artur
Klein Zsigmond
Dr. Kiss Aladár
Ofner Fülöp
2015 Dr. Soltész Henrik

Tiszalök.

Ehrenreich Jakab
 Liszauer Ignác
 Neuwirth Jónás

Haas József

Kolos Jenő

2035 Kolos Mihály

Neumann Albert

Tiszaöre.

Klein Sándor

Torda.

Lázár Mendel Simon

Neumann Samu

Tiszaszentimre.

2020 Schwartz Sámue
 Waldmann Ignác

Tótkeresztur.

Dr. Szilárd Lipó

Tiszolász.

Frank Dániel
 Freimann Henrik
 Grünmann Ármin
 2025 Kohn Albert
 Spitz Henrik
 Dr. Schwarz Márk

Trencsén.

2040 Héber képző-egyesület
 Izr. leány-egyesület
 Dr. Lichtenstein Adolf
 Sehner Simon

Titel.

Braun Lipót

Turkeve.

Izr. Nőegylet

Tizsité.

Frisch Dávid

Turnicska.

2045 Bader Samu

Tolcsva.

2030 Schönfeld Ede

Ujkécske.

Bloch Márton
 Epstein Gyula
 Izr. hitközség
 Id. Oppenkeim Adolf

Toldipusztá.

Margalit Alfréd

2050 Schwarz Dezső

Tokaj.

Dr. Engel Jakab

Ujpest.

Dr. Altver József

Dr. Aradi Béla

Bak József
 Ehrenwald László
 2055 Engel Márton
 Dr. Fadgyas Gyula
 Földes Ármin
 Fornheim Zsigmond
 Frey Gusztáv
 2060 Grünbaám Vilmos
 Dr. Holló Arthur
 Inczédi Gyula
 Izr. hitközség
 Dr. Führer Simon
 2065 Dr. Kiss Sándor
 Dr. Kont Izor
 Laufer József
 Leiner Miksa
 Dr. Lichtmann Mór
 2070 Löwy Ernő
 Murányi Iván
 Nasser Samu
 Dr. Oszmann Mór
 Pintér József
 2075 Rosenbaum Gábor
 Schwarz Ignác
 Spitz Mór
 Dr. Szabó Béla
 Székely Miksa
 2080 Szemere Ernő
 Tisch Márton
 Vágó Miksa
 Dr. Venetianer Lajos
 Weisz Mór

2085 Dr. Wolfner Jakab
 Aschner Lipót
 Dr. Elek Pál

Ujszentanna.

Stern Adolf

Ujverbász.

Hirschl Manó

Ujvidék.

2090 Ernst Bernát
 Feubner János
 Forgács Benő
 Dr. Freund Ede
 Dr. Kovács Bódog

2095 Kohn Károly
 Izr. hitközség
 Dr. Lustig Nándor
 Roth Vilmos
 Teubner János
 2100 Wimmer Károly

Ungvár.

Dr. Reismann Henrik

Üllő.

Simonfi Jakab

Varanno.

Cséri Herrmann
 Rosenberg Márton

Vágujhely.

- 2105 Dr. Füredi Lipót
 Herzfeld Mór
 Izr. alreáliskola
 Izr. hitközség
 Dr. Sonnenfeld Bernát

Vác.

- 2110 Chevra Kadisa
 Illofsky Antal
 Izr. hitközség
 Dr. Révész Béla

Vecsés.

- Herbacsek Vilmos

Versecz.

- 2115 Izr. hitközség
 Dr. Oppenheim Ármin
 Dr. Szidon Adolf

Veszprém.

- Dr. Hoffer A.
 Izr. hitközség

Villány.

- 2120 Bader Samu

Vág-Agyagos.

- Porges Zsigmond

Zenta.

- Weil Ede

Zilah.

- Ressler Adolf

Znióváralfa.

- Wagner Artur

Zólyomlipcse.

- 2125 Dr. Szilárd Frigyes

Zombor.

- Bruck Ármin
 Dr. Fischer Mihály

Zsarnócza.

- Izr. iskola

Zsitvaujfalu.

- Weisz Fülöp

Zsolna.

- 2130 Grün Gyula
 Izr. hitközség
 Roth Jahab
 Dr. Spierer Ignác
 Dr. Schlesinger Emil

c) *Külföldi tagok.**Bécs.*

2135 Dr. Krausz Sámuel
Neuberger József

Berlin.

Dr. Wohl Lajos

Braila.

Pozsonyi Sándor

Brazoi (Románia).

Blumenfeld Ignác

Brod Sz/m.

2140 Breuner Ferdinand

Hamburg.

Dr. Leimdörfer Dávid

Jeruzsálem.

Dr. Grünhut L.

London.

Dr. Büchler Adolf

Luxemburg.

Dr. Fuchs Sámuel

Maehrisch-Ostrau.

2145 Dr. Spira Jakab

Prossnitz.

Dr. Goldschmied Lipót

Silistria.

Breuer Zsigmond

Uj tagok *Bánóczi József* társulati titkárnál (lakik, VII., Király-utca 99), dr. *Dezső Sámuel* propaganda-bizottsági jegyzőnél (V., Bank-utca 7), vagy *Székelly Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV., Kigyó-tér 1.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendőek.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1908. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

1 5668 **Tébéth** 27.

4 Sz. Váéra

Sebát újholdja

11 Sz. Bó

18 Sz. Besallách

Sebát 15.

25 Sz. Jithró

Február.

1 Sz. Mispátim.

2 **Adár** újholdja

3 Újhold 2. napja

8 Sz. Terúma

15 Sz. Teczavvé.

16 Kis-Púrim

22 Sz. Ki-thisszá.

29 Sz. Vajjakhél

Sekálim

Márczius.

3 **Adár sáni** újholdja

4 Újhold 2. napja

7 Sz. Pekúdé

14 Sz. Vajjikrá

Zákhór

16 Esztér bőjtje

17 **Púrim.**

18 Súsán Púrim

21 Sz. Czáv

28 Sz. Semíní.

Hachódes

Április.

2 **Niszan** újholdja

4 Sz. Tazríá

11 Sz. Meczórá

Sabbath Haggádól

15 **Pészach** előestéje

16 **Pészach** 1. napja

17 **Pészach** 2. napja

18 Sz. Chal Hammoed

22 **Pészach** 7. napja

23 **Pészach** 8. napja

25 Sz. Ácharé

Május.

1 **Ijjár** újholdja

2. Sz. Kedósim

Újhold 2. napja

9 Sz. Emór

16 Sz. Behár

19 Ómer 33. napja

23 Sz. Béchukótháj

30 Sz. Bemidbár

31 **Sziván** újholdja

Junius.

- 4 Sábúóth előestéje
 5 Sábúóth 1. napja
 6 Sz. Sábúóth 2. napja
 13 Sz. Nászó
 20 Sz. Beháalóthekhá
 27 Sz. Selách
 29 Tammúz újholdja
 30 Újhold 2. napja

Julius.

- 4 Sz. Kórach
 11 Sz. Chukkath-Bálák
 16 Tammúz 17. böjtje
 18 Sz. Pínechász
 25 Sz. Mattóth-Masszeé
 29 Áb újholdja

Augusztus.

- 1 Sz. Debárim
 Chazón
 6 Áb 9. böjtje
 8 Sz. Váethchannán
 Náchamú
 12 Áb 15.
 15 Sz. Ékeb
 22 Sz. Reé
 27 Elúl újholdja
 28 Újhold 2. napja
 29 Sz. Sófetim

Szeptember.

- 5 Sz. Kí-thécze
 12 Sz. Kí-thábó
 19 Sz. Nicezábim. Vajjélekh
 20 Szelíchóth 1. napja
 25 Rós-Hassána előestéje

26 Sz. Rós-Hassána 1. napja
 5669 Tisri 1.

27 Rós-Hassána 2. napja

Október.

- 3 Sz. Háazinú
 Súbá
 4 Jóm Kippúr előestéje
 5 Jóm Kippúr
 9 Szukkóth előestéje
 10 Sz. Szukkóth 1. napja
 11 Szukkóth 2. napja
 16 Hósána rabba
 17 Sz. Semíní aczéreth
 18 Szimchath tóra
 24 Sz. Berésith
 25 Marchesván újholdja
 26 Újhold 2. napja
 31 Sz. Nóach.

November.

- 7 Sz. Lekh-lekhá
 14 Sz. Vajjérá
 21 Sz. Chajjé-Szára
 24 Kiszlév újholdja
 25 Újhold 2. napja
 28 Sz. Tóledóth

Deczember.

- 5 Sz. Vajjécze
 12 Sz. Vajjislach
 19 Sz. Vajjése
 Chanukka 1. napja
 24 Tébéth újholdja
 25 Újhold 2. napja
 26 Sz. Mikkéc
 Chanukka 8. napja

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	<i>Lap</i>
<i>Dr. Hevesi Simon, A «nagy szószóló»</i>	7
<i>Dr. Kiss Arnold, Jargon irodalom és költészet</i>	41
<i>Palágyi Lajos, Lord Byron héber melódiáiból</i>	81
<i>Szabolcsi Lajos, Ujhéber lyrikusok</i>	83
<i>Dr. Mahler Ede, A biblia és a talmud a tudomány szol- gálatában</i>	86
<i>Dr. Grünhut Lázár, Lévi iben Chábib</i>	111
<i>Feleki Sándor, Péntek estén</i>	127
<i>Dr. Venetianer Lajos, Református zsidók</i>	129
<i>Dr. Vajda Béla, A zsidók és hazájuk</i>	153
<i>Dr. Klein Mór, Részlet Gabiról «Király-koronája»-ból</i>	166
<i>Dr. Flesch Ármán, A zsidó a magyar közmondásban</i>	176
<i>Fehér Jenő, Súr leánya</i>	194
<i>Dr. Kecskeméti Lipót, A cionizmus</i>	221
<i>Dr. Heller Bernát, Szívet kíván az Isten</i>	239
<i>Dr. Goldberger Izidor, Zsidó bucsú Újhelyen</i>	251
<i>Sebestyén Károlyné, Asszonyi dolgokról</i>	256
<i>Neumann Ede, A német zsidók önvédelme</i>	268
<i>Dr. Eisler Mátyás, A magyar zsidók emancipációja</i>	304
<i>Heves Kornel, Zsoltár</i>	314
<i>Dr. Krausz Sámuel, Egy kis embertan</i>	315
<i>Dr. Frisch Ármán, Acsády Ignác</i>	337
<i>Dr. Bacher Vilmos, Neubauer Adolf</i>	350

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	<i>Lap</i>
I. <i>Bánóczi József</i> titkár jelentése	375
II. Új pályakérdések	380
III. Jelentés a Kunewalder pályadíjról	381
IV. Bizottsági jelentések.	
<i>Szabolcsi Miksa</i> ünnepi beszéde	383
V. Költségvetés	391
VI. A Társulat alapszabályaiból	395
VII. A Társulat képviselte	396
VIII. Állandó bizottságok	400
IX. A Társulat kiadványai	401
X. A Társulat tagjai	403
Izraelita naptár az 1908. polgári év számára	447

